

સામાજિક સ્થાનક ગ્રંથમાલ

વચ્ચર-મંદિર-ની

ગુલબગીચ

૧૯૭૭.૨૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૩૮૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૫૭૨૦૨૦૨૦૨ ગુલાબેગમ

વિષય ૨૨૨૨ : ૨

સ્વ૦ ત્ર્યંબક સ્મારક ગ્રંથમાલા

વર્ષ ૨ જુ.

પુસ્તક ૪ થું.

વજ્રનંદિની ગુલબેગમ

(નવીન ઐતિહાસિક નવલકથા)

અનુવાદક:—

મહાશંકર દંદ્રજ દવે.

પ્રકાશક:—

લાલશંકર જીવરાજ જોશી.

વ્યવસ્થાપક:—“સ્વ૦ ત્ર્યંબક સ્મારક ગ્રંથમાળા.”

ખાડિયા, દેસાઈની પોળ,—અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૭૯]

આવૃત્તિ ૧ લી

[ઇ. સ. ૧૯૨૩.

કિંમત છૂટક રૂ. ૧-૮-૦

(આ પુસ્તકના કોપી રાષ્ટ્રનો હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.)

તોએ શું ?

ગઝલ:

કદી પરમાર્થના કામે,
ગયો આ જન તોએ શું ?
અને માતૃભૂમિ અયે,
થયા કુરબાન તોએ શું ?
હુઃબી દિલ તાં કરદ હરતાં,
ગયા ધનધામ તોએ શું ?
પ્રપંચી સ્વાર્થ માળામાં,
રહું ના નામ તોએ શું ?
પિતામો રાજ્યદરબારી,
કદી ના મેળવ્યા તો શું ?
તથા ખુશમદો કરવા,
જીવર ના કેળવ્યાં તો શું ?
ન બોયો ખોદ ખુદાનો,
કરી શક્તિ મુજબ ભક્તિ;
ભલે આલમ પછી બકતી,
હમારે કામ તેનું શું ?

સ્વદેશગીતો.

કંકણમાં ધી અમદાવાદ યુનિયન પ્રીન્ટિંગ પ્રેસ કંપની લીમીટેડમાં
શા. મોહનલાલ ચીમનલાલે છાપ્યું—અમદાવાદ.

અર્પણપત્રિકા

શ્રીમાન માન્યવર

રા. રા. નારણલાલ જીવજીલાલ ભાઈ

૧૦૦

(સાંકડીશેરી)

અમદાવાદ.

આપનો भारી પ્રત્યેનો અપાર સ્નેહ, અગાઉથી મારા પ્રમા-
સમાં આપની સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ, મારા યતનમાં સફળતા જોવાની
ઉચ્ચ મહત્વાકાંક્ષા વિગેરે શુભ શુભોચી આકર્ષાઈ એક સ્મરણ
તરીકે આપનું નામ આ ઐતિહાસિક નવલકથા સાથે જોડી
મને કૃતાર્થ થયેલો હું માનું છું.

તેમજ નિઃસ્વાર્થવૃત્તિથી આ પુસ્તક આપના કર કમળમાં
સમર્પિત કરી કૃતાર્થ થાઉં છું. અને પરમાત્મા પ્રત્યે નમ્ર
પ્રાર્થના કરૂં છું કે આપને સાહિત્યની ઉન્નતિ જોવા વિશેષ
ભાગ્યશાળી બનાવે.

અધિક જેટ સુદ ૨

સ્નેહાધીન,

તા. ૧૮-૫-૨૩

લાલશંકર જીવરાજ બેરી.

સ્વીકાર

પુસ્તકો.

(૧) સંસાર સમસ્યા અથવા કલ્પલતા કે વિષવદ્ધરી ? મૂલ્ય રૂ. ૩-૪-૦ રા. રા. હંકુર નારાયણ વિસનજી તરફથી (૨) સરળ બાળપોથી કિંમત બે આના રા. રા. ડાહ્યાભાઈ તુળસીદાસ બોળણી વિગેરે તરફથી (૩) નીતિ-વચન (લેખકના હુંકા જીવનચરિત્ર સાથે) મૂલ્ય લેખક સ્વ. કરશનદાસ મુળજી પ્રકાશક રા. રા. જીવનલાલ અમરશી મહેતા. મંત્રી “ સ્ત્રીબોધ અને બાળક ” માસિક પત્ર. એમના તરફથી. (૪) મહાત્મા રામચંદ્ર મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦ રા. રા. ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા તરફથી. વગેરે બેટ મળ્યાં છે.

માસિકો:—‘ સ્ત્રીબોધ ’ વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩-૪-૦ વર્ષ ૬૭ મું અંક ૧ થી ૫ રા. રા. જીવનલાલ અમરશી મહેતા તરફથી. ‘ ગુજરાત ’ લવાજમ રૂ. ૮-૦-૦ સાહિત્ય સંસદ તરફથી વર્ષ ૨ જી. અંક ૬ થી ૧૨ તથા પુ. ૩ ના અંક ૧ થી ૩. ‘ ભારતજીવન ’ લવાજમ રૂ. ૩-૨-૦ વર્ષ ૩ જી. અંક ૧ થી ૨. રા. રા. ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા તરફથી. ‘ વિશ્વ જ્યોતિ ’ લવાજમ રૂ. ૩-૦-૦ પુ. ૩ જી. અંક ૫ થી ૬. રા. રા. પ્રભુશંકર નરભેરામ વ્યાસ તરફથી. ઇ. સ. ૧૯૨૭ ની સાલનું કેલેન્ડર રા. રા. એમ. વાડીલાલની કુંપની તરફથી. ‘ રંગભૂમિ ’ વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭-૦-૦ અંક ૧ થી ૨. રા. રા. એ. કે. જોશીની કુંપની તરફથી મળ્યાં છે. જે આખાર સહીત સ્વીકારવામાં આવે છે.

નિવેદન

ગયા પુસ્તક સાથે અમારૂં પહેલું વર્ષ પુરું થયું છે. ચાલુ પુસ્તકથી અમારી અંથમાળાનું બીજું વર્ષ શરૂ થાય છે. અમને વાચકવર્ગ તરફથી પહેલાં વર્ષમાં જે ઉત્તેજન મળ્યું છે, તે આ વર્ષમાં ચાલુ રહેશે એમ માનીએ છીએ.

પ્રસ્તુત પુસ્તક અફઘાનિસ્તાનના ઇતિહાસનું રહસ્ય પ્રકટ કરે છે. જંગલી જંગલોમાં પણ જન્મભૂમિ પ્રત્યેના પ્રેમ કેવી તીવ્ર સ્થિતિમાં પ્રકટ થાય છે, તે આ નવલકથામાં પાનેપાને જણાય આવશે. અમને લાગે છે કે હિંદની સ્વરાજ માગ્યઆહતી પ્રજાને આ નવલકથા પરથી ઘણું જાણવાનું મળશે.

આ અંથમાળાનું ચાલું વર્ષનું બીજું પુસ્તક 'મીરકાસિમ' છપાય છે. જેમાં સિરાજદૌલા પછીનો રસમય ઇતિહાસ આલેખવામાં આવ્યો છે. તે પુસ્તક પણ ઇતિહાસના શોખિનોને ઘણું પસંદ પડશે.

ચાલુ સાલથી અમે અંથમાળાના હજાર પૃષ્ઠને બદલે લગભગ સાડા બારસો આપવાનો ઠરાવ કર્યો છે. અને હજુ પ્રજા તરફથી ઉત્તેજન મળશે તો પૃષ્ઠસંખ્યા વધારવા માગીએ છીએ. અત્યારની મોંઘવારીમાં રૂ. ૫-૪-૦ લવાજમમાં મોટા દગદાર ત્રણથી ચાર પુસ્તકો સોનેરી ચાર નામવાળી પાકી બાઇન્ડીંગવાળાં મળે એ આહવાને મોંઘુ ન કહેવાય એ નક્કી છે કે છૂટક કિંમત તો અમારે ન છૂટકે વધારે રાખવી પડે છે.

હવે અમે ૧૮૫૭ ના બળવાનો રસમય હેવાલ આપવા ઇચ્છીએ છીએ. એ પુસ્તક લગભગ સાતસો સાતસો પૃષ્ઠોનાં ત્રણ પુસ્તકમાં પુરું થશે. અને દરવર્ષે એક એક ભાગ આપવામાં આવશે. તે ઉપરાંત બીજા પુસ્તકોની ચૂંટણી ચાલુ છે.

પુસ્તકોમાં છાપખાનાંની ભૂલો રહી ગઈ હોય તો તે દરમુજબર કરવા કૃપા કરવી.

ખાડિયા,
જેષ્ઠ શુદ્ધિ ૨.
તા. ૧૮-૫-૨૩.

વિનીત,

લાલશંકર જીવરાજ જોશી.

જલ્દી મંગાવો!

તૈયાર છે!

આસ ઐતિહાસિક વિષયના શોખિનો માટે.

(બીજાં વર્ષનાં પુસ્તકો.)

નીચેનાં પુસ્તકો છપાઈ રહેવાં આવ્યા છે.

૧. વજીરનંદિની ગુલબેગમ:—[એક અતિ રસમય ઐતિહાસિક નવલકથા.] જેમાં એક નિર્બળ જાતિને કેવળ રાજનીતિ ખાતર કેવી રીતે પરાધીન બનાવવામાં આવે છે, તથા એ પરાધીન જાતિ પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યા છતાં સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા ખાતર કેટલી હદ સૂધી જાય છે, તે હાલની હિંદની પ્રજાને આદર્શરૂપ ગણાશે.

તે સાથે વજીરનંદિની ગુલબેગમનો કથારસિક ઇતિહાસ વાચકોને જરૂર અશ્રુ પડાવ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

૨. મીરકાસિમ:—બંગાળના છેલ્લા સ્વતંત્ર નવાબની કથા કેવળ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટે આલેખવામાં આવી છે. અંગ્રેજ કંપનીએ સિરાજદૌલાને પદભ્રષ્ટ કરી શું કર્યું તેની વિગત જાણવા ઇચ્છનારને જરૂર વાંચ્યા સિવાય આલે તેમ નથી.

તે સિવાય નીચેનાં પુસ્તકો તૈયાર થવા આવ્યાં છે, તેમાંથી સમયાનુકૂળ ત્રીજું પુસ્તક બહાર પડશે.

૧. ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના પગલાનો રૂવાડાં ખડાં કરે તેવો હેવાલ.

૨. હારથમય-કટાક્ષમય-લેખોનો સંગ્રહ.

૩. એકે અતિ ચમત્કારિક ડિટેક્ટીવ નવલકથા.

૪. શિખ યુદ્ધનો ઇતિહાસ

૫. હેરિટાજના સમયનું હિંદ.

ભૂમિકા

રાજનીતિ શાસ્ત્રમાં 'માત્સ્ય ન્યાય' એ એક અદ્ભુત ન્યાય છે, સમુદ્રમાંનાં નાનાં માછલાંને મોટાં માછલાં ગળી જાય છે, તે મુજબ આ દુનિયામાં પણ મોટાં નાનાંને તાબામાં રાખે છે, બળવાન નિર્બળને દબાવે છે, શુભામ બનાવે છે એ અર્થ 'માત્સ્ય ન્યાય' પ્રમાણે બરાબર ગણાય છે. હાલની સુધરેલી પ્રજા આ 'માત્સ્ય ન્યાયની' ગુલામ છે. જંગલી પ્રજામાં સંઘમળ એવું હોવાથી તેનું બળ ધણીને પીડી શકતું નથી, ત્યારે હાલની સુધરેલી પ્રજામાં સંઘમળ પ્રમળ હોવાથી તે ધણી માણસોને એકી સાથે પીડી શકે છે. જેમ જેમ સુધારો વધતો જાય છે, તેમ તેમ આ 'માત્સ્ય ન્યાય' નું જોર પણ વધતું જાય છે. ઈતિહાસ 'ધર્મ સાં જય' એ નીતિ વાક્ય કરતાં 'બળિયાના બે ભાગ' એ લોકોક્તિના પક્ષમાં વિશેષ છે. માણસો જેમ નિર્બળ તેમ વધુ ધર્મિષ્ઠ અને જેમ પ્રમળ તેમ ઓછા ધર્મિષ્ઠ આ સિદ્ધાંત ખરો હોય તો માનવુંજ પડશે કે દુનિયામાં અધર્મ પોતાની જયપતાકા ઉડારી રહ્યો છે, ધર્મ પંગુની માફક નિશ્ચેષ્ટ થઇ પડ્યો રહ્યો છે.

એ 'માત્સ્ય ન્યાય' મુજબ હિંદ બળવાન અંગ્રેજ જાતિના પગમાં ઓળોટી રહ્યું છે. અધ્ધમાનનાતિ પણ જેમ જેમ સુધરતી ગઈ તેમ તેમ સામ્રાજ્ય મદથી છકી આબુમાણુતી જંગલી પ્રજાઓને તાબે કરવા તૈયાર થતી ગઈ. અધ્ધમાનિસ્તાનનો અમીર અબ્દુલ રહેમાન એક સામ્રાજ્યવાદી મહાપુરૂષ હતો, તેણે તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી જોયું કે જમાના સાથે આગળ વધવું હોય, અધ્ધમાન જાતિને જીવવું હોય તો આબુમાણુતી પહાડી જાતોને તાબેદાર બનાવવીજ જોઈએ. એ વિચાર અમલમાં આણવા માટે તેણે સડ પહેલાં ખાઇબર ઘાટ આગળ વસતી હાજરા જાતિ પર નજર નાખી. હાજરા જાતિના તાબામાં

અફઘાનિસ્તાનનો મોટો માર્ગ હતો. એ માર્ગ વાટે હિંદ સાથે અફઘાનિસ્તાન વેપાર ચલાવતું હતું. એ માર્ગ જે નબળી પ્રજાના તાબામાં રહે તો અંગ્રેજોને અફઘાનિસ્તાન પર ચઢાઇ કરવી ફાવે, એમ હોવાથી અમીર હુઝારા જાતિની સ્વતંત્રતાનાં મૂળમાં કુકરા-ધાત કરવા તૈયાર થયો. ત્યાંથી આપણી આ નવલકથાની શરૂઆત થાય છે.

અફઘાન રાજ્યના રીત રિવાજો, અમીર અબ્દુલ રહેમાનની વિચક્ષણતા અને મીરઝુન્સી જેવા અમાલની પ્રભુભક્તિ આ નવલકથા વાંચનારને આકર્ષા સિવાય રહેશે નહિ. તે સાથે હુઝારા જાતિનો સ્વદેશ પ્રેમ, ગુલામહુસેનની સ્વદેશભક્તિ હિંદની હાલની સ્થિતિમાં કંઈક અંશે મદદરૂપ થશે.

ગુલામહુસેન પ્રબળ અફઘાન રાજ્ય સાથે જોડાતાં જે ગેર-ફાયદા થવાના વર્ણવે છે, તે ગેરફાયદા આપણે અનુભવી ચૂક્યા છીએ. આ વાર્તા આપણી હાલની જિંદગીને પ્રકટ કરનાર હોવાથી દરેક હિંદવાસીએ વાંચવીજ જોઈએ એવો મારો મત છે.

કામુલમાં ગુલામ તરીકે કામ કરતા હુઝારાઓ કરતાં આપણી સ્થિતિ ચઢતા દરજ્જાની નથી, તેઓ જેમ મુગે મહોએ બધો જુલમ વેઠી ભે છે, અને પાછળથી બડબડે છે, તેમ આપણામાં પણ સ્પષ્ટ વક્તાપણું ઓછું થતું જાય છે, થઈ ગયું છે, તેઓના દેશમાં રસ્તા બાંધી સુખશાંતિ ફેલાવવાનાં ખડાનાં તળે અમીરે તે દેશ કબજે કર્યો, તેજ ખડાનું અત્યારે અંગ્રેજ સરકાર આપણને ખતાવી પોતાના કબજામાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે, આ બધી બાબતનું સાચું હોવાથી આ નવલકથા હાલમાં દરેક ગુજરાતીઓને પસંદ આવશે એમ લાગે છે.

બીજી નવલકથાઓની પેઠે આ નવલકથામાં દુષિત પ્રેમનું નામ માત્ર નથી. દુષિત પ્રેમને બદલે સ્વદેશપ્રેમ, પ્રજાપ્રેમ, નિમકહલાલીનાં જવલંત દર્શાવો ઠેર ઠેર નજરે પડશે. એ આ નવલકથાની વિશેષતા છે.

આ નવલકથા એક બંગાળી નવલકથાનું ભાષાંતર છે, ભાષાંતર ઉતાવળમાં થયેલું હોવાથી કદાચ ભાષાદોષ રહી ગયેલ હશે, પણ મૂળવાર્તાના રસમાં જરાપણ ક્ષતિ થવા દેવામાં આવી નથી.

આજ્ઞા છે કે ગુજરે પ્રજા સન્મુખ મારો આ પ્રયત્ન સફળ નીવડશે.

આ રથજો મારે સ્વં ભાષા અધ્યક્ષલાલ અને તેમના ભાષા લાભશંકરનો ઉપકાર માનવાની તક જવા દેવી ન જોઈએ. એ બંને ભાષાઓએ મને લખવાની તક આપી તેથી જ હું માફ માફ પણ લખાણ લખી શક્યો છું.

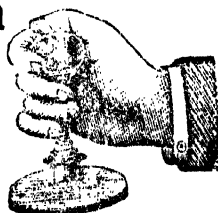
અમદાવાદ.
જેઠ કૃષ્ણ ૯ રવિ, સં. ૧૯૭૮ } મહાશંકર દંદ્રજી દવે.

સ્થાપિત ૧૯૧૦.

રબ્બર સ્ટામ્પ

ગમે તેવા નામનો ચાહુ ગોળ સાઈઝના લાંબગોળ,
ચોરસ તથા ફ્રેન્સી નામના ન્સી
આકારના, ફ્રેન્સી
ડીઝાનના રબ્બર સ્ટામ્પ
તથા ગમે તે નામની
સીગનેચર બનાવી
આપનાર.

મીલ માલેકોના કાપડના વેપારીના લાભાર્થે
પ્રખ્યાત બુની અને બાણીતી કુંપની.

અમો દરેક ધાતુ ઉપર કેતર કામ કરી વેપારીનું
મન સંતોષ પમાડીશું.

જેમ કે મીલમાં વપરાતી પીત્તળનો, સીસાની, લાક-
ડાની છાપો, મીલમાં વપરાતા પીત્તળના, સીસાના, લાક-
ડાના નંબરો લાખ ઉપર મારવાની પીત્તળની સીલો, પીત્ત-
ળના તથા જર્મન સીલ્વરના સીપાઈના પટા, પીત્તળના
ગોડ વિગેરે બનાવનાર.

એમ. પી. બટ એન્ડ કુંપની.

રબ્બરસ્ટામ્પ મેકર્સ.

૬૦ પાનકોરના નાદા-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

ખંડ ૧ લો

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ હું	ભવિષ્યવાદિની	૧
૨ જીં	વાંદળાનો જમાવ... ..	૯
૩ જીં	મંત્રણા-સભા	૧૮
૪ થું	વજ્રની ચિંતા	૨૭
૫ મું	ગુલામહુસેનની વૃદ્ધિ	૩૨
૬ હું	વરસવા તૈયાર થયેલ વાદળી	૪૯
૭ મું	વજ્રનો સંકલ્પ	૬૦
૮ મું	છાન-કપટ	૬૯
૯ મું	નકામો પ્રયત્ન	૭૮
૧૦ મું	પાછું આવવું	૯૧
૧૧ મું	સ્વદેશપ્રોલી	૯૫
૧૨ મું	ગુલામગીરીનું ખત	૧૧૨
૧૩ મું	સ્વદેશપ્રોહનું ઇનામ	૧૨૨
૧૪ મું	બંદિની	૧૩૧
૧૫ મું	જીની ચતુરાઈ	૧૪૩
૧૬ મું	સેનાપતિનું ઉદ્યાન-ભવન... ..	૧૫૨
૧૭ મું	જનનાખાનું	૧૬૩
૧૮ મું	જરિદાખીખી	૧૭૨
૧૯ મું	હમામખાનું	૧૮૧
૨૦ મું	કાચુલ તરફ મુસાફરી	૧૯૩

ખાંડ ૨ જો

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ
૧ હું	કાપુલમાં-ખાંદીગિરિ	૨૦૩
૨ જું	પ્રેમના પ્રતિરૂપિણી	૨૧૬
૩ જું	કહ્યું બ્યાધિની ઉત્તમચિકિત્સા	૨૨૧
૪ થું	દીપ નિર્વાણ	૨૩૧
૫ મું	અમીર પાસે	૨૩૮
૬ હું	શિથિલતા	૨૪૮
૭ મું	ખાંદીના સુખદુઃખ	૨૫૮
૮ મું	આગનુક	૨૬૬
૯ મું	નઠારા સમાચાર	૨૭૯
૧૦ મું	જસુસતી દ્વતી	૨૮૭
૧૧ મું	ખાંદીની સલાહ	૨૯૪
૧૨ મું	ચતુરે ચતુર	૩૦૪
૧૩ મું	ફરિયાદ	૩૧૧
૧૪ મું	નિમકહલાલીલું' ધનામ	૩૨૬
૧૫ મું	ધર છોડ્યું	૩૩૫
૧૬ મું	મુક્તિ	૩૪૭

એશિયાયો ઉપકાળ

અને

આવતી કાલનો પુરૂષ.

મહાન દેશભક્ત તત્ત્વજ્ઞાની અરવિન્દ ઘોષ,
[મહાન દેશભક્ત યોગી અરવિન્દ ઘોષ. અને
પૌલ રિશારની છબીઓ સાથે.]

નવજીવના વાચક વર્ગથી ‘આવતી કાલનો પુરૂષ’ અને
‘ મહાશય પૌલ રિશાર ’ અળખ્યા નજ હોય. આ પુસ્તક પ્રખ્યાત
સંત પૌલ રિશારના ‘ The Down over Asia ’ એ પુસ્તકનું
ભાષાન્તર છે. તેમાં સંત પૌલરિશારે જાપાનનાં વિદ્વાન મંડળસમક્ષ
આપેલાં વ્યાખ્યાનોનો સમૂહ છે. જાપાની ભાષામાં તેમજ મહાન
તત્ત્વજ્ઞાની અરવિન્દ ઘોષના હાથથી અંગ્રેજીમાં પણ તેના તરજુમાં
થયા છે. આ ઉપરથીજ પુસ્તકની અગત્ય રહેજે સમજી શકાય તેમ
છે. લેખકની ભાવના જાતિય-સમાનતા, એશીયાની જાગૃતિ-મુક્તિ-
ઐક્ય અને સંસ્કૃતિમાં રહી છે, અને આવી રીતે માનવ જાતને
મહત્ત્વની બાબતોની સાધનથી ‘ આદર્શ પુરૂષ ’ રચવામાં પ્રગતિરૂપ છે.
કૃષ્ણ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો છે તે મહાન યોગી અરવિન્દઘોષને
આવતી કાલના એશિયાના અને જગતના ઉદ્ધારક તરીકે મહાશય પૌલ
રિશાર જાહેર કરે છે. ગુજરાતી પ્રજા વર્ગના લાભ માટે મહાશય પૌલ
રિશારના કહેવાથી આ પુસ્તકનું ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કરવામાં આવ્યું
છે. અને દરેક ગુજરાતી બંધુએ જરૂર આ પુસ્તક ભારતની વર્તમાન
પરિસ્થિતિમાં વાંચવાની જરૂર છે. મૂલ્ય રૂ. ૧—૮—૦

લખો:-લાલશંકર જીવરાજ બેરી.

ખાડિયા, દેસાઈની પોળ-અમદાવાદ.

મિરાતે આલમગીરી ... ૩	તરણુ તપસ્વીની ભાગ ૧-૨ ૬૥
સત્ય ધર્મગ્રાન શિક્ષા ... ૨	અખળાની આત્મકથાઓ... ૨૥
કુમુદચંદ્ર ભાગ ૧ ... ૧૥	રાક્ષસોની રત્નકીડા... ૨૥
દશ લાખનો દલ્લો ... ૨૥	કાશ્મીરનો કેસરી ... ૧૥
કમનશીખલીલા ભા.૧-૨ ૫૥	ન્યાયના ખનમાં નીતિ ... ૨૥
અમૃત ઝેર ૧૥	સંસાર કે નરકાગાર... ૧૥
સ્ત્રીમય સંસાર ૧૥	મધુ માલતી ભાગ ૧-૨... ૪
કલંકિત કાઉન્ટેસ ૩	ગેબી ખૂન ૨૥
વિશ્વલીલા ૨	વસંત વીજ્ય ભાગ ૧ થી ૪ ૧૨
એ બેદી ઉર્ફે ભરમભર્યો	કામરૂદ્ધેશની કુટીલ કામની. ૨
ડીટેક્ટીવ ૬	પીશાચીની કે પ્રેમદા ... ૧૥
પ્રેમદાદેવી ૨	ભેદક ખૂન ૧
રાજયોગી ભા. ૧-૨ ... ૮	પગલતા ૩
પીસાચમંદિર ભા. ૧-૨ ... ૭૥	ભયંકર પ્રાયશ્ચિત ૨
કરણુધેલો ૨	કુતરો કે કાળ ૨
દીવાને સાગર ૩૥	અંગના કે દેવાંગના ... ૧૥
સૌંદર્ય વિજ્ય ભા. ૧ થી ૫ ૧૨૥	ભવાનીનો ભોગ ભાગ ૧-૨ ૩૥
કલાપીનો કેકારવ ૪	મહારાજ પ્રતાપાદીત્ય ... ૨
કલાપીનો વિરહ ૨૥	મુમલોચની ભાગ ૧ થી ૧૦ ૨૨૥
પંચામૃત ૧૥	કુદન કુમુમ ભાગ ૧ થી ૮ ૧૦
સ્ત્રીધર્મ ગીતા ૨૥	કપીર કાવ્ય ૬
અનંમ વીધ ૩	બેદી ખળનો ૨૥
અકંમકાવગીર ભા. ૧-૨... ૫	ચુડેલનો અમકાર ૩
મદમ કે મધુરી ૨	કાવ્યમાધુર્ય ૨૥

કચ્છીર કાવ્ય	૩૧	મુખમના તોલ માપ ...	૪
નારાયણ ગદ્યમંગા	૩૧	ડીટકટિવ હારમાળા ...	૩
અંશીની રાણી	૩	ભાગવત મોટું	૧૦
રતિ મુદરી	૨૧	સ્વરાજ્યને પથે	૨૧
ગોરા ભાગ ૧—૨	૬૧	મધુરાણી	૩૧
પૃથુગજ ચઢ્યાણ	૩	ભજનસાગર	૩
પતિવ્રતા સતિઓ	૪	જે રૂ વીણાયત	૫
કુમુદકુમારી	૩	નખરાખાજ નસીબ ...	૪
ગુજરાતની જીતની વાર્તાઓ	૩	માફી ચવીત્રી	૪
ગુલઝર	૩	ખેરતાનનું બુલબુલ ...	૫
ધેલી કુસુમ	૨૧	ગુલાબવાડીનું ગુલાબ ...	૪
મુરદેવી બા. ૧—૨—૩	૬	સરસ્વતી	૧૧
દગાખાજ દુનીઆ	૨૧	સુરક્ષિત સ્ત્રી	૧
બચકર બદ્ર બા. ૧—૨	૬૧	કર્મમંધન	૧૧
સયતાનસદન ડીટકટીવ વાર્તા	૨૧	નોકરીનો ઉઘેદવાર ...	૧૧
રાજ દેવીદાસ	૩	મંદારીકા	૩
નાદીરનો દોરદમામ	૨૧	પૃથુકુમાર	૨૧
રતિશાસ્ત્ર કિંવા કોકશાસ્ત્ર	૩૧	સંસારી કે સંન્યાસી ...	૧૧
મહાકાળીનું ખડ્ગ... ..	૨૧	આજકાલનું હિંદુસ્તાન	
કથ્થાણી	૨૧	ભાગ ૧ થી ૪	૧૨૧
રજપૂતોની રંભભૂમિ	૨૧	કુંઠકીશોરી... ..	૨૧
મહારાજ લાઇબ્રેરી	૨	બહાદુર બાળા	૩
એંગ્લિકેસ અને વારંટલીલા	૨	ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર ...	૨૧
વિવિધ મુખાભાસ	૪	કાળરાત્રીનું ખૂની ખંજર	
કિશોરસીંહ ભાગ ૧ થી ૩	૮૧	ભાગ ૧—૨	૬

સતિમંડળ ભાગ ૧-૨...	૮	પંદર લાખ પર પાણી ...	૧૧
સ્વર્ગની સીડી	૩ લક્ષ્મીગંત ...	૧૧
સ્વર્ગનાં રત્નો	૨૧ કુસુમકાંત ...	૨૧
મહાભારત દુર્ગાતું	૨૧ બેગમહાલ ભાગ ૧-૨	૪
ધનવાન	૭ રણુધેન્ના રજપુતો ભાગ. ૧-૨	૫૧
મહાકાળીની મૂર્તિ ...	૪	નીતીદર્પણ ...	૨૧
ચંદ્રકાન્ત ભાગ ૧ થી ૩	૧૫	ધર્મનો જય...	૧૧
સરસ્વતિચંદ્ર ભા. ૧ થી ૪	૧૨૧	રાણી વૃજસુંદરી ...	૨૧
રાજરંગ	૪ સંસાર સેત્રંજ ભાગ ૧ થી ૩	૫
આપણો ધર્મ	૪ બેરીસ્ટરની બૈરી ...	૧
અમર ચરિત્ર ભાગ ૧ થી ૩	૧૦	સન્મીત્ર કે શયતાન ...	૧
અક્ષાન્દ કાવ્ય	૨૧ વીલક્ષણ વેર ...	૨૧
તીન્નકગીતા રહસ્ય ...	૫	સંતત્ત શયતાન ભાગ ૧ થી ૩	૬
સારંગધર સહિતા...	...	૪ અંધકાર પર પ્રકાશ ...	૨૧
પ્રવીણસાગર નાતું	૭ સૈદ્ધ્ય જ્વાળા ભાગ ૧-૨	૩૧
પ્રવીણસાગર મોહું...	...	૧૨ ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા ...	૧૧

તે સીવાઈ દરેક જાતનાં સારાં અને સસ્તા પુસ્તકો મળશે.

લખો:—લાલશંકર જીવરાજ બેરી.

ખાડિયા, દેસાની પોળ.

ધર નં. ૩૩૮૪-અમદાવાદ.

ॐ तत्सत् परमात्मने नमः

વજ્રનંદિની

ગુણબેગમ

ખંડ પહેલો

મકરણ ૧ લું

લલિતવાદિની

ભૂતખંડના વાયવ્ય ખુણા તરફ હજારો શિખરોથી શોભતા નગાધિરાજ હિમાલયની બરફ સમાન શીતળ ખીણોમાં હાજારો જન તિલું રહેઠાણ હતું. તેઓનાં નાનાં ગામડાં પર્વતના ઢાળપર વિખરાતાં વરયાં હતાં. એવાં એક ગામડામાં એક વિશ્વાગ ઝાડતળે ઓમશીસમી

સદીના પ્રેક્ષા વર્ષો દરમિયાન એક દિવસ બપોર પછી પર્વતવાસિની હાજરા સુંદરીઓનું ટોળું જામવા લાગ્યું હતું.

હાજરા જાતિ તે વખતે સ્વતંત્ર હતી, તેઓનો સ્વદેશ અફ-ગાનિસ્તાન સાથે જાળી મયો નહોતો, અમીર અમદુલ રહેમાનના હુકમથી અફઘાન સૈનિકોએ દુર્ગમ પર્વતના રસ્તાઓ પોતાના પર આ-ધાર રાખનારી સ્વતંત્ર હાજરા જાતિના લોહીથી ખરડયા નહોતા. હાજરાની સ્વાધીન ભૂમિ પર પૂરતું અનાજ પાકતું, યુવકયુવતીઓ આનંદભેર મીતો ગાતાં ગાતાં પર્વતોમાં ભટકતાં, અને ભરવાડો પોતાના તાબાનાં ઢોરો સાથે કોઇની બીક રાખ્યા સિવાય પર્વતની તળેટીમાં ઢોરો ચરાવતા.

તે સમયે હાજરાજાતિ સ્વતંત્ર હતી.

હાજરા સુંદરીઓને ત્યાં એકત્ર થવાનું કારણ હતું; તે દીવસે ત્યાં એક યુદ્ધ આવી હતી. એ યુદ્ધનું નામ હતું મિરિયમ. મિરિ-યમની ઉંમર કેટલી હશે, તે કોઇ કહી શકતું નહિ. તે ક્યાં રહેતી હતી તે કોઇ જાણતું નહોતું; તેનું કોઈ કાયમી વાસસ્થાન નહિ હોય એમ જણાતું હતું. તેની જાતિ ગમે ત્યાં ભટકતી ફરતી હતી. પર્વતે પર્વતે ભટકી મિરિયમ ધણે દિવસે આ ગામમાં આવી હતી, કંઈક પૈસા મળે એવી તેની ઇચ્છા હતી; પરંતુ તે સાધારણ બિખારીની માફક બીખ માગતી નહિ. તે હાથ જોઇ ભાગ્યફળ જાણી શકતી, અને તે જ કહેતી તે હંમેશાં ખર્ચ પડતું. ધણે દિવસે મિરિયમ આવેલી હોવાથી યુવતીઓનાં ટોળેટોળાં પોતપોતાનું નસીબ જાણવા માટે તેને ઘેરી વળ્યાં હતાં; યુદ્ધ એક પછી એક દરેકને તેના હાથ જોઇ નસીબમાં શું લખ્યું છે, તે કહેતી જાય છે. યુદ્ધની બ-

વિષય વાણી સાંભળી કોઇનું મોં મલિન અને અશ્રુપૂર્ણ થાય છે, તો કોઇ આનંદથી પ્રકુલ મને છે; પરંતુ હાથ ખતાવ્યા પછી પણ કોઇ આશ્ચર્ય જતું નથી, ખીખના નસીબમાં શું છે તે જાણવા માટે બધાં બુદ્ધીથી થોડે દૂર ઉભાં રહે છે.

અકસ્માત યુવતીઓ જરા બેચાકળી, જરા ખીધેલી બની હોય તેમ જણાવા લાગી. તેઓ જેને જેમ આ રીતે બેચાકળી બની હતી, તે એ પ્રદેશની વજીરનાંદિની હતી, તેનું નામ હતું ગુલબેગમ.

હાજરા જાતિના મુખી સરદાર વડીમહમ્મદના કાકાનો પુત્ર સયદ ગુલામ હુસેન, વડીમહમ્મદનો વજીર હતો. ગુલબેગમ ગુલામ હુસેનની મોટી દીકરી હતી. સરદાર વડીમહમ્મદને પણ એક દિકરી હતી, તેનું નામ શીરિન હતું. પરંતુ રૂપ, ગુણ, સાહસ અને બુદ્ધિની તીક્ષ્ણતામાં ગુલબેગમ યુવતી સમાજના અલ્પકાર રૂપ હતી. અસબ્ય હાજરા જાતિમાં ગુલબેગમ વિધાતાની અપૂર્વ સૃષ્ટિ રૂપે વિરાજતી હતી. ગુલબેગમ પરમાસુંદરી હતી, દૂધમાં અળતો મેળવતાં જેવો રંગ થાય, તેવો તેનો રંગ હોય; તેનો ગાઢો કાળો દેશપાશ, તેનાં વિશાળ નેત્રોની ભમરા જેવી કાળી કીકી, તેની સુંદર ભમરો, તેની લાંબી નાસિકા અને ખિલેલાં કંમળ સમાન મંડરથળ તથા પાકેલાં ત્રિપંક્તિ સમાન અધરોષ જ્વેતાંજ તે હાજરાવંશની હોય એમ જણાતું ન હતું; પણ એમ લાગતું હતું કે તે આ એકાંત પ્રદેશની અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે! ગુલબેગમનું શરીર લાંબું હતું, ઘણા ખરા હાજરા જાતિના જીવાનો કરતાં પણ તે લાંબી જણાતી હતી; તેના જેથી લાંબી તથા બળવાન યુવતી હાજરાનાં ગામમાં ખીજ કોઇ નહોતી. ગુલબેગમ તેના પિતાને વહાલી હતી. વજીર ગુલામ હુસેનને ખીજાં છોકરાં

હતાં, તો પણ ગુલબેગમ તેની આંખની કીકી સમાન હતી. આ ગરીબ પ્રદેશનો સરકાર વહી મહમ્મદ ધનવાન નહોતો, તેનો વજીર ગુલામ હુસેન પણ એક સાધારણ ગૃહસ્થ હતો; પરંતુ ગુલબેગમ રૂપા કન્યા રત્ન મેળવી ગુલામ હુસેન પોતાને ભાગ્યશાળી માનતો હતો. ગુલબેગમ તે વખતે અઢાર વર્ષની હતી.

ગુલબેગમ હરણીની માફક ચંચલ પગલાં ખરતી ખરતી પેલાં ટોળાં આગળ આવી પહોંચી, તેણે ભરત ચઢાવો પૂછ્યું. “તમે બધાં અહીં આટલી બધી ગડબડ કેમ મચાવી રહ્યાં છો? દિલબહાર! તું પણ આવી પહોંચી છે? શું કંઈ કામકાજ નથી? ધંગર ખાંડવાનું, વાસણ માંજવાનું વગેરે કામ પૂરાં થયાં છે! જા, ઘેર જા; ત્યાં શું થાય છે? ભિરિયમ આવી છે! ભિરિયમ, તને મેં તે વખતે શું કહ્યું હતું, તે યાદ નથી?”

બુઢી એક યુવતીના હાથની રેખા નીચી નજર કરી જોતી હતી, ગુલબેગમની વાત સાંભળતાં તેણે માથું ઊંચું કરી સ્થિર દૃષ્ટિથી તેના વસ્ત્ર જોયું. ત્યાર પછી સફેદ દાંતની હારો બતાવી હસતી હસતી બોલી, “મારા પર આટલો બધો ગુસ્સો શા માટે? તમે મને આ ગામમાં આવानी મના કરી હતી; એવી શું ખરેખર તમારી ઇચ્છા છે?”

ગુલબેગમે કહ્યું, “મને મારી ઇચ્છા હુપાવવાની ટેવ નથી; મહેં તને કહ્યું હતું કે અમારા ગામમાં તું કદી આવીશ નહિ; અમે તારૂં ખરાબ મ્હોં જોવા ઇચ્છતાં નથી. તું આવી આ પ્રદેશમાંની છોડીઓને ઉશ્કેરી મૂકે છે! બવિખ્ય તો જાણતી નથી. ફક્ત કેટલીક બુઢી વાતો કહી જાણે છે. એક બહુનુપાનું વસ્ત્ર મળતાં ગરીબની

છોડીને કહે છે કે તું બાદશાહની બેગમ થઇશ ! તે લોભથી બધું કામકાજ છોડી આદાશ તરફ જોઇ એ દિવસની રાહ જોતી બેસે છે ! અમે તારાં ભવિષ્યકથનમાં વિશ્વાસ રાખતાં નથી. તું સાફ જોલે તેથી અમને સુખ થતું નથી, ખરાબ જોલે તેથી અમને બીક લાગતી નથી. ”

એક યુવતીએ પોતાની સખીના કાનમાં કહ્યું, “ આપણે હાથ ખતાવી આપણું નસીબ જાણી લઇએ, તેમાં એ એટલો બધો ગુસ્સો શા માટે કરે છે ? આપણે બધાં કંઈ વજરની છોડીએ નથી. ગુણબેગમ વજરની છોડી છે, કોઈ સારાં ચોલડિઆમાં તેનો જન્મ થયો છે; ભવિષ્યમાં તે કદાચ કોઈ નવાળા બાદશાહની બેગમ થશે. પણ આપણે તો સાધારણ ગૃહસ્થની છોડીએ છીએ; અત્યારે બાપના કુટુંબમાં વૈતરૂં કરી મરીએ છીએ. પછીથી કદાચ ધણીને ઘેર જઈ બાંદીગીરી કરવી પડશે. તેથી આપણા નસીબમાં સુખ છે કે નહિ તે જાણવાની આપણને ઇચ્છા ન થાય ? તેમાં તેને આટલો બધો ગુસ્સો કેમ ?

મિરિયમે કહ્યું, “ વજર કન્યા, ગુસ્સો કરો નહિ; હું તમારું કંઈ નુકસાન નહિ કરું, તમને આંશીર્વાદ આપી જઈશ. પહાડપર બરફ ખુંદી ઉઘાડા પગે ચાલવાથી બહુજ દુઃખ થાય છે, મારાપર ક્યા લાવી મને એકાદ જોડ જુના જોડા આપશે તો આપનો ઉપકાર થશે. તે સિવાય થોડું મીઠું આપો એટલે મારે બીજું કંઈ ન જોઈએ. હું વધુ મામતી નથી, પરંતુ એટલું મળશે એટલે તમારા નસીબમાં શું છે તે કહીશ, ત્યાર પછી એક દિવસ તમને પણ ખાતરી થશે કે ખુદી મિરિયમમાં ભવિષ્ય-કથન કરવાની શક્તિ હતી કે નહિ. ”

ગુલબેગમ તીવ્ર અવાજે બોલી. “ જુના જોડા બક્ષીશ આપવા થોડા ગરીબ માણસો બીજાં ઘણાં છે કે જેઓ તારી માથક છેતર-પિંડી કરી ગુજરાન કરતાં નથી; તેઓ ખરેખર દયાપાત્ર છે. અને તું શું કરે છે ? દેશોદેશ જૂઠી વાતો કહી નાની નાની છોડીઓને બહેકાવી મૂકે છે ! ઉઠ, અહિંથી ચાલી જ. ”

ગુલબેગમના તિરસ્કારથી ખુદીનું કાળાં હાથાં જેવું મ્હો અંધકારમય થઇ ગયું. પરંતુ તે ત્યાંથી મઇ નહિ; તે ગુલબેગમના મ્હોતરફ કૂર દૃષ્ટિથી જોઇ બોલી, “ માઈ ભવિષ્યકથન કયે દિવસે ખોટું પડ્યું છે ? લલિતમનના કાકાના ઘેટાંઓને શું લુટારાઓ લઇ ગયા નહોતા ? નેકબખ્તના બાપે એક બંદુક માટે નેકબખ્તને બીજાને આપી દીધો નહોતો ? તુકરા સાધારણ ધરતી છોડી છતાં મોટે ઘેર પરણી નથી ? દિલબહારને નસીબના દોષથી બીજાને ઘેર વૈતરૂં કરવું પડતું નથી ? મારી મણતરી ક્યાં ખોટી પડી છે તે કહો. ”

ગુલબેગમનું મ્હોં શીકું પરી ગયું; ખુદીએ જે કહ્યું તે બધું ખરૂં હતું, ખુદીની વાત નાકબૂલ કરી શકી નહિ; તેણે કહ્યું, “ દિલબહાર અમારે ઘેર વૈતરૂં કરે છે તે ખરૂં છે, પણ તેમાં શો દોષ છે ? બીજાનો હાથ જોઇ ભવિષ્ય કથન કરી પેટ ભરવા કરતાં તે હજાર ગણું સાઈ છે. ”

ખુદીએ કહ્યું, “ તે ઠીક છે; પરંતુ સુંદરી, તમારા મનમાં શી વાત બરાઇ રહી છે તે કહો જોઉં ? અભિયનના નવાબખાદા સાથે સાદી કરવી એ તમારી ઇચ્છા છે ખરૂં, અગર તે કરતાં પણ વધુ હિંમતી આશા છે ? ”

ગુલબેગમ ગુસ્સો ફાવાવી શકી નહિ, તે ગળના કરી ઉઠી,

દૂરથી, ડાકેણ, અહિંથી ચાલીજા; જો નહિ જાય તો હું તને દંડા મારી કાઢીશ. તું કેવળ બધાના ખરાબ નસીબનીજ વાત કહે છે ! કોઈનું બહું કરી શકતી નથી, ખુઈજ કરે છે. હવેથી જો આ પ્રદેશમાં આવીશ, તો પછી તારૂં શરીર કુતરાં પાસે ચિરાવીશ. ”

બુઢી ગુલબેગમનાં વાક્યો સાંભળી ઉભી થઈ, અને ગુલબેગમનો હાથ પકડી તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી તેની હથેળી તરફ મુહુર્તેક વેળા જોઈ રહી; ત્યાર પછી તેણે તેનો હાથ છોડી દીધો; અને ગાંડાની માફક વિકટ હાસ્ય કરી બોલી, “ હું ડાકેણ ! હું કોઈનું ખૂઈજ બોહું છું ! મને કુતરાં પાસે ચિરાવીશ ? પણ મને તેની દરકાર નથી, હું જાઉં છું; પરંતુ વજીર-પુત્રી, હું કહી જાઉં છું કે તારો આ ગર્વ ગળી જશે ” તારે શત્રુના હાથમાં પાંદિની થવું પડશે, ખીજની ખાંદી થઈ જીવન ગુજરવું પડશે; તારી એક પણ આશા પૂરી નહિ થાય. ખરેખર તારૂં સત્યાનાથ વળશે તારી આંખોનાં આંસુથી રસ્તાની ધૂળ પલળી જશે. નિરાશ્રિત મિખારીનું ભાગ્ય પણ તારાં ભાગ્ય કરતાં સાફ હશે. તારાં દુઃખથી શિયાળ ને કુતરાં પણ રડશે; છેવટે દુઃખથી, કષ્ટથી, અપમાન અને યંત્રણા સહન ન કરી શકનારો જો કોઈ દિવસ આંખોના પાણી છાતીપર વહેવડાવી કહીશ કે “ મિરિયમ, એક વખત આવ, મને એકાદ આશાની વાત સંભળાવી જા. એકાદ સાન્નિધ્યનાં વાક્ય કહી જા. ” છતાં પણ મને જોઈ શકશે નહિ તારા દુઃખનાં વાદળો જો એકત્ર થતાં આવે છે, આકાશની સેંકડો દિશાઓની સેંકડો વજ તારા માથા પર પડશે. સાવધાન, વજીરપુત્રી, જોઈ છું કે કોણ તારૂં રક્ષણ કરી શકે તેમ છે ! ” બુઢી પોતાની ઝોળા ખભે બેરવી લાકડીના ટેકાથી ચાલતી અદમ્ય થઈ ગઈ. ”

મિરિયમનાં કઠોર વચનો ગુલબેગમના કાનમાં અથડાવા લાગ્યાં, તે બીકથી મૂનમૂન થઇ ત્યાંજ ખડી રહી; ક્ષણને માટે તેનું બાહ્યગાન આવ્યું ગયું, તેની છાતીના ધબકારા થંભી ગયા ! દારણુ વેદનાથી તે ખંતે હાથે છાતી દાબી શ્વસ દૃષ્ટિથી જોઇ રહી. મિરિયમનો શાપ સાંભળી એકઠી થયેલી યુવતીઓ બીકની મારી જે દિશામાં ફાળ્યું તે દિશામાં દોડી ગઇ; એક ક્ષણ પછી ત્યાં ઉભા રહેવાનું સાદસ કોઇથી થઇ શક્યું નહિ કેવળ ગુલબેગમ એકલી તે રસ્તાની બાજુએ આવેલાં ઝાડની નીચે ઉભી રહી સંધ્યાકાળના અંધકારમાં વાયુથી ડોલતા પાંદડાંની માફક કંપવા લાગી.

તૈયાર છે

જલ્દી મંગાવો

તૈયાર છે

પુ. ૨. મીરકાસિમ:—ખંગાળાના હેલા સ્વતંત્ર નવાખની કશુ-કથા કેવળ ઐતિહાસિક હોયે આલેખવામાં આવી છે. અંગ્રેજ કંપનીએ સિરાજદૌલાને પદબ્રષ્ટ કરી શું કર્યું તેની વિગત જાણવા ઇચ્છનારને જરૂર વાંચ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી.

સ્વ. ત્ર્યંબક અંથમાળા.

પ્રકરણ ૨ જી

વાદળાંનો જમાવ

ઉપોર થયા છે. વજીર જમવા બેઠો છે, પરંતુ ખાવાના પદાર્થોને સ્પર્શ ન કરતાં દૂર આવેલા કિલ્લા તરફ જોઈ ગંભીર ચિંતામાં મગ્ન થઈ રહેલ છે.

શુલ્કબેગમે પિતાને ચિંતામગ્ન જોઈ પૂછ્યું, “ પિતાજી, કેમ જમતા નથી ? તમને શું થયું છે ? જમવાની રચી નથી ? ”

વજીર બોલ્યો, “ મા, અત્યારે પેટ ભરી ખાવાનો સમય નથી; મારે માટે થોડી ચા તૈયાર કરી શકશે ? ”

શુલ્કબેગમ પિતા માટે ચા તૈયાર કરવા રસોડામાં ગઈ; તે અચ્ચટ સ્વરે બોલી, “ પિતાજીને આજે આટલા બધા ચિંતાતુર કેમ જોઈ છું ? નક્કી કંઈ બનાવ બન્યો લાગે છે. મને પણ કોઈ અનિર્દિષ્ટ અમંગળનો ભાસ થાય છે. પિતાજીને જૂમ નથી, એમ તો જણાતું નથી, તે ખાવાતું વિસરી ગયા છે ! આમ કેમ થયું ? ”—શુલ્કબેગમ

આ તૈયાર કરી લાવી, પિતાની આગળ ચાનો પ્યાસો મૂક્યો; એક પ્યાસો પોતાને માટે રાખ્યો.

બીજો પ્યાસો જોઈ વજ્ર બોલ્યો, “ આ પ્યાસો તારે માટે છે કે ? તું પણ મારી પેટે ચાની ભક્ત બની છે અને તારી રૂચિ મારા જેવી થઈ ગયેલી લાગે છે. ગુલબેગમ, અલ્લાએ તને છોકરો ન બનાવતાં છોડી કેમ બનાવી ? જો તું છોડી ન થતાં છોકરો થાત, તો મને કેટલો બધો આનંદ થાત ! તારું શરીર પુરુષની માફક લાંબું છે, તારા બાહુમાં પુરુષ જેટલુંજ બળ છે; તારી સહનશક્તિ પણ પુરુષ જેવીજ છે. મને ખાતરી છે કે બુદ્ધિમાં પણ તું પુરુષ કરતાં ઉતરતી નથી.

ગુલબેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, હું જો બુદ્ધિમાં પણ પુરુષ કરતાં ઉતરતી નહોઉં, તો કહો કે આજે તમને આટલા બધા ચિંતાતુર કેમ જોઉં છું ? તમે ખાવા બેઠા છતાં અન્નનો સ્પર્શ ન કરતાં શૂન્ય તરફ જોઈ કંઈક વિચારતા હોતા ! તેનું કારણ શું ? કારણ વિના તમે આટલા બધા ચિંતાતુર નહિ બની ગયા હો ! ખરું કહો, પિતાજી, મારી આગળ કશું છુપાવતા ના. ”

વજ્ર બોલ્યો, “ બહેન, ખરેખર તું શુદ્ધિશાળી છે, પુરુષ કરતાં પણ તારામાં વિશેષ શુદ્ધિ છે; તને જોઈ મારી મા યાદ આવે છે, જાણે મારી મા શરીર બદલી મારી દીકરી થઈને આવી ન હોય એવું જણાય છે ગુલબેગમ, મારી મા પણ અસાધારણ શુદ્ધિશાળી હતી; તેના બાપનું વાસ્તવ્ય ક્યાં હતું, તેનાં માબાપનું ઘર ક્યાં હતું, તે મેં કદી પણ જાણ્યું નથી; પરંતુ મારી મા જેવી શુદ્ધિશાળી સ્ત્રી આ દેશમાં બીજી એક પણ નહોતી; તેનાં ચરિત્રમાંને હાજરા

રમણીઓનાં ચરિત્રમાં આસમાન જમીન જેટલો તફાવત હતો.”

ગુલબેગમ હસતી હસતી બોલી, પિતાજી તમારામાં ને બીજા હાજરાઓમાં પણ આસમાન જમીન જેટલો તફાવત છે; અને લાગે છે કે તમે હાજરા નથી ! ”

વજીર બોલ્યો, “ બહેન, તારૂં અનુમાન ખોટું છે; હું અંતરથી ને બહારથી હાજરા છું. પરંતુ મારાં શરીરમાં મારી માનું ભોલી વહે છે, તે માટેજ અને મુસાફરી કરવી બહુ ગમે છે; અને તે માટેજ હું વિપત્તિજોષ ડરતો નથી. આપણા દેશનાં ભોંકા પશુથી પણ અધમ બની ગયા છે, મારવાહી પશુની માફક જીવન વૃથા ગાળે છે ! તેઓમાં કોઈ પણ જાતની ઉચ્ચ આકાંક્ષા નથી, કોઈ પણ મહત્ત્વ સંકલ્પ નથી; થોડું ખાવાનું મેળવી નિશ્ચંત અને ઉધી શકવાથી તેઓ પોતાને સુખી માને છે, તેઓને બીજી વાતો વિચારવાનો સમય નથી; એ જોઈ દુઃખથી મારૂં હૃદય ફાટી જાય છે. ”

ગુલબેગમ સહાનુભૂતિ બતાવતી કહેવા લાગી. “ દુઃખ આણવાથી શો લાભ ? પિતાજી, તેઓના નસીબમાં એવું લખ્યું હશે; નસીબથી આગળ વધવાની તેઓમાં તાકાત નથી. ”

વજીર બોલ્યો, “ તેઓ શું કરશે ? તેઓને શું કશું કરવાનું નથી ? શું તેઓ નીચું માથું કરી કાણુલના અમીરની તાબેદારી રવીકારશે ? તેઓ કર આપશે ? આપણે સ્વતંત્ર છીએ, અમીરના જેટલાજ સ્વતંત્ર છીએ. અમીર શું આપણને કર આપે છે ? તે બ્યારે આપણને કર આપતો નથી, તો પછી આપણે પણ તેને શા માટે કર આપવો ? જુતાં શું એટલાં બધાં મીઠાં છે ?

બુલભેગમે કહ્યું, “ આપણે તેને શા માટે કર આપીએ ? આપણે સ્વતંત્ર જાત છીએ, આપણી આગળ કર માગવાનો કોઇનો પણ અધિકાર છે ?

વજરે કહ્યું, “ મા, તું ખરૂં જોલે છે; પરંતુ તું એ વાત પણ પૂછી શકે કે સેંકડો ગાઉમાં પથરાયેલાં આપણાં આ ગામડાં કોણે સ્થાપના સમાન કરી નાખ્યાં ? કોણે જલાલાબાદની આજુબાજુનાં ગામોમાંનાં સમભ્રમ અરધાં ગામોનો નાશ કર્યો ? પરાક્રાન્ત સિનવારીઓનાં કપાચલાં માથાંનાં કોણે તળેટી આગળ ઢગલા કર્યાં ? કોના હુકમથી આજે એ બાજુએ માણસોના લોહીની નદીઓ વહે છે ? ”

બુલભેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, તમે અન્યાય કરો છો; અમીરે મજબુતાઈથી લુટારાઓને વશ કરી ચારે તરફ શાંતિ સ્થાપી છે. તેની કૃપાથી આજે હજારો ગામડાંના રહેવાશીઓ સુખી થયા છે. લુટારાઓની બીકથી જેઓ હંમેશાં પીડાતા હતા, તેઓ હવે નિશ્ચિંત થયા છે, સિનવારી લુટારાઓનો નાશ થયો છે; તે માટે અમીરપર દોષ શામાટે ચઢાવો છો પિતાજી ? હુંતો અમીરનો કશો વાંક જોતી નથી. જો નિષ્પક્ષપાતપણે વિચાર કરીએ તો જણાશે કે સિનવારી લુટારાઓનો નાશ થવાથી તેઓનાં જૈરાં છોકરાંને નુકસાન થયું છે ખરૂં, પરંતુ સાધારણ પ્રજાને તેથી કયું નુકસાન થયું નથી, ઉલટું તેને તો લાભ જ થયો છે. અન્યાયી વાત કરવી એ ઠીક નથી પિતાજી ! ”

વજરે કહ્યું, “ તે વાત ખરી છે, સિનવારીઓના નાશથી પ્રજાને કોઇ પણ જાતનું નુકસાન થયું નથી, તે હું કયુલ્લ કહું છું; પરંતુ જેણે જાદુ અને દાદુઓનો સ્વતંત્રતાનો ધ્વંસ કર્યો છે, તે અડચણ ન પડે તો ખીજ જાતિઓની સ્વતંત્રતાનો પણ નાશ કરશેજ, એ આખતમાં કશો સંદેહ નથી ! ”

ગુલબેગમે પૂછ્યું, “ તેને કોણ અટકાવશે પિતાજી ? ”

વજીરે મર્વપૂર્વક કહ્યું, “ હું; અમીરે આપણી પાસેથી રાજકર માગ્યો છે, હું તેને કર આપવાને નારાજ છું. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ પિતાજી અમીર સાહેબ એકાએક આપણી પાસેથી કર કેમ માગે છે ? તે શું કોઈ પણ કારણથી આપણા પર ગુસ્સે થયા છે ? આપણો શો દોષ છે ? ”

વજીરે કહ્યું, “ આપણો અપરાધ ? અપરાધ એ કે આપણે સ્વતંત્ર છીએ, સેંદડો વર્ષો થયાં આપણે સ્વતંત્ર રીતે આ હુંગરાળ મુલકમાં રહીએ છીએ ! અમીરની પ્રજા વખતો વખત આપણા રાજ્યની સીમા એળંગી આપણી સ્ત્રી કન્યાઓને બંદીવાન બનાવી લાઇ જતી; આપણે પણ તેઓને એ અત્યાચારનું પ્રતિક્ષણ આપવા માટે તેઓનાં ગામ લૂટતા, તેઓની સ્ત્રીઓને ઉપાડી લાવતા, અત્યારે પણ એવું જ ચાલે છે. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ એ તો યોગ્ય છે; અત્યાચાર કરનારને કોણ સજા નથી કરતું ? અત્યાચારનું પ્રતિક્ષણ આપવાને જે અસમર્થ છે, તે કાપુર છે. ”

વજીરે કહ્યું, “ પરંતુ એ માટે જ ટોટો ઉભો થયો છે. અમીરની ઇચ્છા છે કે તે એટલો આ મુલકમાં મરદ થઇ રહેશે, અને આપણે બધા સ્ત્રીઓની માફક તેના હુકમ માની ચાલશું ! તે કહે છે કે તમે તમારા પર કોઈ જુલમ કરે તેને સજા કરી શકો નહિ; મારી પ્રજા સાથે વાદવિવાદ પણ કરી શકો નહિ; માથું નમાવી બધો જુલમ સહન કરો. અત્યાચાર સામાં પગલાં ન ભરતાં બાયલાની માફક શાંતિથી કાળ ગાળવો તેને શું શાંતિ કહી શકાય ? મુજ વાત એ છે

કે ફેટલાક અફગાનો આપણી સરહદપર લૂટ કરવા આવ્યા હતા, તેઓએ આપણી રૈયતને બંદીધાન બનાવી રીતસર વેચી નાખેલ છે. આપણી પ્રજા એ જીલમ સડન કરી શકી નહિ, તેણે ગયા અઠવા- ડિઆમાં એક અફગાન મામપર હથેલી કર્યો, તેઓ ત્રણ સ્ત્રીઓ, બે બાળક, સાત ગાયો અને ફેટલાક ઘેટાં લૂટી લાવ્યા. ' અમીરે આ સમાચાર સાંભળી ગુસ્સે થઈએ બાબતની નુકશાની બરી આપવાનું કહેણ મોકલ્યું છે, વળી તેણે કહાવ્યું છે કે જો તમે અમને રાજકર આપશો તથા અમારી તાબેદારી સ્વીકારશો તો અમે અમારો તોફાની પ્રજાને અટકાવી તમારા જાન માલનું રક્ષણ કરશું. પરંતુ જો તમે રાજકર નહિ આપો, અમારી તાબેદારી નહિ સ્વીકારો, તો તમારા પર અફ- ગાન હુટારાઓ ગમે તેટલા જીલમ કરે તે તરફ અમે ઉદાસીન રહીશું; અને જો તમે એ જીલમનો ખદસો લેવા તૈયાર થશો, તો અમે ત- મારાં ગામો બાળીશું, ખેતરો ઉગડ કરીશું, તમારી પ્રજાને બાળીઓથી વીંધી નાખીશું. આ કેવો ન્યાય ? આનેજ તું ન્યાય કહે છે કે ?

જીલમેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, એક ખીજા પ્રતિ આવો જીલમ મુળરવો એ શું સાઈ છે ? આ જાતના જીલમને આશ્રય આપવો એ કોઈપણ રીતે યોગ્ય નથી, આપણે જેમ છીએ તેમ રહીએ, તેઓ પણ જેમ છે તેમ રહે, લૂટફાટથી શો લાભ છે ? તેથી ખતેને નુકશાન થશે. હંમેશાં આવી રીતે લૂટફાટ કરવાથી કોઈનું બહું થવાનું નથી; આ બુદ્ધિમાનનું કામ નથી. ”

વજીરે કહ્યું, “ તારી ઢાદી જીવતી હોત તો તે પણ આમજ કહેત. મારી પણ ઇચ્છા છે કે આ ખતેને જાતિ વચ્ચે શાંતિ ફેલાવો. અફઘાન સરદારો જેવા સ્વતંત્ર છે, તેવાજ સ્વતંત્ર હાજરા સરદારો

છે; આપણે જો પરસ્પર પરસ્પરની પ્રજાને શાંત રાખી શકીએ, તો અવિખ્યમાં દંગાદ્રિસાદનો ભય રહેશે નહિ.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ એ યોગ્ય છે; આ ઠાકા સાહેબ આવ્યા, આપ તેની સાથે વાતચીત કરી કર્તવ્ય નક્કી કરો.”

સરદાર વલીમહમ્મદે વજીરના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. સરદારની સાથે વજીરે ઘણી વાર સુઘી વાતચીત કરી. વાતચીતમાં નક્કી થયું કે ખીજા દાજરા સરદારોને એકત્ર કરી તેનો મત પૂછવો; તેઓ સંમત થાય તો કાબુલના અમીર પાસે એક દૂત મોકલવો, તે દૂતે અમીરને જણાવવું કે અમે હવેથી અફઘાન પ્રજા પર હલ્લો કરીશું નહિ; તે સાથે અમીરને એ વિનંતી કરવી કે હવેથી તમારી પ્રજા પણ હાજરાના પ્રદેશ પર હલ્લો ન કરે તેવી વ્યવસ્થા કરવી.

ગુલબેગમે કહ્યું, “ અમીર ન્યાયી બાદશાહ છે, તે આ યોગ્ય વાત માનશે.”

વજીરે કહ્યું, “ ના, તે આપણી વિનંતિ નહીં માને; આપણને નક્કી લડાઈ કરવી પડશે. અમીરની સાથે આપણને ભયંકર લડાઈ થશે; તે લડાઈમાં ઘણા માણસો મરી મટશે.”

સરદારે કહ્યું, “ હા અમીરની સાથે આપણને ભયંકર લડાઈ થશે; એ લડાઈમાં ઘણા માણસો મરી જશે. એ નક્કી છે, પરંતુ છેવટે આપણે જ જીતશું. આપણે પહેલાં પણ જીત્યા હતા, આ વખતે પણ જીતશું, તેમાં કશો શક નથી. અમીરની મરજી હોય તો તે ભલે આપણી વિરુદ્ધ લડાઈ જાહેર કરે. આપણે હજારો અફઘાનોને રણ-ક્ષેત્ર પર કાપી નાખીશું; આપણા પૂર્વજોએ જે રીતે શત્રુઓને કાપી નાખ્યા હતા, તે રીતે આપણે પણ તેઓને કાપી નાખીશું.”

વજીર દૃઢ સ્વરે બોલ્યો, “ પરંતુ આપણે જીત મેળવી શકશું નહિ; આપણે અફઘાન સૈન્યને જરાપણ નુકસાન કરી શકશું નહિ. આપણે ગમે તેટલી ચેષ્ટા કરીશું, તોપણ આપણે આપણી સ્વાધીનતા જાળવી શકશું નહિ; આપણી સ્વતંત્રતા જલ્દી જતી રહેશે. પરંતુ આપણે સામા મ્હેંએ લડી વીરની માશક મરી શકીશું ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, તમે એવી વાત કેમ કરો છો ? સેંકડો વર્ષો થયાં આપણા દેશની સ્વાધીનતા કાયમ રહી છે, તે હવે કેમ નહિ રહે ? ”

વજીર નિસાસો નાખી બોલ્યો, “ બહેન, હવે તે સમય નથી, હવે સમય પલટાયો છે; તે સાથે બધા દેશની નીતિ, રીત, આચાર પદ્ધતિ વગેરેમાં પણ બહુજ ફેરફાર થયો છે, લડાઇનાં હથિયારોમાં બહુજ ફેરફાર થયો છે, તે સાથે યુદ્ધ કરવાની રીત પણ તદ્દન બદલાઇ ગઇ છે; કેવળ આપણે જ નેવા હતા તેવાજ રહ્યા છીએ; આપણે સમય સાથે દોડી શક્યા નથી. આપણને નક્કી તેનું ફળ ભોગવવું પડશે, અફઘાન જાતિ હિંદની ગોરી સરકાર સાથે મિત્રતાના બંધનથી બંધાયેલ છે. એ ગોરા લોકો આધુનિક યુદ્ધકળામાં કુશળ છે; તેઓ તોપો, બંદુક અને પૈસા આપી અફઘાનોને મદદ કરે છે, આવી અવસ્થામાં અફઘાનો સાથે આપણે યુદ્ધ કરીએ, તો આપણી જીતની આશા ક્યાંથી હોય ? આપણા દેશના બહુ લોકો અફઘાનોના પૈસાથી ફૂટશે, બહુઓ યુદ્ધમાં પ્રાણ તજશે. એ ભયંકર યુદ્ધમાં કોઈ પણ રીતે જોઆના જીવનું રક્ષણ થશે, તેઓ કાંતો અફઘાનોના હાથમાં બંદી થશે, અગર તો તેને શરણ થઇ દુર્ગ પરાધીન જીવન ગાળશે. હું સારી રીતે સમજું છું કે આ સંકટમાંથી આપણી મુક્તિ થવાની

નથી; પરંતુ તો પણ લક્ષ્મી સિવાય કશું જોઈએ હોય મને જણાતો નથી. કિસ્મતમાં મને તે હો, આપણે લક્ષ્મી કરશું, જીવ હશે આ મુઠ્ઠી અફગાનોની તાબેદારી નહિ સ્વીકારીએ. એ માટે પાપમાલ થવું પડે, કુંડુંબ સહિત મરણને ભેટવું પડે, તોપણ બલે. ”

હાજરા સરદાર વલી મહમ્મદ ઉત્સાહપૂર્વક બોલ્યો, “ મારો પણ તેજ મત છે. પ્રાણ જાય તો બલે, પણ અમીરને કર આપશું નહિ; અફગાન જાતિની તાબેદારી સ્વીકારશું નહિ. વળી એટલી બધી નિરાશા રાખવાની જરૂર નથી. લક્ષ્મીમાં હારજીત અનિશ્ચિત હોય છે. આપણે શા માટે હારીએ? આપણા બાહુમાં બળ નથી? આપણામાં સંપત્તિ? અફગાનોએ હિંદના ગોરા કાફરો સાથે મિત્રતા કરી છે, તેથી આપણે શું ડરી જઈએ? કાફર સાથેની આ મિત્રતાથી અફગાન જાતિનો નાશ થશે. આપણે અમીર વિરૂદ્ધ ‘જેહાદ’ પોકારશું જે કાફરનો મિત્ર હોય તેની વિરૂદ્ધ ‘જેહાદ’ પોકારવાનો આપણો હક છે. ‘જેહાદ’ પોકારતાં જ જણાશે કે અફગાનિસ્તાનના લગભગ અરધા લોકો અમીરની સાથા ઉભા છે. અહ્યા અને પયગંબર મહમ્મદનું પવિત્ર નામ લઈ આપણે લક્ષ્મી શરૂ કરશું; ધાર્મિક મુસલમાન માત્ર આપણો પક્ષ લેશે. તો પછી આપણે શા માટે પરાજિત થઈએ? ના, આપણી હાર થશે એવી શંકા રાખતા નહિ આપણે જીત, આપણે અફગાનો પાસેથી ખંડણી લેશું. ” સરદારની જોળ આંખોમાંથી આગના તનખા નીકળવા લાગ્યા.

પરંતુ વજીરનાં મુખમાંથી એક પણ ઉત્સાહસૂચક વાક્ય બહાર આવ્યું નહિ; તેણે ચિંતાકુલ ચિત્તે હાથી નજર કરી. ગુલબેગમ તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી પિતાનું અને કાકાનું મુખ જોવા લાગી. કાકાના અહંકારભર્યા વચનોમાં તેને બિંદુમાત્ર આસ્થા નહોતી.

પ્રકરણ ૩ જી

મંત્રણા-સભા

બીજા દિવસે સરદાર વલી મહમદે કેટલાક હાજરા-સરદારોને એકત્ર કરી સભા બરી.

સરદાર વલી મહમદે પોતાના સહચરોને સંબોધી કહ્યું. “બંધુઓ, અમીર આપણી પાસે ખંડણી માગે છે; પરંતુ આપણે તેને ખંડણી આપવાના નથી, તેની તાબેદારી પણ સ્વીકારવાના નથી. આ બાબતમાં મારી સાથે તમારો કોઈ પણ જાતનો મતભેદ નથી. આપણે અમીરને ખંડણી આપવાની ના પાડશું એટલે અમીર આપણાપર ચડાઈ કરશે. પરંતુ આપણે લડાઈ માટે તૈયાર છીએ કે નહિ એ પ્રશ્ન રાજાભાવિક રીતે આપણાં મનમાં ઉત્પન્ન થાય; એ સંબંધમાં આપ બધાનો શો મત છે ?”

એક જણે કહ્યું, “આપણે યુદ્ધ માટે સંપૂર્ણ તૈયાર છીએ. આપણે લડાયક જાતિ છીએ, લડાઈ આપણો બાપદાદાનો ધંધો છે; લડાઈથી આપણે બીવાનું નથી.”

બીજાએ કહ્યું; “જીતવાની ખાતરી છે કે ?”

પહેલા માણસે કહ્યું, “ખાત્રી કેમ ન હોય ? આપણે શું વં-
ચપરંપરા સેંકડો વર્ષો થયાં ચુક નથી કરેલ ? આપણે શું કદી
પણ સ્વતંત્રતા રૂપી રત્ન વેચ્યું છે ? શત્રુઓને શું આપણી બહાદુ-
રીની ખબર નથી ?

વજરે કહ્યું, “એ બધી વાત ખરી, પરંતુ તે જમાનો તો
ગયો; તે કાળમાં જે સંભવિત હતું, તે નાના પ્રકારનાં કારણોથી
આ કાળમાં અસંભવિત છે. આપણે પહેલાં શું કર્યું હતું, ને શું
ન કર્યું હતું, તેની ચર્ચા કરવાથી અત્યારે કશો લાભ નથી; ભવિ-
ષ્યમાં ચુક જામતાં આપણે શું કરી શકશું, અમર શું નહિ કરી
શકીએ તેજ અત્યારે વિચારવાનું છે. ”

સરદાર વલીમહમ્મદ બોલ્યો, “વારૂ, તેનાજ વિચાર કરો.—
સ્મરણાતીત કાળથી આજ સુધી આપણે સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરતા
આવ્યા છીએ, તે કોના બળથી ? આપણામાં સાહસ છે, વીરત્વ છે,
આપણી પાસે બંદુક છે, તરવાર છે, તીક્ષ્ણ ધારવાળા છો પણ છે;
ચુકમાં જીત મેળવવા માટે આથી વધુ શું જોઈએ ? આપણને
શાનો તોટો છે ? ”

વજરે ગુલામહુસેને કહ્યું; “તોટો આજકાલનાં સુધરેલાં હથિ-
યારોનો, ચુક કૌશલ્યનો, અને પૈસાનો છે.

સરદાર વલીમહમ્મદ ઉત્તેજિત ભાવે બોલ્યો, “આપણે શું ચુ-
કકળાથી અજાણ્ય છીએ ? આપણા પૂર્વજોમાં ચુકકળાની ખામી
નહોતી, તે તેમણે સેંકડો લડાઈઓમાં સાબીત કરી આપ્યું છે; આ-
પણે તેનાજ વંશદારો છીએ, આપણે શું તેઓની ચુકકળા ભૂલી
ગયા છીએ ? તમે કહો છો કે આપણી પાસે પૈસો નથી; હું પણ

પૈસા નથી એ કબુલ કરું છું. પરંતુ તે માટે આપણે ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ ? જોઓ ભાડૂતી સૈન્ય લાઇન બુલ્ડ કરે છે, તેને પૈસા સિવાય એક મુદ્દત પણ ચાલતું નથી. પરંતુ પૈસા વિના આપણું કામ શું અટકવાનું છે ? જોઓ સ્વદેશનાં રક્ષણ માટે ધર્મના રક્ષણ માટે બુલ્ડ કરે તેને વળી પૈસાની શી જરૂર ? આપણે સૈન્યને પમાર તો આપવાનો નથી. ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ એ વાત ખરી છે; પરંતુ આપણા પૂર્વજોએ જેની સાથે લડાઈ કરી હતી, આપણે તેની સાથે બુલ્ડ કરવાનું નથી. હાલમાં આપણે જેની સાથે લડાઈ કરવાની છે, તે આધુનિક બુલ્ડકળાથી કેળવાયલા છે; તે રણકૌશલ્યથી આપણે જાણીતા નથી; આ બાબતમાં આપણે તેના કરતાં કિતરતા છીએ. કાબુલનો હાલનો અમીર તેના પૂર્વજોની માફક બુલ્ડવિદ્યાથી અજાણ નથી, તેના પૂર્વજો બંદુકને તરવાર લઈ બુલ્ડ કરતા, આપણે પણ તેમજ કરતા; પરંતુ અત્યારે તે વખત નથી, અમીરે તે સમયનાં હથિયારોનો ત્યાગ કર્યો છે. ચાલુ જમાનાની ‘ હેનરીમાર્ટિની ’ રાઇફલ કેવી છે, તે તમે જાણો છો ? ”

સરદાર વલીમહમ્મદે કહ્યું, “ એ ગોરાલોકની બંદુક છે; બંદુજ સારી બંદુક છે, પરંતુ સપાટ જમીનપરજ તે કામ કરી શકે. આપણા હુંગરાળ બુલ્ડકમાં તેનો ઉપયોગિતાનો હું સ્વીકાર કરી શકતો નથી, આ દેશના મુશ્કેલીથી ચઢી શકાય તેવા પર્વતો આપણા દુર્બેધ હુંગરાળ કિલ્લાઓ છે, તે “ હેનરીમાર્ટિની ” રાઇફલની બીક રાખતા નથી. ”

એક અનુચરે કહ્યું, “ એ ચર્ચાની શી જરૂર છે ? આપણે

ગૌરાસૈન્ય સાથે તો લડાઈ કરવા જતા નથી.”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ તે ખરી વાત છે; પરંતુ આપણે જેની સાથે યુદ્ધ કરવાનું છે, તેઓ આ ‘ હેનરીમાર્ટિની ’ લઈ યુદ્ધ કરે છે; વળી તેઓ પણ આપણી પેઠેજ પર્વતોમાં બટકનારા છે. ન ચઢી શકાય તેવા ડુંગરાળ રસ્તા તેઓનાથી અજાણ્યા નથી, વિકટ ગિરિપ્રદેશ, હુલેધ ડુંગરાળ કિલ્લા તેઓનું લીલાક્ષેત્ર છે. તમે શું એમ માનેા છો કે કાબુલનો અમીર ગયેલાં દસ વરસ કેવળ હંધીજ રહ્યો છે ? હિંદના શિરંશીઓ સાથે તેને મિત્રતા થઈ છે; તેઓ તોપો, બંદુકો આપી, પૈસા આપી, સૈન્ય આપી તેને મદદ કરે છે. મેં તે વખતે કાબુલ જઈ જોયું છે કે સત્તર અઢાર ગોરા ગોલંદાજ અમીરના ધર્યમાં નિમાયા છે; તેઓ તોપો બંદુકો અને દારૂગોળો તૈયાર કરે છે. કારખાનાનો દરેક વિભાગનો બાર એક એક ફળવાયેલ ગોરાના હાથમાં મુકાયેલો છે. તેઓનાપર એકેક અધમાન સરનાર દેખરેખ રાખે છે. આ બધું મેં નજરોનજર જોયું છે.”

એક જણે પુછ્યું, “ નજરોનજર જોયું છે, કે વાત સાંભળી છે ? ”

વજીરે કહ્યું, “ હા મેં નજરોનજર જોયું છે.”

ત્યારબાદ વધુ વાદવિવાદ ન કરતાં વજીર થોડા વખત માટે ધીરે ધીરે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

એક સરદારે કહ્યું, “ ગુલામહુસેનનો શો વિચાર છે, તે સમજાતું નથી. તેના મુખે અધમાનજાતિની આટલી બધી પ્રશંસા કેમ ? વજીર નિમકહરામી તો નહિ કરે ? ”

બીજા માણસે કહ્યું, “ ગુલામહુસેન નિમકહરામ ? તોખા !

તોખા ! તોપણ તે જરા દબાઈ ગયો હોય એમ જણાય છે; તેને વિશ્વાસ બંધાઈ ગયો છે કે હાજરા અફગાન સાથેની લડાઈમાં હારી જશે, હાજરા જતિનું હવે બહું થવાનું નથી ! આવો વિશ્વાસ તદ્દન ખોટો છે. આપનો શો મત છે, સરદાર સાહેબ ? ”

સરદાર વલીમહમ્મે કહ્યું, “ મારો મત ? સંઘર્ષની દૃઢતામાં શું આપણે અફગાનોથી ઉતરતા છીએ ? ના, નહીં આપણે ઉતરતા નથી. ખુદાએ આપણને જે દુર્લેધ પ્રાકૃતિક કિલ્લો આપેલો છે, અફગાન જતિની શક્તિ હોય તો તેઓ તેપર ભલે હથેલો કરે; આપણા ડુંગરાળ પ્રદેશમાં તેઓની ‘ હેનરીમાર્ટિની ’ ની શક્તિ પરીક્ષા ભલે થાય. ફિરંગીઓની બંદુકની આપણને ખીક નથી. પર્વતનાં ઉંચાં શિખરોની અંતરાળમાં આવેલી દુર્ગમ મુકાઓ આપણા કિલ્લો છે. ફિરંગીઓની બંદુકો ત્યાં કંઈ કામ કરી શકવાની નથી. બંદુક કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસ્ત્ર આપણા હાથમાં છે; ધણી દિવસોથી આપણે એ હથિયારો વાપરતા આવ્યા છીએ. મેં મારા સ્વદેશવાસીઓને કાફરો સાથે લડાઈ કરવાને ઉત્કેર્યા છે. એટલુંજ નહિ. ધણીખરા અફગાનો પણ અમીરના જીલમથી કંટાળ્યા છે; તેઓ આપણને મદદ કરશે, એ બાબતની તેઓએ મને કબુલાત આપી છે. મેં અમીરની વિરુદ્ધ રી-તસર જેહાદ જાહેર કરી છે. ”

એક શ્રોતાએ કહ્યું, “ વાર, આપતો બરાબર સાવચેતીથી અજળ વધ્યા જણાઓ છે ! તોપણ આપણે કોની ખીક રાખવાની છે ? ગાજીઓનું પરાક્રમ સહન કરે, એવો વીર આ પ્રદેશમાં કોણ છે ? ફિરંગીઓ પણ ગાજીના નામથી કંપે છે ! ગાજીને હાથે ફિરંગીઓનાં ટોળે ટોળાં નાશ પામ્યાં છે, મેં તે નજરોનજર જોયું છે;

ફિરંગીઓની રાષ્ટ્રદળગાજનો પ્રતાપ ઓછો કરી શકી નથી. તેઓનાં શખથી ગુગ્ગુલિકની ખીણ (Gugdulber valley) ભરાઈ ગઈ હતી. સમગ્રી અને ગીધોએ ઘણા દિવસ સુધી તેઓનાં સડેલાં મુડલાં ખાધાં હતાં; તેઓની વહાણી રાષ્ટ્રદળ ગુપત્યુપપણે તેઓનાં શખ પાસે પડી હતી ! હું જાણું છું, આપ પણ કદાચ જાણતા હશે કે આપણા દેશના એક માણસે એવી એક રાષ્ટ્રદળ મેળવવા માટે પોતાની કન્યા વેચી નાખી હતી ! એ કામ ઠીક કર્યું હતું એ હું કહેતો નથી; પરંતુ તેને ચાર છોડીઓ હતી, છોડીઓનો વિવાહ કરવાનું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું; માટે એક છોડી આપી એક રાષ્ટ્રદળ મેળવવામાં તેણે તદ્દન મૂર્ખાઈ કરી નથી. તેની એ રાષ્ટ્રદળ બહુજ સુંદર બાંક છે; એવી એકાદ રાષ્ટ્રદળને માટે હું મારી અનેક મૂલ્યવાન સામગ્રી પણ દેવાને તૈયાર છું. ”

સરદાર વલીમહમ્મદે કહ્યું, “ હું પણ ઉત્કૃષ્ટ રાષ્ટ્રદળને માટે ઘણી કિંમતી સામગ્રી દેવા તૈયાર છું. ”

વજીર ગુલામહુસેન એ વખતે તે ઠેકાણે આવી પહોંચ્યો, તેણે એ સાંભળી કહ્યું, “ તમારી કન્યાને દેવા તૈયાર છો કે નહિ ? ”

વલીમહમ્મદે કહ્યું, “ કોને ? મારી શેરિનને ? ના, ના, મારે એ એકજ છોડી છે. અમલ્લાની મહેરબાનીથી મારે કશો તોટો નથી, હું તેને થોડા પાત્રને સોંપીશ, થોડા સાસરવાસો પણ આપીશ. ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ હવે નકામી વાત છોડી દો. કાઝુલના અમીર પાસે મંધિનું કહેણ લઈ એક દૂત મોકલવાની જરૂર છે. અમીરને જે લખવાનું છે તેનો કાચો મુસદ્દો મેં તૈયાર કર્યો હો; હું તે લેવા મથો હતો. હું એ મુસદ્દો વાંચું છું, તમે બધા સાંભળો. ”

ગુલામહુસેન પત્ર વાંચવા લાગ્યો:—

“ અમારા મિત્ર અને પાડોશી, અફઘનિસ્તાનના મહા પરાક્રમી
વીર યુદ્ધમણિ અમીર બહાદુરની સેવામાં:—

આપનો પત્ર વાંચી અમે જાણ્યું કે હાલમાં અમારા સ્વદેશી
લોકોએ આપની સરહદમાં લૂટ કરવાથી આપ અમારા તરફ ગુરસે
લધ તે બાબતની તુકસાની માગે છે. આપની પ્રજાએ અમારા રાજ્યમાં
પ્રથમ લૂટ ન કરી હોત તો આપની એ માગણી ન્યાયયુક્ત થાત,
એ અમે કયુલ કરીએ છીએ; પરંતુ આપની પ્રજા આ બાબતમાં
પ્રથમ રસ્તો બતાવનારી છે. અમારી પ્રજાએ બહોળા સેવાની ઇચ્છાથીજ
આપની હદમાં લૂટ કરી છે, માટે અમે આપની તુકસાની ભરી આપ-
વાની માગણી કયુલ કરવાને બંધાઈ શકતા નથી. આપના પત્રપરથી
જણાય છે કે પાડોશીઓ વચ્ચે આ પ્રકારે લૂટફાટ થાય તે આપ સમર્થન
કરતા નથી અને બંને રાજ્ય વચ્ચે મિત્રતા સ્થપાય એ જોવાને આપ આ-
તુર છે. આપ માગણી કરો છો કે અમે જે આપને ખંડણી આપીએ, તો
તે ખંડણીના પૈસા આપ અમારાજ રાજ્યનાં રક્ષણ માટે વાપરશો.
આપની પ્રજા અમારા રાજ્યમાં લૂટફાટ ન કરી શકે તે માટે આપ
અમારા રાજ્યમાં લશ્કરી અમલદાર નીમશો, ચોકીદારોની પણ બ-
વસ્થા કરશો. આના જવાબમાં અમારે એ કહેવાનું છે કે અમે પણ
એવી લૂટફાટના હિમાયતી નથી; અમે પણ શાંતિના આબલાષી
છીએ. આપ જે આપની પ્રજાને વશ રાખો, અમારા રાજ્યમાં લૂટ-
ફાટ કે ખૂન ન કરી શકે, તેની વ્યવસ્થા કરો; તો અમે પણ અમા-
રી પ્રજાને આપનાં રાજ્યમાં લૂટફાટ કરવાની-આપની પ્રજાની ધન-
સંપત્તિ લૂટી લેવાની મના કરશું. જે તેમ છતાં અમારી પ્રજા આપના

રાજ્યમાં કંઈ નુકસાન કરે, તો તે નુકસાની ભરી આપવાને અમે બંધાઈશું. આમ થતાં આપને અમારી પાસેથી ખંડણી ભેવાની જરૂર પડશે નહિ. આપણે બંને પક્ષ સાવચેત રહેશું તો કળાઓના પરગણામાં લશ્કર મોકલવાની પણ જરૂર પડશે નહિ. અમને ખાતરી છે કે અમારી આ વાળખી માગણી તરફ આપ ધ્યાન આપશો અને આપના હિતેન્ધુ મિત્રને મદદગાર છીએ; અમારી આંતરિક ઇચ્છા છે કે ભવિષ્યમાં આ સહભાવ હંમેશનું કાયમરૂપ પડે !

પત્ર વાંચ્યાબાદ વજીરે કહ્યું. “આ પત્રમાં તમારે વધુ ધડકારવા જેવું છે”

એક જણે કહ્યું, “હા છે, આપણે કંઈ અમીરના મિત્ર કે મદદગાર નથી, અમીરનો વંશ જય તેથીજ આપણું મલું છે, આપણે તેજ માગીએ છીએ, આવી સ્થિતિમાં આવી જૂઠી વાત લખવાની શી જરૂર ?”

એક દરબારીએ કહ્યું, “અમીર ગાદીએ બેઠો ત્યારથી તેની પ્રજાએ આપણા દેશમાં લૂટ કરી આપણને જે નુકસાન કર્યું છે, તે નુકસાન અમીરે પ્રથમ પૂરું કરી આપણું નેમ્મએ, એમ કરે ત્યારપછી તેની સાથે સલુકામબર્યો વ્યવહાર ચલાવવો નેમ્મએ.”

એક ત્રીજા માણસે કહ્યું, “અમીર આપણી પાસે ખંડણી માગે છે ? કેટલો બધો ગર્વ ! આપણે સ્વતંત્ર છીએ, આપણે અમીરને કર આપશું ? આપણે પણ અમીર પાસે ખંડણી માગી શકીએ; પત્રમાં એ વાતનો ઉલ્લેખ કરવો નેમ્મએ.

સરદાર વલીમહમ્મદ નિઃશબ્દે દરબારીઓનો વાદવિવાદ સાંભળતો હતો. તેઓની વાત પૂરી થતાં તે દહસરે બોલ્યો, “તમે

આ ગાંડાક મૂકી દો. પત્રમાં જે કંઈ લખ્યું છે, તેનો એક વર્ણપત્ર જુઓ નથી, વજ્રનંદી કોઈપણ માગણી જેરવાજખી નથી. આ પત્ર લઈ કાપુલ જવા માટે તમે ત્રણ દૂત નક્કી કરો. દૂતની સાથે અમીરને કંઈ બેટ મોકલવી પડશે. આપણી પાસે જે કંઈ છે તેજ મોકલવાવશું તો ચાલશે, થોડાં ઘેરાં, બકરાં અને થોડું રેશમી કાપડ મોકલવશું તો બસ થશે. હું ગુલામકુસેનને દૂતરૂપે કાપુલ મોકલવા કહ્યું છું; તમારો શો મત છે ? ”

લણા વાદવિવાદ બાદ વજ્ર ગુલામ કુસેન અને ખીજા બે દર-બારીઓને દૂત તરીકે કાપુલ મોકલવાનું અને બે દિવસ પછી રવાના થવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

પ્રકરણ ૪ થું

વજીરની ચિંતા

સરદાર વલીમહમ્મદ અને તેના અનુચરોએ ધાર્યું હતું કે અમીરની સાથે લડાઈ જમતાં અમે અમારાં બાહુબળવડે અને બાજીઓની મદદથી સ્વતંત્રતા સાચવશું; અમીર કાષ્ઠપથ રીતે આપણે કુંગરાળ મુલક કબ્જે કરી શકશે નહિ, અફઘાનોનાં લોહીથી હાજરાની ભૂમિ રંગાશે, અને અમીરનું સૈન્ય હારી નાસી જશે. સરદાર વલીમહમ્મદ સુખનાં સ્વપ્નેમાં મશગુલ હતો; પરાજ્યનો સંદેહ એક ક્ષણને માટે પણ તેના હૃદયમાં પેડો નહોતો.

પરંતુ વજીર ગુલામહુસેન ફૂટ રાજનીતિય હતો; તે અમીરની શક્તિ જાણતો હતો; તે સ્પષ્ટ જોઈ શકતો હતો કે વલીમહમ્મદ ગમે તેટલું અભિમાન રાખે પણ ધર્માધતાથી કંઈપણ સુરણ મેળવવાની ઇચ્છા અસંભવિત છે; ધર્માધ બાજીઓની મદદથી પણ લડાઈમાં જય મળે તેમ નથી. અમીરનાં કેળવાયલાં લશ્કર આગળ આશુધડ હાજરા સૈન્ય દિનભિન થઈ જશે, હાજરાના પર્વતોનાં શિખરપર અફઘાન-પતિનો વિજયવાવટો ફરકશે; હાજરાની સ્વતંત્રતા હંમેશને માટે

જતી રહેશે. ગુલામહુસેન વિચારવા લાગ્યો, આમ થતું અટકાવવાનો ઉપાય શું ?

ગુલામહુસેન માતૃભૂમિની સ્વતંત્રતાને જીવ કરતાં પણ અધિક મહત્વે હોતો. તે વીરપુરુષ હોતો, સાંસારિક સુખ-શાન્તિ, સામાજિક માન આપર,—એ બધું સ્વદેશનાં કલ્યાણ આમળ તે ટુચ્છ મહત્વે હોતો. તે તેની એકની એક પત્ની હુલિમાને ચાહતો હોતો ખરે; પરંતુ તેની પુત્રી ગુલબેગમન સંસારમાં તેનું એકમાત્ર બંધન હતું. ગુલબેગમના જેની રૂપવતી ને ગુલુચી બાળા તે વખતે હાજરા જાતિમાં એકપણ નહોતી. ગુલબેગમના શરીરમાં ધણા પુરૂષો કરતાં અધિક બળ હતું, બુદ્ધિમાં પણ તે ધણાખરા પુરૂષો કરતાં શ્રેષ્ઠ હતી. અફઘાન સાથેનાં યુદ્ધમાં જો હાજરાલોકો હારે અને બંદીવાનરૂપે અફઘાનિસ્તાનમાં મોકલાય, અથવા જો યુદ્ધમાં સમગ્ર હાજરાજાતિનો પ્રદેશ સ્થશાન તુલ્ય થઈ જાય તે બધું ગુલામહુસેન સહન કરી શકે, પરંતુ ગુલબેગમની જરાપણ અગવડ કષ્ટ કે અપમાન તે સહન, કરવાને અશક્ય હોતો. ગુલબેગમનું બવિધ્ય વિચારતાં તે બારે ચિંતામાં પડ્યો.

વજીર ગુલબેગમનું શું કરવું, તે નક્કી કરી શક્યો નહિ. કન્યા વિવાહયોગ્ય ઉમરની થઈ છે, તેનો વિવાહ કરવોજ પડશે. તે હાજરાજાતિનો અગ્રેસર હોવા છતાં સામાજિક પ્રથા ઓળંગવી એ તેનાથી બની શકે તેમ નહોતું; પરંતુ વિવાહ કરી કન્યાને પારકી બનાવવી, એ પણ તેનાથી સહન થતું નહોતું. તેને ધાર્યું હતું કે કોઈ પણ દરિદ્રતા રૂપવાન અને બુદ્ધિવાન પુત્રની સાથે કન્યાનો વિવાહ કરી જમાઇને ઘેર રાખીશ, કન્યાને કદીપણ સાસરે મોકલીશ નહિ.

પરંતુ ગુલબેગમને યોગ્ય વર હાજરાજાતિમાં એક પણ નહોતો, તેપણ તે જાણતો હતો; અયોગ્યપાત્રને પોતાની કન્યા સોંપવાની તેની ઇચ્છા નહોતી. તે શું જાણી જોઈને વાનરના ગળામાં મોલીની માળા પહેરાવશે ? તેની કન્યા કોઈ મરીય મૂર્ખ ખેડુતના પુત્રને વરમાળા પહેરાવશે ? ના, તે કોઈપણ હાજરા યુવકના હાથમાં કન્યા સોંપશે નહિ. તે હાજરા સરદારનો વજીર હતો, તેની આખર યોગ્ય ફેલાયલી હતી, તેની પદવી ગૌરવવાળી હતી; તે શું અભિમનના નવાખના પુત્રને જમાઈ કરી ન શકે ? અભિમનના નવાખને વીશ્વવર્ષનો પુત્ર હતો, અફઘાનિસ્તાનના રાજવંશમાં તેનો જન્મ હતો. વજીરે નકી કર્યું કે આ વિવાહની માગણી સ્વીકારવા માટે વિનંતિ કરવા અભિમનના નવાખ પાસે દૂત મોકલવો. અભિમનનો નવાખ તેની દીકરીનો સસરા થાય તો હાજરાજાતિ પણ બહુ થાય; રાષ્ટ્રીય સંકટમાં તે દીકરીના સસરાની મદદ મેળવી શકે.

અમીરની પાસે દૂત તરીકે ગયા પહેલાં ગુલામહુસેને આ વિચાર નકી કર્યો; પરંતુ તે ઉચ્ચાભિલાષીને કૂટનીતિજ્ઞ હતો. કાપુલ જતી વેળા તેના મનમાં આવ્યું કે મારી કન્યા શું અમીરના મહેલને લાયક નથી ? અમીરનાં હારેમમાં ગુલબેગમ જેવી સુંદરી ને ગુલુવતી સ્ત્રીઓ કેટલી છે ? અફઘાનિસ્તાનનો યુવરાજ ત્યારે સત્તર વર્ષની ઉંમરનો હતો; તેની સાથે ગુલબેગમનો વિવાહ ન થાય ? હું અમીરના દરબારમાં ગયાપાદ કુપી રીતે આ વિવાહની વાત ઉઘાડું તો શો વાંધો છે ? પરંતુ મિસર અને તુર્કીના સુલતાનો જેની સાથે લશ્મશ્રીથી જોડાવા માગે છે, તે શું ગુલામહુસેને જેવા સાધારણ સરદારના વજીરની કન્યાને પુત્રવધૂરૂપે સ્વીકારવાની સંમતિ આપશે ? ના, ના, પરંતુ ન બનવાનું હોય તે બંને એવી ઘટના આ સંસારમાં

અન્યા કરે છે; કેટલાયે રાજ્યોના દરબારમાં સાધારણ મંત્રીઓની દીકરીઓ પટરાણીપદ ભોગવે છે. ગુલબેગમના નસીબમાં શું તેટલું સુખ છે ?

જે વજ્રની ઇચ્છા પૂર્ણ થાય, તેા હાજરાજાતિનો એક મહા-ભય દૂર થાય અમીરે હાજરાજાતિને અફઘાનિસ્તાન સાથે જોડી દેવાનું ધાર્યું છે; પરંતુ ગુલામહુસેનની કૂટરાજનીતિથી વિના રક્ત-પાતે બંને રાજ્યોનું મિલન થઇ શકે. ગુલબેગમ જે અમીરના દિકરા વેરે પરણે તેા પછી તેને હાજરાજાતિની રાણીરૂપે ગ્રહણ કરવાની કોણ ના પાડે ? એ ખરૂં કે ગુલામહુસેન હાજરાજાતિનો અધિપતિ નથી, પરંતુ તેના દાદા હાજરાજાતિના અધીશ્વર હતા. રાજની પ્રપૌત્રીને રાજ્યની રાણી થવાનો નહીં અધિકાર છે. અમીરના ગુસ્સા-માંથી હાજરાપ્રદેશને બચાવવાનો આ એકજ રસ્તો છે, બીજો નથી. ગુલબેગમનો પુત્ર હાજરાજાતિનો સુલતાન થાય તેા બધી બાબત સચવાય તેમ છે. હાજરાજાતિ એ સુલતાનના તામામાં સ્વતંત્રજાતિ તરીકે ન ગણાય, તેાપણ તેનો બચાવ બીજા કોઇપણ રીતે થાય તેમ નથી. હાજરાજાતિનો લોપ થાય, તે કરતાં આવી નામની પરાધીનતા વધુ વાંછનીય છે. એમ ગુલામહુસેનને જણાયું.

પરંતુ ગુલામહુસેન બ્યારે હાજરાજાતિનો અધિપતિ ન હોય, તેા પછી તે પોતાની કન્યાને હાજરા-સિંહાસનપર બેસાડવાની માગણી કેવી રીતે કરી શકે ? અમીર સ્વતંત્ર હાજરાપ્રદેશને પોતાનાં રાજ્ય સાથે મેળવી દેવા માગે છે. એ વાત શું યોગ્ય છે ? હાજરા-પ્રદેશને તાબેદાર બનાવવાનો તેને શો અધિકાર છે ? હાજરા-સિંહા-સનપર તેનો દાવો પહોંચતો નથી, કદાચ ગુલામહુસેનનો દાવો પહોંચી

શકે ખરો; તે જાતે હાજરા છે. તેના દાદા રાજા હતા; માટે તેની કન્યાને અમીર પુત્રવધૂરૂપે કબુલ કરે, હાજરાપ્રદેશને રાણી તરીકે બહે નીમે, આવી માગણી ગેરવાજબી નથી.

તોપણ એકાદ ગુંચવાડાને સ ગુલામહુસેનના મનમાં ઉત્પન્ન થયો. તેણે વિચાર્યું કે જો ગુલબેગમને પુત્ર ન થાય તો હાજરા સિંહાસન માટે બલિષ્ઠમાં વાદવિવાદ ઉત્પન્ન થાય ખરો. પરંતુ એટલી બધી વાત વિચારવા જતાં કોઇપણ કાર્યમાં આગળ વધાય નહિ. વળી ગુલબેગમ તંદુરસ્ત તથા બળવાન યુવતી છે, તેને છોડી ન થાય એવો શક રાખવાનું કારણ પણ શું છે? ખુદાની જેમી મરજી તે પ્રમાણે થશે; ગુલામહુસેને નક્કી કર્યું કે તે આ તક મૂકી દેશે નહિ. ગમે તે ઉપાયે અમીર આગળ આ વાત પહોંચાડવી. નકામી લડાઇ કરી લોહી વહેવડાવ્યા કરતાં જો યુક્તિથી કાર્ય સરતું હોય તો અમીરના જેવો કૂટખુદ્દિવાળો રાજા તે તક કદી પણ જવા દેશે નહિ, એવો ગુલામહુસેનને વિશ્વાસ હતો; તેને જરા શાંતિ વળી તેણે નક્કી કર્યું કે હું બિખારીના વેશમાં અમીરના દરબારમાં હાજર થઇશ નહિ; સ્વતંત્ર રાજ્યના વજીરની માફક દવાદખાથી જઇશ. આ બંધી વાતનો વિચાર કરી તેણે પોતાના ઉત્તમોત્તમ વચ્ચાદિ કાઢી પેટીમાં ભર્યાં, ઘોડાના તમેલામાં જઇ વીણી વણીને ઉત્કૃષ્ટ ઘોડો શોધી કાઢ્યો, અને એક નોકરને પણ સાથે લીધો.

નક્કી દરેલા દિવસે સહચારિઓ અને નોકર સાથે ગુલામહુસેન કાબુલ તરફ ચાલ્યો; રાજ્યના આગેવાનો થોડે દૂર સુધી તેને વળાવવા ગયા. થોડાજ કલાકમાં તેઓ અશ્માનિસ્થાનના દુર્ગમ પહાડોમાં અદૃશ્ય થઇ ગયા.

પ્રકરણ ૫ મું

ગુલામહુસેનની વિધિ

વજર ગુલામહુસેન થોઅસમયે પોતાના સહચરો સાથે કા-
બુલ આવી પહોંચ્યો, તેઓને નક્કી કરેલા દિવસે અમીરના દરબાર-
માં બોલાવવામાં આવ્યા. અમીરનો દરબારહોલ બહુજ વિશાળ હતો;
તે ઝોરડાની એક બાજુએ અમીરની રાજગાદી હતી, બીજી બાજુ-
ઓએ દરબારીઓને બેસવાનાં વ્યાસનો હતાં.

અમીરે સલુકાઇથી હુઝરાહુતોને માન આપ્યાબાદ કહ્યું,
“હુઝરાજાતિ મહેનતુ, સાહસિક અને સહનશીળ છે; હું તેમના
ગુણની કદર કરું છું, તેઓની મિત્રતા મને ગમે છે. પરંતુ તેઓ અ-
ફગાન નથી; જો તેઓ પોતાના ઇલાકામાં વાસ કરતા હોત, તો
મારે તેની સાથે કંપી ગડમથલ થાત નહિ. પરંતુ તેમની વસ્તી
વધવાથી સ્વદેશમાં તેઓનો સમાસ ન થઈ શકવાથી તેઓએ મારા
પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરી ત્યાં વસવાટ આરંભ્યો છે. ધોરપ્રાંતમાં ધણા
હાજરા વસે છે, પરંતુ ધોરપ્રાંત મારા રાજ્યમાં છે. હુઝરા મારા
મુલકમાં વસે છે, પરંતુ મને કર આપતા નથી, મારી તાબેદારી પણ

કસ્તીરતાં નથી । તેઓનું દૃષ્ટાંત જોઇ બીજી કુંગરાઉ જાતિ પણ
 ઇચ્છાપૂર્વક મારા મુલકમાં રહે છે, પરંતુ માફ ઉપરિપક્ષ સ્વીકારતી
 નથી. હાજરા મારી આગળ અપરાધી છતાં તેઓને સજા કરવાની
 મારી ઇચ્છા નથી; પરંતુ રાજ્યએ જે કરવું જોઇએ તે ન કરતાં ઉ-
 દાસીન રહેવાથી હવે મારો રાજમહિમા લુપ્ત થશે; માટે રાજનીતિને
 ખાતર મેં નક્કી કર્યું છે કે આખા અફઘાનિસ્થાનમાં ફક્ત એકજ
 રાજ રહેશે, આખું અફઘાનિસ્થાન તેની સત્તાતળે રહેશે; એ રા-
 જ્યની એકજ રાજધાની રહેશે, અને તે સાથે એકજ લશ્કરી કેન્દ્ર,
 અને સમગ્રરાજ્યમાં એકજ રાજકોષ રહેશે. એ એકજ અફઘાન
 રાજના ઇસારાથી આખો દેશ વ્યવસ્થિત થશે; એક જ અફઘાન
 રાજ્યમાં બીજી કોઇપણ વ્યક્તિ સ્વતંત્ર રાજરૂપે રહી શકશે નહિ.
 મારો આ સંઘર્ષ કાર્યમાં પરિણત કરવા ખાતર મેં હાજરાજાતિ
 પાસે કર માગ્યો છે; તેઓએ સ્વીકારવું પડશે કે તેઓ મારી પ્રજા
 છે. મારી આ માગણી જરાપણ ગેરવાજબી નથી. હું તેઓની પા-
 સેથી જે કર વસુલ કરીશ, તે તેઓનાંજ મુખ માટે વાપરીશ. તેઓ-
 ના દેશમાં અત્યારે સારા રસ્તા નથી, હું સારા રસ્તા બંધાવી આ-
 પીશ; તેઓના જનમાલનું સંરક્ષણ કરીશ. તેઓ શત્રુના હાથથી
 પીડા ન પામે તે માટે હું ત્યાં સૈન્ય રાખીશ, પહેરગીરો મોકલીશ.
 તેઓએ આપેલો કર હું ખાઇ જઇશ નહિ, તેમ કરવાની મારે જ-
 ર નથી; કારણ કે ખુદાની કૃપાથી અફઘાનીસ્તાનના અમીરના ખ-
 જમાં પુષ્કળ નાણું છે. ”

અમીરનું બાણ પણ સાંભળી દરબારીઓએ એક વાક્યે તેનું સ-
 મર્થન કર્યું; એટલુંજ નહિ પણ શુભામહુસેનના સોગતી દુતો પણ આ
 દલીલોને ગેરવાજબી ઠરાવી શક્યા નહિ.

ગુલામહુસેને કંઈપણ વાત ન કહેતાં એક પત્ર લખી ખાન-
મી રીતે એકવાર અમીર સાથે મેળાપ કરવાની વિનંતિ કરી, અમી-
રના એક અમાત્યે ગુલામહુસેનને જણાવ્યું કે અમીર સાહેબ આપ-
ની વિનંતિ સંબંધી વિચાર કરશે.

લગભગ એકાદ કલાક પછી ગુલામહુસેન અને તેના સોબતી-
ઓને રજા આપવામાં આવી. રજા આપતાં પહેલાં વજીર ગુલામહુસે-
નને એક ઉત્તમ પોશાક અને એક તરવાર ખિસતતરીકે આપ-
વામાં આવી.

અમીરના દરબારનો ભપકો અને અર્થ જોઈ હાજરાફતો
નવાઈ પામ્યા. આવા આતુલ ઐશ્વર્યશાલી મહાપરાક્રમી નરપતિ
સાથે વિવાદમાં ઉતરવું એ ગરીબ અને મુઠીબર હાજરાજાતિને માટે
અસંભવિત અને ગાંડાઈ સરખું હતું, તે ગુલામહુસેન અને તેના
બંને સહચારિઓ સમજી ગયા. પરંતુ ગુલામહુસેન આ વિષ્ટીનાં રજા-
થી સંતોષ પામ્યો નહિ. તે વિચારવા લાગ્યો, મારી અભિલાષા પૂર્ણ
થાય તોજ કાપુલમાં પગ મૂક્યો સાર્થક થાય. પરંતુ એ આશા પૂરી
કશે કે ? અમીર મને ખાનમી મુલાકાત આપશે ? હું હાજરાજાતિના
બધા માટે જે માગણી કરું તે અમીર સ્વીકારશે ?

ગુલામહુસેન આ બધા વિચારો કરતો કરતો દરબારહોલની
બહાર આવ્યો, એ વખતે અમીરના એક ઉમરાવે તેની પાસે આવી
ધીમેધી કહ્યું, “બપોર પછીની નમાજ પૂરી કરી આપ મારે ઘેર
આવશો. મારો નોકર આપના ઘરને બારણે આપની રાહ જોશે;
તેની સાથે આપ મારે ત્યાં આવી શકશો.”

ઉમરાવનાં વચ્ચેનાં સાંભળતાં ગુલામહુસેનનું હૃદય આરંભી ઉછળવા લાગ્યું તેણે બપુનું કે અમીર મારી પ્રાર્થના સ્વીકારવાનો હોવાથીજ મને ઉમરાવને ઘેર જવાની આજ્ઞા થયેલી હશે. ગુલામહુસેન આડાતેડા વાતો વિચારતો ઘેર પહોંચ્યો. પોતાને કહેવાનો સંદેશ અમીરને કંઈ રીતે પહોંચાડવો તે બાબત તે મનમાં ઝોડવણી કરવા લાગ્યો. તે સમજ્યો કે કઠોર પરીક્ષા થવાની છે; તેમાં જો હાર ખાધી તો નક્કી દેશનું ભણું નહિ થાય; તેમાં જો સફળ થાઉં તો દેશનું હિત સંધાશે, તે સાથે મારા વંશનું સૌભાગ્ય અને મારી વહાલી દીકરીનાં સુખની સીમા રહેશે નહિ; પરંતુ જો હું હાર ખાઉં તો શું થાય? તો ભયંકર અનર્થ થશે, એ અનર્થની વાત યાદ લાવી ગુલામહુસેનનો ચહેરો ચિંતાતુર બન્યો.

અપોરની નમાજ પૂરી કર્યાબાદ સંધ્યાકાળ પહેલાં ગુલામહુસેન સાધારણ વસ્ત્રો પહેરી ગુલામખાનાની બહાર આવ્યો; બહાર એક રસ્તો હતો, રસ્તો બહુ સાંકડો હતો; તેની બંને બાજુએ ઉંચી ઉંચી દિવાલો હતી; અફઘાન નગરો સિવાય બીજે કોઈ સ્થળે આવી દિવાલો જોવામાં આવતી નથી. ઘરો માટીથી બનાવેલાં છતાં બધાંને મેડાઓ હતા; મેડા પર બારીઓની હાર શોભતી હતી, બારીઓ આગળ નાના નાના ઝરૂખા બહાર પડતા હતા.

ગુલામહુસેન તે માર્ગે થોડાં ડગલાં આગળ વધ્યો, ત્યાં તેણે જોયું કે કેટલાક અફઘાન બાળકો રસ્તાપરથી દોડ્યા જાય છે, અને જે ચાર દુબળા, ભૂખ્યા કુતરા જીમ બહાર ઢાઢી આમ તેમ ફરે છે. એક સ્ત્રીએ પોતાના મેડાની બારીમાંથી મેલાં પાણીનું વાસણ દહલ્યું; વજીર સાવચેત ન રહ્યો હોત તો તે તેના માથા પર પડત!

ગુલામહુસેને જોયું કે એ મેલ પાણી નથી, પણ લોહી છે ! રસ્તાપર લોહીનો રેલો ચાલ્યો; તે જોઈ જાયને માટે તેનું હૃદય કંપ્યું. આ શું માણસનું લોહી તો ન હોય ? કદાચ તે ઘરમાં કોઈ પણ મારી નાખવામાં આવ્યું હતું, તેનું એ લોહી હતું; સ્ત્રીએ તે ઘડામાં લઈ સરિયામ રસ્તા પર રેડ્યું હતું. એ કુતરા એ લોહી આગ્રહપૂર્વક આટવા લાગ્યા; પરંતુ ગુલામહુસેનની તે તરફ નજર નહોતી; શુભ કાર્યે જતીવેળા લોહીનું દર્શન થયું, તે અમગળ થવાનું ચિન્હ છે કે નહિ તે ખાખત તેનાં હૃદયમાં ધોળાવા લાગી એ દરમિયાન એક બળવાન કુતરાએ આવી પેલા એ કુતરાને કાઢી મૂકી તે લોહી આટવાની શરૂઆત કરી.

થોડી વાર પછી કાબુલી સોદાગરનો વેશધારી એક માણસ રસ્તાની બાજુએ આવ્યો. એણે રસ્તાપરથી નીચા વળી એક પથર લઈ પેલા છાંધાતુર કુતરાના કપાળમાં માર્યો. કુતરો બસતો બસતો ચાલ્યો ગયો. સારે તે બ્યકિતએ ગુલામહુસેન પાસે આવી સાવચેત નજરે ચોતરફ જોયું; અને કોઈપણ બાજુએથી માણસને આવતું ન જોતાં ગુલામહુસેનને ધીમે સ્વરે કહ્યું, ડાબી બાજુને રસ્તે ચાલ્યા જાઓ; થોડે દૂર એક રોટીવાળાની દુકાન આવશે, ત્યાંથી જમણી બાજુએ સીધા ચાલ્યા જાઓ; નહીં કરેલે સ્થળે હું આપને મળીશ. એટલું કહી ઉત્તરની રાહ ન જોતાં તે ઉતાવળે પગલે ચાલ્યો ગયો; તે ચાલતાં ચાલતાં પાછુંવળી જોવા લાગ્યો કે ગુલામહુસેન પોતાની ખાજી આવે છે કે નહિ.

ગુલામહુસેન સમજી ગયો કે તે તોફાર પેલા ઉમરાવનોજ છે. પરંતુ તે આટલી બધી સાવચેતી કેમ રાખે છે, મને સાથે લઈ જતો નથી

તેનું કારણ શું એ પ્રશ્નો બરાબર ન સમજવાથી તે બહુજ નવાઇ પામ્યો, તે એક રોટીવાળાની દુકાને આવી પહોંચ્યો, પેલા માણસે કહ્યો મુજબ તેણે જમણી બાજુનો રસ્તો લીધો. લગભગ દસેક મિનિટ ચાલ્યા બાદ તેણે જોયું કે પેલો માણસ રસ્તા વચ્ચે ઉભો છે. તેણે તેના કાન આગળ મ્હોં લાવી કહ્યું, “ મારી પાછળ ચાલો. ”

થોડીવારમાં ગુલામહુસેન એક વિશ્વાળ બારણાના ફાટક પાસે આવી પહોંચ્યો, અને પોતાના ભોમિઆના ઇસારાથી પેલી હવેલીમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. તેણે જણ્યું કે મારે જ્યાં જવાનું છે તે સ્થાન આજ છે.

ગુલામહુસેન એક લાકડાની બનાવેલી સીડી આગળ આવી પહોંચ્યો, તેના ભોમિઆએ કહ્યું, “ આપ આ સીડીપર ચઢી બીજે માળે જાઓ, ત્યાં અમારા આગા સાથે આપનો ખાનગી મેળાપ થશે.

બીજા માળના એક ઝોરડામાં પૂર્વોક્ત ઉમરાવ સાથે ગુલામહુસેનનો મેળાપ થયો. ઉમરાવે તેને ગાલિયાપર બેસવાનું જણાવ્યું; તે દરમિયાન એક નોકરે એક મોટા થાળમાં ચાના પ્યાલા લાવ્યા. ઉમરાવે ગુલામહુસેનને એક પ્યાલો ચા પીવા માટે આપી, અને પોતે એક બીજો પ્યાલો લીધો. બંને મુઝે મોંએ ચા પીવા લાગ્યા, આ પી લીધા બાદ નોકર બારણાં બંધ કરી ધીરે ધીરે બીજે ફાટકે ચાલ્યો ગયો.

ત્યારબાદ ગુલામહુસેને વાત ઉપાડી ગયો. “ આપ સાહેબ એક ઉમરાવ છો, તે હું જાણી છું; પરંતુ આપ કયાં કામમાં નીમાયા છો, આપનું નામ શું, તે જાણી શક્યો નથી; પ્રથમ આપની ઝોળખાણ જાણવા માટે મને બહુજ ઉત્કંઠા થઇ છે. ”

ઉમરાવે કહ્યું, “ મારું નામ અલિમકુમરખાં છે. હું અમીરનો

ચીરમુચ્છી અને ખાનગી સલાહકાર છું. આપ શા માટે અમીર સાહેબ સાથે મળવા માગો છો, તે આપને પૂછવાનો મારા માલિક તરફથી મને હુકમ થયો છે. અમીર સાહેબ અબ્બાસ લોકો સાથે ખાનગી મેળાપ કરતા નથી; તોપણ જો આપની સાથેની વાતચીત પરથી મને જોમ જણાય કે હજુરની સાથે ખાનગી મેળાપ કરવાની આપને ખાસ જરૂર છે, તો તેઓ સાહેબ આપની માગણી પૂર્ણ કરે પણ ખરા. પરંતુ આપ શા માટે મળવા માગો છો, તે સહુ પહેલાં મને જણાવવાની જરૂર છે. અદ્વચ્ચન જાતિ અતિશય સંશયી છે; જો તે જાણે કે અમીર વિદેશી સરદાર સાથે ખાનગી વાતચીત કરે છે, તો તેઓ તેના પર ખરાબ ધરાદાનો આરોપ મૂકવા તૈયાર થાય છે; તે સિવાય કદાચ તે અમીર પ્રત્યે ગુરસે થાય એવો પણ સંભવ રહે છે.”

ગુલામહુસેને અલિમહમ્મદની વાતમાં અવિશ્વાસ રાખ્યો નહિ; અને તેમની સાવચેતી પ્રશંસનીય છે, તે પણ તેને સમજાઈ ગયું. ગુલામહુસેને પોતાની ઇચ્છા અલિમહમ્મદને જણાવી, અલિમહમ્મદે તેનો મર્મ લખી લીધો; પરંતુ તેણે કોઈ પણ પ્રકારનો અભિપ્રાય આપ્યો નહિ.

ગુલામહુસેનની વાત પૂરી થયા બાદ અલિમહમ્મદે પૂછ્યું.

“આપને આથી વધુ બીજું કંઈ કહેવું છે ?”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ના, મારે આ સિવાય બીજું કશું કહેવાનું નથી. અમે કેવાં સંદેહમાં આવી પડ્યા છીએ, તે આપ સમજ્યા હશે; આવી અવસ્થામાં અમારે શું કરવું, તે બાબતમાં આપનો મત જાણવા ઇચ્છું છું. અમારા સ્વદેશીઓ સારી સલાહ ગ્રહણ કરવા તૈયાર છે. મારી માગણી સાંભળી અમીરસાહેબ શો મત આપશે, એ બાબત આપ શું કહો છો ?”

મીર મુન્સીએ કહ્યું, “તેનું અતુમાન કરવાની શક્તિ મારામાં નથી; અમીરનો સ્વભાવ કેવો છે, તે આપ જાણતા હો તે સમજી શકો કે તેના મનની વાત જાણવી એ કોઈથી પણ સંભવિત નથી.”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “આપ હંમેશાં તેની પાસે રહો છો, આપની સાથે છુપી વાતચીતો પણ થાય થાય છે; તો પછી આપ તેમના મનની વાત ન જાણી શકો, તે માની શકાતું નથી. પરરાષ્ટ્ર સંબંધમાં તેમનો મત આપનાથી અજાણ્યો નહિજ હોય.”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “હા, પરરાષ્ટ્ર નીતિ સંબંધી તેમના વિચારો મારાથી અજાણ્યા નથી.”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ત્યારે શું આપ એમ કહેવા માગો છો કે અમારું રાજ્ય પરરાષ્ટ્રની હારમાં ખેસી શકે તેવું નથી ? હું શું વિદેશી રાજાનો દૂત નથી ? અમે સેંકડો વર્ષો થયાં સ્વતંત્રતા ભોગવતા આવ્યા છીએ, પણ ગણતરીમાં લેવા યોગ્ય નથી ?”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “મેં તો તેવું કશું કહ્યું નથી.”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “હા સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું નથી, પરંતુ એ સિવાય આપનો બીજો શો અભિપ્રાય હોય શકે ?”

મીર મુન્સી મ્હોં બગાડી બોલ્યો, “આપની વાતચીત પરથી જણાય છે કે આપ લોકોનો અભિપ્રાય તેના પેટમાંથી બહાર કઢાવી શકો છો ! વારૂ, અમીર સાહેબે આજ દરબારમાં આપને જે જે કહ્યું તે પરથી તેના મનનો અભિપ્રાય શો છે તે સમજ્યા છો ?”

ગુલામહુસેને જોયું કે મીર મુન્સીનો સુર ફર્યો હોંસાતોસી ન કરતાં ચુપ રહેવામાં હઠાપણ જોયું. તેને મુંઝો જોઈ

મીર મુન્સીએ કહ્યું, “આ સ્થિતિમાં આપે શું કરવું જોઈએ, તે આપે થોડીવાર પહેલાં પૂછવું હતું. હું આપને એ બાબત અતિ સહેલથી પળાય તેવો ઉપદેશ આપવા ઇચ્છું છું.”

ગુલામહુસેને શાંતિથી મીર મુન્સીના મુખ તરફ જોયું, પરંતુ તેનું મોં જોઈ વજીરની ક્ષીણ આશ્વા પશુ જતી રહી.

મીરે મુન્સીએ ગંભીરતાથી કહ્યું, “આપ હાજરાસરદારના વજીર છો, આપની વાતની કિંમત થોડી નથી; આપ સ્વદેશમાં જઈ પ્રજાને સમજાવો કે અમીરને રાજકર આપવાથી ઉપકાર સિવાય અપકારનો સંદેહ રાખતા નહિ. આપના દેશમાં એક પશુ સુગમ રસ્તો નથી; પશુનાં ગમનાગમનથી પહેલાં પગલાં જોઈ આપના દેશના વેપારીઓ વેપાર ખેડે છે; એ વેપાર પશુ ખરી રીતે વેપારના નામને યોગ્ય નથી. આપના ખજાનામાં પૈસો નથી, કાયમી ફોજ નથી, યોગ્ય અસ્ત્ર-શસ્ત્ર નથી; કોઈપણ વિદેશી રાજ આપના પર ચઢાઈ કરે તો તેની સામે બચાવ કરવાનું કશું સાધન નથી. અમીરની ઇચ્છા છે કે આપ બળવાન બનો, આત્મરક્ષા કરવાને સમર્થ થાઓ. તેની મરજી છે કે આપની કાયમી ફોજ થાય, આપના હાથમાં યોગ્ય હથિયારો હોય, આપની દોલતની વૃદ્ધિને રસ્તો નિષ્કંટક થાય. પૈસો એજ બધી શક્તિનું મૂળ છે, આપ સમૃદ્ધિશાળી બનો, એવી તેમની ઇચ્છા છે.”

ગુલામહુસેન મીરમુન્સીને વધુ બોલવા ન દેતાં ખોલી ઉઠ્યો, “અમે રાજનીતિ શાસ્ત્રમાં વિદ્વાન નથી; માટે અમીર અમારા તરફ દયાળુ થઈ જે હુકમ કરે તે અમારે પાળવો જોઈએ, એમ માનવાને અમે તૈયાર નથી. આપ કહો છો કે અમારા દેશમાં એકપણ સરજ

રસ્તો નથી; પરંતુ અમે છત્તીએ તો શું દેશમાં સુગમ રસ્તા તૈયાર ન કરી શકીએ? સેંકડો વર્ષો થયાં અમે તેમ ન કર્યું તેનું કારણ એકે અમને રસ્તાનો અભાવ જણાયો નથી; પશુનાં પગલાં જોઇ એક ગામથી બીજે ગામ જવાની અમને ટેવ પડી ગઇ છે. પર્વતોજ અમારા દુર્ભેદ કિશ્તી છે. અમારામાં એવો બુદ્ધિમાન કોઇ નથી કે જે દુર્ગમ રસ્તાને સુગમ કરી બહારના શત્રુનો આનંદ વધારે. ત્યારપછી આપ કહો છો કે તમારી પાસે કાયમી ફોજ નથી, કાયમી ફોજપરથી જો પગારી ફોજની ઝાળખાણ થતી હોય તો અમે સ્વીકારીએ છીએ કે

તેવી ફોજ અમારી પાસે નથી; પરંતુ આપ પણ જાણો છો કે અમારા દેશને દરેક માણસ લડવૈયો છે; સ્વદેશનાં રક્ષણ માટે તેઓ બધા બંદુક પકડી શકે છે, અને જીવ આપતાં પણ અચકાતા નથી; છતાં અમે શું સૈનિક શબ્દને લાયક નથી? તોપણ અમારી પાસે ઉત્કૃષ્ટ હથિઆરો નથી, તે માનવાની અમને ધરજ પડે છે. મને ખાતરી છે કે કોઇપણ બહારનો શત્રુ જો કદી પણ અમને તાબેદાર બનાવે તો તે કેવળ તેનાં હથિઆરોનાં બળથીજ, એમ હોવાથીજ હું સ્વદેશને માટે ઉત્કંઠિત થયો છું. અમારી પાસે એટલો બધો પૈસો નથી કે એ ખોટ પૂરી પડે. વેપાર સિવાય અમે ધનવાન થઇ શકશું નહિ, એ વાત પણ આપે જણાવી છે; પરંતુ અમારા પાડોશીઓમાંના કોણ વેપાર નથી ખેડતા? વેપારને બહાને તેઓ અમારા રાજ્યમાં પ્રવેશ કરશે એટલે અમારી પાસે જે થોડું ધન છે, તેપણ તેની યેલોમાં જશે. ત્યારે અમારા દેશમાં બનતી ઝીંજોના ભાવ વધે ખરા, પણ તેથી અમારી મરીખાઇ દૂર થઇ શકશે નહિ, ઉલટું અનાવશ્યક ફેશનથી અમારી તૂથ્થા દહાડે દહાડે વધતી જશે. માટે એ વાદવિવાદથી

કશો લાભ નથી. વાર, અમીર સાહેબને અમારી ડુંગરાળ રેતીનાં રથુ સમાન જમીનનો લોભ કેમ થયો છે, તે હું જાણવા માગું છું અહીં આવી જોતાં જણાય છે કે તેનો તો કશો તોટો નથી; તો પછી અમારી પહાડી ભૂમિ તેની કંઈ સમૃદ્ધિ વધારવાની હતી ? આટલી પહાડી જમીન માટે તો તેઓ અમારું હિત ધમ્મજવા વ્યાકૂળ થઈ ગયા જણાય છે ! ”

મીર મુન્સીએ હસતાં હસતાં કહ્યું, “ પહાડ પહાડનો અભાવ પૂરે છે. પરંતુ આપ પાયામાંજ ભૂલ કેમ કરો છો અમીર સાહેબ આપના પહાડો ખાઈ જવા માગતા નથી; તેની ભૂખ એટલી બધી પ્રબળ નથી કે તે પહાડને પચાવી શકે. તે આપના રાજકાર્યમાં હાથ નાખવાને ઇચ્છતા નથી; તો પણ તેની એટલી તો ઇચ્છા છે કે તમારા દેશમાં તેમનું થોડું સૈન્ય રહે એ ખડું સૈન્ય આપનેજ મદદ કરશે આપના રાજ્યની ખંને બાબુએ એ કાફર રાજ્યો છે; તેઓ ધીરે ધીરે આપના તરફ વધે છે; આપનાપર હલ્લો કરી તેઓ આપનું રાજ્ય પચાવી ન પાડે તેની બચવસા એ સૈન્ય કરશે. આપ એ ઇચ્છો છો કે નહિ ? આપનું રાજ્ય અફઘાન ફોજદારો સુરક્ષિત કરવાથી અમીરને શો લાભ ? એ પ્રશ્ન આપના મનમાં ઉત્પન્ન થાય ખરો. તેનો જવાબ એટલોજ છે કે અમીર પોતાના કોઇપણ હરીફને પોતાના રાજ્યની હદ પાસે આવવા દેવા ઇચ્છતા નથી. તેઓમાંના કોઇ આપના પહાડો કબજે કરે, તો ત્યાં તેઓ મૂળ નાખે; તો અમીર સાહેબની હાજરોતી ફોજ એ મૂળ કાઢી નાખવાને શક્તિમાન થાય નહિ. અફઘાનિસ્તાનની ચારે બાજુ એ હંચા પર્વતોની હારો દિવાલની માફક ઉભી છે, તે ઓળંગી કોઇ પણ બહારનો શત્રુ અફઘાનિસ્તાનમાં પેસી શકે તેમ નથી;

કેવળ બેઝ માર્ગોથી વિદેશમાંથી અફઘાનિસ્તાનમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. એ બંને રસ્તાઓ હાલમાં સંપૂર્ણ અરક્ષિત અવસ્થામાં છે, હા, અરક્ષિત સિવાય બીજું શું કરું ? જેઓ આધુનિક રણકૌશલ્યથી અભણ છે, જેઓના દેશમાં ઉત્કૃષ્ટ તોપો, બંદુકો કે દારૂઓ નથી, તેઓ તો બેરી જેવા છે; એવા લોકો જે ધાટોના રક્ષક છે, તે ધાટોને અરક્ષિત કહેવામાં હું કશું ખોટું કરતો નથી, કોઈ પણ મુદ્દ નિપુણ, દૃઢ પ્રતિજ્ઞ, બળવાન જાતિ થોડા પ્રયત્નથીજ એ બંને ધાટો કબ્જે કરી અફઘાનિસ્તાનની સરહદ આગળ આવી શકે; આવી શંકા હોવાથી અમીર સાહેબ શું મુંગા બેઠા રહી શકે ? એ બે રસ્તાઓમાંનો એક રસ્તો આપના દેશમાં, અને એક બીજા દેશમાં છે; એ છેલ્લા રસ્તામાં હાલ તુરતમાં કશી ચર્ચાની જરૂર નથી. અત્યારે આપના દેશનો રસ્તો જો સુરક્ષિત થાય તો અમીર સાહેબને નિરાંત વળે. આપ આપના દેશમાં ખુશીથી રાજ્ય ચલાવી શકો; પરંતુ આપનાથી ચાલુ સ્થિતિમાં એ રસ્તો સુરક્ષિત બની શકે તેવી સમાવના નથી. મેં જે બે કાફર રાજાઓની વાત જણાવી, તેઓએ તે પ્રદેશના રસ્તાઓ પર તીક્ષ્ણ નજર રાખી છે. કદાચ બાબુએથી આપણાં રાજ્યમાં સહેલાઈથી પ્રવેશ કરી શકાય, તે પણ તેનાથી અભણું નથી. તેઓએ આપનો દેશ જતી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે; આપનો હુંગરાળ મુલક જીતવાથી તેનો કશો લાભ નથી. તો પણ તેઓ તમારો મુલક જીતશે; કારણ આપના હુંગરાળ પ્રદેશ પછી આવતું સમૃદ્ધ રાજ્ય તરફ તેમને લોભ છે. તેઓ જાણે છે કે ત્યાં કેટલીક રેન્જિમેન્ટ રાખતાં અનાયાસે ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાઓમાંથી આવતાં અગણિત સૈન્યને તે રેન્જિમેન્ટ અટકાવી શકશે. અમીર સાહેબ કોઈ

કોઇ કાફર જાતિ સાથે વેપાર સંબંધથી જોડાયેલ છે, એ સિવા
 બીજાં કારણોથી પણ તેઓ તેની વિરુદ્ધ લડાઇ જાહેર કરી શ
 કેમ નથી. પરંતુ આપની સાથે તો કશી સંધી થઇ નથી; આપ જ
 સુધી સ્વતંત્ર જાતિ તરીકે ઓળખાવશો, ત્યાં સુધી તેઓ આપ
 વિરુદ્ધ કોઇ પણ બહાને અનાયાસે યુદ્ધ જાહેર કરી શકશે; અ
 સહેલાઇથી આપને હરાવી આપનું રાજ્ય તાબે કરશે. પરંતુ
 આપનું રાજ્ય અફઘાનીસ્થાનનો ભાગ હોવાથી તો તે સંધિથી તે
 આપનાં રાજ્ય પર કદી હલ્લો કરી શકશે નહિ.

શુલામહસને પૂછ્યું, “ જો તેમજ હોય, જો આપનાં રક્ષ
 માટે અથવા બહારના શત્રુનો હલ્લો અટકાવવા માટેજ અમારાં રાજ
 સાથે ધનિષ્ઠતા સ્થાપવાની આપને ઈચ્છા પડતી હોય, તો અ
 અમારી પાસેથી કર માગવા માટે અને અમારા દેશમાં રસ્તા બંધાવ
 માટે આટલાબધા તત્પર કેમ છો ? ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ આપ અમીરની પ્રજા છો, એ સ્વીકાર
 એટલે આપને અફઘાનિસ્તાનના કાયદા માનવા પડશે. અમીર
 તાબાના ગ્રુદા ગ્રુદા પ્રદેશના રહેવાશીઓ જે કાયદા પાળે છે, તે બ
 કાયદા પાળવાની આપને ઈચ્છા પડશે. અમીરની બધી પ્રજા કર આપે
 માટે આપને પણ કર આપવો પડશે. મારી વાત સાંભળો, હું આ
 મિત્રભાવે ઉપદેશ આપું છું; હું ખરેખર આપનો હિતેચ્છુ છું, અ
 અમીર સાહેબની માગણી પાછી ઠેલશે નહિ. તેની વિરુદ્ધ વર્તશો ના
 આપ તેની માગણી સ્વીકારશો તો આપને કશું નુકસાન નહિ થ
 પરંતુ આપ જો તેની વિરુદ્ધ વર્તશો તો આપની વિપત્તિની હદ સં
 નહિ. અમીર બાહુબળથી આપનો દેશ તાબે કરશે; આપના પર્વતો

ગુલાબોમાં આગ લગાડશે; તે આગથી આપની પર્યુકુટીઓ, ખેતરો વગેરે બધું ખાખ થઇ જશે. અમરગાન સૈનિકોની બંદુક અને તરવારોથી જે બચશે, તેને દાસદાસીરૂપે અમરગાનિસ્તાનમાં લાવવામાં આવશે; હાજરાનો પ્રદેશ સ્મશાન ભૂમિ સમાન થઇ જશે. અમીર કેટલો દુઢ છે, કેવો કઠોર હૃદયનો રાજા છે, તે આપ જાણતા નથી. હું આપને સલાહ આપું છું, કે આપ સ્વદેશમાં જઇ આપના સરદાર અને દેશ-વાસીઓને હિતોપદેશ આપી આ માગણી કબૂલ કરાવો; બધી બાબતોની અવસ્થા સમજાવતાં તેઓ નક્કી અમારી માગણી કબુલ કરશે. તેઓનો શો મત છે, તે આપ મને જણાવશો. આપ જે અમીરને રાજકર આપી અધીનતા નહિ સ્વીકારો તો થોડાજ દિવસોમાં અમારૂં સૈન્ય આપનાં રાજ્ય પર હુમલો કરશે; ત્યારે ગુલામગીરીમાં બંધાવા સિવાય ખીજે એક પણ રસ્તો નહિ રહે; કેવળ અનર્થક જનહત્ય થશે, નરશોણિતથી હાજરા પ્રદેશના પર્વતો રંગાશે, મને બહુ દુરસદ નથી, મારે હજુ ઘણું કામ છે; માટે હવે નકામો વાદવિવાદ કરી સમય વિતાડવાની જરૂર નથી, માટે આપ હવે જઈ શકશો. ”

ગુલામહુસેનને પોતાને ઉતારે પાછું આવવું પડ્યું. તેણે જે દિવસ પછી એક વાર ફરીથી મીરમુન્સીની ખાનગી મુલાકાત લીધી, અને અમીરનો મત ફરવાનો સંભવ છે કે નહિ, તે જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ તેની આશા પૂર્ણ થઈ નહિ. મીરમુન્સીએ તેને વાતવાતમાં જણાવી દીધું કે “ હાજરા જાતિ સાથે લડાઇ શરૂ થતાં જે કાષ્ઠપણુ હાજરા સ્વેચ્છાથી અમારી તાબેદારી સ્વીકારશે, તો તેને કાબુલમાં આશ્રય આપવામાં આવશે; અને લડાઇ પૂરી થયા બાદ માનપૂર્વક તેને સ્વદેશ મોકલી તેની બધી સંપત્તિ પાછી સોંપવામાં આવશે. એ

સિવાય જે કોઈપણ હુજારા બંડ સમાવવાનો પ્રયત્ન કરે, સ્વદેશનું ભક્તું કરવા માટે બંડખોર મુશ્કાંઓનાં ઉશ્કેરણીભર્યા બાળણોના રદીઆ આપે, અથવા બંડમાં ન બળતાં અમીરના પક્ષનું સમર્થન કરે, તેને યુદ્ધ પૂરું થયા બાદ અમીર દરબારમાંથી જે ઇનામ મળશે, તે તેણે સ્વમમાં પણુ ધાર્યું નહિ હોય. એટલુંજ નહિ પણ તેનાં કાર્યની મોટાઇના પ્રમાણમાં તેને હુજારા પ્રદેશના સુબા તરીકે પણ નીમવામાં આવે એવો સંભવ છે; ખરી રીતે બવિષ્યમાં તે યુદ્ધિમાન વ્યક્તિજ હુજારા જાલિનો સરદાર થશે.

ગુલામહુસેન સમજ્યો કે આ સાધારણ લાલચ નથી; અને ઇસારા મુજબ કાર્ય કરતાં હું પણ એ પદ મેળવી શકું, અને મારી લાંબા કાળની આશા પાર પાડી શકું. પરંતુ હું શું આ ઇનામની લાલચથી સ્વદેશને ગુલામ બનાવું? સ્વદેશદ્રોહી થઇ રાજ્યનું ઉંચું પદ ઇનામ તરીકે મેળવું?—ના, હું તેમ કરી શકવાનો નથી—તેણે થોડીવાર વિચાર કરી કહ્યું, “આપ શું એમ કહેવા માગો છો કે જે કોઈપણ હુજારા પોતાનું જીવન અને દોલત કાયમ રાખવા માટે સ્વદેશદ્રોહી થાય, પરાધીનતાની કઠિન બેડીઓ સ્વજાતિના કંઠમાં પહેરાવી આપનું ભક્તું કરે,—તો તેના એ સ્વદેશદ્રોહ અને સ્વજાતિ પ્રત્યેના વિશ્વાસઘાતના ન માફ કરી શકાય એવા ગુના સખમ આપ તેને ઉંચામાં ઉંચી પદવી આપશો? હું સ્વીકારું છું કે અમારી માતૃભૂમિમાં એવા સ્વદેશદ્રોહી ખાયલાનો તોટો નથી; માટે લાલચની મદદ લઇ આપ સફળ થઇ શકશો; પરંતુ હું તો એવી માગણીને અપમાનનું બીજું નામજ નાણું છું.”

મીરમુન્શીએ કહ્યું, “આપ મારી વાતનો અવળો અર્થ લઇ

નકામા દીલગીર થાઓ છો; ફરેક બાબતની સારી ને નરસી એમ બે બાબુઓ હોય છે. સારી બાબુ ન બેતાં કેવળ ખૂરી બાબુ બેશી એ વિદ્વાન માણસનું કાર્ય નથી. આપ બે કાર્યને સ્વદેશદ્રોહ અથવા સ્વજાતિ પ્રત્યેની વિશ્વાસઘાતકા માની દિલગીર થાઓ છો, હું તેજ કાર્યને સ્વદેશ અને સ્વજાતિનાં બલ્યાંનો પ્રયત્ન માનું છું. જે વ્યક્તિ સ્વજાતિને ધ્વંસના માર્ગમાંથી સુખશાન્તિના માર્ગમાં લઇ જવાનો પ્રયત્ન કરે,—સ્વદેશને બચાવે દુર્દશામાંથી બચાવવા ખાતર બળવાનનો આશ્રય મેલણ કરે, તે સ્વદેશ અને સ્વજાતિનો શત્રુ કે જે અદ્વરદર્શી વ્યક્તિ પોતાનું બળ ન જાણતાં મૂઢતા વશતઃ નાનાં પતંગની પેઠે સળગતી આગમાં કુદી પડે, અને બીજાને પણ પોતાનું અનુસરણ કરવાનું કહે, અને એવી આત્મહત્યા આખરના વિષય તરીકે જાહેર કરતાં ન અચકાય, તે સ્વદેશનો શત્રુ, સ્વજાતિદ્રોહી ? વજીર સાહેબ, આપ મારી વાત ધીરજથી વિચારી જોશો. ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ અમે અસબ્ય હાજરા છીએ, અમે આપની સાથે વાદવિવાદમાં જીતી શકીએ નહિ; પરંતુ સ્વજાતિની પ્રીતિ, સ્વદેશપ્રેમ કેવી વસ્તુ છે, તે અફઘાનિસ્તાનમાં આવી અમારે શીખી જવું પડે તેમ નથી. એ બાબતમાં હું આપની સાથે કદીપણ એકમત થઇ શકીશ નહિ. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ આપ એમ કેમ કહો છો ? આત્મહત્યા કરવામાં બહાદુરી નથી, આખર પણ નથી. હાજરાજાતિ જે આજે પૃથ્વીનાં પૃથ્વપરથી નાશ પામે, તો તેમાં આપને શો લાભ ? આપ સ્વધર્મી અમીરની તાબેદારી સ્વીકારવાને તૈયાર નથી; પરંતુ થોડા દિવસો પછી કાફરો આપના પ્રદેશને તાબે કરી, આપના દેશનાં

બાળકો અને યુવાનોને પરધર્મમાં વટાવશે, આપની ઓઓનું સન્માન નષ્ટ કરશે, સભ્યતા ફેલાવવાને બદલે મદ્યના પ્રવાહથી આપનો હુમરાળ પ્રદેશ પલાળી મૂકશે, ત્યારે આપ સમગ્ર શકશે કે આ કરતાં તો અમીરની તાબેદારી સ્વીકારવી એ હજારગણું સાફ હતું એવો દિવસ જે પ્રયત્નો કરવાથી ન આવે, તે માટે યથાસાધ્ય પ્રયત્નો કરવા એ દરેક સ્વદેશ હિતેચ્છુઓનું કર્તવ્ય છે. જેઓની બુદ્ધિહીનતાથી વિદેશી રાજની તાબેદારીના પંજમાં સપડાવાની સંભાવના છે, એવા દેશનાથકને હું સ્વદેશદ્રોહી તથા સ્વભતિદ્રોહી માનું છું.”

‘ગુલામહુસેન નીચું માથું કરી વિચાર કરવા લાગ્યો, તેણે મીરમુન્સીના ભાષણ સામી દલીલો ન કરતાં રજા લીધી. તેના સોય-તીઓએ પણ થોડા સમયે આ વાત સાંભળી.

થોડા દિવસો બાદ ગુલામ હુસેન અનુચરવર્ગ સાથે સ્વદેશ ગયો. જતી વખતે અમીરે તેને જણાવી દીધું કે છ માસની અંદર જે મારી માગણી કમ્યુત્ત કરવામાં નહિ આવે તો હું હાજરા પ્રદેશ કમ્યુત્ત કરવા લશ્કર મોકલીશ.

પ્રકરણ ૬ હું

વરસવા તૈયાર થયેલ વાદળી

હાજરા પ્રદેશના નાયકોમાં કેવળ બેજ માણસો સમજી ગયા હતા કે હવે અમીરની સાથે લડાઈ કરવીજ પડશે. એ બે માણસો તે સરદાર વસીમહમ્મદ અને વજીર ગુલામહુસેન હતા. ગ્રીષ્મ અને વર્ષાઋતુ ચાલી ગઇ, શિયાળો આવ્યો; બરફથી પર્વતો છવાઇ જવા લાગ્યા. પરંતુ ગુલામહુસેને અમીરના દરબારમાં દૂત ન મોકલ્યો. અમીર સમજી ગયો કે હાજરાજતિ સહેલાઇથી તાબેદારી સ્વીકારશે નહિ; તેણે હાજરાઓના કુમરાળ પ્રદેશ માણસોનાં લોહીથી તરબોળ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

શીયાળો પૂરો થવાને બહુવાર નહોતી, તે વખતે એક દિવસ સાંજરે ગુલામહુસેનની સાસુ એકાએક જમાઇને ઘેર આવી. ગુલામહુસેનનું સાસઈ અમીરના રાજ્યની હદથી બહુ દૂર નહોતું. યુદ્ધીએ પોતાના જમાઇને જણાવ્યું કે અમારાં ગામમાં સંભળાય છે કે અમર-ગાનો જેમ અને તેમ બલદી અમારૂં ગામ લૂટવા આવશે. આ સમાચાર

સાંભળી મામડાના લોકો જેને જ્યાં શાબ્દ ત્યાં નાસભાગ કરે છે; વિપત્તિ આવી પડવાનો સંભવ હોવાથી હું આપને ધેર આશરો લેવા આવી છું. આ સમાચાર સાંભળતાંજ ગુલામહુસેનનું મ્હેં કાળું શાહી જેવું થઇ ગયું; જેમ બે તેમ જલદી અફઘાનોના વિજય ડંકા વાગવા માંડશે, એ બાબતમાં તેને શક રહ્યો નહિ. તેણે નક્કી કર્યું કે જો મરવું તો વીરની માફક મરવું; જીવની બીકથી શત્રુના હાથનાં સ્વતંત્રતાશી રત્ન આપી દેવું નહિ. હુઝુરાનગતિ હાથેશને માટે સ્વતંત્ર છે; આજ અમીરનો ક્રોધ જોઇ હુઝુરા તેની તાબેદારી સ્વીકારશે ? કદીપણ નહિ. પરંતુ તે એ પણ સમજી ગયો કે મુઢ્ઢળ અમારે માટે સાઈ નથી; આ મુઢ્ઢમાં હુઝુરાનગતિનો નાશ અનિવાર્ય છે. જેઓ જીવશે; તેને પણ ગુલામની તિરસ્કારવા યોગ્ય જિંદગી વેઠવી પડશે. તોપણ મીરમુન્સીના ઉપદેશ મુજબ કાર્ય કરવાની તેની અમર સરદાર વલીમહમ્મદની વૃત્તિ ન થઇ. કોઇપણ સ્વતંત્ર ચિત્તવાળા હુઝુરા અમીરની તાબેદારી સ્વીકારવા તૈયાર ન થયો.

ગુલામહમ્મદ સ્વદેશનાં બિવિધની ચિંતામાં મશગુલ હોવા છતાં સરદાર વલીમહમ્મદ ક્ષણકાળ માટે પણ નિશ્ચિત હોયો નહિ; તેની એવી સમજ હતી કે અફઘાન જાતિ આપણા કરતાં અત્યંત બળવાન હોવા છતાં, તે કદી પણ આપણા દુર્ગમ કુંગરાળ પ્રદેશમાં પેસી શકશે નહિ; જો કોઇ પણ અફઘાન સેનાપતિ થોડું-ઘણું સૈન્ય લઇ આ પર્વતવાળા પ્રદેશમાં પેસવાનું સાહસ કરશે તો પર્વતોનાં શિખરોપરથી પથરાયો રૅકી હુઝુરાઓ તેનો નાશ કરી નાખશે; જો વધુ સૈન્ય લઇ પ્રવેશ કરશે તો બૂખમરો વેઠી મરશે. અફઘાનોનો નાશ કરવા યોગ્ય સૈન્યની જરૂર હોવાથી સરદાર વલીમ-

મહમ્મદ જુદાં જુદાં ગામડાંઓમાં દૂતો મોકલવા લાગ્યો; અમીરનો દ્વેષ કરનારા ધર્મીય મુઘાઓ તેને મદદ કરવા લાગ્યા, તેઓએ પોતાનાં રાજ્યમાં અમીર વિરુદ્ધ જેઠાદ જહેર કરી દીધી. વજીર ગુલા-મહુસેને એ બાબતમાં જરાપણ ઉત્સાહ બતાવ્યો નહિ; તે ઘેર બેઠો બેઠો રાત દહાડો વિચાર કરવા લાગ્યો કે હવે કરવું શું? પરંતુ કોઈ પણ દર્તવ્ય તે નહીં કરી શક્યો નહિ. તોપણ સ્વદેશના બચાવ માટે તનતોડ મહેનત લેવાનો તેને વિચાર કરવો પડ્યો નહિ.

એક મહીનો વીતી ગયો. અઠસ્રમાત એક દિવસ અમીરનાં રાજ્ય-ની સીમાપર આવેલાં એક ગામડાંના સરદારને અફઘાન સેનાપતિ ફરીદશાહે એક જરૂરી રૂકો મોકલી જણાવ્યું કે “હું પચાસ ઘોડા-સ્વાર સૈન્ય સાથે એક દિવસમાં તમારા ગામમાં આવીશ; તે સૈન્ય માટે તૈયાર થઈ જાવો અને સરસમાન જેમ બને તેમ જલદી તૈયાર રાખવામાં લૂલ કરશો નહિ.”

એ સરદારે આ હુકમ મળતાંજ છુપી રીતે જુદાં જુદાં ગામ-ડાંઓના રહેવાસીઓ પાસે દૂત મોકલ્યા. દૂતો સાથે કહેવડાવ્યું કે “જો અફઘાન ફોજ પ્રજાપર જુલમ કરે તો તેમને સજા કરવી પડશે, માટે તૈયાર થઈ આવવું.” આ બાબતને સરદાર વહીમહમ્મદે પણ ટેકો આપ્યો.

સારખાદ સેનાપતિ ફરીદશાહને એવી મતલબનો પત્ર લખવામાં આવ્યો કે, “આવાં નાનાં ગામડાંમાં આટલા દુંકા સમયમાં એટલા બધા ભોકાને અડચણ વગર રાખી શકાય તેટલાં ધરને ખોરાક એકઠા કરી શકવાની સંભાવના થોડીજ છે, તોપણ તે માટે પ્રયત્ન કર-વામાં કયાશ રાખવામાં આવશે નહિ; વળી ગ્રામની પ્રજાને જો અફ-

ગાન ફોજને માટે નહીં કરેલાં ધરતું બાકું અને સરસામાન માટે યોગ્ય કિંમત મળશે તો તેઓ પોતાની શક્તિ મુજબ અધિકગાન વીરોને આદર આપવાની વ્યવસ્થા પણ કરશે; પરંતુ આ સંબંધમાં નહીંપણે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી. ”

એ દિવસ પછી ત્રણ ઘોડેસ્વારો એ પત્રનો જવાબ લાવ્યો, જવાબ અત્યંત ભયજનક હતો ! સેનાપાત્ર ફરિદશાહે લખ્યું હતું કે:—

“ અરે ગુલામના બચ્ચાઓ, મારા આ ત્રણ સ્વારો કે જે આ ફોકો લાવે છે, તેઓ મારાં સૈન્યને માટે યોગ્ય ધર ગામમાં મળી શકશે કે નહિ, ખોરાકી મળશે કે નહિ, તેની ખોળ કરશે, તેઓ જે જે ધર પસંદ કરે તે તે ધરના માલિકોએ બધો સરસામાન પૂરો પાડવો પડશે. આ હુકમ પાળવામાં નહિ આવે, અથવા હુકમ પાળવામાં વાર લાગશે, અથવા સ્વારોને કોઈપણ પ્રકારની અડચણ નડશે, તો ગામના લોકોને એ બેઅદબી માટે સખ્ત શિક્ષા ભોગવવી પડશે; એ શિક્ષામાંથી બાળકો પણ બચી શકશે નહિ. ”

ઘોડેસ્વારો તો જણે નવાબના દીકરા ! તેઓ ગામમાં પેસતાં જ ઘોડાપરથી બોલવા લાગ્યા, અરે બેવકુફો, ચા ક્યાં, ખાંડ ક્યાં, જલદી લાઇ આવો. આ પી લીધાબાદ અમારે ઉત્તમ ખાણું જોઈએ. જોસ્ત તદ્દન તાબું જ જોઈએ; વળી ચોખ્ખા ને આટો જેમ અને તેમ ઉંચી જાતનો જોઈએ, જલદી લાવો, આ પીધા બાદ અમે ધરો જોવા નીકળશું.

ગામના સરદારે કહ્યું, “ એક પણ ધર ખાલી નથી; વળી ધરો એટલાં બધાં અસ્વચ્છ છે કે હજુર રહી શકે તેવું એક પણ ધર નજરે પડતું નથી. ”

એક ઘોડેસ્વારે કહ્યું, “ તેનો વિચાર અમારે જ કરવાનો છે;

મીરસાહેબે દીલગીર થઈ કહ્યું, “ મારું વસવાનું ઘર આપને આપું તો મારું કુટુંબ ક્યાં જઈ રહે ? ”

ઘોડેસ્વારે કહ્યું, “ કેમ, પેલું બકરાં બાંધવાનું મકાન છે, ત્યાં તું કુટુંબ સાથે રહેજે ! જંગલી હાજરાઓ માટે એજ લાયક રહેલાય છે. ”

મીર સાહેબે કહ્યું, “ ઘોડારમાં અથવા બકરાં બાંધવાનાં ઘરમાં રહેવાની મારાં કુટુંબને ટેવ નથી; તેમાં પણ અત્યારે શિઆળો છે, ત્યાં રહેવાથી રાત્રે થંડીથી મરી જવાય તેવું છે. ”

ઘોડેસ્વારે તરવાર મ્યાનમાંથી અડધી બહાર કાઢી, કઠોર અવાજે કહ્યું, “ ટેવ નથી ! જુઓ છે ? આ હથિયાર બહાર કાઢતાંજ અમારો હુકમ પળાશે ત્યાર પછી કોઈ પણ જાતનું બહાનું કાઢવાની તને કુરસદ મળવાની નથી. ”

એક બીજા ઘોડેસ્વારે તે ઘોડેસ્વારના કાનમાં કહ્યું, “ આપણે આટલો બધો બિજાજ કરવો પાલવે તેમ નથી; આપણે ત્રણજાણીએ, બધા લોકો આપણા પર દસ્તો કરે તો આપણે માર્યા જઈશું—” ત્યાર પછી તેણે મોટેથી કહ્યું, “ ચાલો, પ્રથમ આ પી લઈએ; એ દરમિયાન તેઓ ઘર સાફ કરી રાખશે. ”

ત્રણે ઘોડેસ્વારોએ આ પીધા લીધાબાદ મીરસાહેબે તેમની આગળ આવી કહ્યું, “ મેં મારી બીબીને છોકરાં સાથે તેની બહેનને ઘેર મોકલી દીધી છે. આપ મારાં ઘરમાં હવે ખુશીથી રહી શકશો. ”

એક ઘોડેસ્વારે ચાનો પ્યાલો નીચો મૂકી રમાલથી દાઢી મૂછ લૂછતાં લૂછતાં કહ્યું, “ તારી બીબી તારી બીબીની બહેનનું ઘર ક્યાં છે ? ”

અસ્વચ્છ ધરોજ અમે જોવા માગીએ છીએ. ધર ખાલી નથી, એ અઠમચ્છ કોની આમળ મૂકે છે ?”

મામના સરદાર મીર સાહેબે કહ્યું, “ હજુર, પહેલાં ઘોડાપરથી નીચે ઉતરો, થોડી વિશ્રાંતિ લો; ચા હમણાં જ આવે છે. આપ આ પીધા સિવાય મામમાં જશો તો ચા ઠંડો થઇ જશે.”

એક બીજા ઘોડેસ્વારે કહ્યું, “ ઠંડો થઇ જાય તો બીજી વખત બનાવી લાવશો; અમે શું અહીં ઠંડો ચા પીવા આવ્યા છીએ ?”

મીરસાહેબે કહ્યું, “ એ ખરું, પણ ચા બીજી વખત તૈયાર કરતાં વાર લાગશે; સેનાપતિ સાહેબે આજ્ઞા કરી છે કે કોઇ પણ બાબતમાં આપને વિલંબ ન થાય. ”

ત્રીજા ઘોડેસ્વારે કહ્યું, “ તું બહુ વાચાળ છે, અમે તારી વાત સાંભળવા ઇચ્છતા નથી. અમે હુકમ આપીએ તે તરત તારે બનવવાનો છે. પહેલાં તારાંજ મકાન અમને બતાવ, ત્યારબાદ બીજાનાં ધર જોઇશું. ચાનું પાણી અરમાઅરમ રહે એવી પેરવી કર, અમે ગમે ત્યારે ચા પીશું.”

મીરસાહેબ દીલગીર થઇ ઘોડેસ્વારોને પોતાનું મકાન જોવા લઇ ગયા. તે સમજી ગયા કે અત્યારે આ ભોડો સાથે વાદવિવાદ કરવો એ નિષ્ફળ છે; ચારે તરફનાં ગામડાંના ભોડોને અહીં એકઠા થવાનો વખત થયો નથી.

મીર સાહેબનાં મકાનો જોઇ એક ઘોડેસ્વારે કહ્યું, “ તારાં મકાનમાં જે કેટલાક ઝોરડા છે, તે અમને પૂરા પડે તેમ નથી. તરતમાં તો આ બધા ઝોરડાઓ અમારે માટે સાફ કર. ”

મીરસાહેબે કહ્યું, “ તે બીજી શરીમાં છે, ત્યાં થોડી જગ્યા છે શકશે, એમ હોવાથી મેં તેમને ત્યાં મોકલ્યાં છે. ”

ધોડેસ્વારે કહ્યું, “ એ મકાનો પણ અમારે માટે ખાલી કરવાં હશે. એ મકાનોના માલિકને હજી સુધી કેમ સમાચાર મોકલ્યાં થી હશે ? ”

મીર સાહેબે બહુજ મહેનતે ગુસ્સો સમાવી કહ્યું, “ આપ ઇમાં ઘર કબજે કરો, તો પછી અમારાં ઘેરાં છોકરાં ક્યાં રહેશે ? ”

ધોડેસ્વારની આંખો લાલ થઇ, તેણે ગુસ્સાથી કહ્યું, “ સુવર, મેનો ખુલાસો હમણાંજ આપું છું, એમ કહી તેણે મીરસાહેબના ગામ પર જોરથી લાત મારી, સાથે સાથે કહ્યું, “ તેઓને ઝાડતળે રાખ, કતમાગી હાજરા જનવર જેવાજ છે, તેઓ થું ઝાડ નીચે રહી શકતા નથી ? ”

મીરસાહેબ ગામમાં સહુથી વધુ આબરુદાર ગૃહસ્થ હતા, તેઓ મોતાની જિંદગીમાં કદી પણ આ રીતે અપમાન પામ્યા નહોતા; તેનું ઉન્નત મસ્તક અપમાનથી માટી ભેગું થઇ ગયું, આંખોમાંથી આંસુઓ નીકળી પડ્યાં તો પણ તેણે ગુપચુપપણે એ અપમાન પણ ઠીલી લીધું, કારણ કે ૨૬૬ કરનારા હજી સુધી આવી પહોંચ્યા નહોતા.

રસ્તાપર માણસનું જણ્યું ફરકતું નહોતું, કોઇ પણ બાબતે માણસો જણાતાં નહોતાં, તે જોઈ એક સ્વારે પૂછ્યું, “ આ ગામના મરદો ક્યાં ગયા છે ? તેઓને અમે કેમ જોઇ શકતા નથી ? ”

મીરસાહેબે કહ્યું, “ તેઓ પહાડપર ઘેટાં ચરાવવા ગયા છે. જીવર હુકમ આપે તો હું તેઓને બોલાવી લાવવા એક છોકરો મોકલું; તેઓ આવે તો મકાનો જલદી સ્વચ્છ થશે. ”

મીરસાહેબ ક્યા હૈશથી ગામના લોકોને બોલાવવા ઇચ્છતા હતા, તે મૂર્ખ અફગાનો જાણી શક્યા નહિ. તેઓના હુકમથી મીરસાહેબે એક છોકરાને તેઓની આગળ મોકલ્યો; ત્યાર બાદ પોતે કહ્યું લખ 'મમલુ ઉત્સાહથી ઘરો વાળવા લાગ્યા, -પરંતુ તેની નજર પહોંચ તરફ હતી.

મીરસાહેબની આવી વતપરતા છતાં અફગાન ધોડેસ્વારો તેમને અતિ મલિચ બાબામાં ગાળો આપવા લાગ્યા, તે સાથે બધા હાજરાઓની ચૌદ પેઢીઓ સુધીની ગાળો આપવા લાગ્યા, તેઓની સ્ત્રીઓ, કુમારિકાઓ પ્રતિ પણ અતિ નકારી બાણ વાપરવા લાગ્યા; તોપણ મીરસાહેબની ધીરજ ન ગઈ! તેની આ સહનશક્તિથી અફગાન ધોડેસ્વારોના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. એક ધોડેસ્વારે ગુસ્સાભેર આગળ વધી મીરસાહેબની લાંબી દાઢી પકડી, અને તેને જોરથી લાતો મારતાં મારતાં રસ્તાપર લઇ જવામાં આયા; ત્યાં તે તેને જમીનપર નાખી જેમ ફાવે તેમ માર મારવા લાગ્યો.

રસ્તાથી થોડે દૂર આવેલી એક ઝુંપડીની બારીમાંથી એક સ્ત્રીએ આ દૃશ્ય જોયું, તે જાંત રહી શકી નહિ. તે સ્ત્રી એક તીક્ષ્ણ ધારવાળો છરો લઇ ઉન્માદિની માફક મીરસાહેબ પાસે આવી પહોંચી, અને મીરસાહેબને માર મારનાર ધોડેસ્વાર સાવચેત થાય, તે પહેલાં તેણે તેની ડોકપર એવો ધા કર્યો કે તે ધાથી તેનાં માથાં સહિત અરધું ગળું કપાઇ ખાંધની બાણુએ ઝુલવા લાગ્યું! તે તરતજ જમીનપર પડી લોહીના પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યો. બીજા અફગાન ધોડેસ્વારો પેલી સ્ત્રીપર હલ્લો કરવા આગળ વધ્યા, પરંતુ તેઓની આશાપૂર્ણ થઇ નહિ; ગામના લોકો ટોળાંબંધ થઇ “ માર,

માર, " કરતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ઘોડેસ્વારો ખચાવ માટે તરવાર ખુદી કરી તેઓનાપર કુદી પડ્યા; ચાર પાંચ હાજરા ધવાયા. પરંતુ બે સ્વારો ગામના બધા લોકો વિરૂદ્ધ ક્યાં સુધી ટકી રહે? તેઓ પણ થોડા વધુ પ્રમાણમાં ધવાયા, છેવટે જીવ બચાવવા માટે મરી ગયેલ સાથીને ત્યાંજ છોડી પોતે ઘોડાપર બેસી નાહા. હાજરાઓ તેની પાછળ દોડી શક્યા નહિ.

રસ્તામાં અનેક સ્ત્રી પુરુષો એકઠાં થયા હતાં. એક સ્ત્રીએ ધવાયેલ અફગાન ઘોડેસ્વારોને પૂછ્યું, તમે અહીં કેમ આવ્યા હતા? "

ઘોડેસ્વારે અસ્ફુટ સ્વરે કહ્યું, " સેનાપતિના હુકમથી. ખુદાની દોહાઈ, મને જરા પાણી આપો, બહુજ તરસ લાગી છે! "

એક હાજરાએ કઠોર સ્વરે કહ્યું, " શું, તને પાણી આપીએ? તેં અમારી સાથે કેવો વ્યવહાર ચલાવ્યો છે, તે યાદ આવે છે? તારા સોગતીઓએ અમારા માણસોનાં કેટલાં ખૂન કર્યાં છે તે જો. હજુ પાણી માગે છે! "

એક સ્ત્રીએ કહ્યું, " આપો, એને પાણી આપો; તેની તરસ છિપાવે. " સ્ત્રીએ એક ખોખો લોહીવાળો કાદવ લાવી ધવાયેલા સૈનિકના મોંમાં નાખ્યો! તે નિસાસો નાખી બેઠ્યો. " તોખા! " ત્યારબાદ આંખો મીચી અતિ કષ્ટ બેઠ્યો, " આજે તમે લોકોએ અમને જે દુઃખ દીધું છે, તેજ દુઃખ તમે પણ સહેશો; તમે આમ માં બળી મરશો. "

મરવા પડેલા અફગાન સૈનિકના આ શાપથી હાજરાઓનો ગુસ્સો સળગી ઉડ્યો. એક જણે કહ્યું. " આગ! બહુ સારી વાત, એ વાત અત્યાર સુધી આપણા મનમાં આવી નહોતી! લાંછ આવે અગ્નિ, અગ્નિવડે આને સળગાવી દહએ. "

ગ્રામના લોકોએ ચિતા સળગાવી મરવા પડેલા અશ્વગાનને તેમાં ફેંક્યો. ત્યાર બાદ તેઓ તે ચિતાની પ્રદક્ષિણા કરતા કરતા ઉન્મત્ત પિશાચની માફક નાચવા લાગ્યા !

પરંતુ તેઓને એ બીભત્સ આનંદનો વધુ વખત મળ્યો નહિ; અરધો કલાક જતાં ન જતાં કોલાહલ મચ્યો કે, “ કુતરા ! કુતરા ! અશ્વગાનોના શિક્ષકી કુતરા આવે છે; નાસો, નાસો, હવે બચીએ તેમ નથી ! ”

પરંતુ કોણ ક્યાં નાસે ? બાળક બાલિકા ભયથી હિમ્મત થઇ ઉભાં; સ્ત્રીઓ થોડે દૂર નાટી પણ બચાવ કરી શકી નહિ, પુરૂષો પણ નાસી શક્યા નહિ. બાળકોનાં રૂદનથી, સ્ત્રીઓના આર્તનાદોથી, પુરૂષોના વિકટ ચિત્કારથી ગામ માજવા લાગ્યું. કુતરાઓ ગામના લોકોનું માંસ કાપી ખાવા લાગ્યા.

આ કુતરા અશ્વગાન સેનાપતિની સારમયફોજ હતી ! ભયંકર જણાતા બળવાન કાષ્ઠુલી કુતરા સાથે ચિતાનો સમાગમ કરાવી આ કુતરા ઉત્પન્ન કરવામાં આવતા ! તેઓ સાક્ષાત્ યમહૂત જેવા જણાતા હતા; અશ્વગાનિસ્તાન સિવાય બીજો ક્યાંય એ કુતરા જોઇ શકાતા નથી. અશ્વગાન સેનાપતિ ફરિદશાહ પાસે એની એક સારમેય રેન્જિમેન્ટ હતી; સેનાપતિના ઇસારાથી તે રેન્જિમેન્ટની હિલચાલ થતી હતી, અશ્વગાન સેનાપતિના ઇસારાથી તે રેન્જિમેન્ટ હાજરાઓનાં ગામપર આવી ચઢી, તેઓએ સ્ત્રી પુરૂષોનાં શરીર ચીરી નાખ્યાં; એક પણ મનુષ્ય અક્ષત રહ્યું નહિ !

થોડીજવારમાં થોડાના દાખડા, હથિઆરોનો ખડમડાટ અને બંદુકોના અવાજથી એ પર્વતમાં આવેલું ગામડું ગાજી ઉઠ્યું. સેનાપતિ ફરિદશાહે સૈન્ય સાથે તે ગામમાં પ્રવેશ કર્યો ! તેની આંખો-

માંથી અગ્નિ ઝરતો હતો, તેનાં મુખનો ભાવ પિશ્ચાય સમાન જણાતો હતો. તે ગામના લોકોની દુર્દશા જોઇ, કુતરાઓથી ધવાયેલાં સ્ત્રી પુરુષો ને બાળકોના મર્મભેદી આર્તનાદ શ્રવણ કરી દાંત પીસી બોલવા લાગ્યો, “ રડો, રડી મરો ! હું એક પણ પ્રાણીને જીવતું રાખી શક નહિ. ગામમાં આગ લગાડીશ, ગામનો નાશ કરીશ. ” ત્યારબાદ સેનાપતિની આજ્ઞાથી હાજરાઓની ઝુંપડીઓમાં આગ મૂકવામાં આવી; ઝુંપડીઓ બડબડ કરતી સળગવા લાગી. ત્યારપછી દરેક હાજરા સ્ત્રી પુરુષોને પકડી તે આગમાં ફેંકવામાં આવ્યાં. ધણીખરાં જીવતાં સળગી મર્યાં; દુર્ગંધથી આરે બાળુ ગંધાવા લાગી. એ બચકર દશ્યનું વર્ણન કરતાં લેખણ કંપે છે; માટે હે વાંચકો, એ હૃદયવિહારક શોચનીય દશ્ય પર અમે પડદો નાખીએ છીએ.^૧

૧ આ વર્ણન અતિશયોક્તિમય નથી; ફરિદશાહ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ છે. તે હોશિયાર સેનાપતિ હોવાથી અમીર અબ્બુલ રહેમાનનો વિશ્વાસુ હતો; અમીરના દરબારમાં તેનું બહુમાન હતું. આ સેનાપતિને માટે અમીર અબ્બુલ રહેમાનના રાજ્યકાળનો ઇતિહાસ લખનાર લખે છે કે:-મેં એક દિવસ એક અફગાન ગૃહસ્થને પૂછ્યું હતું કે સેનાપતિ ફરિદશાહ કેવો માણસ છે ? તેના જવાબમાં તેણે ખતે હાથો ઉંચો કરી કહ્યું, “ ફરિદશાહ માણસ નથી, નરદહધારી રીંછ છે, ના, રીંછ કરતાં પણ તેનો સ્વભાવ વધુ બચકર છે, રીંછ આત્મરક્ષા માટેજ પ્રાણીહત્યા કરે છે, બોજન માટે પણ પ્રાણી હત્યા કરે છે, પરંતુ આ નરરૂપી જનવર તો કેવળ મળ જોવા માટેજ નરહત્યા કરે છે;” માણસ બહુજ પીડા પામી કેવી રીતે મરે છે, તે જોવામાં તેને બહુજ આનંદ આવે છે ! તેના કુતરા તેના જોવાજ સ્વભાવના છે. તે તેના ખાસ મિત્રો છે.

પ્રકરણ ૭ મું

વજીરનો સંકલ્પ

વજીર ગુલામહુસેન એક દિવસ કામ સમય ખીજે ગામ ગયો હતો, ખીજે દિવસે સવારમાં તે પાછો ફર્યો, ઘેર આવી તે તરતજ વલીમહમ્મદને મળવા ચાલ્યો.

વલીમહમ્મદ તે વખતે એક પત્ર વાંચતો હતો; પરંતુ તે સારી રીતે લખી વાંચી શકતો નહોતો, તેથી ગુલામહુસેનને આવેલો નોંધ તેણે તરત એ પત્ર વજીરના હાથમાં મૂક્યો. પત્ર હાથમાં આપતાં કહ્યું, “આજ સવારે અફઘાન સેનાપતિ ફરિદશાહના તંબુમાંથી આ પત્ર આવ્યો છે; પત્રમાં શું લખ્યું છે, તે ખરાબર સમજી શકતો નથી; ફક્ત એટલું સમજાય છે કે એકાદ છોડીને તેની પાસે મોકલવાની છે. તમે એ વાંચો તો.”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ફરિદશાહની પાસેથી આવેલા પત્રમાં તે સારા સમાચાર ક્યાંથી હોય. મને જણાય છે કે જેમ બને તેમ જલદી લડાઈની તૈયારી કરવી પડશે. અમીરે મને જો કહ્યું છે, તે નકી કાર્યમાં મૂકાશે. આપણને ધરખાદ વિનાના નહિ કરે ત્યાં સુધી

તેને શાંતિ વળશે નહિ. મને લાગે છે કે આપણને ધરખાર છોડી દેશ છોડી નાસવું પડશે.”

ગુલામહુસેન સરદાર સાંભળે તેવા અવાજે પત્ર વાંચવા લાગ્યો; પરંતુ થોડું વાંચ્યા બાદ ચુપ રહ્યો; વ્યગ્રતાથી એ પત્ર પહેલેથી છેલ્લે સુધી મનમાં વાંચી ગયો; તેની આંખો પર બચનાં ચિન્ન પ્રકટ થયાં. છેવટે તે પોતાના ઉદ્દગાર દબાવી ન શક્યો; તે દીલગીરીથી બોલ્યો, “અહ્યા ! તારા મનમાં શું આમ હતું ? ના, હું તેમ કરી શકીશ નહિ. જીવ હશે ત્યાં સુધી એમ કરી શકીશ નહિ.”

સરદાર વલીમહમ્મદ બોલ્યો, “શી બીના છે વજર ? પત્રમાં શું છે ? તમે આમ કેમ બોલો છો ? અહ્યાની દોહાઈ, મને જલદી કહો, સેનાપતિએ શું આપણને તાબેદારી ન સ્વીકારવા માટે કોઈ જાતની બીક બતાવી છે ? શું છે તે જલદી કહો.”

વજરે કહ્યું, “મારું સત્યાનાશ્ર વળ્યું. સેનાપતિ હરિદશાહ ગુલબેગમને પોતાની પાસે મોકલવાનું લખે છે ! જો તેના હુકમ ન મારું તો આપણે સ્વદેશ સપાટ કરી મૂકવાની બીક બતાવે છે. મારી પ્રાણપ્રિય બેટી ગુલબેગમ એ નરપિશ્ચાયની બાંદી બનશે ? એ વન-કુલ શું એ કુતરાના ચરણમાં રમદોળાવા ખિંચ્યું છે ? ના, હું મારામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી ગુલબેગમને એ રક્ષસ પાસે મોકલી શકીશ નહિ. આનું નામ શું લડાઈ ? આવા કામોંધ પશુ શું અમીરનો સેનાપતિ ! તેના રાજ્યનો સ્તંભ ?”

સરદારે કહ્યું, “સેનાપતિએ શું લખ્યું છે, તે વાંચી સંભળાવો.”

વજરે વાંચ્યું, “મેં સાંભળ્યું છે કે તમારા વજરને એક ખૂબસુરત લડકી છે, તેનું નામ ગુલબેગમ છે; હું એ બાંધને માથું છું.

માટે તમે જેમ બને તેમ જલદી તેને આ પત્ર લાવનાર સાથે મોકલશો. હું આ બાબતમાં કોઈ પણ પ્રકારની વાત સાંભળતો માગતો નથી. મારો હુકમ નહિ માનવામાં આવે તો હું પોતે તમારા મામમાં આવી બળબેરીથી તેને લઈ જઈશ, અને મારો હુકમ નહિ માનવા બાબત તમારા દેશનો નાશ કરીશ, મામેમામ આગ લગાડીશ. હું તો જ બોલું તેજ કહું છું. એ વાત ધ્યાનમાં રાખશો. ”

સરદારે કહ્યું, “ સેનાપતિ ફરિદશાહ અને તેની કુતરા ફાજ, એ બેમાંથી કોણ વધુ નિર્દય છે, તે કહેવું કઠણ છે. મેં સાંભળ્યું છે કે તેના કુતરા જ્યાં જાય છે, ત્યાં બધાને ફાડી ખાય છે ! આવા શયતાનને અમીરે સેનાપતિનાં જવાબદારીવાળાં પદ પર નીચો છે !

વજીરે કહ્યું, “ હવે આ સંબંધમાં આપનો શો મત છે તે કહો. મને લાગે છે કે ફરિદશાહ ખોટી બીક બતાવી નથી, મુલબેગને નહિ મોકલીએ તો જરૂર તે પોતાની કુતરાફાજ લઈ અહીં હાજર થશે. પત્ર લાવનાર ક્યાં છે ? તેને પૂછો તો ખરા કે અમીરનો સેનાપતિ અહીંથી કેટલે દૂર છે. પરંતુ એ વાત પૂછવાથી શું વળે તેમ છે ? કદાચ પત્ર લાવનાર જીવું બોલશે ! એક વાત બને તેમ છે, આપણે થોડો વખત માગીએ; તે દરમ્યાન કર્તવ્ય નહીં કરી શકશું. ”

સરદારે કહ્યું, “ વખત માગવાથી કંઈ વધુ સગવડ થાય, એવું જણાતું નથી. વજીર, મારી સલાહ માનો; સેનાપતિ ફરિદશાહ સાધારણ માણસ નથી, તે અમીરનો જમણો હાથ છે, તેનું માન અમીર દરબારમાં અસાધારણ ગણાય છે; તેની શક્તિ પણ તેવીજ છે. મુલબેગ મારી કન્યા હોત તો હું ફરિદશાહને જમાઈ તરીકે સ્વીકારત;

જે તે ગુલબેગમની સાથે નિયમ મુજબ સાદી કરે તો તેને તેના હાથમાં સોંપવામાં શો દોષ છે ? ગુલબેગમ જેવી સુંદર છે, તેવીજ બુદ્ધિવાળી છે. તે બે વર્ષમાં તો ફરિદશાહને ગુલામ કરી મૂકશે, તેના નાકમાં નાથ નાખી ગમે તેમ ફેરવી શકશે ! વળી ફરિદશાહ તમારો જમાઈ થાય, તો આપણને પણ કોઈ જાતની અડચણ નહિ રહે; અમીરના ગુસ્સામાંથી તે આપણો ખચાવ કરી શકશે. એક છોડી આપી જે આટલો લાભ મેળવી શકાય તેમ હોય તો પછી તેમાં અડચણ જેવું કશું નથી. હું પત્ર લાવનારને ખેલાવી તેની આગળ મામણી કરું, શું કહે છે ? ”

ગુલામહુસેન બોલ્યો, “ આપનાં વચનો ઝેરી છરીની માફક મારા હૃદયને ભોંકાય છે; મારી વિનંતિ છે કે આપ એ ખામતમાં મને કશું કહેતા નહિ, આપ કોની સાથે ગુલબેગમની સાદીની વાત કરો છો, તેના વિચાર કરી જોયો છે ? ફરિદશાહ શું ગુલબેગમને યોગ્ય છે ? આપ જાણતા નથી કે તેના હારેમમાં તેની પરણિયત સ્ત્રી અને રખાતોની સંખ્યા પચાસ કરતાં વધુ છે ! ગુલબેગમ તે ટોળામાં બળશે ! પોતાની વાસના પૂર્ણ કરવા માટે અને આપણને અપમાનિત કરવા માટે તેણે ગુલબેગમને પકડી લાવવા માટે માણસ મોકલ્યું છે, તે શું આપ સમજી શકતા નથી ? જે એ નર પિશાચને એક પણ બીબી ન હોત, જે તે ગુલબેગમને બેગમ જેટલાં આદરમાન સાથે રાખત, તો પણ હું તેના હાથમાં કન્યા સોંપત નહિ. એ રાક્ષસનો કોળીઓ થવા કરતાં ગુલબેગમનું મરણ હજાર દરજ્જે વાંછતીય છે. ફરિદશાહ નરઅર્થધારી હોવા છતાં માણસ નથી; તેને પણ કહીએ તો ખુદાએ બનાવેલાં પશુઓનું અપમાન થાય છે. તે મનુષ્યપી શ્વ-તાન છે; તેનામાં બિંદુ માત્ર મનુષ્યત્વ નથી. ગુલબેગમનું એ શ્વતાનના

હાથથી એ રાક્ષસના કાળીઆથી રક્ષણ ન કરી શકું, તો હું મારે હાથે પ્રાણાણિક કન્યાને મારી નાખીશ. તેથી ગુલબેગમને ગુમાવીશ પણ મારા વંશના અપમાનથી તો છૂટીશ.

સરદાર વલીમહમ્મદ હતાશ થઇ બોલ્યો, “ત્યારે હવે શો ઉપાય ? આપણે કેવી રીતે આ વિપત્તિમાંથી છૂટીએ ? એક છોડી માટે આખા દેશનું સત્માશનાશ વાળવું, દેશના બધા લોકોને દુઃખી કરવા એ શું યોગ્ય છે ? વજીર, તમે આટલા બધા સ્વાર્થી ન થાઓ.”

ગુલામહુસેન ગુસ્સે થઇ બોલ્યો, “ત્યારે શું તુમ્હ પ્રાણને માટે એક નિરપરાધી કોમળ કન્યાને રાક્ષસના હાથમાં સોંપવી ! જીવ શું એટલો બધો કિંમતી છે ? સરદાર થઇ આવી તિરસ્કાર કરવા જેવી માગણી કરતાં આપને શરમ થતી નથી ? આજે આપ પ્રાણના ભયથી કાતર બની આ વાત કહો છો, પરંતુ આપજ એક દિવસ બોલતા નહોતા કે અમીર સાથે લડાઇ થતાં આપણે નાંકી જીતશું, અમીર કદી પણ આપણા પર્વતોમાં સૈન્ય મોકલી શકશે નહિ જે મોકલશે તો તેઓ જીવતા પાછા ઘેર જઇ શકશે નહિ.” આપનો આ મર્વ ક્યાં ગયો ? આપ જેને આગ્રહનો વિષય માનો છો, તે અપમાનનું બીજું નામ માત્ર છે; આપણાં અપમાન માટેજ સેનાપતિ હરિદશાહે આવી અન્યાયી માગણી કરી છે. આપ એમ ન ધારતા કે તે મારી દીકરીને અપવિત્ર કરી શાંત થશે. આપણું નખોદ વાળવું એજ તેનો ઉદ્દેશ છે; આપણને તાબેદાર બનાવવા એજ અમીરની પ્રતિજ્ઞા છે. એ પ્રતિજ્ઞાથી તેને કાણ પાછું વાળશે ? વળી જે કન્યાદાન કરવાથીજ શાંતિ મળવાની હોય તો આપ આપની કન્યા શેરિનને એ નર રાક્ષસ પાસે મોકલી શકો છો. શેરિન પણ સુંદર છે, તે હરિદશાહને

ગુલામ બનાવી દેશે; આપ પણ મહાપ્રતાપી અમીરના સેનાપતિના સસરા થઈ મનમાં રાજ થશે.”

વજીરની વાત સાંભળી સરદાર વલીમહમ્મદ અતિશય ગુસ્સે થયો; વજીરને મ્હોંએ તેણે કદી પણ આવો કઠોર તિરસ્કાર સાંભળ્યો નહોતો. તેણે કહ્યું, “ફરિદશાહે મારી કન્યા માગી નથી; તે મારી કન્યાનું નામ પણ જાણતો નથી, સૌભાગ્યે મારી દીકરી બહુજ શર-માળ છે, તમારી ગુલબેગમની પેઠે નિર્લજ્જ નથી. વધારામાં હું મારી કન્યા રૂપાળી ને ગુણવાળી છે, એની જાહેરમાં બડાઈ કરતો ફરતો નથી. માટે મારે દીકરી છે કે નહિ તે પણ ખીજા લોકો જાણતા નથી. હવે તમે તમારી પુત્રીને કેવી રીતે બચાવશો તેનો ઉપાય શોધી કાઢો; શેરિન તમારી છોડીની માફક મારા મળાંનો ભાર થઈ પડી નથી.”

ગુલામહસેને કહ્યું, “બાપ, અત્યારે વાદવિવાદનો સમય નથી, આપની સાથે ટૂંટો કરવાની મારી મરજી નથી, નરપિશ્ચાય ફરિદશાહના હાથમાંથી આપણે કેવી રીતે છુટીએ, તે નક્કી કરવું જોઈએ. તેને શો જવાબ આપવો? હું તો કશું નક્કી કરી શકતો નથી.—આપ અમારા સરદાર છો, આ દેશના રાજા છો, આપની શી સલાહ છે તે કહો.”

ગુલબેગમની મા અંતરાળેથી સરદાર અને વજીરની વાતચીત સાંભળતી હતી; તે એમ સમજી કે પોતાના પતિની ઓછી બુદ્ધિથીજ આ પીડા આવી પડી છે. તે પોતાના પતિ આગળ આવી બોલવા લાગી, “હું ક્યારની કહેતી આવી છું કે ગુલબેગમની ઉંમર યથા છે, તેની સાદી કરી દો; પરંતુ તે વખતે મારી વાત તમે માની નથી, અત્યારે તેનું ફળ ભોગવો. જો અત્યાર સુધીમાં છોડીની સાદી કરી

દીધી હોત તો અત્યારે આમ માથે હાથ મૂકી વિચારતું ન પડત. કેટલાય માણસોએ ગુલબેગમ સાથે પોતાના છોકરાની સાદી કરવા આપને વિનવ્યા હતા, પરંતુ કોઈની વિનંતિ આપે સ્વીકારી નથી! તેઓના શાપ આપને હાડોહાડ લાગ્યા છે. હવે મારી સલાહ માનો, મને તેની સાથે ગુલબેગમની સાદી કરી દો, અને ફરીદશાહને લખી મોકલોકે ગુલબેગમની સાદી થઈ ગઈ છે, માટે તેને મોકલી શકતો નથી. ફરીદશાહ જો તે વાત ન માને તો તે બધે તમારા જમાઈ સાથે લડાઈ કરે. આપણી પાસે તો તે પછી કંઈ મામણી નહિ કરી શકે?

ગુલામહુસેન ઝીનાં વચ્ચે ન સાંભળતાં સરદારને કહેવા લાગ્યો, “મેં એક ઉપાય નક્કી કર્યો છે. આપ મહમ્મદજનને ઝોળખો છો, પહાડની પેલી બાજુએ તેનું મકાન છે. મહમ્મદજનના પિતાએ થોડા દિવસ પહેલાં ગુલબેગમની સાથે મહમ્મદજનની સાદી કરવાનું કહેલું મોકલ્યું હતું; પરંતુ તેના વંશની આબરૂ ન હોવાથી, તેમાં પણ મહમ્મદજન મારો જમાઈ થવા યોગ્ય ન હોવાથી મેં એ વિનંતિ પર ધ્યાન આપ્યું નહોતું. મેં મહમ્મદજનને ઘણા દિવસ પહેલાં જોયો હતો, ત્યારે તે બાળક હતો, તેનો બાપ ખરાબ નહોતો; પણ તે વાંચી લખી જાણતો નહોતો, અને એકલસૂરો હતો.”

લ્લીમહમ્મદે કહ્યું, “હા, હું તેને ઝોળખું છું, ગયા સ્ત્રિઆળામાં તે મરી ગયો છે; બહુજ બુદ્ધો થઈ મરણ પામ્યો છે.”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “તે બધે મુઝો, મહમ્મદજન તો જીવે છે; મને લાગે છે કે તેની સાંસારિક સ્થિતિ પણ સારી છે. હું જાણું છું કે બુદ્ધ પાસે ઘણાં ઉંટા હતાં; તે વેપાર કરતો, પૈસા પણ ઠીક જમાવ્યા હતા. છોકરો પણ આટલા દિવસોમાં પારવધી થયો છે.”

ગુલામહુસેનની ઝીએ કહ્યું, “ અત્યારે એ વાતની શી જરૂર છે ? ન્યારે માગું કર્યું હતું ત્યારે મોઢા થયા, અને અત્યારે મહમ્મદજનને છોડી સોંપવા જશો કે ? પોતાની શક્તિ સમજ્યા વગર કામ કરવાથી છેવટે આવુંજ થાય. ”

ગુલામહુસેને ગુસ્સે થઇ કહ્યું, “ તું બાઇ માણસ છે, તારે આ બાબતમાં પડવાની જરૂર નથી. તું તારું કામ કર. ” ત્યાર પછી તેણે વલીમહમ્મદને કહ્યું, “ હું એક કામ કરવા માગું છું, મારી સામુ મારે ઘેર છે, તેને મહમ્મદજન પાસે મોકલું. મહમ્મદજન તેના બાપ જેવોજ લાગી છે; તેને એક બંદુક, થોડાં વસ્ત્રો અને કેટલાંક ઘેટાં ભેટ તરીકે મોકલી માગણી કરૂં કે તમારે થોડા દિવસ ગુલબેગમને તમારે ઘેર રાખવી, લોકોમાં જાહેર કરવું કે ગુલબેગમ સાથે મારી સાદી થઈ છે, લડાઇ પૂરી થયાબાદ હું ગુલબેગમને ઘેર લાવીશ. ફરિદશાહની આંખમાં ધૂળ નાખવા માટેજ અમે આ યુક્તિ કરી છે, તે તેને સમજવી દેવું પડશે. મહમ્મદજન ભેટ મળતાં મારી આ વિનંતિ સ્વીકારશે. ”

વલીમહમ્મદ ઉત્સાહપૂર્વક બોલ્યો, “ આ યુક્તિ ખરાબ નથી. તમારા મગજમાં બહુ સારી યુક્તિ આવે છે; તેથીજ મેં તમને મારા વજીર બનાવ્યા છે. પરંતુ ફરિદશાહનો દૂત હજી પહોંચ્યો નથી, તેને શું કહી વિદાય કરવો ? ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ તેને તો કહેવુંજ પડશે કે ગુલબેગમની સાદી થઇ ગઇ છે, માટે તેને સેનાપતિ પાસે મોકલવાનો ઉપાય નથી. ”

વલીમહમ્મદ માથું હલાવી બોલ્યો, “ ફરિદશાહ બહુજ ચતુર છે, આ વાતમાં તે વિશ્વાસ નહિ રાખે; બે દિવસમાં તે એક બીજે દૂત

મોકલશે, ત્યારબાદ પોતે સૈન્ય સાથે આપણું નખોદ વાગવા આવી પહોંચશે. ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ જો આવે, તો આવવા દેવો. આપ તો લડાઈ માટે તૈયાર થયા છો; પ્રાણની બીકથી પોતાની દીકરીને કાણુ વાધના મ્હોંમાં સોંપે ? ગુલબેગમની સાદી થઈ ગઈ છે, એમ સાંભળતાં તે તેને પોતાનાં જનનખાનામાં લઈ જવાની ઉતાવળ નહિ કરે. તેના દૂતને મારી પાસે મોકલી આપો; હું તેને જ કહેવાનું છે તે કહીશ- વાર, તેને અહીં મોકલવાની જરૂર નથી, હું જ આપની સાથે આવું છું. ”

ત્યારબાદ ગુલામહુસેને દૂતની સાથે મેળાપ કરી તેને રજા આપી. તેણે સેનાપતિ હરિદશાહને કહાવી મોકલ્યું કે ગુલબેગમની સાદી થઈ ગઈ છે, તે અત્યારે તેને સાસરે છે, તેને મોકલવાનો ઉપાય નથી.

દૂત કંઈપણ ન બોલતાં રવાના થયો.

આસ વાંચવા લાયક નવલકથાઓ.

- ૧ પિશ્ચાચોની પ્રપચ લીલા ! (શ્રીક બદમાસ) ૧-૪-૦
 - ૨ પેશાવરના હિન્દુ હીરા. ૧-૪-૦
 - ૩ ગુલકનંત ગોટાલકમી ૧-૮-૦
- ઉપરના ત્રણ પુસ્તકો મંગાવનારને રૂ. ૪) માં મળશે
પોષ્ટેજ માફ લખો.

વસનજી પરમાણુદંતી કું

ગુલસેલર-૪૪૧, કાલબાદેવી મુંબાઈ.

પ્રકરણ ૮ મું

છળ-કપટ

વૃજરની સાસુ વજરની માગણીથી રિસાઇ બેઠી. ડાસીએ ગુલામહુસેનેને કહ્યું, “ તમે શું કહો છો ? એવી જગાએ ગુલબેગમને મોકલો છો ? મહમ્મદજન શું તમારા જેવો ઉમરાવ છે કે ત્યાં છોડી મુખમાં રહેશે ? તે તો વેપારી છે, વેપારમાં સો બસો રૂપીઆ એકઠાં કર્યાં છે, તે સિવાય તેઓ નથી ખાઇ જાયતાં કે નથી પહેરી જાયતા. ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ મા, કેવળ એકજ બાજુ જેવાથી દુનિયામાં રહેવાય નહિ, તેનું ઘર આપણું ઘર કરતાં સાફ છે, એમ ધણા લોકો કહે છે. હું બીજનો નોકર છું, પરંતુ મહમ્મદજન સ્વતંત્ર છે, તે કાંઈની નોકરી કરતો નથી; તેના પિતા પણ કાંઈની ગુલામી કરતા નહિ, મહમ્મદજનની સાંસારિક સ્થિતિ પણ સારી છે, તો પછી તેને તમે આટલો બધો હલકો કેમ ગણો છો ? ”

ડાસી અસંતુષ્ટ ચિત્તે બોલી, “ જેવી તમારી મરજી ! એ વાતમાં હું શું જાણું ? ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ હું મહમ્મદજન સાથે ગુલબેગમની સાદી તો કરતો નથી; તે થોડારોજ મહમ્મદજનને ઘેર રહેશે, વિપત્તિ દૂર થતાં જ હું ગુલબેગમને લાઇ આવીશ. મારી દીકરીની જવાબદારી લીધા બદલ હું મહમ્મદજનને થોડા બદલો આપીશ. હાલમાં તો મહમ્મદજનને હું એક બંદુક ભેટ મોકલીશ, એ બંદુકવડે તે ગુલબેગમનું રક્ષણ કરી શકશે. શત્રુઓ જો આપણા દેશ પર હલ્લો કરશે, તોપણ બંદુકની મદદથી જ મહમ્મદજન શત્રુઓને હઠાવી શકશે. આવા વિચારથીજ હું મહમ્મદજનને એક કિંમતી બંદુક મોકલું છું. વાર, મારી યુક્તિ આપને કેવી લાગે છે ? ”

પુઢીએ કહ્યું, “ તમે બહુ સારી યુક્તિ શોધી કાઢી છે, તમારી યુક્તિમાં કશો દોષ નથી; તોપણ મહમ્મદજનને હું ઓળખું છું, તે સારો માણસ હોય, એમ મને લાગતું નથી. ”

ગુલામમહમ્મદે કહ્યું, “ કેમ, તેને નહારો ધારવાનું શું કારણ છે ? હું તેના પિતાને ઓળખતો હતો; જો કોઇ પણ સાધારણ લોકના છોકરા સાથે વિવાહ કરવાનો હોત તો હું ગુલબેગમનો વિવાહ મહમ્મદજન સાથેજ કરત. મેં મહમ્મદજનને ધણા દહાડા થયાં જોયા નથી એ વાત ખરી, પરંતુ તે સારો માણસ છે, એ વાત હું ખાત્રી-પૂર્વક કહું છું. ”

પુઢીએ કહ્યું, “ તેમ હોઇ શકે; પરંતુ અલ્લાએ જો તેને સારો માણસ કયો હોત, તો તેને ૨૫ પણ આપ્યું હોત ! સારો માણસનું મ્હોં એવું બેડોળ હોય ? ”

સાસુની વાત સાંભળી ગુલામહુસેન ખડખડ હસવા લાગ્યો, ત્યાર પછી કહ્યું, “ આ વખતે તમારી આનાકાનીનું કારણ સમજ્યો છું. તેના

ચહેરો સુંદર હોત તો તમારે કશી વાતની બડચણુ ન હોત; બિચારાનું દુર્ભાગ્ય ! બેડોળ હોવાથી બિચારાના નસીબમાં છોડી પણ મળતી નથી, તમારી પાસે સારો માણસ પણ થઈ શકતો નથી ! ”

ગુલામહુસેને સાસુને સમજાવી શાંત કરી ખરી, પરંતુ તે ગુલબેગમને એ બાબતમાં રાજ કરી શક્યો નહિ. ગુલબેગમ તેના મનની વાત સાંભળી બોલી. ” પિતાજી, હું અહીંજ રહીશ, મને બીજો ક્યાંય ન મોકલો; જો તમેજ માફ રક્ષણ ન કરી શકતા હો, તો પછી બીજો કોણ કરવાનો હતો ? ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ તારી સાદી થઈ ગઈ છે એ સાંભળી જો એ શયતાન તારી આશા મૂકે, તોજ તારો બચાવ થાય તેમ છે, નહિ તો તારૂં રક્ષણ કરવાની બીજી કોઈ યુક્તિ જણાતી નથી. ગુલબેગમ, તું મારી માગણી સ્વીકાર, મારી માગણી અન્યાયી નથી. તું મનમાં એમ ન ધરતી કે હું મારી ઇચ્છાથી તને ત્યાં મોકલું છું તે એ શયતાનની કઠોરતા વિષે સાંભળ્યું છે ? તે કુતરાવડે ગામપર હલ્લો કરે છે; તેના કુતરાપણુ અતિ બચંકર છે, મનુષ્યનું માંસ તોડી ખાય છે ! જો મેં ફરિદશાહની માગણી નાકબૂલ કરી હોત તો એક દમ અફઘાનસૈન્ય પોતાના કુતરાસૈન્ય સાથે આપણા ગામપર ચઢી આવત. આપણા દેશના બધા બોદોને મારી નાખત; છોકરાં પણ બચત નહિ ! તોપણુ ભવિષ્યમાં આપણે યુદ્ધ કરવુંજ પડશે, યુદ્ધ સિવાય બીજો ઉપાય નથી.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, કેટલાક કુતરાના બચથી હાજરાઓ આટલા બધા મુંઝાઈ ગયા છે, ત્યારે પછી તે અફઘાનો સાથે લડશે કેવી રીતે ? તમારી પાસે બંદુકતો છે, બંદુકવડે કુતરાઓને મારી નાખી

શક્તિ નથી? કુતરાઓ મરી જાય તો આપણા દેશના લોકોનો મોટો ખર્ચ ફર થાય. ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ એ કુતરાઓને જો ગોળીથી મારી શકાતા હોત, જળમાં પડી શકાતા હોત, તો ઘણી સગવડ થાત, પરંતુ તેમ જાને તેમ નથી, મનુષ્યોને મારવા માટેજ એ કુતરાઓને કેળવવામાં આવ્યા છે. તેઓ કપારે ક્યાંથી આવે છે, તે કોઈ જાણી શકતું નથી. તેઓના પગનો શબ્દ પણ સાંભળી શકાતો નથી. કદાચ તેઓ પરી-ઠીઆમાં, મધ્યાહ્ન સમયે, અગર સાયંકાળ વખતે કંઈપણ શબ્દ કર્યા વિના અકસ્માત્ આપણા ગામમાં પ્રવેશ દરશી; એ અવસ્થામાં તેને કેવી રીતે મારવા? અમે પણ લડાઈ માટે તૈયાર થઈએ છીએ, જેમ જાને તેમ જલદી તું અમારી બંદુકોના અવાજને સાંભળશે. મારે આપણું સૈન્ય સાથે લડાઈનાં મેદાનપર હાજર થવું પડશે; તો પછી કેવી રીતે તારાં રક્ષણનો ખાર લઈ શકું? તું તારા પતિ સાથે રહે છે, એ વાત જાહેર ન કરવાથી તારૂં રક્ષણ થઈ શકે તેમ નથી. ”

ગુલમેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, તમે એક વાત મુદ્દત વિચારી નથી. અધ્ધગાન હો કે તુર્કી હો. ગમે તે શત્રુઓ આપણા દેશપર ચઢી આવે, તો તે આપણા દેશની સ્ત્રીઓપર જીલમ કરવાનાજ; કેટલીએ યુવતીઓને પિતા, માતા અથવા પતિના ખોળામાંથી લઈ જશે. તે વખતે વિવાહિત છે કે આ અવિવાહિત છે, તે તરફ તેઓ જરાપણ ધ્યાન આપવાના નથી. કારણકે તેની આગળ તો પરણેલી ને નહિ પરણેલી બધી સરખીજ છે. એ જંગલીઓને શુકિતવડે ભુલાવવાની આશા નક્કી છે. ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ તું જે કહે છે, તેમાંનું કેટલુંક સત્ય છે,

પરંતુ બધા દેશમાં સારા ને નરસા એવી બે જાતના લોકો હોય છે. હું સેનાપતિ ફરિદશાહના હાથમાંથી તને બચાવવા માગું છું, સાધારણ સૈનિકો સાથે આ બાબતને કરી સંબંધ નથી. હું સ્વીકારું છું કે ફરિદશાહ ભારે દુરાચારી છે; પરંતુ તું કુંવારી છે, એ જાણીનેજ તને હાથમાં લેવાની તેને મરજી થઈ છે. જો તે જાણતો હોત કે તું પરણેલી છે, તો તેની ઈચ્છા બંધ પણ પડી જત. તે તને હસ્તગત કરવા આટલો બધો બચ્ચ કેમ થયો છે, તે જાણે છે ? તું આપણા સરદારની બત્રીજી છે, તને હસ્તગત કરવાથી આપણી જાતના માથા પર જોડો વાગશે, એમ જાણીનેજ તેણે આ માગણી કરી છે; તેણે જાણ્યું છે કે જો તે તને હસ્તગત કરી શકે, તો કાઠપણ સારે ધેર તારો વિવાહ ન થાય, તેથી અમે બધા અપમાન પામીએ. અમારું અપમાન કરવા માટેજ તેણે આવી બચ્ચ કરી છે. તેને સ્ત્રીઓનો તોટો નથી, તેનાં જનાનખાનામાં અર્ચન્ય બેગમો ને રખાતો છે; તારી સાથે લગ્ન કરવાનો તેનો ઉદ્દેશ નથી, તેણે જાણ્યું છે કે તારું અપમાન થતાં આપણે બધા ગુસ્સે થઈશું. ત્યારે તે આપણે બંડખોર છીએ એવું બહાનું કાઢી આપણને ક્યાંય દેવા અમીરની મંજૂરી માગશે. ત્યારપછી તે આપણો દેશ છૂટી આપણને બધાને કેદી બનાવી અફઘાનિસ્તાન લઈ જશે; ત્યાં આપણે ગુલામની માફક મંજૂરી કરવી પડશે. તે મારી બધી વાત સાંભળી; હવે તું મારી સલાહ મુજબ કામ કર. જો હું એ રાક્ષસના હાથમાંથી તારો બચાવ કરી શકતો હોત, તો તને ધેર રાખત; પરંતુ મારામાં શક્તી નથી ! એકાદ બે અઠવાડિઆમાં અફઘાનો સાથે આપણા લોકોને યુદ્ધ કરવું પડશે. દેશનાં મેં બધાં સુનંતાનેને દેશનું રક્ષણ કરવા માટે બોલાવ્યાં છે. તું દૂર આવેલ

ગામડામાં મહમ્મદજન જેવા એક સાધારણ માણસને ઘેર રહે છે, તે વાત શત્રુ સેનાપતિ જાણી શકશે નહિ. પરંતુ જો તું અહીં રહે, તો તારા જેવી સુદરીને અહીં ડમલે ડમલે વિપત્તિ આવી પડશે. તું મારી વાત સમજી શકે છે કે નહિ? આ વખતે તું મને મદદ કર. એ ખેડુના છોકરા સાથે વિવાહ કરવાનું હું તને કહેતો નથી. તારૂં ભવિષ્ય સુખમય કરવા માટે મને બહુ જ આશ્રય છે, પરંતુ હજી એ આશ્રયપૂર્ણ કરવાનો સમય આવ્યો નથી. તું મહમ્મદજનના પરિવાર સાથે બરોબરીઆ તરીકે જોડાપણ નહિ, તે તને આશ્રય આપે, ખાવાનું આપે, તે માટે હું તેને યોગ્ય ધનામ આપીશ; ત્યાં ગયા બાદ તારે દાસીની માફક મજૂરી કરવી પડશે નહિ. તું તેઓને રાણીની માફક ચલાવજે. તારો હુકમ માનશે તો હું પણ મહમ્મદજનના કુટુંબ પર ગાળ થપ્પણ એ વાત તેઓને જણાવજે.”

ગુલબેગમે નીચું માથું કરી ધણીવાર સૂધી વિચાર કર્યા, તેની આંખોમાં આંસ આવ્યાં છેવટે તેણે લાંબો નિસાસો નાખી ધીરે ધીરે કહ્યું, “ પિતાજી, હું તમારી માગણી સ્વીકારું છું. તમે જેથી દુઃખ ન પામે, એમ કરવું એ મારું કર્તવ્ય છે. પરંતુ એ બીજા લોકોના સંસારમાં લાંબો કાળ ગાળવો એ બહુ જ મુશ્કેલ છે. અલ્લાએ મને પુરુષ ન કરતાં સ્ત્રી કેમ બનાવી? જો પુરુષ બનાવ્યો હોત તો મારે માટે આપને આટલું દુઃખ વેઠવું પડત નહિ. જો તમે મને પુરુષની માફક યુદ્ધવિદ્યા શિખવી હોત, તો હું તમારી સાથે લડાઇનાં મેદાન પર ઉપસ્થિત થઈ શત્રુઓનો વધ કરત, મેં સાંભળ્યું છે કે જુના સમયમાં સ્ત્રીઓ પુરુષની પાસે રહી શત્રુઓ સાથે લડાઈ કરતી, આધુનિક કાળમાં એમ કેમ બનતું નથી? હું તો પુરુષના જેવી જ બળવાન છું, પુરુષના જેવી જ મહેનતુ છું.”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ તું જે કહે છે, તે સંપૂર્ણ સત્ય છે. તું ઘણા પુરષો કરતાં પણ બળવાન છે, ઘણા ખરા મહેનતુ યુવક કરતાં પણ વધુ મહેનત કરી શકે છે. પરંતુ શરીરનાં બળ કરતાં મનનું બળ અનેક વખતે વધુ કામ કરે છે; આ મુશ્કેલ સમયમાં તું મનનાં બળનો, ધૈર્યનો અને સાહસનો પરિચય કરાવ, સામે મ્હોંએ લડવા કરતાં એ કામ બહુજ કઠણ છે. તું તારાં ઉત્તમ વસ્ત્રો સાથે લઈ જાજે; કોઈ પણ એમ ન ધારે કે દીકરી બિખારીની દીકરી છે. તારાં લુગડાં ઘોડા પર જશે; અને એક ઘોડા પર તારી નાની જશે. વજીરની પુત્રીની માફક તું દબલ્યા સાથે જાજે.

ગુલબેગમની માએ કહ્યું, “ એટલાં બધાં નવાં નવાં કપડાં લઈ જશે ? એક વખત ધરમાંથી બહાર કાઢેલી ચીજ પાછી ધરમાં ફરતી નથી. આ લડાઈમાં આપણે પાવમાલ થઈ જશું ! ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ એ માટે દિલ્લીની યવાની શી જરૂર છે ? ફુનિઆમાં એમજ બન્યા કરે છે. ધરની જણસ બહાર જવાથી આપણે હજી સુધી તો ફકીર બન્યાં નથી. તું એ બાબતમાં કંઈ કહેતી નહિ. રસોડાનો બદોબસ્ત કરવો, છોકરાંઓને ઉછેરવાં, તારું એજ કામ છે, ”

ગુલબેગમની મા ગુસ્સે થઈ બોલી, “ એ તમારો અન્યાય છે ! છોડીને એવે કયે સ્થળે મોકલો છો કે જેથી તે શું સાથે લઈ જાય તે શું ન લઈ જાય તેની ચર્ચા પણ હું ન કરી શકું ? તમારી વાતચીત પરથી જણાય છે કે ગુલબેગમ જણે એકલી તમારીજ છોડી છે, મારે તો તેની સાથે કશો સંબંધ નથી ? ”

ગુલબેગમે હસતાં હસતાં કહ્યું, “ પિતાજીની માથક તું મને ચાહે છે ? પિતાજીને તો ખીજાં ધણાં છોકરાં છે, છતાં તે એમાં કોઈને મારા જેટલું આદરમાન આપે છે ? ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ બહેન, બહુજ નકારા સમયમાં હું તને રજા આપું છું, મને બૂલી જઈશ નહિ. અને એ ખેડૂતને વશ થતી નહિ. ”

ગુલબેગમ મર્વથી બોલી, “ ખેડૂતને વશ થાઉં ? તેઓ મારી સમાન નથી, તેઓ આપણા ગુલામો છે, એ વાત શું બૂલી જાઉં ? પિતાજી, હું તમને વિસરી જઈશ, એ વાત આપના મનમાં શી રીતે આવી ? ઉલટા તમે લડાઈના ઉત્સાહમાં મને બૂલી જતા નહિ, જ્યારે શત્રુઓનાં માથાંને લક્ષી ગોળી છોડો, જ્યારે ઉધાડી તરવાર લઈ શત્રુની સેનામાં કુદી પડો, ત્યારે મને યાદ કરશો. યાદ લાવશો કે તમારી આદરિણી છોડી તમારી આશાથી માર્ગે જોઈ બેઠી છે, જે યુદ્ધમાં તમારું મરણ નીપજશે, તો તે જીવશે નહિ. સંસારમાં તેનાં મ્હેં સામું જોનાર, તેને આદરમાન આપનાર ખીજું કોઈ નથી. એ વાતનો વિચાર કરી તમે લડાઈમાં સાવચેત રહેશો કે ?

ગુલામહુસેન ગદગદ કંઠે બોલ્યો, “ હા બહેન, હું યુદ્ધ કરતી વેળા એટલું યાદ રાખીશ કે “ મારે એક રૂપાળી ને ગુલુવાળી છોડી છે, મારા સિવાય ખીજું કોઈ તેના પર સ્નેહ રાખે તેમ નથી; તે જેથી સ્વતંત્ર રીતે આખર સાથે દિવસો ગુજરી શકે, મુખશાન્તિમાં તેની જિંદગી જાય, તેની વ્યવસ્થા મારે કરવાની છે. જે દુરાચારી તેને અપવિત્ર કરવાના પ્રયત્નો કરે છે, તેને મારી નાખવો, એજ મારું મોટું કર્તવ્ય છે. ” આટલી વાત મનમાં કોતરી રાખીશ,

શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરીશ. પરંતુ હું કાયરની માફક જીવ બચાવું એમ શું તું ઇચ્છે છે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ ના, પિતાજી, હું તમને કાયરની માફક લડાઇના મેદાનપરથી નાસી જઇ જીવ બચાવવાનું કહેતી નથી. તમે સાહસિક છો, વિવેચક છો, આપણી જાતિનો અલંકાર છો, તમે આપણા દેશનું મસ્તક છો; તમારૂં એ જૌરવ અવિચળ રહે, પિતાજી ! હંમેશાં હું તમારાપર પ્રેમ અને ભક્તિ રાખી શકું એવું કરજો. — પરંતુ લડાઇનાં મેદાનમાં સાહસિક સેનાપતિઓ પશુ સાવચેતીથી આત્મ-રક્ષણ કરી શકે છે. તમે સાવચેત થઇ ચાલશો, એટલું મારી આગળ કબૂલ કરો. ”

ગુલામહુસેનને કહ્યું, “ હા, હું નકી સાવચેતીથી યુદ્ધ કરીશ, કારણકિના જીવન વિસર્જન નહિ કરું. આપણા દેશનો એક પશુ લડવૈયો નકામો ન મરે, તેનો ઉપાય કરવો પડશે; તેમાંપણ જોઆ સેનાપતિ થઇ સૈન્ય ચલાવે છે, તેનું જીવન તો વધુ કિંમતી છે:— મારે માટે તું ચિંતા કરતી નહિ.

ગંભીર રાત સૂધી પિતાપુત્રી વચ્ચે ધણી વાતચીત થઇ. ત્યાર-પછી ગુલામહુસેન કન્યા પાસેથી રળ લઇ સૂવા ગયો.

પ્રકરણ ૯ મું

નકામે પ્રયત્ન

વૈસંતઋતુ ચાલતી હતી, કાચલના મીઠા અવાજોથી એ હુંગ-
રાળ પ્રદેશ ગાજી રહ્યો હતો. એ વખતે એક દિવસ પરાઢીઆમાં
ગુલબેગમ પિતાની આરા મુજબ મહમ્મદજનને ઘેર જવા નીકળી.
મહમ્મદજનનું ઘર હાજરાની રાજધાનથી ૧૯ માઇલ પૂર્વમાં હતું.
ગુલબેગમ અને તેની નાની ઘોડાપર બેઠેલ હતાં. બીજા બે ઘોડાપર
ગુલબેગમનાં વસ્ત્રો, પાથરી અને ચોખા તથા પરતાં, બદામ વગેરે
બેઠેલી બીજે મોકલેલી હતી. એક નોકર એક ખંદુક લાઇ, અને બીજે
નોકર ત્રણ હથપુટ ઘેટાં લાઇ ઘોડાની પાછળ પાછળ આવતા હતા.

ગુલબેગમનું હૃદય નાના પ્રકારની કુશિતાઓથી ઉભરાઇ રહ્યું
હતું, પિતાનું ઘર છોડતાં તેનું હૃદય ફાટી જતું હતું. તેની નાની
જમાઇનાં આ કાર્યથી બહુજ અસંતુષ્ટ થઇ હતી, જમાઇની પ્રાર્થના
ન સ્વીકારવા જેટલી શક્તિ તેનામાં ન હોવાથીજ તે ગુલબેગમ સાથે
આવી હતી. તેણે ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં ગુલબેગમને કહ્યું, “૪૬
થવા પહેલાં તારા આપની બુદ્ધિ ઓછી થઇ ગઇ છે ! પોતાની છાડીને

કોઈ આમ સમુદ્રમાં હડસેલી ચૂકે ! તું વજરની છોડી છે, મહમ્મદ-જન તારા બાપના નોકર સમાન છે, તેને ઘેર તને આ રીતે મો-કલી દેવી એ શું યોગ્ય થયું છે ? સાદીની તો કંઈ વાત નથી, છતાં તારે તેને ઘેર બીબીની માફક રહેવું પડશે, મહમ્મદજનની બીબી તરીકે ઓગખાવું પડશે. આવી વાત તો મેં કદી સાંભળી નથી ! તદ્દન અણુસમજીના જેવું કાર્ય થયું છે. તેથી શો લાભ થશે, તે સમજતું નથી. તારા પિતાજીએ શું ધારી આમ મૂર્ખના જેવું કામ કર્યું, તે હું સમજી શકતી નથી.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ નાની, તમે પિતાજીની નિંદા ન કરો; પિતાજીમાં ખુદી નથી ને તમારામાં ખૂબ બુદ્ધિ છે ખરું ! મારાપર તેમની માયા શું તમારા કરતાં થોડી છે ? તેને જે સાઈ લાગ્યું તે તેણે કર્યું, તોપણ મને પણ આ કાર્ય ગમતું નથી એમ કહેવામાં કરી દાપ નથી. બીબીની છોડીને ખરાબ ધરાદાથી પકડી લઈ જવાને માણસો મોકલવાં, એવું કરનાર અમીરના સેનાપતિઓમાં પણ છે તે હું જાણતી નહોતી.

ડાસી બોલી, “ તારા પિતાએ તને ફરિદશાહ પાસે ન મોકલી તે સાઈ કર્યું છે. તે શયતાન છે, અમીરને તેનું કાળજી શાતું થડયું છે તે તેજ જાણે ! તેની પાસે તને મોકલી હોત તો તારાં દુઃખનો પારજ ન રહેત. તારી આખર નષ્ટ થાત હંમેશને માટે તારે સળગવું પડત; તારાં અપમાનથી લોકોમાં મ્હોં બતાવવાનું પણ તારા પિતાજીને મુશ્કેલ થઈ પડત. તું મહમ્મદજનને ઘેર જાય છે, ત્યાંથી થોડા રોજમાં તું પાછી ફરવાની નથી. જોજો, તેઓની સાથે ખુદી રીતે-ખરા જીવરથી મળતા હજીતી નહિ. તેઓની સાથે ખરાબરીઆ તરીકે પણ

વર્તતી નહિ. તેઓની સાથે એવો વ્યવહાર રાખજો કે તેઓ પણ જાણે કે તું તેના જેવી ખેડૂતી છોડી નથી; ફક્ત તેનાપર મહેરબાની બતાવી તેને ઘેર રહેવા આવી છે. તારા વ્યવહારથી મહમ્મદજન એમ ન સમજી શકે કે તું તેની સાથે સાદી કરવાની છે. જો તું તેમની સાથે બરોબરીઆ તરીકે વર્તીશ તો તેઓ તને જાણી જશે; એકાએક કાંઈ વખતે તારૂં અપમાન પણ કરી બેસશે. ખેડૂત મહમ્મદજન વજીરની છોડીતું અપમાન કરે ? જો અહા, એ શું સહન થઈ શકે ? “—બુદ્ધી પોતાના ખ્યાલમાં બંધવા લાગી, ગુપ્તમેગમે ગર્વપૂર્વક કહ્યું, “ નાની, તું એમ કેમ કહે છે ? મહમ્મદજન શું મારી સાથે બેસવા લાયક માણસ છે કે હું તેની સાથે અગર તેની બાંદીની સાથે બેસું ? મહમ્મદજન થોડારોજ મને રાખે, તે ખાતર પિતાજીએ તેને કેટલી સોગાત મોકલી છે ? હજી પણ વધુ મોકલવાના છે. હું શું તેમનું ખાવાની કે પહેરવાની તો ઓછીજ શું ? મારા તરફ સહ-વ્યવહાર કરશે તો તેનેજ લાભ છે, તે ઘણીજ બક્ષીસ મેળવશે. તેમને આ વાત જણાવવાનું મને મારા બાપે કહ્યું છે. ”

બુદ્ધીએ કહ્યું, “ તારા બાપના બીજા ગમે તેટલા દોષો હોય, પણ તેની નજર ટુંકી નથી. વળી એ પણ ખરું કે આવડા મોટા મુલકના વજીરની નજર નાની નજ હોવી જોઈએ. તારી માએ કહ્યું છે કે તારા પિતાજી એટલા બધા ઉદાર છે કે કમાણીનો અરધો ભાગ તો દાન-ખેરાતમાંજ ચાલ્યો જાય છે ! એટલા બધા ઉડાઉ થવાની જરૂર નથી. સુંદર કાપડ, કિંમતી પોશાક-એ વિના તારા બાપને મમતુંજ નથી. જેના ઘરમાં પૈસાની તાણુ હોય, તેને વળી આવી નવાબી હાજો ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ નાની, તમે બાપુજીનાં મનનો ભાવ જાણતાં નથી, તેથી આમ બોલો છો; પિતાજી જેવા સીધા માણસ બહુજ ઝોછા જેવામાં આવે છે; પરંતુ તેઓ આ મુલકના વજીર છે, તે વાત તે કેમ બૂલી શકે ? વજીરની આબરૂ ટકાવી રાખવા માટે આડંબર તો રાખવો જોઈએને; મિનજ પણ રાખવો જોઈએને ?

ડોસીએ કહ્યું, “ તે માટેજ તું પણ બહુ મિનજ જણાય છે, તારા બાપ જેવીજ આડંબરપ્રિય જણાય છે ! તારાં સુંદર કપડાં, સંચાથી સીવેલા પોશાકો સાથે લીધા છેને ? મહમ્મદજીનનાં ધરનાને એ બધું બતાવજે. તું કેવું સુંદર સોયકામ કરી શકે છે, તે પણ બતાવજે; એ જોઈ તેઓ સમજી જશે કે ઉમરાવના ધર સિવાય ફેરીવાળાને ઘેર આવી જણસો દુર્લભ છે.”

ગુલબેગમે નાનીની વાતનો કશો જવાબ ન આપ્યો. રસ્તાની બાબુએ આવેલાં જાડની ડાળીપર પક્ષીઓ બેઠાં હતાં, કેટલાક શિકારીઓ તેઓનો શિકાર કરવા માટે છુપી રીતે જાડ નીચે આવી પહોંચ્યા. પક્ષીઓ વિપત્તિની સંભાવના જોઈ તે જાડપરથી ઉડી એક બીજાં જાડની ડાળીપર બેઠાં. ગુલબેગમે તે જોઈ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી કહ્યું, “ હાય ! આ પંખીઓ ફેટલાં સ્વતંત્ર છે શત્રુઓ આટલોબળથી પ્રયત્ન કરે છે, છતાં તેને પકડી શકતા નથી. હું જો પક્ષી થઈ હોત, તો કોઈ બીજા દેશમાં ઉડી જત, કોઈ પણ મને પકડી શકત નહિ. પ્રજ્ઞાએ મને પંખી ન બનાવતાં માણસ બનાવી શા માટે ? મનુષ્ય બનાવી તો પછી સ્ત્રી શામાટે બનાવી ? રૂપ શા માટે આપ્યું ? બળ્યું એ રૂપ ! રૂપ માટેજ મારે આટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડે છે.”

વજીરે મહમ્મદજીનને પ્રથમથીજ સમાચાર મોકલ્યા હતા.

મહમ્મદજીને ગુલબેગમને માન આપવા ખાતર પોતાનાં સમાજોને મામ બહાર મોકલ્યાં હતાં. તેણે એ ગધેડાંપર લાદીને મિઠાઇ પણ મોકલી હતી.-એજ તે દેશનો રિવાજ હતો.

ગધેડાંની પીઠપર મિઠાઇનો બાર જોઇ વજીરની સાસુ અસંતુષ્ટ થઇ ગુલબેગમને કહેવા લાગી, મહમ્મદજીન ખરેખર જંગલી છે ! થોડી ઘણી મિઠાઇ મોકલી છે ! ગોસ્ત નહિ, પુલાવ, વગેરે કશું નહિ; ફક્ત સુકી મિઠાઇ ! અરે હિ ! જેવી યુદ્ધિ, તેવીજ પસંદગી ! હવે તો જેમ તેમ કરીને આમાંથી છૂટું તો સાફ. ”

ગુલબેગમ કશું બોલી નહિ. મિઠાઇ, પુલાવ વગેરેની વાત તેના કાનમાં પેઠી નહિ. મહમ્મદજીનની સ્પર્ધા જોઇ તે અત્યંત ગુસ્સે થઇ હતી, તે અસંતુષ્ટ થઇ બોલી, “ મહમ્મદજીને શું ધારીને આ ચીજો મોકલી છે ? હું શું તેની સાથે પરણવા આવી છું ? તે જો વધુ કંઈ કરશે તો મારે તેને મોઢામોઢ કંઈ કહેવું પડશે. હું તેની સાથે વિવાહ કરવાની નથી, એ વાત એ લોકો જાણતા હોવા છતાં પિતાજીનો ઇરાદો સફળ ન થાય; માટેજ એ બધી વાત તેઓ છુપી રાખવા માગે છે. તારે હવે શું કરવું ? ”

મહમ્મદજીનને ધૈર ગુલબેગમને નવવધુ જેવું માન આપવાની તૈયારીઓ થઈ રહી હતી, તેથી ગુલબેગમને બહુજ ગુસ્સો ચઢ્યો; તેણે ક્રોધથી લાલચોળ થઇ પોતાનાં નાનીને કહ્યું, “ નાની, તે લોકોને ખુદી રીતે કહી દો કે ગુલબેગમ તમારે ત્યાં કાયમને માટે વસવા આવી નથી, તેઓની સાથે કરો. સંબંધ બાંધવા પણ આવી નથી. અફગાનોનો હંગામો બંધ પડતાંજ તે ચાલી જવાની છે; બહુતો તે અહીં એકાદ માસ રહેવાની છે. ”

પરંતુ ડોસી મહમ્મદજનને મ્હોડે એ બધી વાત કહી ચકી નહિ. વળી મહમ્મદજન પણ તે વાત જાણતો હતો; તે પછી બીજા લોકો સમક્ષ આવી છુપી વાત ચર્ચવાથી શા લાભ ? ગુલામહુસેને પણ ડોસીને જાણવી દીધું હતું કે આ શુકિતની વાત ત્યાં ખુશી ન પડી જાય, તેની સંભાળ રાખવી.

ડોસી પોતાની દૈહિકી સાથે ત્રણ દિવસ મહમ્મદજનને ઘેર રહી. હજુ પણ થોડા રોજ રહેવાની ઇચ્છા છતાં શિષ્ટાચાર વિરુદ્ધ વર્તવાની તેની મરજી ન હોવાથી, તે ભાં વધુ સુદૃઢ રોકાઈ ચકી નહિ. ગુલબેગમને તેની નાની સિવાય નહોતું ચાલતું એમ તો નહિ જ, પણ અપરિચિત સ્થળે પોતાનું દિલ ખોલી વાત કરવાનું સ્થાન નાની સિવાય બીજું કોઈ ન હોવાથી તે પણ તેના જવાની વાત સાંભળી બહુ દીલગીર થઈ. ડોસીએ મહમ્મદજનને કહી દીધું હતું કે ગુલબેગમને તમારાં કુટુંબ સાથે જમવા બેસાડવી નહિ, તેને માટે સ્વતંત્ર ઓરડામાં ખાવાનું મોકલવું—મહમ્મદજનને આ મામણી સીકારી હતી. ગુલબેગમ મહમ્મદજનના કુટુંબનાં કોઈ પણ માણસ સાથે બળતી નહિ, એટલુંજ નહિ, પણ તેઓની સાથે વાતચીત કરવી એ પણ હલકું સમજતી.

એક દિવસ ગુલબેગમે જોઈું કે એક મેલાં લુગડાંપર તેનું ખાવાનું મૂકવામાં આવ્યું છે. ગુલબેગમે ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “ આવાં મેલાં કપડાંપર શું ઉચ્ચ વંશનાં માણસોનું ખાવાનું મૂકાય કે ? ”

મહમ્મદજનનાં કુટુંબની એક સ્ત્રીએ કંટાળી એ કપડું લઈ લીધું, ચોકખું કપડું આણી દીધું.

મહમ્મદજન આ બાબતમાં કશું ન બોલ્યો, પણ મનમાં

ગુરુસે થયો; તોપણ વળરની પાસેથી જુદી જુદી સામગ્રી ધનામ દાખલ મળેલી હોવાથી ગુલબેગમને કશું કહી શક્યો નહિ.

ડોસી જે દિવસે ગુલબેગમને મૂઠી ઘેર ગઇ, તે દિવસે ગુલબેગમે આખો દિવસ રડયા કીધું; સ્વજન વિનાનાં ઘરમાં તે કેવી રીતે દિવસો ગુજારશે, એ વિચારમાં આખી રાત ગઇ.

ગુલબેગમનું રૂદન સાંભળી મહમ્મદજનનની મા તેને ધીરજ દેવા આવી. ગુલબેગમે કહ્યું, ‘કાંઈ પણ રીતે એક માસ જય તો સારું, ત્યારબાદ હું ઘેર ચાલી જમશ. ’

મહમ્મદજનનની માએ કહ્યું, ‘ બેટા, તમે આમ રડયા કરશો તો શું વળવાનું છે ? તમે એવી આશા રાખતાંજ નહિ. અમરગાનો બહુજ હઠીલા હોય છે, તેઓને એક વખત જેનાપર ગુરુસો ચઢ્યો, તેને તે કદી છોડતા નથી. આ વિભાગમાંથી તેઓ ક્યારે જશે, તે કહી શકાય નહિ. તમે ઉતાવળાં ન થતાં મન દમ કંઈ કામકાજ કરો; જુદાં જુદાં કામમાં મન રોકવાથી વખત જતો રહેશે. ’

ગુલબેગમે કહ્યું, ‘ મેં સોયકામ માટે ઉન ને રેશમ આપ્યું છે, તે કામમાં રોકાઈશ એટલે વખત જશે. ’

આ રીતે દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા, પરંતુ ગુલબેગમે હાજરાઓના પ્રદેશમાં શાંતિ થવાનું કશું ચિહ્ન જોયું નહિ. તેણે સાંભળ્યું કે દેશના ધણાખરા પુરુષો અમરગાનો સાથે યુદ્ધ કરવા માટે કુંભરાનાં ઉંઝાં શિખરોપર જઈ રહ્યા છે. મહમ્મદજનન યુવાન છતાં સ્વદેશ માટે લડાઈ કરવા મથે નહોતો, કેવી રીતે પૈસા પ્રાપ્ત થાય,

એજ તેનું લક્ષ્ય હતું; તે પૈસા મેળવવાની આશા તજી શક્યો નહિ. લાભ મળતો હોય તો મહમ્મદનન તનતોડ મહેનત કરતો, કોષ પણ કારણથી જરા પણ કાયર થતો નહિ; પરંતુ જ્યાં લાભ ન થતો હોય, ત્યાં એક ડગલું પણ આગળ વધતો નહિ. સ્વદેશપ્રેમ તેના હૃદયમાં સ્થાન મેળવી શકતો નહિ.

ત્રણ માસ પછી એક દિવસ મહમ્મદનને ગુણબેગમને કહ્યું, “તમે ત્રણ માસ થયાં અહીં બેઠાં બેઠાં ખાઓ છો; તમારા બાપ શું એમ માને છે કે એક કટાએલી બંદુક અને ત્રણ નાનાં નાનાં શેટાંવડે તેણે માફ માથું ખરીદી રાખ્યું છે ? શું હું હમેશાં તમને ખવરાવ્યા કરીશ ?”

મહમ્મદનના આ અશિષ્ટ પ્રશ્નથી ગુણબેગમ નવાઇ પામી, માથું ઉંચું કરી ગુસ્સાથી બોલી, “હું તમારી એકાદ બે રોટી ખાઉં છું, તેના પૈસાનો હિસાબ કરી જોતાં જણાશે કે મારા પિતાજીએ જે આપ્યું છે, તે પૂરું થતાં હજી બહુ વાર છે.”

મહમ્મદનન ગુસ્સે થઇ બોલ્યો, “વાર ! તારી એવી ધારણા છે કે ? તું જાણે છે કે હું કેટલી મહેનત કરી તારું પાલણુપોષણ કરું છું ? તારાં રક્ષણ માટે તો હું દેશની ફાજ સાથે મળી શત્રુઓ સાથે લડવા જઇ શકતો નથી; તે માટે લોકો મારી કેટલી નિંદા કરે છે ! એ બધી અગવડ, નુકસાન ને લોકનિંદા સહન કરવાથી મને શો લાભ ? તારે માટે મારે આટઆટલું વેઠવું પડે છે, અને તું બાદ-શાહનદીની માફક મારી સામું લગલગ બોલ્યા કરે છે ! તારો વિવેક તો જોયા જોવો !”

ગુણબેગમે આ વચનોનો બહુજ કડક જવાબ આપ્યો. તેથી મહમ્મદનન ગુસ્સો દબાવી શક્યો નહિ; તે ગુસ્સાથી અધીર થઇ

બોલ્યો, “ તારો બાપ વજીર છે, એનો તને ગર્વ છે ! જાણે છે કે તારા બાપની વજીરાત સાંખી થઈને સુષ ગઇ છે ? હાજરાઓમાં જેને માથું રાખવાનું રથાન નથી, તેની છોડીને આટલું બધું અભિમાન ! મેં આશ્વરો ન આપ્યો હોત તો તારે અત્યાર સુધીમાં અફગાનોની ખાંઠી થવું પડ્યું હોત. અહીં બેગમપણું નહિ ચાલે, જે મારાં કુટુંબમાં ખાંટીગીરી કરી શકે તોજ તને બે વખત ખાવાનું મળશે. મારી આ સ્પષ્ટ વાત છે.

આવાં અપમાનથી શુદ્ધબેગમ અત્યંત દુઃખી થઇ, તેની આંખમાંથી આંસુનો પ્રવાહ છૂટ્યો, તેની આંખે અંધારાં આવવાં લાગ્યાં; મહામદનનનું ઘર તેને કેદખાના જેવું જણાવા લાગ્યું. આવું અપમાન વેઠવા માટે તેના પિતાએ તેને અહીં મોકલી હતી ? કેનાં પાપથી તેને આટલું દુઃખ વેઠવું પડે છે ? આટલા દિવસો દરમિયાન તેના પિતાએ તેની સંભાળ પણ લીધી નહિ—અભિમાની યુવતીનું હૃદય ફાટી જવા લાગ્યું.

ધણે વિચાર કર્યાબાદ તેણે નક્કી કર્યું કે મારે મારા પિતાને આ બધી ઘટના જણાવવા એક પત્ર લખવો જોઈએ. તે વજીરની પ્રિય કન્યા હતી, વજીરે તેને યત્નપૂર્વક વાંચતાં લખતાં શિખવ્યું હતું. વિદ્યાભ્યાસમાં તેનું ધ્યાન નહોતું રહેતું, તે તેને બહુ વિકાસનાજનક લાગતું. એક વખતે તેના પિતાને પૂછ્યું હતું, “ હું તમારી માફક વજીરાત કરવા ઇચ્છતી નથી, મને શા માટે જણાવો છો ? ” આટલે દિવસે તેને જણાયું કે નસીબચોગે હું જે કંઈ જાણી છું, તેથીજ મારા પિતાને પત્ર લખવા તૈયાર થઇ છું.

શુદ્ધબેગમે ધણી મહેનતે કામળ તથા શાહીનો ખડીઓ અને એક કલમ મેળવી. છુપી રીતે તેણે પત્ર લખ્યો.

પિતાજી, તમારી અધિની કન્યાના પ્રજ્ઞામ સ્વીકારશો. હું અહીં આવી દરરોજ પ્રભુની પાસે તમારી તંદુરસ્તી માગું છું. બહુજ દુઃખ-ગાં આવી પડવાથી આજે તમને પત્ર લખું છું. તમે મને અહીં થોડા રોજ રહેવા મોકલી હતી, પરંતુ હવે હું અહીં રહેવા ઇચ્છતી નથી. જે તરતમાં આ નક્કાઈ સ્થળ નહીં છોડું તો ખરેખર માઈ અકાળ મૃત્યુ થશે. આ ધરનું કોઈપણ માણસ મને મીઠી વાત કહેતું નથી, બધા વાત વાતમાં માઈ અપમાન કરે છે; કેવળ તમારા મુખ સામું જોઈનેજ આ બધું હું સહન કરું છું. આજે ત્રણ દિવસ ચયાં મહમ્મદજને માઈ જે અપમાન કર્યું છે, તેની બધી વીગત લખી તમને પીડા આપવા ઇચ્છતી નથી; પરંતુ તેનો વ્યવહાર ધીમે ધીમે મારે માટે અસહ્ય બનતો જાય છે. તે દરરોજ મને કહે છે કે તું જે તરતમાં મારી સાથે નહિ પરણે તો હું તને ધરમાંથી કાઢી મૂકીશ. તમે તેને વિવાહને યોગ્ય બેટ નથી મોકલી, તેથી તેને બહુજ ગુસ્સો ચઢ્યો છે ! જે તમે મને જલદી આવી નહીં લઈ જાઓ, તો મહમ્મદજન હજુ વધુ અપમાન કરશે; તે કરતાં માઈ મરણ થાય એ વધુ સારું છે. આ પ્રમાણે પીડા ભોગવવા માટેજ શું તમે તમારી આદરણી કન્યાને આટલા બધા પ્રયત્ન કરી ઉછેરી હતી ? એક વખત પિતાજી પધારે દિવસો ગુળઈ છું તે નજરોનજર જોઈ જાઓ. ત્યારપછી મને અહીં રાખવાનું યોગ્ય ધારતા હો તો રાખજો; મરવું પડશે તો મરીશ, પરંતુ તમારી આજ્ઞા પાળ્યા સિવાય નહિ રહું. તમે અહીં આવશે એટલે જાણુશો કે મારી વાત ખોટી નથી. અહીં આવવામાં તમે વધુ વાર નહિ લાગે, જે તમે અહીં મારો વિવાહ કર્યો હોત તો એક વરસ મુધી તમે અહીં આવી શકત નહિ, પણ મહમ્મદજન સાથે મારી સાદી

લઈ નથી; અને હું પણ તેની સાથે સાદી કરું, એવો સંભવ નથી; તો પછી તમારે આવવામાં શો દોષ છે ? પિતાજી, એક વખત આવી મારી દુર્દાશા જોઈ જાઓ, ત્યારપછી મરજી મુજબ વ્યવસ્થા કરશો.

એજ લી. તમારી અભાગણી દીકરી ગુલબેગમ.

બે ત્રણ દિવસો. સુધી પત્ર કેવી રીતે મોકલવો તેના વિચાર ક્યાં બાદ છેવટે એક ઉપાય નક્કી કર્યો.

ગામના કેટલાક છોકરાઓ પહાડપર ઘેટાં ચરાવતા હતા; તેમાંના એકને પત્ર લઈ પોતાના પિતા પાસે મોકલવાનો ગુલબેગમે વિચાર કર્યો.

એક દિવસ ગુલબેગમે પોતાના ઝોળખીતા ભરવાડને આ પ્રાર્થના જણાવી. ભરવાડે કહ્યું કે તમે મારાં ઘેટાં ચરાવવાનું માથે લેતાં હોતો હું એ પત્ર તમારા પિતાજીને પહોંચાડી આવું.

ગુલબેગમે ભરવાડની માગણી સ્વીકારી, કામળ છેડે બાંધી પહાડ પર આવેલાં ગોચર ભણી જવા લાગી. થોડે દૂર ગયા બાદ ગુલબેગમે પોતાની પાછળ કોઇનાં પગલાં સાંભળ્યાં; પાછું ફરી જોયું તો જણાયું કે મહમ્મદજન તેની પાછળ પડ્યો છે. ગુલબેગમે વિચાર્યું કે “મહમ્મદજનની સમક્ષ કામળ ભરવાડને અપારો નહિ; આજ ન હજી શકું, તો કાલ આપીશ.”

મહમ્મદજનને ગુલબેગમની પાસે આવી કઠોર અવાજે પૂછ્યું, “તું ક્યાં જાય છે ? ઘેર કોઈને કંઈ ન કહેતાં આટલે બધે દૂર કેમ આવી છે ?”

ગુલબેગમની સાથે સોય દોરા તથા રેશમી કપડું હતું. તે મહમ્મદજનને બતાવી બોલી, “હું એકાંત સ્થળે જઈ આ કામ કરવા ઇચ્છું છું.”

મહમ્મદજન ગુસ્સે થઇ બોલ્યો, “સોય કામ ! પોષાક તૈયાર કરશે ! એ પોષાક તો નવાબની બેગમો પહેરે; તારી સાદી તો મરીબની સાથે થવાની છે, માટે આવા પોષાકની તારે જરૂર નથી.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “મારો વિવાહ મરીબ સાથે થવાનો છે, એ તમને કાણે કહ્યું ? હું કોઇ પણ મરીબ કે ફેરીવાળા સાથે વિવાહ નહિ કરું. હું વજીર ગુલામહુસેનની કન્યા છું, મારે ઉત્તમ કપડાંની જરૂર ન પડે ? તમે ફેરીવાળા છો, ફેરીવાળા માફકજ રહો; તમે મારી પાસે ખુલાસો માગનાર કાણ ? જે મારા પિતાના નોકર જેવો છે, તેને હું કોઇ પણ જાતનો ખુલાસો આપવા તૈયાર નથી.”

મહમ્મદજન ગુસ્સાથી બોલ્યો, “હું તારા બાપના નોકર જેવો ! અરે શ્વતાની, તારે નાને મહોંએ આવા મોટા બોલ ? તું માઈ અજ ખાઇ મનેજ આવા શબ્દો કહેવાનું સાહસ કરે છે ? હું તારા બાપનો નોકર ! હરામજદી, જે તને શી સજા કરે છું તે.”

મહમ્મદજને વીજળીવેગે ગુલબેગમને બોંમપર પછાડી, અને તે તેની પીઠ પર વારંવાર લાતો મારવા લાગ્યો. ગુલબેગમનું કુલ જેવું કામળ શરીર લાતોના મારથી જર્જરિત થઇ મર્યું.

મહમ્મદજને ખૂબ માર માર્યા પછી કહ્યું, “કમ ! હવે તને લાજ વળી ? હું તારો મદ ઉતારીશ. તને બેગમનો પોષાક યોગ્ય છે કે બાંદીનો તે તું જલદીથી સમજી શકીશ. આજથી તું મારી બાંદી છે.”

ત્યારબાદ મહમ્મદજન ગુલબેગમના બેગામાંથી તેનાં સોય કામનો સામાન ઝુંટવી લેવા લાગ્યો. “ઝુંટવનાં તેને જણાવું કે છોડે એક પત્ર બાંધેલો છે ! પત્ર જોઈતે બોલી ઉઠ્યો, ઓહો ! હુપી રીતે પ્રેમની

રમતો રમે છે ! કોની સાથે પ્રેમમાં પડી છે ? આ પત્ર કોને લખ્યો છે. આ પત્ર તને કોણે લખી આપ્યો છે ? તે ફરિદશાહને પત્ર લખ્યો જણાય છે, સેનાપતિ સાથે પરણવાની ઇચ્છા થઇ છે ? તો પછી તારા આપે ત્યાંજ તને કેમ ન મોકલી ? દેશના સત્તુ સાથે પરણવાની ઇચ્છા ! તારી એ ઇચ્છા ધૂળ બેગી કરોશ.

ગુલબેગમ મહા મહેનતે ઉઠી બેઠી થઇ, અસલ પીડાથી પીડાતી પીડાતી અરપટ અવાજે બોલી, અરે જંગલી, તને જો લખતાં વાંચતાં આવડતું હોય તો વાંચી જો કે એ પત્ર કોને લખ્યો છે. તારા જેવા ખેડુના ઘરમાં કોઇને કલમ પકડતાં આવડે છે કે ખીજ પાસે પત્ર લખાવું તે મેં ચોતે લખ્યો છે.

મહમ્મદજને કહ્યું, જૂહી વાત, બાધ માણસને તે વળી પત્ર લખતાં આવડતો હશે ! ચાલ ઘેર, તારા નસીબમાં શું લખેલું છે, તે તને ત્યાં જણાશે. તારા જેવી એકલસૂરી, બેઇમાન ગદ્દીને કેવી રીતે તાબામાં રાખવી, તે તને બતાવી આપીશ. ઉઠ.

મહમ્મદજને ગુલબેગમનો હાથ પકડી ઉભી કરી, અને તેને ધક્કા મારતો ઘેર લઇ આવ્યો.

ગુલબેગમ રડતી રડતી બોલવા લાગી, “ઓ ખુદા, તારા મનમાં આવુંજ હતું ? છેવટે મારે કુતરાના ડંશ પણ સહન કરવા પડ્યા ! ”

પ્રકરણ ૧૦ મું

પાણી આવવું

ગુલબેગમે વિચાર કર્યો કે મહમ્મદજન ઘેર ગયા બાદ કોઈની ઉપાસે મારો પત્ર વંચાવી જશે. મેં જા માટે પત્ર લખ્યો ! એ પત્રની હકીકત જાણી મહમ્મદજન મારાપર મારે ત્રાસ વર્તાવશે. હવે શું કરવું ?

ગુલબેગમ આ પ્રમાણે તર્કવિતર્ક કરતી કરતી મહમ્મદજનને ઘેર આવી. તેને માટે જે ઓરડી મુકરર થઈ હતી, તેમાં જઈ તેણે પોતાનાં લુગડાં બદલ્યાં; લુગડાં ઘણે ઢેકાણેથી ચિરાઈ ગયાં હતાં, કાદવવાળાં થયાં હતાં. તે ઓરડીમાં તે સંધ્યાકાળ સુધી બેસી રહી. મહમ્મદજનની લાતોથી તેનાં અંગોઅંગ ઝલાઈ ગયાં હતાં; ગુલબેગમ જમીનપર પડી રૂદ્ધ કરવા લાગી. તેની વેદના કોણ જાણે તેમ હતું ? ધીમે ધીમે રાત પડી, પરંતુ કોઈ પણ તેની તપાસ કરવા આવ્યું નહિ; તેની ઓરડીમાં દીવો પણ લેયો નહિ. અંધારામાં ભોંય તળીએ પડી દુર્ભાગિની મુવત્તી આંસુની ધારાવહે માટી પલાળવા લાગી. ગામની સ્ત્રીઓ તે વખતે તેનીજ વાતો કરતી કરતી આનંદ

કરતી હતી. કેવી નિષ્ઠુર મસ્કરી ! અનાથ પ્રતિ મસ્કરીનાં મર્મભેદક વાક્યો ફેંકવામાં આટલો બધો આનંદ ! ગુલબેગમને જણાયું કે તેઓ મનુષ્ય નથી, પશુથી પણ અધમ છે; મારા પિતાએ સમજ્યા વગર મને વાલની ખોડમાં ફેંકી છે ! ગુલબેગમ પોતાનાં અદૃષ્ટને ધિક્કારવા લાગી.

ગુલબેગમ રડી રડી જાંધી ગઇ. એકજ જાંધે સવાર પડી, ઉંધ ઉડતાંજ ગુલબેગમને જણાયું કે સવાર પડી છે; પરંતુ તે તે ઝોર-માંથી બહાર ન નીકળી, ઉઠી પણ નહિ; જેમ પડી હતી, તેમ પડી રહી. કોઇ તેની ઝોરડીમાં આવ્યું નહિ, તેને બોલાવી પણ નહિ. અપેક્ષા થયા; તે સમજી ગઇ કે મારી વાત બધાં ભૂલી ગયાં છે.

છેવટે ભૂખ અને તરસથી વ્યાકૂળ બની ગુલબેગમ ઝોરડી બહાર આવી. એક ઝોરડામાં કેટલીક સ્ત્રીઓ ધોમે સાદે વાતો કરતી હતી ગુલબેગમે તે ઝોરડામાં જઇ કહ્યું, “ મને બહુજ ભૂખ લાગી છે, થોડું ખાવાનું આપો. ”

મહમ્મદજનનની માએ કહ્યું, “ અમે તો ખાઇ લીધું, હવે ક્યાંથી આપીએ ? ખાવાને વખતે આવી હોત, તો કંઇક મળત; તને કોણે આવવાની ના કહી હતી ? જે કંઇ ખાવાનું હતું તે નોકરને આપી દીધું છે. પેલી ચાલમાં જઇ જો એહુજૂહુ પડ્યું છે કે નહિ. ”

ભૂખે બડબડતી ગુલબેગમ શોધવા નીકળી. એક યાજમાં અજીઠા માંસના ટુકડા પડ્યા હતા; તે એકઠા કરી પોતાના ધરમાં જવાનો વિચાર કરતી હતી, ત્યાં મહમ્મદજનને આવી કહ્યું, “ કુતરા

માટે જે અજીઠું એકઠું કરી રાખ્યું છે તે ખાવા તૈયાર થઈ છે ? બૂખ બહુ ભૂંડી ! તારી બદનતિ જલદી દૂર થશે, એમ લાગે છે.

તેજ દિવસે સંધ્યાકાળ વખતે કેટલીક સ્ત્રીઓ તેની ઓરડીનાં બારણાંમાંથી તેની દુર્દશા જોવા લાગી; બધી હસતી હસતી એક ખીજના માથે પડવા લાગી ! તેની મસ્કરીથી ગુલબેગમ શરમની મારી ઉંચું જોષ શકી નહિ.

ગુલબેગમે વિચાર્યું, “ ઓ અહા, તારો આવો ન્યાય ! માઈ ઘર અહીંથી આઠ નવ ગાઉથી વધુ દૂર નથી, એક મજલનો રસ્તો છે. તો પછી હું અહીં આટલું બધું અપમાન શા સારે વેઠું ? અહીં રહેવાથી શું ફાયદો ? આ શયતાનને ઘેર ક્ષણ પછી ગાળવાની ધમ્મકા નથી. હું નાસી જઈશ. પિતાજી બધી વાત સાંભળી મારાપર કદી ગુસ્સે થવાના નથી.”

પરંતુ એકદમ નાસી છૂટવાની સમવડ ન મળી. ખીજે દિવસે કોઠાએ તેને ન બોલાવી છતાં ખાણું વખતે ખાવા મધ, અને તે જ્યાં બેસતી ત્યાં જમ બેઠી. તે કદીપણ કોઠાની સાથે બેસી ખાતી નહિ.

ગુલબેગમને તે સ્થળે બેઠેલી જોઈ મહમ્મદજનનની માએ કહ્યું “ ત્યાં કેમ બેઠી ? બોજન ખર્ચ આપવા જેટલી પણ જેનામાં શક્તિ નથી, તેણે વળી જીદું ખાણું ભેવું એ શરમ ભરેલું છે ! અહીં અમારી સાથે બેસ.”

મહમ્મદજનનની બાંદીઓ જે બાજુએ બેસતી હતી, મહમ્મદજનનની માતાએ ગુલબેગમને તે તરફ બેસવાની આજ્ઞા કરી. ગુલબેગમે નીચું માંથું કરી આજ્ઞા પાળી તે બોલ્યા વગર બોજન કરવા લાગી, અને દાસીઓ પણ તેની મસ્કરી કરવા લાગી. ગુલબેગમ બૂખથી દુર્બળ

બની ગઈ હતી, ખાધા સિવાય રસ્તામાં ચલાય તેમ ન હોવાથી એ બધું વેઠી પેટ ભરી ખાઈ લીધું.

તેજ દિવસ ધોર રાત્રિએ ચારે દિશા સૂતકાર બની ગઈ હતી, કૃષ્ણપક્ષનો ખંડ્યંદ્ર આકાશમાંથી મ્હાન કિરણો ફેંકતો હતો, ગુલબેગમ તે વખતે ધીમે ધીમે પથારી છોડી ઉઠી, મહમ્મદજનનું ધર છોડી પર્વતના સાંકડા માર્ગે તરફ દોડી. અપમાન ને ગુલબના હાથમાંથી છૂટવાની આશાથી અસહાય યુવતી જીવતી પણ દરકાર ન કરતાં મધરાતે ધોર રસ્તાપર આગળ વધવા લાગી.

તે ગાઉપર ગાઉ કાપવા લાગી, જેમ જેમ પોતાનાં મામ નજીક આવવા લાગી, તેમ તેમ તેનામાં વધુ ઉત્સાહ જણાવા લાગ્યો, તેનાં હૃદયમાં નવું બળ આવવા લાગ્યું. રસ્તાના ચાકથી તેને લગારે દુઃખ ન થયું. સવારમાં ગુલબેગમ પોતાનાં મામ પાસે આવી પહોંચી. પરંતુ તેને જણાયું કે મામ ફેરવાઈ ગયું છે. મામમાં માણસનું જણ્યું જણાતું નથી !

મામમાં પ્રવેશ કરતાં છતાં ગુલબેગમે માણસ ન જોયાં. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગી; મામનું એક પણ માણસ હજી કેમ ઉઠ્યું નહિ હોય ? રસ્તાપર કોઈ કેમ જણાતું નથી ! વાર, એ તો વધુ સાઈ કારણકે, કોઈ સામું મળત તો ખુલાસો આપતાં બોલ્ય બારે થઈ પડત પણ શું આજે ખેતરોમાં ખેડુતોને પણ કશું કામ જણાતું નથી ?

ગુલબેગમે પોતાના ધરમાં પ્રવેશ કર્યો, તેની મા ધરકામ કરતી હતી. તે તેની મા પાસે જઈ ઉભી રહી, તેને જોતાંજ તેની મા હાલિમાએ પૂછ્યું, “ ગુલબેગમ અહીં ! તું વળી કેવા નકારા સમાચાર લાવી છે ? તને અહીં આવવાનું કાણે કહ્યું ? ”

ગુલબેગમ શ્વાસ દબાવી બોલી ઉઠી, નહારા સમાચાર શું ? તારી દુઃખી છોડી છું, આટલે દિવસે ઘેર આવી, અને તું આવી વાત કહે છે ! શું છે મા, જલદી કહે; મને તમારી તરફના કસા સમાચાર મળ્યા નથી.

હાલિમાએ કહ્યું, “ લડાઈની ખબર જાણતી નથી. તેં સાંભળ્યું નથી કે આપણા દેશને અફગાનોએ કબજે કર્યો છે ? આ દેશની પ્રજાને તેઓ કેદ કરી લઇ ગયા છે, તેઓને ગુલામ તરીકે વેચે છે ! તું આટલા દિવસ ઉંઘતી હતી ? આ બધા બયંકર સમાચાર પણ તેં સાંભળ્યા નથી ? ”

ગુલબેગમે અધીરાઈથી પૂછ્યું, “ બાપુજીની શી ખબર છે ? પિતાજી તો સાગતાજ છે ને ? તે ક્યાં છે ? ”

હાલિમાએ કહ્યું, “ તે હું જાણતી નથી; કેટલાક માસ થયાં તે આ ગામના બધા મરદોને લઇ લડાઈ કરવા ગયા છે, હજી સુધી પાછા શ્યાં નથી; મને લાગે છે કે હવે પાછા ફરવાના પણ નથી. ” હાલિમાએ આંખો લૂછી.

ગુલબેગમે બાંગ્લાતૂટ્યા સ્વરે પૂછ્યું, “ કાકાસાહેબ ક્યાં છે ? ”

હાલિમા એ કહ્યું, “ કાણ, સરદાર ? સરદાર પણ તારા બાપની સાથે લડાઈમાં ગયા છે; અમને અનાથ કરી ચાલ્યા ગયા છે. તેઓએ અમારા મ્હોં સામું પણ જોયું નથી ! એવી દેશભક્તિ ઉંઘી ગઇ ! એઓ પોતાનું સંભાળી શકતા નથી, તેઓ શા માટે જીવ સાથે લડવા જાય છે ? અફગાનો ક્યારે અહીં આવી અમને બાંદી બનાવી લઇ જશે, તે ખુદાજ જાણે છે. ગામમાં જીવાન મરદ એક પણ નથી. થોડા બુઢા અને થોડા ભરવાડો છે, તેજ અત્યારે માનવું રખવાળું ”

કરે છે, અમરગાનો એકાદ દિવસે કદાચ ટોળખ'ધે થઇ અહીં આવશે, તેઓને પકડશે, અને આપણું બધું લૂટી લઇ જશે, આપણે પણ ખાંદી બનશું ખુદા, તારી જેવી મરજી ! તું અહીં મરવા કેમ આવી ? ”

ગુલબેગમ નિશ્વાસનાખી ઉચું જોઇ બોલી, “ ઓ ખુદા ! તારી મરજી આવીજ હતી ? ”

હાલિમા લુખે સુરે બોલી, “ ખુદાના મનમાં જે હતું, તે તેણે કર્યું છે; હવે કહે કે તું કેમ આવી ? મહમ્મદજનના શા સમાચાર છે ? તે પણ લડાઇમાં ગયો છે ? તને અહીં કેમ મોકલી ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મા, મહમ્મદજન લડાઇમાં ગયો નથી, તેણે મને અહીં મોકલી પણ નથી; હું નાસી આવી છું, માંડે રક્ષણ કરો. ”

ગુલબેગમ રડી પડી.

ગુલબેગમની નાની જે બહાર ગઇ હતી તે આવી પહોંચી. ગુલબેગમને અકસ્માત આવી ચઢેલી જોઇ તે નવાઇ પામી. બધી વાત સંભળી પોતાના જમાઇની બુદ્ધિની નિંદા કરવા લાગી; તે નાક ચઢાવી બોલવા લાગી, “ મહમ્મદજન માણસ નથી, તે તો મેં ધણા દિવસ પહેલાં કહ્યું હતું; તેને ઘેર તે વળી કાઢ છોડી મોકલવું હશે ? ”

ગુલબેગમ શાંતિથી બોલી, “ નાની; એ બધી વાત જવા દો; દસ ગાઉ ચાલીને હું થાકી ગઇ છું, મારા પગ દુઃખે છે, હું ઉભી રહી શકતી નથી, ત્રણ દિવસ થયાં પેટમાં અનાજ ગયું નથી, ભૂખ પણ લાગી છે, પ્રથમ મને થોડું ખાવાનું આપો. ”

ગુલબેગમની નાની બેન પરિઆનું ઘણું દિવસે મોટી બેનને આવેલી જોઇ દોડી આવી, અને તેને મળે વળગી લાડ કરવા લાગી. ગુલબેગમ ખાઇ કરી પરિઆનના ખોળામાં માથું રાખી ઉઘી ગઇ.

જાત્રી ઉઠ્યા બાદ ગુલબેગમે બહાર જઇ જોયું, કોઇ દિશાએ માણસનો શબ્દ સંભળાતો નથી, ગામમાં માણસજ નહોત્ય તેવું જણાય છે, કોઇ અઘાત વિપત્તિની છાયાથી આખું ગામ ઢંકાય ગયું છે. હાસ્ય, વાતચીત, ગાયન બધું બંધ પડી ગયું છે; વાચુનાં મોજાંમાં જાણે મરણનો હાહાકાર સંભળાય છે. સરદાર ને વજીર ક્યાં છે, તે કોઇ જાણતું નથી.

ગુલબેગમે જોઇ લીધું કે મારી મા ડગલે ડગલે મારો તિરસ્કાર કરે છે. હું ઘેર આવી તેથી આનંદ પામવો તો દૂર રહ્યો પણ ઉલ્લાસ તે દિલગીર થઇ, છે; હુલિમા ગુલબેગમને ભારરૂપ ગણવા લાગી ? માનાં વર્તનથી ગુલબેગમ બહુજ દીલગીર થઇ, તે નિશ્વાસ નાખી બમડવા લાગી, “ પિતાજી ઘેર હોત, તો મને જોઈ કેટલા બધા ખુશી થાત. આટલા સમયબાદ મને ઘેર આવેલી જોઇ કેટલું લાડ લડાવત; હું પણ તેમને ખોળે માથું રાખી નિશ્ચિંત થઇ શકત. પરંતુ અત્યારે તે ક્યાં છે ? તેઓ જીવતા છે કે નહિ તે પણ કવી રીતે જાણું ? લડાઇમાં તેઓ શું કેદી થયા હશે ? મહેરબાન ખુદા, તારી શી મરજી છે, તે તું જ જાણે છે; પરંતુ પિતાજી શત્રુના હાથમાં બંદી થાય તે કરતાં તો તેનું મરણજી સારું છે.

સંધ્યાકાળ પછી પાડોશી સ્ત્રીઓ ગુલબેગમને જોવા આવી, ગુલબેગમ આવી છે, એ જાણી ઘણીખરી સ્ત્રીઓ બહુજ વિરમય પામી; આવી સુંદર છોડી સાથે મહમ્મદજાને સાદી ન કરી, એ વિચારથી

તેઓ સ્તંભિત થઈ ગઇ. ગુલબેગમના સંબંધમાં તેઓ જુદી જુદી જાતની ચર્ચાઓ કરવા લાગી; પરંતુ ગુલબેગમ ઘેર પાછી ફેર આવી, તેણે ખરું કારણ ક્રોધ નહીં કરી શક્યું નહિ. ક્રોધ ક્રોધ હાલિમાને કહેવા લાગી, “આવડી મોટી છોડીને આવે વખતે ઘેર રાખવી પાલવે ? મહમ્મદજનની સાથે તેને પરણાવવામાં વાર ન લગાડો; તેને જેમ-જમને તેમ જલદી ત્યાં મોકલી દો.”

આ વચનો ગુલબેગમનાં હૃદયમાં ઝેરી તીરની માફક ભોંકાવા લાગ્યાં.

સ્વ. ગ્રંથક સ્મારક ગ્રંથમાળામાં મળતાં પુસ્તકોની યાદી.

કરણાકુમારી (ખલાસ થઇ જવા આવી છે.)	૩-૮-૦
અઠંગ ઉદાવગીર ભાગ ૧-૨	૪-૦-૦
નવાળ સિરાજદૌલા...	૩-૮-૦
રાજા રામકૃષ્ણ	૩-૪-૦
એશિયાનો ઉષકાલ	૧-૮-૦
રાજા દેવીદાસ	૩-૦-૦
તારાસુંદરી	૩ ૦-૦
પથગંબર હઝરત મુહમ્મદ સાહેબ	૧-૪-૦
મ. હિન્દના હોરા	૧-૪-૦

પ્રકરણ ૧૧ મું

સ્વદેશ દ્રોહી

ઝૂકવાડીઆં પર અકવાડીઆં જવા લાગ્યાં; પરંતુ હાજરાઓની રાજધાનીમાં કોઇ નવીન ફેરફાર જણાયો નહિ. ગુલબેગમ પહેલાંની માફક પોતાનું કામ કરવા લાગી. ઘેટાં ઉછેરવાં અને ખીણું બધું કાર્ય કરવાની જવાબદારી પોતાને માથે લઇ લીધી.

ઉનાળો ગયો, ચોમાસું અંતું, શિયાળો આવ્યો. શિયાળાના દિવસોની શરૂઆતમાંજ એક દિવસ સંધ્યાકાળ સમયે. ગુલામકુસેન એકાએક ઘેર આવ્યો, તે આ રીતે અકસ્માત ઘેર આવશે, તેમ કોઇએ ધાર્યું નહોતું; તેણે પણ ગુલબેગમને જોવાની આશા રાખી નહોતી, તોપણ ગુલબેગમને જોઈ તે નવાઇ પામ્યો નહિ.

પિતાની સાથે વાતચીત કરતાં ગુલબેગમ જાણી શકી કે શિયાળાની શરૂઆતમાં કુંગરોપર બરફ જમતો હોવાથી અમીરે પોતાનાં સૈન્યને દેશમાં બોલાવી લીધું છે, મારે હમણાં મુદ્દ બંધ રહું છે. અમીરે હાજરા જાત્રિને એમ જણાવ્યું છે કે જો હાજરા

હથિયાર તથા અમારી તાબેદારી સ્વીકારશે, અને હુજૂરા રાજ્ય અફઘાનિસ્તાન સાથે જોડી દેવાની સંમતિ આપશે, તો અમે હવેથી તેઓ વિરુદ્ધ સૈન્ય મોકલશું નહિ; તેઓની શાંતિમાં ખસેડ ન પડે તેની પણ વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

પિતાની વાત સાંભળી ગુલબેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, અમાર હઠીલો માણસ લાગે છે, તેના વિચાર સામું પડવામાં શો લાભ ? આપ તો ધણા દિવસ થયાં કહેતા આવો છો કે આ લડાઈમાં આપણે જીતવાના નથી; તો પછી નકામો શક્તિલક્ષ્ય શા માટે કરો છો ? આ થોડા માસ દરમિયાન દેશની કેવી દુર્દશા થઈ છે, તે જાણો છો ? ”

ગુલામહસેને નિશ્વાસ નાખી કહ્યું, “ હા, ખરેખર, આપણા ધણાખરા સાહસિક યોદ્ધાઓ લડાઈમાં માર્યા ગયા છે, દરરોજ આપણું બળ ઓછું થતું જાય છે; મારી પોતાની પણ ભારે કમબખ્તી થઈ છે. હું જાણું છું કે અમારની તાબેદારી સ્વીકારવાથી આપણે શાંતિમાં રહી શકીએ; પરંતુ પોતાની શાંતિ માટે માતૃભૂમિની સ્વતંત્રતાનો ભોગ આપવો ? ના મા, મને એમ કરવાનો અધિકાર નથી. મુઘાંઓ હજી પણ આશા આપે છે કે એવટે જય આપણોજ છે. મોટા મુઘાંજી અત્યારે કાબુલની પાસે રહે છે; તે ભાગમાં ધણા હુજૂરાઓ છે, જે તેઓ બધા એકત્ર થઈ અમાર વિરુદ્ધ હથિયાર પકડે તો આપણે અનાયાસે જીત મેળવી શકીએ. કાબુલ તરફ બધાં આખરદાર કુટુંબોમાં નોકર તરીકે હુજૂરાઓ છે; તેઓમાંના કોઈ પટાવાળા, કોઈ બિસ્તી, કોઈ રસોયા અને કોઈ ચાકર તરીકે અફઘાનોની વેઠ કરે છે ! તેઓ જે એકસંપી કરી નોકરી છોડી દે, બધા એકી સાથે બંદ હાલે, તો અફઘાનોનાં ઘર બંધ થાય; અને રાજ્યનો બચાવ કરવા માટે

અમીરને આપણા દેશમાંથી ફોજ ખેંચી લેવી પડે. તે વખતે જો આપણે સૈન્ય સાથે નગરવાસી હાજરાઓને મદદ કરીએ, તો આપણે જય પામીએજ; એટલુંજ નહિ પણ કદાચ આપણે કાબુલ પણ કબજે કરી શકીએ. પરંતુ એ હાજરાઓ જો બંડ ન ઉઠાવે, અને અમીર બીજી વખત આપણી વિરુદ્ધ સૈન્ય મોકલે તો આપણું આવી બન્યું જાયવું; પૃથ્વીપરથી હાજરાજાતિનો નાશ થશે. ”

શુભભેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, આપની આશા પૂર્ણ થાય, તેમ લાગતું નથી, આપણા નાજનાં ચિહ્ન જણાય છે; આની સ્થિતિમાં અમીર સાથે સંધિ કરવામાંજ માલ છે; તમે અમીરની તાબેદારી સ્વીકારો. તેમને આપેલ કર જો આપણા દેશનાં બધાં માટેજ વપરાય તો પછી કર આપવામાં પણ શો દોષ છે ? બળવાન સાથે નિર્બળ લડાઈ કરે તો તેને કરો લાભ નથી, તેનેજ ડગલે ડગલે હારવું પડે છે. હવે નકામી તુકસાની વેઠવાથી શો લાભ ? નકામું બળ ગુમાવી દુર્બળ ન થાઓ. આપણે ઘણા દિવસ થયાં અફઘાનો સાથે લડાઈ કરી, તેનું ફળ શું આવ્યું ? પાકથી ભરપૂર ખેતરો ક્યાં ગયાં ? અનાહારથી અત્યારે ચોદશ હાહાકાર મચી રહ્યો છે ! જો હવે એકાદ વરસ પાક નહિ ઉતરે તો અનાહારથીજ હાજરા જાતિ મરણ પામશે, લડાઈમાં મરવું નહિ પડે. પિતાજી લડાઈ બંધ રાખો; જ્યારે નસીમથી આગળ વધવાની શક્તિ નથી, તો પછી નકામો પ્રયત્ન કરવાની શી જરૂર ? ”

શુભામહુસેને હેતથી કન્યાની પીઠપર હાથ ફેરવતો ફેરવતો બોલ્યો, “ શાંત થા બહેન, પોતાના પરનો વિશ્વાસ ન ગુમાવ. દેશની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ એક જણની શક્તિ પર આધાર રાખતું નથી. અમે

બધે એકત્ર થઇ પ્રયત્ન કરીએ છીએ, એ એકત્ર પ્રયત્ન શું નિષ્ફળ નથી ? મુદ્ધાઓની દેવ વાણીનું શું કશું મૂલ્ય નથી ? પરાક્રમી અન્નમાન સૈન્યને સામી લડાઇમાં હરાવી શકાય તેમ નથી, એ હું પણ બાંધું છું; પરંતુ મુદ્ધાઓ એ છુપી રીતે કાબુલ તરફના હાજરાઓને ઉત્કેરી શકે, તો આશ્ચર્ય પણ વધુ રૂળ મળી શકે તેમ છે. જે કાર્ય આપણે માટે કહ્યું છે, તે કાર્ય જુદાં જુદાં કારણોથી મુદ્ધાઓ માટે કહ્યું નથી. તેઓ છુપી રીતે પ્રભને ઉત્કેરશે, અને આપણે તેમને મદદ કરશું; આ પ્રમાણે મળીને કામ કરતાં હતાશ થવાનું કંઈ કારણ નથી. આત્મત્યાગ અને સહનશક્તિ સિવાય પૃથ્વીપર કોઈપણ મહાનકાર્ય થઈ શકતું નથી; અત્યારે આપણે આપમેળે ને સહનશક્તિ કેળવવાની છે. તું આ બાબતમાં અમને મદદ કરી શકીશ ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, આ શરીર મને આપની તરફથી મળ્યું છે; તમે જે હુકમ કરશો તે બળવીશ. સ્વદેશની સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે હું આગમાં કુદી પડવા પણ તૈયાર છું. દેશને માટે જે આ તુચ્છ જીવન અર્પણ કરી શકું. તો તે કરતાં આનંદનો વિષય બીજો કયો છે ? ”

તે દિવસથી ગુલબેગમે સ્વદેશનાં કાર્યોમાં જીવન અર્પ્યું. અનેક હાજરાઓ લડાઇમાં ધાયલ થઈ ચૈર પડ્યા હતા, અનેક પીડાતા હતા. અનેકના ઘરમાં કોઈ ખવરાવે તેમ નહોતું; તેની ચાકરી કરનાર પણ કોઈ નહોતું. ગુલબેગમ પિતાની આજ્ઞા લઈ એ બધાની ચાકરી કરવા લાગી. તે ખોરાકની ચીજો તૈયાર કરી ખાંદી દિલબહારની મદદથી તેઓમાં વહેંચવા લાગી. દીકરીની આવી નાદાની જોઈ હુલિમા દિવસે દિવસે વધુ ગુસ્સે થવા લાગી; પરંતુ માના અસંતોષથી ગુલબેગમે એ કામ પડતું મુશ્કું નહિ. દુઃખમાં આવી પડેલા સ્વદેશવા-

સીઓની સેવામાં તેને જે સુખ મળતું, તે સુખની તુલનામાં બીજાં સુખો તુચ્છ હતાં. પતિ ને દીકરી બંનેની ખુદિ ગુમ થઈ ગઈ છે એમ કહી હાલિમા ધણું બકવા લાગી. પરંતુ તેનો ગુસ્સો, બકબકાટ, રૂદન એ બધું નિષ્ફળ નિવડ્યું.

શિઆળો પૂરો થયો, વસંત ઋતુ બેસતાંજ ગુલામહુસેનને સમાચાર મળ્યા કે અમરગાનો પાછો હુઝારાઓ વિરુદ્ધ પડવાની તૈયારી કરે છે. ગુલામહુસેન સ્વદેશાભિમાની યુવકોને લઈ પાછો લડાઈ કરવા તૈયાર થયો.

કેટલાક દિવસ બાદ ફરિદશાહનો દૂત ગુલબેગમને લઈ જવા માટે પહેલાંની માફક ગુલામહુસેનને ઘેર ઉપસ્થિત થયો. ગુલામહુસેન દૂતને જણાવ્યું કે ગુલબેગમ વિવાહ થયા બાદ તેના પતિને ઘેર રહે છે, માટે તેને સેનાપતિ આગળ મોકલી શકાય તેમ નથી. દૂત અસંતુષ્ટ ચિત્તે રવાના થયો.

ગુલામહુસેને ગુલબેગમને કહ્યું. “ મા, હવે તારાથી અહીં રહી શકાય તેમ નથી, તું મહમ્મદગનને ઘેર જવાને તૈયાર થા. હું તને ફરિદશાહના પંજમાંથી બચાવી શકીશ નહિ; મહમ્મદગન સિવાય તને કોઈ જાળવી શકે તેમ નથી. મહમ્મદગન અવિષ્કર્ષ તારી સાથે ખરાબ વ્યવહાર ન ચલાવી શકે, તેની વ્યવસ્થા હું કરી આપીશ; હું પોતે તેને ત્યાં રાખી જઈશ. તેને યોગ્ય ધનામનો લોભ ખતાવતાં તે તને દુઃખ નહિ દે. ”

ગુલબેગમે પિતાની માગણી સહેલાઈથી કબુલી નહિ; તે રડવા લાગી, પિતાનો મત ફેરવવાની યુક્તિ કરવા લાગી. પરંતુ ગુલામહુસેનનો સંકલ્પ ન ડગ્યો. તેણે કહ્યું, “ તું ખુદિ વાપરી વર્તશે, તો

ત્યાં દુઃખી નહિ થાય; તું તેના કરતાં હૈયી છે, એવું ત્યાં ન જણાવતી. તેની સાથે ખરાખરીઆ તરીકે વર્તન ચલાવજે. સ્ત્રીઓ સાથે મળી તેને મદદ કરજે, મીઠાં વચનોથી તેને સંતોષજે, તું અહીં જે રીતે કામ કરે છે, તેજ રીતે ત્યાં પણ કરજે. તેમ કરતાં તું તેઓની સહાનુભૂતિ ખેંચી શકીશ; ત્યારે તેઓપણ તને પારકી ધારણે નહિ. તારા જેવી બુદ્ધિશાળી સ્ત્રી એવકુદને પણ પાણી પાણી ન કરી નાખે, એમાં મને કશો શક નથી.

ગુલબેગમ શું બોલે ? તે પોતાના બાપ સામું કશું બોલી શકી નહિ. પરંતુ તે સમજી ગઇ કે પ્રથમથીજ આ સલાહ મુજબ ચાલી હોત તો કંઈ ફળ મળત, પરંતુ હવે એ પ્રયત્ન નકામો છે ! મહમ્મદજન તરફ તેને ભારે અણગમો આવ્યો હતો, તે તેને મોટા શત્રુ માનતી હતી; આ સ્થિતિમાં મનનો ભાવ છુપાવી કેવી રીતે તેને આશરે રહેવું ? વિરાગ અને તિરસ્કાર હાસ્ય તળે છુપાવી રાખવો કેવી રીતે ? આવી જાતનો બ્યવહાર તો તેના સ્વભાવ વિરુદ્ધ હતો.

મહમ્મદજનને ગુલબેગમ તરફ જે પૈશાચિક આચરણ કર્યું હતું, તે બૂલી તેની સાથે શિષ્ટ આચરણ કરવાં એ ગુલબેગમ માટે અસંભવિત હતું; પોતાના પિતા આ વાત કેમ સમજતા નથી, તે ગુલબેગમ સમજી શકી નહિ. ખરી વાત એ હતી કે મહમ્મદજનના બ્યવહાર સંબંધમાં ગુલબેગમે જે કંઈ પિતાને જણાવ્યું હતું, તે બહુ ગુલામહુસેનને અતિશયોક્તિ પૂર્ણ જણાયું હતું. મહમ્મદજન આવો નિષ્કૂર છે, તે સંબંધી તે કશું જાણતો નહોતો.

ગુલામહુસેન ગુલબેગમ સાથે મહમ્મદજનને ઘેર આવ્યો. મહમ્મદજનને ગુલામહુસેન આગળ કબુલ કર્યું કે ગુલબેગમ આગા

પાળતી ન હોવાથી એક દિવસ મેં તેનાપર હાથ ઉપાડ્યો હતો, પણ તેમ કરવામાં તેનું અપમાન કરવાનો અમર તેને પીડા આપવાનો તેનો ધરાદો નહોતો ! તેણે ગુલામહુસેન આગળ સ્વીકાર્યું કે ભવિષ્યમાં કદીપણ હું ગુલબેગમ પ્રતિ કઠોર વર્તણૂક ચાલાવીશ નહિ ગુલામહુસેને પણ ભવિષ્યમાં તેને પુષ્કળ ધનામ આપવાનું સ્વીકાર્યું.

બીજી વાતો થયામાઢ ગુલામહુસેને મહમ્મદજનનને પૂછ્યું, “ મથે વરસે તમે આપણી કાષ્ઠપણ ફેાજમાં મળી અરગાનો સામે લડાઇ કરી હતી કે નહિ ? ”

મહમ્મદજન એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપતાં માથું ખંજોળવા લાગ્યો. આ સ્વદેશપ્રેમી તેજસ્વી વીરપુરુષને ખરી વાત કહેવા જેટલું સાહસ ન થઇ શક્યું, વળી જૂઠી વાત કહી તેને છેતરવાનો પ્રયત્ન પણ નકામો હતો, એ વાત પણ તે સમજી ગયો.

ગુલામહુસેને મહમ્મદજનનને નિરુત્તર રહેલો જોઇ ફરીથી એજ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

આ વખતે મહમ્મદજનનને કહ્યું, “ મેં આપની કન્યાનાં રક્ષણનો બાર લીધો હતો; તેનું રક્ષણ કરવું અને શત્રુઓ સાથે લડવું એ બંને કાર્ય એકી સાથે કેવી રીતે બને ? ”

વજરે કહ્યું, “ સારે તમે સ્વદેશસેવા કરવામાં જરા પણ ફાળો આપ્યો નથી, શત્રુની સામે લડાઇ કરી નથી ? કુટુંબનું રક્ષણ કરવા માટે યુદ્ધ ન કરવું એ ખુલાસાની કશી કિંમત નથી; તમારા મનનો શો ભાવ છે, તે સ્પષ્ટતાથી જણાવો. સ્વદેશનાં કાર્યમાં આવી ઉદાસીનતા ક્ષમા કરવા યોગ્ય નથી.

મહમ્મદજન વજરની વાતથી અસંતુષ્ટ થઇ બોલ્યો “ મનની

વાત શી રીતે જણાવું ? આપ જે લડાઈમાં જોડાયા છો, તે લડાઈનું હું સમર્થન કરતો નથી, તેમાં જોડાવાની ઇચ્છા પણ નથી. આપણે ખેતી કરીએ છીએ, વેપાર કરીએ છીએ, યુદ્ધમાં અમે શું સમજીએ ? કાબુલના અમીરના ફેળવાયલાં સૈન્ય સામે હથિઆરો પકડવાથી આપણને શો લાભ થવાનો હતો ?

ગુલામહુસેન નીરસ સ્વરે બોલ્યો, “ આ તમારા પોતાના શબ્દો નથી; મેં સાંભળ્યું છે કે અમીરનો કોઇ છુપો જમુસ તમારા ગામમાં આવી તમને આવી વાત હસાવી ગયો છે ! તમે તેનીજ વાતનો પડથો પાડો છો. તમારા જેવા સ્વદેશદ્રોહીના ઘરમાં મારે મારી કન્યાને આશરો આપવો પડે છે, એ બહુ ક્ષોભનો વિષય છે; પરંતુ એજ કિસમત છે. તમારા પિતા પણ કેવળ રૂપિયાનેજ એળખતા, સ્વદેશ તરફ તેને કશો ભાવ નહોતો; એવા પિતાના પુત્રની પાસેથી સ્વદેશસેવાની તે શી આશા ? ”

મહમ્મદજને કહ્યું, “ આપ ખોટું કહો છો. અમીરનો કોઇ પણ છુપો જમુસ અહીં આવ્યો નથી, મારી પોતાની બુદ્ધિથી જે કંઈ જાણ્યું, તે આપને જણાવ્યું. લડાઈનું પરિણામ શું આવવાનું છે, તે મારાથી અજાણ્યું નથી. હાજરા સૈન્ય અમીરની સાથે લડાઈમાં કંદી પણ જીત મેળીવી શકે તેમ નથી. અમીરની તાબેદારી સ્વીકારતાં હજી પણ આપણું બહું થાય તેમ છે. તેની સામા થતાં આપણે નહીં અફઘાન ફોજને હાથે નાશ પામશું. વળી અમીરે જે માગણી કરી છે, તેમાં ખોટું શું છે ? તે આપણી પાસેથી જે કર લેશે, તે આપણે માટેજ વપરાશે; રસ્તા, ઘાટ, ધર્મશાળાઓ બંધાવશે; લૂલ-ફોનો ભય દૂર થાય, વેપારની ઉન્નતિ થાય, દેશમાં સુખશાન્તિ ફેલાય, તે માટે અમીર બધી વ્યવસ્થા કરશે. તેથી આપણું બહુજ મલાઈ છે ”

ગુલામહુસેને તિરસ્કાર પૂર્વક કહ્યું, “ એ વ્યવસ્થાથી વેપારીઓને સમવડ થઈ શકે; પરંતુ આપણે વેપારીઓ નથી; ખેતીવાડીપર જીવનારી સ્વતંત્ર જાતિ છીએ; આપણે અમીરની તાબેદારી સ્વીકારવી તેને અપમાનજનક ગણીએ છીએ. ”

મહમ્મદજનને વજીરની વાતથી ગુસ્સો ચઢ્યો, પરંતુ તે કોઈ પણ જાતની હલીલ કરી શક્યો નહિ.

મહમ્મદજનને ચુપ જોઈ ગુલામહુસેને કહ્યું. “ ફરિદશાહ આપણી સીમાપર સૈન્ય સાથે આવે છે, આપણાપર હલ્લો લાવવાનો તેનો ઉદ્દેશ જણાય છે, તેનો ઉદ્દેશ વ્યર્થ કરવા માટે ત્રણ દિવસ પછી અમે જુદી જુદી ટોળાઓ વહેંચાઈ જુદે જુદે રસ્તે લડાઈ કરવા જશું. તમે અમારાં કોઈપણ ટોળાંમાં બળવા ખુશી છો? અમે તેઓના પર હલ્લો કરવાના નથી; જરૂર નહિ પડે ત્યાં સુધી ઝોળાઓ પણ છોડવાના નથી; બીજે સ્થળેથી અમારી ટોળા તેઓ પર હલ્લો કરશે ત્યારે જો જરૂર પડશે તો તેઓ સામે સૈન્ય લઈ જઈશ. ”

મહમ્મદજને કહ્યું, “ આપના તાબામાં યુદ્ધકુશળ સાહસિક સૈનિકોનો તોટો નથી; માટે લડાઈમાં આપણી જીત થાય પણ ખરી. પરંતુ આપ કઈ રીતે યુદ્ધ કરવા માગા છો, તે હું જાણતો નથી; જો એમ જણાય કે આપની યુક્તિથી જીત મળવાની આશા છે તો પછી આપનાં ટોળાંમાં હું બળી શકું. પરંતુ આપની યુક્તિ લડાવવાના છો, તે પ્રથમ કહો; કંઈપણ ન જાણતાં પેટાંની મારક આપનું અનુસરણ કરવું એ મને ઠીક લાગતું નથી. લડાઈમાં જો જીત નજ મળવાની હોય, તો પછી નકામી શક્તિ શા માટે શુભાવવી? હું ”

શુભમહુસેને મહમ્મદજનનાં વચનો સાંભળી એકવાર તીવ્ર દૃષ્ટિથી તેના સામું જોયું; મહમ્મદજનની કોષપણ જાતની નહારી મતલબ તો નથી? તે બહુદર્શી ને સાવચેત હોવાથી તેના મનમાં સંદેહ ન હોવા છતાં મહમ્મદજન આગળ છુપી વાત જાહેર કરવાનું તેને ઠીક ન લાગ્યું; તેણે કહ્યું, “અમે કેવી રીતે લડાઈ શરૂ કરવાના છીએ, તે તમારી પાસે જણાવી શકતો નથી. અમારી મંત્રગુપ્તિપર લડાઈનાં પરિણામનો આધાર છે, માટે તે છુપું રાખવું એ અમારું કર્તવ્ય છે, શત્રુઓ જે કોષપણ રીતે અમારો ઉદ્દેશ જાણી જાય, તો આપણા દેશના અનેક સ્વદેશ પ્રેમી વીરપુરુષો અકારણ માર્યા જાય. એટલુંજ નહિ પણ આપણો જાતીયસ્વાર્થ અને સ્વતંત્રતા પણ હંમેશાંને માટે જતી રહે,

મહમ્મદજને કહ્યું, “આપ મને આપનાં ટાળાંમાં જોળવવાનો આગ્રહ બતાવો છો, પરંતુ છુપી વાત જાહેર કરવાનું સાહસ કરતા નથી! આપ જે મારાપર વિશ્વાસ રાખતા નહોતો હું પણ કંઈ આશાથી આપની આજ્ઞા પાળી જિંદગી ગુમાવવા જાઉં? જે મને ખાત્રી થાય કે આપને મદદ કરવાથી આપણી જાતિનું ભલું થવાનું છે, તો હું આનંદ સાથે આપની આજ્ઞા માથે ચડાવત. વાર, આપ એ છુપી વાત કહેવા માગતા નથી, તો હું તે જાણવાને ઇતે-જર પણ નથી; મારી સમજ તો એવી છે કે આ લડાઈમાં આપણે કદી જીતવાના નથી, જેથી આપણાં કુટુંબો પાયમાલ થઈ જાય, આપણી માલમિલકત અમીરના ખજાનામાં જાય-તેવી લડાઈ લડવાનો મને કશો આગ્રહ નથી. આપણે અમીરની તાબેદારી સ્વીકારીએ તો કદાચ કોષ કોષ બાબતની અગવડ થાય, પરંતુ તેની સાથે લડાઈ કરી સુખશાંતિથી વાંછિત થવું અથવા અદ્વાન જાતિના શુ-

લાભો બનવું, તેના કરતાં તો તે હજાર ફરજો સાફ છે. ”

ગુણમહામેને કહ્યું, “ તમે ફેરીવાળાના જેવીજ વાત કરો છો ! જે તમારા હૃદયમાં છાંટામર પણ સ્વદેશાભિમાન કે સ્વતંત્રાપર પ્રીતિ હોત, તો તમારા મુખમાંથી કદીપણ આ તરેહની વાત બહાર નીકળત નહિ. તમારી વાત સાંભળી મને લાગે છે કે તમારે ત્યાં મારી પુત્રી નિરાપદ રહેશે. અમારે સ્ત્રીકાર્યું છે કે જે હાજરાઓ અમારી વિરુદ્ધ હથિયાર ધારણ કરશે નહિ, તેની સુખશાંતિમાં અમે અડચણ નાખશું નહિ; ” પરંતુ અમે સ્વદેશપ્રેમી થોડાઓ છીએ, અમે વિદેશી રાજના આ અનુગ્રહને તુચ્છ માનીએ છીએ. અમે સુખશાંતિમાં અડચણ થાય તે માટે સ્વતંત્રતા જવા દેવા તૈયાર નથી; મારી કન્યા પણ મારામતની છે, તો પણ હું તેને તમારે આશરે રાખી જઈ છું. જે તમે તેના તરફ ખરાબ વર્તન નહિ ચલાવો, તેનું માન જળવશે, કોષપણ કારણે કષ્ટ નહિ આપો, તો હું મારી કબુલાત પાળીશ, લડાઇ પૂરી થયાબાદ કબુલેલ્લ ખનામ આપીશ. ”

મહામહાજને કહ્યું, “ શું હું આપની કન્યાના હાથની આશા ન રાખી શકું ?

વજીર સૂકું હાસ્ય કરી બોલ્યો, “ ના; જે એવી આશા રાખી હોય, તોપણ તજ દેજો; તમારી એ દુરાશા પૂર્ણ થવાની નથી. તમે મારા કરતાં ઉતરતા ફૂળના છો, તે માટે હું આમ કહું છું. એમ ન જણાતા. જે માણસમાં સ્વદેશપ્રેમ નથી, સ્વતંત્રતા પ્રતિ અનુરાગ નથી, તે મારી કન્યાની સાથે સાદી કરવા લાયક નથી; સ્વદેશનાં સુસંતાન સિવાય ખીજ કોઇના હાથમાં હું મારી કન્યા કાયમને માટે સોંપવાનો નથી. ”

મહમ્મદજને કહ્યું, “આપનો સ્વદેશપ્રેમ પ્રશંસનીય છે; પરંતુ આપ આપની કન્યાને મારી સાથે પરણાવશો, એવી આશા આપી લાંબો વખત મારે ઘેર રાખ્યાબાદ મને નિરાશ કરી તેને લઈ જાઓ; એ શું શૃદ્ધસ્થાપનું લક્ષણ છે? એવી છેતરપિંડી આપના જેવા આબરૂદાર માણસને હાજતી નથી.”

ગુલામકુસેને નવાઇ પામી મહમ્મદજનનાં મ્હોં તરફ જોયું, ત્યાર પછી તે ધીરે ધીરે બોલ્યો, “હું તમારી સાથે મારી દીકરી પરણાવવાનો છું, એવી કંઠપણુ આશા આપને આપી છે? તમારી સાથે તો એવો બંદોબસ્ત થયો હતો કે તમારે મારી દીકરીને થોડી મુદત આશરો આપવો, તેના બદલામાં મારે તમને ધનામ આપવું. ગુલબેગમ અહીં તમારા મેમાનરૂપે રહેશે. હું યોગ્ય સમયે આવી તેને લઈ જઈશ. હજી પણ કહ્યું છું કે તમે તેના પ્રતિ જેવો વ્યવહાર ચલાવશો, તેવુંજ ધનામ પણ મળશે.”

મહમ્મદજને કહ્યું, “હું પૈસાદાર નથી; આપની કન્યાનાં ભરણપોષણ માટે જે ખર્ચ થાય, તે અગાઉથી આપ્યા સિવાય હું કેવી રીતે ખર્ચ ઉપાડી શકું?”

ગુલામકુસેન ઉઠી ઉભો થઈ બોલ્યો, “હવે નવીન ક્રોધપણુ જાતનો બંદોબસ્ત થઈ શકે તેમ નથી. મેં જે વ્યવસ્થા કરી છે, તે મુજબ કામ થશે. યાદ રાખજો કે તમારા વ્યવહારપર ધનામની રકમનો આધાર છે. હવે જાઓ, ગુલબેગમને મારી પાસે મોકલો.”

ગુલબેગમ ઘરમાં હતી, મહમ્મદજન તેને બોલાવવા ગયો; ગુલામકુસેન ઉંડા વિચારમાં પડ્યો. તે મનમાં બબડ્યો. “હોહી

માટે ભારે મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો. હું તેને મારે ઘેર રાખું તો વિપદ આવી પડવાનો બહુજ સંભવ છે; પરંતુ આ માણસપર પણ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી શકતો નથી. મહમ્મદજનની રોતભાત સંબંધમાં પ્રથમ ખાત્રી કર્યા બાદ ગુલબેગમને અહીં મોકલી હોત તો સાઈ હતું. તેનો પિતાતો ખરાબ નહોતો, તે માટેજ મેં મહમ્મદજનને પણ વિશ્વાસ માણસ ધાર્યો હતો. હવે જણાય છે કે તેનો અતિ નરાધમ છે, સ્વદેશદ્રોહી છે.”

ગુલબેગમ પિતાની પાસે આવી એટલે ગુલામહુસેને કહ્યું, “મા, ખુદા તારૂં બહું કરે. તું થોડારોજ ધીરજ રાખી અહીં રહેજે, તું કશી ચિંતા રાખીશ નહિ. હું જલદી આવી તને લઈ જઈશ.”

ગુલબેગમ નીચું માથું કરી રડવા લાગી, પિતાને કશી વાત કહી શકી નહિ. ગુલામહુસેન કન્યાની રજા લઈ ઘોડેસ્વાર થઈ ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૨ મું

ગુલામગીરીનું ખત.

ગુલામહુસેને મહમ્મદજાનનું ઘર છોડ્યું એટલે ગુલબેગમ ધીરે ધીરે અંતઃપુરમાં પેસી મહમ્મદજાનના પરિવાર સાથે બેઠી. તેનું મન ચક્રોળે ચઢ્યું હતું. કોઈએ તેની સાથે વાતચીત કરી નહિ, તેણે પણ કોઈને કશું કહ્યું નહિ.

ગુલામહુસેને મહમ્મદજાનને કહ્યું હતું કે ચાર દિવસ પછી હું અફગાનો સાથે લડાઈ કરવા જવાનો છું, માટે એ ચાર દિવસ તે દેશમાં હોવાથી મહમ્મદજાને ગુલબેગમ સાથે કશો અવિવેક વાપર્યો નહિ; પરંતુ ચાર દિવસ બાદ મહમ્મદજાનનો વ્યવહાર ફેરવાઈ ગયો; તેણે પોતાની અસલ મૂર્તિ ધારણ કરી.

મહમ્મદજાનને ખાતરી હતી કે હાજરાજાતિ ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે, તોપણ તે પ્રબળ પરાક્રમી અફગાન જાતિને લડાઈમાં હરાવી શકશે નહિ, યુદ્ધમાં હાજરાઓનું નખખોદ વળવાનું છે. માટે ગુલામહુસેને તેને જે આપવાનું કબજીયું હતું, તે કબજાતમાં તેણે જરા

પણ વિશ્વાસ રાખ્યો નહોતો; તેણે વિચાર્યું, “ આ લડાઈમાં ગુલા-
મહુસેન માર્યો જવાનો છે; જો તેમજ બને તો તે મને ફરી રીતે
ધનામ આપી શકે ? જ્યારે ગુલબેગમ તો મને પરણવાની નથી,
સારે તેનું બરણપોષણ કરવાથી લાભ શો ? મારા પિતાએ ગુલબે-
ગમ સાથે મને પરણાવવાનું માથું કંઈ હતું, પણ તે ગુલામહુસેને
સ્વીકાર્યું નહોતું; અત્યારે મુશ્કેલીમાં આવી પડવાથી તે તેને મારે ઘેર
મુકી ગયો છે, તોપણ મારો સાથે વિવાહ કરવા ઇચ્છતો નથી ! હું
આ અપમાનનું વેર વાળીશ. મોટા ઘરની હોવાથી ગુલબેગમને મદ
ચઢ્યો છે, એ મદ હું ઉતારીશ.

મહમ્મદજન બીન ફેજવાયક્ષો માણસ હતો, ફેરીવાળો હતો;
ઉદારતા, મહત્વ, આશ્રિતપરનું વહાલ વગેરે ગુણો તેનામાં બિલ-
કુલ નહોતાં.

મહમ્મદજન વાતવાતમાં ગુલબેગમનું અપમાન કરવા લાગ્યો;
પરંતુ તે પિતાનો ઉપદેશ યાદ લાવી બધું સહન કરવા લાગી.

એક દિવસ મહમ્મદજને ગુલબેગમને કહ્યું, “ મારે માટે પાણી
લાવ; બહુ તરસ લાગી છે, વાર લગાડતી નહિ. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હું કંઈ તમારી બાંદી નથી, બાંદીને પાણી
બરવા મોકલો. ”

મહમ્મદજને ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “ બાંદી ! તું મારી બાંદી નથી,
સગી પણ નથી; તો પછી મારે ઘેર કેમ રહે છે, માઈ શા માટે
ખાય છે ? હું તને ખાવા આપીશ નહિ. ”

મહમ્મદજનની આજ્ઞાથી તે દિવસે ગુલબેગમને ખાવાનું આપ-

વામાં ન આવ્યું. તે આખો દિવસ બૂખી રહી. છેવટે બૂખની પીડા ન વેઠી શકવાથી ઉદ્ધતાઈ છોડી ઘર કામ કરવા લાગી.

એક દિવસ સવારમાં ગુલબેગમ પોતાની ઓરડીમાં બેસી વાળ હોળતી હતી; કાળા મુંવાળાવાળ તેને બહુ ગમતા હતા, હાજરાના રાખમાં કોષ પથ્રુ ચુતતીને એવા સુંદર વાળ ન હોવાથી તેના પિતા પથ્રુ બહુજ હરખાતા. મહમ્મદજીને ગુલબેગમને બોલાવી.

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હું કામમાં છું, હું હમણાં આવી શકું તેમ નથી. ”

મહમ્મદજીને ખરાડા પાડી કહ્યું. “ મારો હુકમ માનતી નથી ! આવી નહિ શકે ? તારે આવવુંજ પડશે, જલદી આવી જ. ”

ગુલબેગમ તે તરફ ધ્યાન ન આપતાં બેઠી બેઠી વાળ હોળવા લાગી.

મહમ્મદજીન ગુસ્સાથી કાંપતો કાંપતો ઓરડીના આરણ્યમાં આવી બેઠ્યો, “ તું હઠીલી થઈ બેઠી રહી ! મારી વાત સાંભળી પથ્રુ નહિ ? તને બહુ મદ ચઢ્યો છે. કોને બોલાવવા માટે આમ સુંદરતા વધારે છે ! તારા જેવી સ્થિતિની કોને આવી શોભા કામની નથી; તું માણસની રીતે ચાલતાં શીખ્યાં તારે મારા બધા હુકમો માનવા પડશે. તું મારી સાથે પરણવા માગતી નથી, તારા પિતા પથ્રુ તને મારી સાથે પરણાવવા માગતા નથી; તારા જેવી અહંકારી કો સાથે હું પથ્રુ પરણવા માગતો નથી. તારો બાપ તને મારી પાસે મૂકી મર્યો છે, હું તને પાળીશ, છતાં તેણે મને ખરચી માટે એક પાઇ પથ્રુ આપી નથી. હું તને મક્તમાં શા માટે ખવરાવું ? તોપથ્રુ જો તું

મારી બીબી થવાને ખુશી હો, તો હું તારો માર ઉપાડવા તૈયાર છું. પણ જો તું તેમ કરવા રાજી ન હો, તેમ માફ માનવાને પણ તૈયાર ન હો તો આ દોરડું જોયું છે ? આ દોરડાંથી બાંધી દરરોજ તારી પીઠપર ચાલુકનો માર મારીશ. તને સજા કર્યા સિવાય છોડવાનો નથી.

ગુલબેગમ શો જવાબ આપે ? તે કંઈપણ ન બોલતાં નીચું મોં કરી આંસુ પાડવા લાગી. મારા મ્હેનકાર પિતા આ રક્ષસના પંજમાં શા માટે નાખી ગયા હશે ? તેઓ માફ રક્ષણ ન કરી શકે તો મારી છાતીમાં છરી તો ભોંકી શકત; તેમ કરત તો મારે આવી દયા ભોગવવી પડત નહિ.

મહમ્મદજાનને કહ્યું, “ હવે જો કહું તે સાંભળ. મેં તને બોલાવી છતાં તું ન આવી માટે હવેથી હું તને બોલાવીશ નહિ, તું અહીંજ બેસી રહે; તું આ ઘરમાંથી બહાર ન નીકળી શકે તે માટે હું તને આ દોરડેથી બાંધું છું. જ્યારે તને ભાન આવશે, મારો હુકમ ન માનવો એ ગેરવાજબી જણાશે, ત્યારે મને ખબર આપજે, એટલે હું તને છોડીશ. ” મહમ્મદજાન ઘરમાં પેસી ગુલબેગમને બોમ્બર નાખી તેના હાથ પગ બાંધવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પરંતુ ગુલબેગમનાં શરીરમાં પુષ્કળ જોર હતું, તેણે મહમ્મદજાનને એવો ધક્કો માર્યો કે તે દડાની માફક દડતો દડતો દૂર જઈ પડ્યો.

મહમ્મદજાનને જાણ્યું કે હું એકલો ગુલબેગમને બાંધી શકીશ નહિ, તેણે બાંદીઓને બોલાવી. તેના બોલાવાથી ત્રણ બાંદીઓ આવી પહોંચી.

બાંદીઓની મદદથી મહમ્મદજાનને ગુલબેગમને મુશ્કેલીટી કરી અપમાનથી, વેદનાથી અને બયાનક પીડાથી બાફાઈ બની ગુલબેગમ જમીનપર પડી રહી. કોઈએ આખા દિવસમાં તેને ખાવા

કે પીવા માટે પાણી પણ આપ્યું નહિ. દોરડાના બંધથી તે હાલ ચાલ પણ કરી શકી નહિ. આંસુથી જમીન પડળી ગઇ આ વખતે તેને તેના પિતાનું ઉગ્ગર મ્હોં, તેના બહાલપ્રોયાં વચનો યાદ આવ્યાં. હાલ, તે ક્યાં હશે? તે તેની દીકરીનું દુઃખ કલ્પનામાં લાવી શકતા હશે?

ધીમે ધીમે સંધ્યાકાળ થયો; આકાશમાં ચંદ્ર ઉગ્યો. કુદરતી દેખાવ ચંદ્રકિરણોથી ઓર તરેહનો બની ગયો; શુભ્રકૌમુદીના પ્રવાહથી પૃથ્વીનું તળીઉં ધોવાઇ ગયું. ખેડુતો આખો દિવસ મહેનત કરી પોતાને ઘેર આવી વાદિત્રો સાથે ગાયન માતાં હતા. ખેડુતોના કંઠમાંથી નીકળેલાં ગાયનો ગુલબેગમના કાનમાં પેસવા લાગ્યાં. પૃથ્વીનાં ખંધાં કાર્યો હંમેશની માફક ચાલુ છે, કેવળ ગુલબેગમના જીવનમાં કેવું ભયંકર પરિવર્તન થયું છે! તેણે એવું શું પાપ કર્યું છે કે પ્રભુએ તેનાં નસીબમાં આવું કઠોર પ્રાયશ્ચિત લખ્યું છે? મિરિયમ ખુદીની દેવવાણી ગુલબેગમને યાદ આવી, તેણે બવિષ્ય ભાખ્યું હતું કે તે કેદી થશે, બાંદી થશે. મિરિયમની વાત તો ખોટી ન પડી. બીજા કયા બાંદીને આવી અસહ્યવેદના ભોગવવી પડે છે? બીજા કઇ બાંદીને આવો કઠોર દંડ ભોગવવો પડે છે?

અકસ્માત એક પ્રચંડ ધ્રુવડ કર્કશ અવાજે રાત્રિ સમયની શાંત પ્રકૃતિને પ્રતિધ્વનિત કરી ઉતાવળે ઉતાવળે પાંખો ફફડાવતો ઉડી ગયો. ધ્રુવડનો અવાજ અમંગળ સૂચક છે, તે ગુલબેગમ જાણતી હતી, કાંઈ એક અઘાત ભયથી તે કંપવા લાગી; તેને લાગ્યું કે આ જીલમ હજી છેવટનો નથી. આ પછી મહમ્મદનન કોણ જાણે કેવો જીલમ ગુજારશે-તેની કલ્પના કરતાં ગુલબેગમનું માથું ફરવા લાગ્યું, છાતીના ધડકારો બંધ પડવા લાગ્યા; છેવટે કરુણામય વિ-

ધાતા પ્રતિ કૃપાએ કરી તેનું ચેતન્ય હરી લીધું. સંઘાદીન થવાથી તેનું દુઃખ થોડા વખત માટે જવું રહ્યું.

ગુલબેગમને બાન આવ્યું, સારે તેને જણાવ્યું કે સવાર પડી છે; તેનાં શયનગૃહનું બારણું ખુલ્લું છે, એક કુતરો તેનું કપાળ ચાટે છે ! ગુલબેગમ ખીકથી થરથરી મઘ. એ કુતરો મહમ્મદજનનાં ઘેઠાંનો રક્ષક હતો; ગુલબેગમ કુતરાને ચાહતી હતી, કુતરો ગુલબેગમ નાં દુઃખમાં આ રીતે સહાનુભૂતિ બતાવતો હતો ! પરંતુ મુસલમાન જાતિ સર્વત્ર કુતરાને અત્યંત અસ્પર્શ્ય માને છે અને તિરસ્કારની નજરે જુએ છે; ગુલબેગમ કુતરાના સ્પર્શથી પોતાને અપવિત્ર થયેલી માનવા લાગી, અને આ બનાવ અમંગળની સૂચના રૂપ માની અતિશય ખડોવા લાગી. પરંતુ તરતજ તેને વિચાર આવ્યો કે મારી અવસ્થા પણ આ કુતરા જેવી શોચનીય છે; ખીજનો તિરસ્કાર એજ અત્યારે મારો ખજનો છે. તે કુતરાને ભેટવા મઘ, પરંતુ તેના હાથ પગ બાંધેલા હોવાથી તેની આશા પૂર્ણ થઈ નહિ.

બપોર થયો, પરંતુ મહમ્મદજનનાં કુટુંબમાંનું કોઈ તેની સંભાળ લેવા આવ્યું નહિ. ગુલબેગમે ધાર્યું કે ઘરમાં કોઈ નથી. બધાં મને તજ નાસી ગયાં લાગે છે. ગુલબેગમ ખડીકની મારી કુટુંબીઓનાં નામ લઈ બોલાવવા લાગી; પરંતુ તેનું મળું સુકાઈ ગયું હતું, તેનો અવાજ સ્પષ્ટ રીતે બહાર નીકળ્યો નહિ, કોઈએ તેને જવાબ આપ્યો નહિ. કેવળ કુતરો પૂછડી હલાવી તેની ચારે બાજુએ દરતો રરતો કરુણદષ્ટિથી તેનાં ગેહાં સામું જોવા લાગ્યો. ગુલબેગમે ધાર્યું કે માણસો કરતાં કુતરાં સારાં છે.

ગુલબેગમ શરીર ધસડતી ધસડતી બારણાં પાસે આવી. બપો-

સો શીતળ પર્વતપરનો પવન તેના શરીરપર વાવા લાગ્યો. તેણે મન જરા શાંત થયું. થોડીવારમાં મહમ્મદજન એક બાળક સાથે તેના બારણાં પાસે આવી પહોંચ્યો.

મહમ્મદજને મસ્કરીમાં કહ્યું, “ કેમ, બૂખથી પેટમાં લાપ લાગી છે ? કંઈ ખાઈશ ? મહમ્મદજને બે રોટલી ને એક લોટો ખાણી બાણી ગુલબેગમ પાસે મૂક્યું. પરંતુ તેના હાથ પગના બંધ છોડ્યા નહિ.

ગુલબેગમ બોલ્યા ત્યાં વગર પડી રહી, મહમ્મદજને પૂછ્યું, કેમ ખાતી નથી, તમારે શું તને બૂખ નથી ?

ગુલબેગમે કંઈપણ જવાબ ન દીધો. મહમ્મદજન કંટાળી આવ્યો ગયો; ગુલબેગમ પહેલાંની માફક પડી રહી.

ધીમે ધીમે અઠવાડિયા પર અઠવાડિયાં, માસપર માસ જવા લાગ્યા. ગુલબેગમપર હંમેશાં નવા નવા જુલમે થવા લાગ્યા; તે બધા જુલમોનું વિવરણ લખતાં વાંચકોને કંટાળો આવશે, માટે તે બધું લખી જણાવવાની જરૂર નથી, મહમ્મદજન ગુલબેગમને વિવાહ કરવા માટે સમજાવવાનો વારંવાર પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેણે સંમતિ ન આપી. આથી તેનાપર જુલમની અવધિ થવા લાગી.

ગુલબેગમને વારંવાર લડાઈના સમાચાર મળતા; મહમ્મદજન પોતે ઉત્સાહથી તેને એ બધા સમાચાર આપતો હતો હતા જરા વીર પુરુષો તો લડાઈમાં કેવું અપમાન પાસે છે, તેઓને હંમેશાં કેવું દાશ્ય દુઃખ ભોગવ્યું પડે છે, તે બધી વાત કહેતી વેળા મહમ્મદજનનો આનંદ ને ઉત્સાહ બળવાન બની જતો.

એક દિવસ મહમ્મદજને ત્રણ અઠવાડિયાં માટે ઘર છોડ્યું.

તે ક્યાં ગયો છે, તે જાણવા શુલભેગમે પ્રયત્ન કર્યો નહિ; ઉલટું તે મહમ્મદજનના જવાથી રાજ થઈ. પરંતુ મહમ્મદજનનું કુરૂપ પણ તેનાથી ઉતરે એવું નહોતું. તે વાત વાતમાં શુલભેગમને મેણાં મા-રવા લાગ્યાં.

એક દિવસ મહમ્મદજનની માએ શુલભેગમને કહ્યું, બચ્ચા, તું પારકો છોડી છે, અમારે આશરે રહી છે, અમારાં અનથી ઉછરે છે; છતાં તું અમને કુતરાની પેઠે જુએ છે, તેનું શું કારણ ? બીજાની કૃપા સિવાય જે એક દિવસ પણ રહી શકે તેમ નથી તેને આટલું અજિમાન રાખવું પાલવે ? મહમ્મદજનની સાથે સાદી કરી હોત તો તારો સુખની સીમા ન રહી હોત; પરંતુ તું મહમ્મદજન સાથે પ-રણવા તૈયાર નથી. તું શું એમ ધારે છે કે કોઈપણ નવાળ બાદ-શાહ તને બેગમ બનાવશે ? તને ખાતરી છે કે તું રૂપાળી છે; પરંતુ નાક અને સડેલાં ચામડાં સિવાય બીજું શું છે ?

એક સ્ત્રીએ કહ્યું, મહમ્મદજન આવી તેનું નાક કાપી લેશે, એટલે તેનાં રૂપની ખુમારી જતી રહેશે. પેટમાં ખાવા જેટલું તો મળતું નથી, ને આવું માન ! એવાં માનપર ઝાડુ મારવું જોઈએ ! વજીરની દીકરીનાં આવા હાલ હવાલ જોઈ માફ તો કાળજી બળી જાય છે.

શુલભેગમે એ કડવાં વચનોનો કશો જવાબ આપ્યો નહિ. બધી વાતોની દલીલો આપવી યોગ્ય નથી એ તે જાણતી હતી.

ત્રણ અઠવાડિયા બાદ મહમ્મદજન ભેર આવ્યો તેનો આનંદ જોઈ શુલભેગમ બહોળી મહમ્મદજન વિશ્રાંતિ લીધા બાદ લડાઈના સમાચાર કહેવા લાગ્યો. પોતાના સ્વદેશીઓ અમીરની સાથે લડતાં કેવા અપમાન પામે છે, તેઓનું જીવન કેવું સંકટમાં આવી પહોં

છે, તેવું વર્ણન કરતાં કરતાં મહમ્મદજનન હસી હસીને ઉઘે પડી ગયો. તે તેઓની ઓછી બુદ્ધિનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યો. તેઓનો સ્વાશ્રય, સહનશક્તિ, સ્વદેશપ્રેમ, તેજસ્વીપણું અને સ્વભૂતિ પરનો પ્રેમ મહમ્મદજનનવડે તીક્ષ્ણ વિદ્રુપોદ્રિત સહન કરી કૃતાર્થ થયો. વાત પૂરી થયાં બાદ તેણે કહ્યું.

“મુસ્લાંઓ કાબુલના હાજરાઓને ઉશ્કેરવા પ્રયત્ન કરતા હતા; તેઓનો પ્રયત્ન સફળપણે થયો હતો. પરંતુ હાજરાઓ તેઓના અધ્ધગાન માલિકો તરફ બહુજ અનુરક્ત હતા, નચિંત ચિત્તે ગુલામી કરી તેઓ બહુજ સુખમાં હતા. અધ્ધગાનોને તેઓ માયાપત્ની પેઠે શ્રેયતા હતા; તેઓએજ આ તરકટ ખુદ્દાં પાડી દીધું. તેઓને જે ગમે નહિ તે તેમને આપવાની ઉપાધિ શા માટે વહોરવી? અમીરના હુકમથી મુસ્લાંઓને બાંધી લઇ જવામાં આવ્યા, માર ખાઇ મુઠ્ઠાં ઓએ તરકટીઓનાં નામ ખુદ્દાં કરી દીધાં. આરબાદ તરકટ કરનારાઓને બાંધી ફાંસીએ લટકાવી દીધા. દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા મુઠ્ઠાંઓના દુકડે દુકટા કરી નાખવામાં આવ્યા. બંડખોર હાજરાઓની પાછળ જાસુસો ફરે છે ખૂબ ફારસ થાય છે! ગુલબેગમ, તારા બાપ અને કાકા બંને મરણ પામ્યા છે. તારા બાપમાં જરા પણ અકકલ હોત તો તે આવી રીતે જાન ગુમાવત નહિ. બેવકુફ મને પણ પોતાનાં ટાળાંમાં બળવાતું દહેતો હતો. તેવું સાહસ તો જો !

ગુલબેગમે એ વાતમાં વિશ્વાસ રાખ્યો કે નહિ, તેતો કાણુ જાણે, પણ તે કંઈ પણ બોલી નહિ.

હિઆળો ગયો, વર્ષતઝતુ પણ ગઇ, ગ્રીષ્મઋતુ આવી, પરંતુ ગુલબેગમની દુર્દશાનો પાર આવ્યો નહિ. તેના પરનો ગુલમ ઓછો થયો નહિ. તે હતાશ થઇ એકી અવાજે ખુદાને બોલાવવા લાગી;

તેના ખરા જીવનના અવાજથી વિધાતાનું સિંહાસન પણ ડગમગ્યું. છેવટે ખુદાએ તેના પર દયા કરી. એક દિવસ સાંજે ગુલામહુસેન મહમ્મદજનને ઘેર આવી પહોંચ્યો. તેણે જોયું કે ગુલબેગમનું સોનાનું શરીર મલિન થઇ ગયું છે; દુર્બળ બની ગયું છે; વસ્ત્રો મેલાં ને જુનાં થઇ ગયાં છે. ગુલબેગમ ઘણે દિવસે પિતાને જોઇ રહી પડી. ગુલામહુસેન બધું સમજી ગયો. અભાગણી દીકરી પ્રત્યેની સમવેદના અને મમતાથી તેનું કોમળ હૃદય પૂર્ણ થઇ ગયું.

ગુલામહુસેને કરડા અવાજે મહમ્મદજનને કહ્યું, “હું ગુલબેગમને લઇ જવા આવ્યો છું.

મહમ્મદજનને કહ્યું, “વાર; પહેલાં મારે બેજી પતાવો, ત્યાર પછી છોડીને લઇ જજો.”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “મારી પાસે તમારે જે મેળવવાનું છે, તે બીજે વખતે મળશે; પૈસાવડે તમારું બેજી પતે તેમ નથી. હથિયાર વડે તમને ધનામ મેળવવાનું છે.”

મહમ્મદજનને કહ્યું, “આપ મૃદુસ્થની માફક કહો છો; પરંતુ આપનાં વચનોનો અર્થ સમજી શકતો નથી.”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “અર્થ સ્પષ્ટ છે. હું તને ગોળાએ મારીશ, પરંતુ આજ નહિ. જે કંઈ દિવસો તારા નસીબમાં સુખ ભોગવવાનું હોય, તે ભોગવી લે. આજ તને મારું તો તારાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત નહિ થાય. તું નક્કી જાણજે કે અઘ્લાએ મારે હાથે તારું મરણ સરજ્યું છે.”

ગુલામહુસેન ઘોડાપર બેસી દીકરીને લઇ મહમ્મદજનને ઘેરથી ચાલ્યો ગયો. મહમ્મદજન ગુલામહુસેનની બચકર પ્રતિજ્ઞા સાંભળી દિગ્ભ્રમ થઇ બેસી રહ્યો. તે જાણતો હતો કે ગુલામહુસેનની પ્રતિજ્ઞા તેની બંદુકની ગોળા જેવીજ અબ્યર્થ છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું

સ્વદેશદોહતું ઈનામ

ત્રિનાગો પૂરો થયો, વર્ષાઋતુ આવી. કુંગરાજ મુલકમાં વર્ષાઋતુ કેવી ભયાનક હોય છે ! અમે જે દિવસની વાત કરીએ છીએ, તે દિવસ ભયંકર જણાતો હતો. સંધ્યાકાળ પછી વાદળો ચઢી આવ્યાં, વીજળી થવા લાગી, મેઘગર્જના થવા લાગી, મેઘની સાથે વીજળીનું ભયાનક મુઠ્ઠા ચાલવા લાગ્યું. ચારે તરફ પ્રલયની તૈયારી મચી હોય તેવું જણાવા લાગ્યું.

એ ભયંકર રાત્રિએ હાજરાઓ પોતપોતાનાં ઘરમાં શાંતિથી સૂતા હતા. વાવાઝોડાનાં પ્રચંડ સૂસવાટો સિવાય બીજો કશો શબ્દ થતો નહોતો. વાવાઝોડાંની ગર્જના ગુફાઓમાં પડવા પાડી ચારે તરફ લાખો રાક્ષસોની ગર્જનાની પેઠે ફેલાઈ જતી હતી.

ગામના બીજા લોકોની પેઠે ગુલામહુસેન પણ તેના શયનગૃહમાં સૂતો હતો; અકસ્માત તે પથારીમાં ઝેટો થઈ ગયો. તેને લાગ્યું કે કાંઈ ગુપ્ત્યુપપણે તેની પથારી પાસે આવ્યું છે ! આવી ભયાનક રાતે કોણે તેનાં શયનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો હશે ? તે શત્રુ હશે કે મિત્ર ? તેણે ઝાશીકે રાખેલી બંદુક હાથમાં લઈ ચારે તરફ તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ

જેવા લાગ્યો; અંધારામાં કોઈ જણાયું નહિ, પણ તેણે પથારી પાસે આસોઅવાસ શેવાતો સાંભળ્યો.

ગુલામહુસેન શું કરવું, તેનો વિચાર કરતો હતો, ત્યાં પોતાની દીકરીના અવાજે તેની બધી ચિંતા દૂર કરી દીધી. ગુલબેગમ મધરાતે ધીરે ધીરે તેની પથારી પાસે આવી ઉભી હતી.

ગુલબેગમે ધીમેથી કહ્યું, “ પિતાજી, ઉઠો, મારા નાનાભાઈને લઈ જઈ દી નાસો, નહિતો મુશ્કેલીમાં આવી પડશે. ”

ગુલામહુસેન બંદૂક અને છરો હાથમાં લઈ ઉભો થયો, તેણે બચ્ચાભાવે પૂછ્યું, “ શું છે બહેન ? કોઈએ આપણા પર હુલ્લો કર્યો છે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ તે તો કોણ જાણે, મેં કોઈને જોયેલ નથી, કોઈનો અવાજ પણ સાંભળ્યો નથી; પરંતુ મને ખાતરી છે કે આ રાત્રે જ તમે પર્વતના નિર્જન ભાગમાં નહિ નાસો તો મારે મુશ્કેલીમાં આવી પડશે. શત્રુઓ સાથે લડી આત્મરક્ષણનો પ્રયત્ન કરતા નહિ, તેથી કશું પરિણામ નીપજવાનું નથી.—જઈ નાસો.

ગુલામહુસેને પૂછ્યું, “ તને આટલો બધો ભય કેમ લાગે છે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ પિતાજી, મેં એક સ્વપ્ન જોયું છે. તમે મારી વાત ઉડાવી દો નહિ, મેં સ્વપ્નમાં જોયું કે. બયાનક વાવાઝોડું થયું છે, એ વાવાઝોડાંમાં આપણું ઘર સળગી ઉડ્યું છે; હું આગમાં બળી મરવા લાગી ! મારી મારે બાળુએ આગ ફરી વળી ! હું મહામુશીબતે મોરડા બહાર આવી, તમને બોલાવ્યા, પરંતુ તમે ઊંધતા હતા, તેથી મારી વાત તમે સાંભળી નહિ. ધણી ધાંટા પાડ્યા બાદ તમે ઉડ્યા, પરંતુ આગને જોઈ શક્યા નહિ, કેવળ વાવાઝોડાંનો શબ્દ

સાંભળી શક્યા, તમે મારી વાતપર વિશ્વાસ રાખ્યો નહિ, પથારીમાં બેઠા બેઠા હસવા લાગ્યા; એ વખતે ઘરમાં જોરથી આમ સળગી ઉઠી, આગના શબ્દ આગળ વાવાઝોડાંનો શબ્દ દબાઈ ગયો ! ત્યારે તમે એકદમ ઉઠી મારા બાઈને લઈ નાહા; અરે આ શું ? શાનો અવાજ ? ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ ઘોડાનો શબ્દ જણાય છે; આવી બયંકર રાત્રે ઘોડાપર ચઢી અહીં કોણ આવે છે ? નહીં શત્રુનું સૈન્ય. ” તેણે તરતજ પોતાના નાના દીકરાને છાતીએ વળગાડી લીધો, ત્યાર પછી તે ખારણાં તરફ ચાલ્યો.

ગુલબેગમ તેને અટકાવી કહેવા લાગી, “ પિતાજી દરવાજો ન ખોલતા, હમણાંજ શત્રુના હાથમાં જઈ પડશો. છાપરાપર ચઢી નાસો, નહિં તો નાસવાનો બીજો રસ્તો નહિ રહે. મને ઘોડાના દાખડા સ્પષ્ટ રીતે સંભળાય છે, શત્રુઓ આપણાં આંગણાંમાં હાજર થયા છે ! હવે વખત નથી, નાસો, જલદી નાસો, ઘણા શત્રુઓ આવ્યા છે. ”

ગુલબેગમે એકદમ ખારણાં ખંધ કર્યાં. ત્યાર બાદ એક બારે પેટી લાવી ખારણાં પાછળ મૂકી દીધી. ગુલામહુસેન તે દરમિયાન છાપરાપર ચઢી પુત્ર સાથે રાત્રિના અંધકારમાં અદક્ષ થઈ ગયો.

એક ક્ષણમાં ખારણાં ખખડ્યાં, “ ઘરમાં કોણ છે, ખારણાં ઉઘાડો ! તમે શું સુઈ ગયાં છો ? ”

ગુલબેગમ ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠેલ માથુસની પેટે કંટાળા ભર્યા અવાજે બોલી, “ તમે કોણ છો, આટલી રાત્રે ગૃહસ્થના દરવાજા

પર હલ્લો કેમ કરી છે ? શામાટે દરવાજા ખોલીએ ? તમારે શાની જરૂર છે ? કેને ખોળો છે ?”

બારણે ઉમેલામાંથી એક કહ્યું, “અમે જેને શાધીએ છીએ, તે આ ઘરમાં જ છે. જો જલદી દરવાજા નહિ ઉઘાડે તો અમે બારણાં તોડી નાખશું; તમારે બધાને ઘરમાં જીવતાં દેવાનું પડશે—” એ માણસ બંદુકના કુંદાવડે બારણાંપર આઘાત કરવા લાગ્યો.

ગુલબેગમે કહ્યું, “તમે ગમે તે હો, એક ક્ષણ થાઓ. આટલી બધી શી ઉતાવળ છે ? છોકરાં ઉધે છે, તેઓ બીકનાં માર્યાં ઉઠશે તો તેને છાત્યાં રાખવાનું કામ અઘરું થઈ પડશે. હું દરવાજા ઉઘાડું છું, લૂટારાઓની બીકથી એક ભારે પેટી બારણાં આડી મૂકેલી છે, તે હું એકલી દૂર કરી શકીશ નહિ; ઉભા રહો, મારી માને બોલવું. મા, ઉઠ, ઉઠ, કેમ દરવાજા ઉઘાડવાનું કહે છે; પેટી પકડ, આપણે તે ખસેડી દરવાજા ઉઘાડીએ.”

ગુલબેગમની મા બીજા ઝોરડામાં હતી, તે અંદરનાં બારણેથી તે ઝોરડામાં આવી બોલી, “તું આટલી રાતે પણ અમને શાંતિથી ઉઠવા નહિ દે ? આટલી બધી બબડે છે કેમ ? બારણાં પાસે પેટી ફાણ લઈ ગયું ! તારો બાપ—”

ગુલબેગમે માનાં મ્હોંપર હાથ દાબ્યો, તેના કાનમાં ધીમેથી કહ્યું, “ચુપ રહે મા, બારણે ફરમાન છે.”

બારણાંપર ફરીથી બંદુકના કુંદાનો શબ્દ થયો, બારણે ધણી ભોંકા બારણાં તોડવા મથતા હોય, તેવું જણાવા લાગ્યું ! પરંતુ ગુલામ ફરસેનનાં ઘરનાં બારણાં મજબૂત સાગનાં લાકડાંનાં બનાવેલાં હતાં;

તે બંદુકના કુંદાથી ભાંખ્યાં નહિ, લાતોથી પણ જરાતરા ખખડવા લાગ્યાં.

ગુલબેગમે કહ્યું, “ ધગાર સખૂર કરો મહાશય, ખારણું તોડવાથી આપને શો લાભ થવાનો છે ? અમે પેટી ખસેડીએ છીએ, તે ખસેડ્યા બાદ સાંકળ ઉઘાડયું. પરંતુ અગાઉ કહો કે તમે કાણ છો ? આટલી રાતે અહીં શા માટે આવ્યા છો ? ”

આવનારાઓમાંથી એક જણે કહ્યું, “ અગાઉ ઘર ઉઘાડ-ત્યાર પછી જણે શકશે કે અમે કાણ છીએ, અને શા માટે આવ્યા છીએ. જલદી પેટી ખસેડ. ખારણું પાછળ પેટી તે કાણ રાખે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ એમ કરવાની જરૂર પડે છે; લૂરાડોની બીક ઓછી છે ? મારા પિતાં ગયા, લારેજ કમાડ પાછળ મોટી પેટી ગોઠવી ગયા છે. તે ઘેર હોત તો આટલી સાવચેતી રાખવાની જરૂર નહોતી. ”

આવનારે પૂછ્યું, “ શું કહ્યું ? તારા આપ ઘરમાં નથી ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ ના સાહેબ, તે ઘરમાં હોત તો અમે આટલા બધી ઘાંટાઘાટી શા માટે કરીએ ? તેજ આપની સાથે વાત કરત. તે લડાઇમાં ગયા છે, તે તમે જાણતા નથી ? ”

બહાર ઉભેલામાંથી એક જણે કહ્યું, “ પંખી ઉડી ગયું છે ! આ વખતે પણ તેણે આપણી આંખોમાં ધૂળ નાખી ? અમાઝીઆ મહ-અમદજને આપણને નકામી તસ્દી આપી; ખોટી વાત કહી તેણે આપણને ભૂલ ખવડાવી. આજે તેનાં હાડકાં ભાંખ્યા સિવાય છોડવાનો નથી. ”

આ વાત સાંભળી ગુલબેગમ વીજળી પડી હોય તેમ દિગ્ભ્રમ

થઈ ઉભી; તેણે લથડતે અવાજે કહ્યું, “ મહમ્મદનન ! વિશ્વાસવાતક મહમ્મદનનનું આ કામ ? તેજ અમારૂં નખખોદ વાળવા તૈયાર થયો છે ? ઓ અન્ના ! ”

આવનારઐએ બહાર ઉભા રહી થોડી મિનિટ ધીમે ધીમે વાતચીત કરી; તે વખતે વાવાઝોડાનું જોર અત્યંત પ્રબળ થયું હતું. તેઓનો અવાજ ગુલબેગમ સાંભળી શકી નહિ.

ગુલબેગમે વિચાર કર્યો, “ પિતાજી ઘેર નથી એમ કહેવામાં મેં ભૂલ કરી નથી. તેઓ તો અત્યાર સુધીમાં ઘણે દૂર નીકળી ગયા હશે; હવે તેને કોણ પકડી શકે તેમ છે ? આ રાત્રે તેની પાછળ પકવાથી કોઈનું કશું વળે તેમ નથી. વિદેશી લોકો અમારા દેશના રસ્તાઓ જાણતા નથી. પરંતુ આ મહમ્મદનન કોણ ? હાજરાઓના પ્રદેશમાં ફેટલાક મહમ્મદનન છે; તે એ શ્યતાન છે, તે આજ છે; તે બરાબર સ્પષ્ટ થતું નથી. ”

વળી ઘણા લોકોએ એકી સાથે બારણાંપર લત્તાપ્રહાર કરવા માંડ્યો. બારણાં ખડખડાટ કરતાં કંપવા લાગ્યાં. ગુલબેગમે બીકથી કંપતા સ્વરે કહ્યું, “ મા દરવાજો જલદી ખોલ; નહિ તો તેઓ બારણાં તોડી ઘરમાં પેસશે. ”

બહાર કોઈએ કોઈને માર્યો; તે સાથે એક જણ આર્તનાદ કરી બોલ્યો, “ દોહાધખાંસાહેબ, મને મારશો નહિ; મારો કશો દોષ નથી. હું જાણતો હતો કે વજીર અત્યારે ઘેરજ છે—તે માટેજ હું તમને બહીં તેડી લાવ્યો છું. તે મારો દુસ્મન છે, હું તેનું મરણ ઇચ્છું છું; તે નહિ મરે ત્યાં સુધી હું નિશ્ચિત રહી શકીશ નહિ. મેં ફેટલાક દિવસ થયાં તેનો હાયાની માથક પીણો પકડ્યો છે, તે નક્કી

ધરમાંજ છે. સ્ત્રીઓની જૂઠી વાતમાં વિશ્વાસ રાખતા નહિ. પ્રથમ ધરમાં તપાસ કરો, નક્કી તે ધરમાંજ હશે. હું તમારો આશ્રિત છું, મને દુઃખ ન દો.”

હવે ગુલબેગમને કશો શક ન રહ્યો. એ અવાજ તો તેના શત્રુ મહમ્મદજનનોજ હતો! મહમ્મદજનન સ્વદેશદ્રોહી; આટલા દિવસ સુધી તેણે આવા નીચ સ્વદેશદ્રોહીના ધરમાં વાસો કર્યો હતો.

ગુલબેગમની માએ બારણાં ખોલ્યાં કે તરતજ એક સૈનિકે ઝોરડામાં પ્રવેશ કરી શુબ્ક સ્વરે પૂછ્યું ‘ગુલામહુસેન ક્યાં છે?’

ગુલબેગમે કહ્યું, “તે લડાઈમાં ગયા છે, તે કહી શકીએ તેમ નથી. તમે તેમને શા માટે ખોળો છો?”

ગુલબેગમે બહાર જોયું, વીજળીનો ચમકારો થયો તેના પ્રકાશમાં તેને જણાયું કે ઘણા અધ્ધગાન સૈનિકો આંગણમાં એકત્ર થઈ મહમ્મદજનને લાતો મારે છે! મહમ્મદજન અતિ કપટે એ માર સહન કરે છે, અને રડતો રડતો કહે છે, “ખુદાના કસમ, મેં ત્રણ દિવસ થયાં ગુલામહુસેનનો પીછો પકડ્યો છે; તમને ખબર મોકલ્યા બાદ મેં આ ધરપર બરાબર નજર રાખી છે. તે આ ધરમાંજ છે; જો બહાર ગયો હોત, તો મને ખબર પડ્યા વિના રહેત નહિ ધરમાં બરાબર તપાસ કરવાથી તે જરૂર પકડાશે; બેઠમાન ધરમાં ક્યાંય છુપાઈ ગયો છે. ધરમાં તપાસ કર્યા સિવાય મને શામાટે પીડો છો! મને છોડી દો, માફ ખૂન કરવાથી આપને શો લાભ થવાનો છે? મને છોડી દેશો તો હું તમને ઘણી ખબરો આપી શકીશ, મને છોડી દો તમારી લાતોથી મારાં તો હાડકાં ખોખરાં થઈ ગયાં!”

એક જણે કહ્યું, “કુતરો સાચું બોલતો જણાય છે; તેના હાથ પગ છોડી નાખો. ગુલામહુસેન ક્યાં છુપાયો છે, તે જોઈએ; એ બાઈઓ ખોટું બોલતી હશે, તો તેઓને ગર્દન મારશું.”

હાલિમાએ પોતાની આગળ હબેલા સૈનિકને કહ્યું. મારા પતિ ઘેર નથી; અમારાં વચનપર શ્રદ્ધા ન હોય તો ઘર તપાસો. મનુષ્ય કંઈ દીડી નથી કે એકાદ દરમાં છુપાવી રાખું. મારા પતિ કાલે ઘેર આવ્યા હતા, આજે સંધ્યાકાળ પછી પાછા ચાલ્યા ગયા છે, તેની ખબર નથી, તોપણ અત્યારસુધીમાં તેઓ બહુ દૂર નહિ ગયા હોય. મને લાગે છે કે તે પાસેનાં ગામમાં ફાજની શોધ કરવા ગયા હશે, તેઓ ત્યાં વારંવાર જાય છે. ક્યારે ક્યાં જાય છે તે અમને કહી જતા નથી. ગુલબેગમને કંઈ કહી ગયા હોય તો કહેજી નસે.”

અધિકાર સૈનિકે પૂછ્યું, “ગુલબેગમ ક્યાં છે?”

ગુલબેગમ એક શાલવડે પોતાનું આખું શરીર લપેટી એક ખુણામાં બેઠી હતી; તેણે કહ્યું “હું અહિંજ છું. મારી શી જરૂર છે?”

સૈનિકે કહ્યું, “તારો બાપ ક્યાં છે?”

ગુલબેગમે કહ્યું, “તે હું શું જાણું? કાલ રાતે પિતાજી ઘેર હતા, આજ રાતે પણ તેઓ ઘરમાં હતા, આ ઘરમાંજ સૂતા હતા; તમે જ્યારે બારણાંને ધક્કા મારવા લાગ્યા, ત્યારે મેં તેમના ઘરમાં જઈ જોયું તો તેઓ જણાયા નહિ. મારા પિતાની સાથે મારો નાનો ભાઈ પણ જોવામાં ન આવ્યો. તમારો પત્નો મળવાથી, તેઓ નાચી ગયા લાગે છે. મહમ્મદજન કહે છે કે તે સાયંકાળથી અમારા ઘર પર પહેરો ભરે છે. તો પછી મારા પિતા મંત્રજાને વાયુમાં તો મળી ગયા નહિ હોય, નહીં મહમ્મદજને તેને બહાર જતા જોયા છે;

તેને પૂછશે તો જણાશે કે તેઓ કંઈ બાબતે ગયા છે. તોપણ તે
એ વાત જણાવશે કે નહિ તેની ખાત્રી નથી; મહમ્મદનન પિતાજીની
પાસે લાંચ લઈ જસુસીપણું કરતો હતો. અત્યારે મને જણાય છે
છે કે તે ફક્ત અમારી પાસેથીજ નહિ, પણ તમારી પાસેથી પણ
લાંચ લે છે; તેની વાત તમને જણાવી છે, ને તમારી વાત અમને
જણાવે છે. બંને બાબતોથી લાંચ મેળવે છે ! ”

સૈનિકે કહ્યું, “ વાર, આ છોકરી દહે છે, તેજ ખરૂં છે.
મહમ્મદનનના પગ ખૂંટા સાથે બાંધી તેની પર સો કોપડા મારો. ”

ખાસ આખરફાર હિન્દુ શૃદ્ધસ્થો માટે જમવાનું
એકજ સ્થળ.

ધી સાગર બોર્ડિંગ હાઉસ.

માસિક ચાર્જ રૂ. ૨૨-૮-૦ અડધા માસના રૂ. ૧૧-૪-૦

કુપન ટંક સાંકળના રૂ. ૩૦-૦-૦ ટંક ત્રીસના રૂ. ૧૫,

તથા કે. અઢવાડિક ખાસ તથા કુપનની સમગ્ર રાખ-
વામાં આવી છે. વધુ ખલાસા માટે મેનેજરને મળો.

ડે. કાલબાદેવી અળસીના પાટીયા સામે.

પ્રકરણ ૧૪ મું

ખંદિની

મહમ્મદજન તરફ ગુલબેગમને ધણોજ તિરસ્કાર હતો. મહમ્મદજન અફગાનોનો જાસુસ થયો છે, સ્વદેશ તરફ બેવકા બન્યો છે, એ ધારણાને વશ થઇ તેણે તેને સજા કરાવવા ખાતરજ અફઘાન સૈનિક પાસે જૂઠી ફરિયાદ કરી હતી. અનીની પ્રતિહિંસા કેટલી બચંકર હોય છે !

ગુલબેગમનાં હૃદયમાં સ્નેહ મમતાનો તોટો નહોતો, તે જૂઠું બોલનારી પણ નહોતી; પરંતુ જે પાપી થોડા ધણા પૈસા માટે સ્વદેશ અને સ્વજાતિનો શત્રુ બને, તે કાષ્ટપણ રીતે ક્ષમા મેળવવા યોગ્ય નથી, તેને તો છગથી કે કુશળતાથી પીડવોજ, એવા મતની તે હતી; વગી મહમ્મદજને તેના તરફ જે નિષ્ફૂર વર્તન ચલાવ્યું હતું, તેને હમેશાં જે અપમાન આપ્યું હતું, તે અપમાન, તે વર્તન ગુલબેગમ કદી ભૂલી શકે તેમ નહોતું. એ હતભાગી તેને પરવવા માગતો હતો.

ગુલબેગમની વાત ખરી માની અફઘાન સૈનિકોએ મહમ્મદજનના પગોને તળાએ ખુંટા બાંધી તે પર લાકડીઓનો માર મારવેલો.

શર કર્યો ! ખુંટા પમ ચીરી માટીમાં પેસવા લાગ્યા, લોહીથી માટી
 ખસળી ગઇ; દારણુ યંત્રણાથી મહમ્મદજનન આર્તનાદ કરવા લાગ્યો.
 શુલભેગમ મનમાં કહેવા લાગી, “ થોડા સમય થઇ છે; સ્વદેશદ્રોહીને
 થોડા સમય મળી છે ! ”—પરંતુ મહમ્મદજનન વધુ યંત્રણા સહન ન
 થવાથી પાણી પાણી કરવા લાગ્યો, ત્યારે શુલભેગમને દયા આવી; તે
 વિચારવા લાગી “ જે પાપી છે, તેને સમ કરનાર ખુદા છે; મેં
 જૂઠું કહી શા માટે પાપ વહોર્યું ? આ હતભાગીનું દુઃખ જોઈ
 શકાતું નથી. ”

શુલભેગમની નાની બહેન ઉંઘતી હતી, ગરબડાટથી તે જાગી
 શુલભેગમના બોળામાં માથું રાખી રડવા લાગી. શુલભેગમ તેને શી
 રીતે શાંત પાડવી તે નકી કરી શકી નહિ. એ દરમિયાન એક અદ્-
 બાન સૈનિકે શુલભેગમ સામે આવી કઠોર સ્વરે પૂછ્યું, “ તારું
 નામ શુલભેગમ ? ”

શુલભેગમે કહ્યું, “ હા, મારું નામ શુલભેગમ. મારી પાસે શું
 માગો છો ? ”

અદ્બાને કહ્યું, “ ઉઠ, ઉભી થા, હું તને જે કંઈ પૂછું, તેના
 ખરા જવાબ આપજે; જૂઠું ન બોલતી; જૂઠું બોલીશ તો મારે
 સજા ભોગવવી પડશે, સમજ ? ”

શુલભેગમ પોતાની બહેનને શ્વાસમાં વીંટાળી તેને બોળામાં લઇ
 ઉભી થઇ, અદ્બાન સૈનિકના મુખ સામું ન જોતાં બહાર જોઇ ઉભી.

અદ્બાને પૂછ્યું, “ તું પરણી છે ? ”

શુલભેગમે ધીમેથી કહ્યું, “ ના. ”

અદ્વૈતાને કહ્યું, “અમારો જમ્બુસ મહામદ્વૈતાન કહે છે કે તું તેની ખીખી છે, પરંતુ તું તેને ત્યાં જતી નથી. જમ્બુસનાં ધનામ દાખલ તે તને લઈ જવા માગે છે.”

ગુણભેગમ કહે છે, “મહામદ્વૈતાન જૂડો છે; હું એક વખત તેના ઘરમાં થોડા દિવસ રહી હતી ખરી, પરંતુ હું તેની સાથે પરણી નથી, પરણવાની સંમતિ પણ આપી નથી. હું મરંતો બંધે ચણુ આ જાંગીમાં એની સાથે સાદી તો નહિજ કરું.”

અદ્વૈતાને કહ્યું, “મહામદ્વૈતાન કહે છે કે તે તને સાથે લગ્ન કર્યું છે, પરંતુ તું કહે છે કે મેં તેની સાથે લગ્ન કર્યું નથી; તારી વાત ખરી છે, તેની કશી સાખીતિ આપી શકીશ ?

ગુણભેગમે કહ્યું, “તેની વાત ખરી હોય તો તેજ સાખીતિ આપે તો શો દોષ છે ?”

અદ્વૈતાને કહ્યું, “તે અહીં શી સાખીતિ આપે ? આ તેનું મામ નથી. તું મારી સાથે ચાલાકી કરતી નહિ, કરશે તો મારે મુશ્કેલીમાં આવી પડીશ. તારી મા ક્યાં છે ? તેને હું આ વાત પૂછવા માગું છું.”

ગુણભેગમે કહ્યું, “મારી મા અહીંજ છે, પરંતુ બયથી તેની ખુદ્દિ ચાલી ગઈ છે; તેને આ વાત પૂછતાં તે શું કહેશે તે હું જાણતી નથી.”

અદ્વૈતાને સૈનિકે ગુણભેગમની વાતપર ધ્યાન ન આપતાં મોટા સાદે કહ્યું, “ગુણભેગમની મા ક્યાં છે, જલદી મારી આગળ હાજર થાય; હું તેને એકાદ બે સવારો પૂછવા ઇચ્છું છું.”

હાત્રિમા પગથી માથા સુધી વસ્ત્રોથી ઢંકાઈ અદ્વૈતાને સૈનિકની સામે આવી ઉભી.

સૈનિકે કહ્યું, “ આ તારી દીકરી છે ?”

હાલિમાએ કહ્યું, “ હા સાહેબ.”

સૈનિકે પૂછ્યું, “ તેની સાદી થઇ છે કે નહિ, ખરું કહેજો.”

ગુલબેગમને જોઈને કોઈ મુશીબત આવી પડી છે ! મારી મા કદાચ અશ્વગાન સૈનિકનો સવાલ ન સમજતાં ગમે તેવો જવાબ આપશે. માટે તેણે એકદમ જવાબ આપી દીધો કે “ હું તો પ્રથમથીજ કહું છું કે મારી સાદી નથી થઈ. તો પછી મારી મા શું એમ કહેવાની છે કે મારી સાદી થઇ છે ?”

ગુલબેગમની મા ભયથી કંપતી હતી, ગુલબેગમનાં વચનો તેણે ન સાંભળ્યાં; તેણે કહ્યું, “ હા સાહેબ, મારી દીકરીની સાદી થઇ છે, સાદી ન થઇ હોત તો તે ક્યા સ્વાદે એટલા બધા દિવસો મહમ્મદજનને મેર ખુબરત ?” હાલિમાએ વિચાર્યું કે “સાદી થઇ છે એમ સાંભળતાં અશ્વગાન ગુલબેગમને છોડી દેશે.”

હાલિમાની વાત સાંભળી અશ્વગાન સૈનિકે ગુલબેગમ તરફ ગુસ્સાથી જોઈ કહ્યું, “ શું ! મારી સાથે ચાલાકી ! મારી પાસે જીંદું ! તને ઝાડની ડાળે લટકાડી ચાલુકનો માર માર્યા સિવાય તું સાચું બોલવાની નથી વાડ, હવે મારી વાત સાંભળ, જે મહમ્મદજન તારો ઘણી હોય, તો હું તને છોડી દઉં છું, તું ખુશીથી તેની સાથે જા; અને જે તારી સાદી ન થઇ હોય તો મારી સાથે આવવાને માટે તૈયાર થા; અમીરની આજ્ઞાથી હું તમને બધાંને કેદ કરી લઇ જઈશ. અમારી સાથે તમારે બધાંને દાખુલ આવવું પડશે.”

ગુલબેગમ આ ઠોર આજ્ઞાથી કંપવા લાગી; તે આરે તરફ અંધકાર જોવા લાગી.

મુલબેગમની મા અદમાન સૈનિકનો હુકમ સાંભળી તેના પગમાં પડી કદરુ અવાજે બોલી, “ સાહેબ, મહેરબાની કરી મને છોડી દો. અમને કાપુલ ન લઈ જાઓ. મારે નાનાં છોકરાં છે, મારી બુઢી મા છે; કાપુલ સુધી જતાં રસ્તામાંજ અમે મરી જઈશું. અમારૂં રક્ષણ કરો. કૃપા કરી અમને છોડી દો. અને જો જવુંજ પડે તેમ હોયતો આ રાત રહી જાઓ. આવાં અંધારાંમાં, આવાં વાવાઝોડાંમાં રસ્તાપર કેવી રીતે ચલાશે ?”

અદમાન સૈનિકે કઠોર સ્વરે કહ્યું, “ ચુપ કર બાંદી ! અમે દયા રાખવા આવ્યા નથી, અમે હુકમના ચાકર છીએ. આ રાતેજ તમારે બધાંને કાપુલ આવડું પડશે; કોઈપણ જાતની આનાકાંની ચાલશે નહિ. જલદી બહાર નીકળો, અમારે મોકું થાય છે.”

હુસિમાએ કહ્યું, “ અત્યારે માણસો પથ નથી, અત્યારે ઘેણ કાણુ તૈયાર કરશે, વળી જણસો બાંધવાને પણ વાર લાગશે. ચાકરો તો અમારા ધણી સાથે ચાલ્યા ગયા છે.”

અદમાન સૈનિકાએ કહ્યું, “ ઘોડાનું શું કરવું છે ? તમે શું એમ ધારો છો કે ઘોડાપર ચઢી આરામ કરતાં કરતાં કાપુલ જઈશું ? તે આશા તણુ દેજો. તમારે બધાંને ચાલતાં જવું પડશે; ચાલી શકશે નહિ તો પીઠપર ચાણુક પડશે. બાંદીએને વળી ઘોડાપર ચઢવાનો શોખ ! ”

હુસિમાએ કહ્યું, “ સરસામાન નહિ બાંધીએ ? વળી આવી સાખત ટાઢમ ! બરફ ઉપર ખાલી પગે કેવી રીતે ચાલી શકાશે ? અમને ખાલી પગે ચાલવાની ટેવ નથી.”

અમદાવાદ સૈનિકો હસીને કહ્યું, બાંદીને વળી માન અપમાન કેવું? આલવાની ટેવ નહિ હોય તો પીડપર માર પડતાં ટેવ પડી જશે. જલદી બહાર નીકળો. અમે એક ક્ષણ પણ યોગ્યતા તૈયાર નથી.

ગુલબેગમ સમજી ગઈ હતી કે આ પાપાણુ હૃદયવાળા અમદાવાદને વિનંતિ કરી કાલાવાલા કરવાથી કશું વળે તેમ નથી, માટે તેણે આ વાતચીત દરમિયાન મુસાફરીની બધી તૈયારી કરી રાખી હતી. તેણે પોતાનાં ભાઈ બહેનોને ઉડાડી ગરમ પોશાક પહેરાવ્યો. પેટી ખોલી ફેટલાંક ગરમ લુગડાં બહાર કાઢી તે પોતાની નાનીને પહેરાવ્યાં વિનંતિ કરી. ચાર પછી તે થોડું ઘણું ખાવાનું બાંધતી હતી, તે વખતે એક કદાવર બાંધાના અમદાવાદે આવી, પોતાના હાથમાંની શાકડી ગુલબેગમની પીઠને અડકાડી કહ્યું, “જલદી બહાર નીકળ બાંદી!”

રાત પૂરી થવા આવી હતી; મળસ્કાંનાં અજવાળાંમાં ગુલબેગમે જોયું કે પોતાના ગામની બધી સ્ત્રીઓ અને તેઓનાં છોકરાં આંગણમાં એકઠાં થયાં છે. અમદાવાદે તેઓને બંદીવાન કરી કામુદ લઈ જવાના હતા. હતભાગિનીઓના કાતર આર્તનાદોથી ચારે દિશા કંપી ઉઠી હતી. તે વખતે વરસાદ બંધ પડ્યો હતો, વાવાઝોડાંનું તોફાન પણ શમ્યું હતું.

ગુલબેગમે જોયું કે અમદાવાદ સૈનિકો સરદારની સ્ત્રી અને તેની દીકરી શેરિનને પણ ત્યાં ધસડી લાવ્યા છે. તેઓના પગમાં પગરખાં ન હોતાં, તેઓએ ઝીણું વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં, તે લુગડાં દૂર દેશમાં મુસાફરી કરવાને ઉપયોગી નહોતાં, તેઓ ધરમાં ઉંઘતાં હતાં, એ ઉંઘતી સ્થિતિમાંજ તેઓને બંદીવાન કરવામાં આવ્યાં હતાં. ગુલબેગમ મામની સ્ત્રીઓની રડારોળ સાંભળી બહુજ દિલગીર થઈ; તે આંસ

પાળી શરી નહિ. બધાં બંદીવાનો ઉંચે અવાજે રકારોળ કરતાં ત્યાં, ફક્ત ગુલબેગમ શાંતિથી આ બધું જોઈ રહી હતી. આવી મથકર મુશ્કેલી વખતે પણ મમરાઈ નહોતી, બ્હીકથી બ્યાકૂળ થઈ હોતી. તે પોતાના સહુથી નાના ભાઈનું શરીર શાલમાં લપેટી ઈંધાડવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. તેની નાની બ્હેન પરિઆનુની ઉંમર ૧૩ વર્ષની હતી; તે બ્હીકથી મમરાઈ બંને હાથે ગુલબેગમને ખાશ રી ઉભી હતી. ફાતિમા ગુલબેગમની બીજી બ્હેન હતી, તેની ઉંમર ૧૨ ચૌદ વર્ષની હતી, તે બ્યાકૂળભાવે રૂદ્ધ કરતી કરતી ગુલબેગમને ટાળી ઉભી હતી; એકાએક આ દુઃખ આવી પડતાં તેઓને ક્યાં જવાનું છે, કેમ જવાનું છે, તે સમજી ન શકવાથી ફાતિમા આંસુવાળી ખાંખોએ બ્હેનનાં મ્હોં સામું જોઈ ઉભી હતી.

અફઘાન સેનાપતિના હુકમથી બંદિનીઓ સૈનિકાથી વીંટલાઈ તવારમાંજ દુર્ગમ માર્ગપર ચાલવા લાગી. રસ્તો તો હતો નહિ, હાડ ઉપર જે પગલાં પડ્યાં હતાં, તે લક્ષ રાખી બધાં ચાલવા લાગ્યાં. અશ્રુપ્રવાહથી છતી પલાળતી સ્ત્રીઓ પોતપોતાનાં અગ્ન્યાઓ સાથે હંમેશને માટે પોતાનાં ધરખાર છોડી ચાલી. તેઓનાં હાસ્યથી ઈશ રહેલાં મકાનો સ્મશાન માફક પાછળ પડ્યાં રહ્યાં. ગામમાં માણુ-તનું જણ્યું પણ રહ્યું નહિ.

ચાલતાં ચાલતાં એક સ્ત્રી રડી પડી. “ પહાડ ઉપર ચાલતાં ચાલતાં મારા પગ ચિરાઈ ગયા છે, હવે ચાલી શકતી નથી. મારાં પ્રકરં ક્યાં ગયાં ? હાય અમ્મ ! ”

ગુલબેગમે અવાજ ઓળખ્યો, તે સ્ત્રી તેની મા હતી. હાલિમા ? ટોળાંમાં જતી હતી, તે ટોળું થોડું આગળ હતું; તે સમજી ન પડી કે મારાં છોકરાં મારી પાછળ આવે છે.

ગુલબેગમે આગળ જઈ કહ્યું, “મા, રડ નહિ, અમે બધાં આવીએ છીએ. કાઠી ને શેરિન પણ મારી સાથેજ છે. તારાં પગરખાં કાઠીને આપ્યાં છે; પથરથી તેના પગ ફાટી ગયા છે, તે ખાલી પગે ચાલી શકે તેમ નથી. તું મારાં પગરખાં પહેર. મને ખાલી પગે ચાલતાં અડચણ પડતી નથી.” ગુલબેગમે ચાલતાં ચાલતાં પગરખાં કાઠી પોતાની માના હાથમાં આપ્યાં.

હાલિમા રડતી રડતી બોલી, “દાઢથી મરી ગઈ! માઈ આખું શરીર દાઢથી હીમ ગઈ ગયું છે.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “બાહને બોળામાં લઈ આ શાલ ઓઢી લે, તેથી તને અને બાહને બંનેને ટાઢ નહિ વાય. આપણે સાથેજ છીએ, મરશું તો સાથેજ મરશું. એક દિવસ મરવાનું તો છેજ, તો પછી મરણથી આટલું બધું ડરવું શા માટે ?”

પાછળથી એક સૈનિકે પડકારો કર્યો, “રસ્તામાં આટલી ગર-બક કેમ કરો છો ? જલ્દી ચાલો.” શેરિન એ સૈનિક પાસેજ હતો, તેની પીઠ પર લાકડી પડી. બધાં હતાવળે ડગલે ચાલવા લાગ્યાં. ગુલબેગમે બધાંને આશ્વાસન આપવા લાગી. દોર હૃદયવાળા સૈનિકો ગુલબેગમનું રૂપ અને આવી ફારશુ મુશ્કેલીમાં પણ તેનાં ચિત્તની દૃઢતા જોઈ તેના પક્ષપાતી થઈ પડ્યા.

સૂર્યોદય થયો. જેમ જેમ વખત જતો ગયો, તેમ તેમ સૂર્ય કિરણો પ્રખર થતાં ગયાં. બંદીઓ રસ્તાપર ચાલતાં થાકી ગઈ હતી; તેઓનાં શરીરપર પરસેવાનાં રેલા ચાલ્યાં હતાં. નાનાં બાળકોને બૂખ્યાં થયેલાં હોવાથી ગુલબેગમે સૈનિકો પાસે ખાવાનું માગ્યું. સૈનિકોએ તેને કેટલીક રોટલીઓ આપી. ગુલબેગમે તેરડે પોતાનાં બાહ

બહેનોને સંતાપ્યાં, પોતે કશું ખાધું નહિ. રસ્તાની બાજુએ નાનાં નાનાં
ઝરણાં હતાં, તેમાંથી બોબે બોબે પાણી લઇ બાઇ બહેનોને પાણી
પીવરાવ્યું, પોતે પણ હાથ પગ તથા મોં ધોયાં.

બપોર થયો. સૂર્યના તાપથી જમીન ધગી મઇ, બંદિનીઓના
પગ સીઝાવા લાગ્યા; તેઓ દુઃખથી આર્તનાદ કરવા લાગી! ગુલબેગમ
ઉઠાડે પગે ચાલતી હતી, તેનાં કામળ પગનાં તળીઆંપર ફેણા
પડ્યા તેના પગ ઠેકઠેકાણે ફાટી ગયા, એ ફાટમાંથી લોહી નીકળવા
લાગ્યું. બપોર વીસા બાદ બંદિનીઓને પર્વતની પાસે આવેલાં આંખ-
લીનાં ઝડો નીચે વિશ્રાંતિ લેવાની રજા મળી. લાંબો રસ્તો કાપવાથી
તેઓના પગ સૂજ ગયા હતા, ઠંડા પાણીના ઝરામાં પગ ધોઇ તેઓ
જરા સ્થાંત થઇ, આંખલીનાં ઝાડ નીચે આંખલીના પાકા ફાતરા પડ્યા
હતા. તે બાળકો વીણી ખાવા લાગ્યાં. કોઇ કોઇ શીતળ છાયા નીચે
ઉઠી ગયાં. ધણાં બૂખનાં માર્યા રડવા લાગ્યાં. ગુલબેગમે એક
સૈનિકને દહીં, “ઝાડપર ચઢી આંખલી પાડી આપશો! છોકરાંઓને
બહુ બૂખ લાગી છે, તેઓ બહુ દુઃખી થાય છે.”

સૈનિક ગુલબેગમની માગણી તરછોડી શક્યો નહિ; તેણે ઝાડ
પર ચઢી થોડો પાકેલી આંખલી પાડી દીધી. ગુલબેગમે પોતે થોડી
ખાધી પોતાનાં બાઇ બહેનને થોડી ઘણી આપી મઇ રાતે તેણે થોડું
ખાવાનું સાથે લેવાનો વિચાર કર્યો હતો પણ સૈનિકોની ઉતાવળથી
કંઇ લઇ શકી નહોતી. થોડી ઘણી રોટલી સાથે લીધી હોત
છોકરાંને આટલું દુઃખ વેઠવું ન પડત. એવો વિચાર આવવાથી ગુલ-
બેગમે નિસાસો નાખ્યો.

ઝાઝી આંખલી ખાવાથી માંદું પડારો એ બજુતાં છતાં ગુલબેગમ

બૂખ્યાં છોકરાંને અટકાવી શકી નહિ, ગમે તે રીતે બૂખ ન શાંત કરે તો તેઓ શી રીતે બચે ? ગુલબેગમ પોતાનાં અને પોતાની સોખતણોનાં ભવિષ્યનો વિચાર કરતી કરતી સૂઇ ગઈ.

બપોર પછી ગુલબેગમની જાંઘ ઉડી; તેણે એક સૈનિકે પૂછ્યું, “આજ રાત્રે આપણે ક્યાં રહેશું ?”

સૈનિકે કહ્યું, “તે પછીથી જાણાશે.”

ગુલબેગમે પૂછ્યું, “આપણે કાબુલ ક્યારે પહોંચશું ?”

સૈનિકે કહ્યું, “ખુદા જાણે, હું તે જાણતો નથી ત્યાં પહોંચતાં બે દિવસ પણ લાગે ને બે અઠવાડિયાં પણ લાગે.”

ગુલબેગમ નિસાસો મૂકી બોલી, “તારે આ છોકરાઓનું શું થશે ? આટલો બધો લાંબો પંથ એ કેરી રીતે ચાલી શકશે ? મારા પપ્પા પણ ફાટી ગયા છે. આજ રો આલી શકીશ, પણ કાલે તો કદાચ નહિ ચાલી શકાય.”

સૈનિકે કહ્યું, “ચાલી નહિ શકે તોપણ ચાલવું પડશે, ખીજો ઉપાય નથી. તે પગરખાં સાથે લીધાં હોત તો સાફ હતું; તારાં પગરખાં ક્યાં છે ?”

ગુલબેગમે કહ્યું, “મારાં પગરખાં મેં મારી માને આપ્યાં છે. ખાલી પપ્પા ચાલતાં મારી માને બહુ પીડા થતી હતી; તેના પગની સ્થિતિ જોઈ મારાં પગરખાં તેને આપ્યા સિવાય રહેવાયું નહિ.”

સૈનિકે કહ્યું, “તું બહુ માતૃમક્ત છે ! હવે દુઃખ લાવવાથી શું ફળ મળે તેમ છે ? તારૂં દુઃખ જોઈ અમે કરો ઉપકાર કરી શકીએ એવી સ્થિતિમાં નથી.”

સૈનિકો અંદિઓને લઇ વળી આગળ ચાલવા લાગ્યા. તે રાત્રે તેઓએ એક ગામમાં ધામે નાખ્યો. એક નાનાં ઘરમાં સો કરતાં વધુ અંદિનીઓને પૂરી રાખવામાં આવી ! એ નાનાં ઘરમાં સૂતાનું તો દૂર રહ્યું, પણ બધાંને સારી રીતે બેસવાની પણ સગવડ ન મળી, ઘણી મુશીબતે તેઓએ રાત વીતાડી. તે રાતેજ ઘણાંખરાં બાળકોને તાવ આવ્યો, તેઓએ ભૂખે પેટે આંખઘી ખાધી હતી. તાવની અકામણથી નાનાં નાનાં છોકરાં એ નાનાં મકાનમાં તરડવા લાગ્યાં. તેઓનાં રક્તથી પથ્થરો પણ બળે રડવા લાગ્યા; પરંતુ તેથી અશ્વિગ્ન સૈનિકોની ઊંઘ હડી નહિ.

ગુલબેગમની નાની બહેન પરિઆનુએ રડતાં રડતાં કહ્યું, “ બહેન, મને થોડું પાણી આપો, તરસથી માઈ ગયું સુકાઇ ગયું છે. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ અરે, તાઈ દુઃખ જોઇ મારા છાતી ફાટી જાય છે ! પણ અહીં પાણી ક્યાંથી લાવવું ? ”

તરસનાં દુઃખથી બાલિકા ઉન્માદિનીની માથક બરાડા પાડવા લાગી. ગુલબેગમ પાસે બેસી રડતી રડતી બહેનની સેવા કરવા લાગી. રસ્તાનો થાક, તેપર આખી રાતનું જગરણ; રાત પૂરી થતાં ગુલબેગમને ઉંઘ આવી. તે દિવાલપર પીઠ રાખી સૂઇ ગઇ.

સવારમાં પરિઆનુ જરા શાંત થઇ, પરંતુ બપોરે તેની અવસ્થા શોચનીય થઇ પડી. તેના તાવે સન્નિપાતનું રૂપ ધારણ કર્યું. પરિઆનુ સન્નિપાતમાં બકતી બકતી બરાડા પાડવા લાગી પરિઆનુ ચાલી શકે તેમ નહોતી; રસ્તામાં તે વારંવાર બેભાન થઇ જવા લાગી. ગુલબેગમ બહુજ મુંઝાઇ; તે કાયર કાયર થઇ ગઇ. તે પોકાર કરી

હી, “ ખુદા, હયા કર. મારી બહાલી પરિઆનુને બચાવ; હવે દુઃખ ન આવ, ઓ ખુદા !”

પરંતુ પ્રજુએ તેની પ્રાર્થના ન સાંભળી. ચાલવામાં વિલંબ થતો જોઇ સૈનિકો મર્જના કરવા લાગ્યા; કોઇ મોઇની પીઠ પર લાકડીઓ પડવા લાગી. પરંતુ ગુલબેગમ પોતે ચાલી શક્તી નહોતી, પગના ધામાંથી લોહી ઝરતું હતું; આવી સ્થિતિમાં માંદી બહેનને ઉપાડી તે કેટલું ચાલી શકે ? છેવટે તેણે પોતાની મા પાસેથી પગરખાં માગી લીધાં; પરંતુ તેના પગ એટલા તો ડુલી ગયા હતા કે પગર-ખાંમાં પગજ ન પેઠા.

અપોરે બંદિનીઓને એક જંગલમાં વિસામે લેવા દેવાનો હુકમ થયો. તેજ રાત્રે ગુલબેગમની વહાલી પરિઆનુ મરણ પામી; જે દિવસ પછી તેનો નાનો ભાઇ પણ મરણ પામ્યો, કરુણામય વિધાતાએ તેઓની પીડા જોઇ છેવટે તેઓને પોતાના શાંતિમય બોબે ઉપાડી લીધાં. ગુલબેગમ માટીપર પડી અધીરભાવે રૂદન કરવા લાગી. તેનું હૃદય ચરાઇ ગયું.

પ્રકરણ ૧૫ મું

સ્રીની ચતુરાચ

રસ્તાની મુશ્કેલીથી કેવળ ગુણભેગમનાં ભાષ બહેનજ મરણ પામ્યાં એટલુંજ નહિ. એ રોગાંમાં જેટલાં નાનાં છોકરાં હતાં તેઓમાંનાં ઘણાં ખરાં પોતાની માનો ખોજો તજી એ બચાંકર રસ્તાની પડખે શાંતિથી હંમેશની જીવમાં પડ્યાં; અભાગિની હાજરાઓએને મરણ પામેલાં પુત્ર-કન્યાઓ માટે શોક પ્રગટ કરતા જેટલો પણ સમય ન મળ્યો ! તેઓને પોતાનાં વહાલાં આજકાનાં શ્રમોને રસ્તાની બાજુએ ફેંકી સૈનિકો સાથે કાબુલ તરફ ચાલવું પડ્યું. તેઓના હૃદયભેદી શોકનું વિવરણ ભાષાદ્વારા પ્રકાશ કરવું એ અસંભવિત છે.

પરંતુ હાજરાઓના શોકથી અદ્ભુત સૈનિકોનું હૃદય ડગ્યું નહિ. પ્રાણથી પણ અધિક છોકરાંના મરણથી રડતી સ્ત્રીઓને તેઓ ઘેટાંના રોળાંની માફક લપ યાત્રા. પાંચ દિવસ યાત્રા બાદ બંદીની-ઓએ એક વિશાળ સપાટ મેદાનપર અસંખ્ય તંબુઓ જોયા. એક દિવસ તે વિશાળ મેદાન ધાન્યનાં ખેતરોથી ચોભરું હતું, લગાઇ શકે

થતાં એ સ્થાને અફગાન સૈનિકોની છાવણી પડી હતી. ચારે તરફ અમૂલ્ય તંબુઓ ઠોકાયા હતા.

પાંચમે દિવસે સંધ્યાકાળ વખતે ભૂખી તરસી, શોકથી વિહવળ બની ગયેલી હાજરાઓએ એ છાવણીમાં આવી પહોંચી. તેઓને એક તંબુમાં રહેવાની રજા મળી. તેજ રાત્રે તેઓને જોઈએ તેટલું ખાવાનું આપવામાં આવ્યું. ગુલબેગમ પોતાનાં ભાઈબહેનના શોકથી વિહવળ બની ગઈ હતી, સ્નેહમય પિતાનાં અમંગળની આશંકાથી તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેતી હતી; તેણે જરાપણ ખાધું નહિ. ખાઇ લીધા પછી બધાં ઊંઘી ગયાં, ગુલબેગમ એક ખુણામાં જીવન્મૃતવત્ પડી રહી.

બીજે દિવસે સવારમાં અમીરનો ફોજદાર બંદિનીઓને જોવા આવ્યો. એક સૈનિકે લગભગ વીસ યુવતીઓને એક તંબુમાં એકત્ર કરી અને તેઓને વાગ હોળી કરી પરીક્ષા આપવા માટે તૈયાર થઈ રહેવાનું જણાવ્યું. વજીરનંદિની ગુલબેગમ અને સરદારનંદિની શેરિન એ ટોળામાં હતી.

ફોજદારે હવાલદારને જણાવ્યું હતું કે “મારે પોતાને માટે પાંચ છ બાંદીઓ ખરીદવી છે.” આ વચ્ચેના સાંભળી ગુલબેગમનું મ્હોં સુકાઈ ગયું. ફોજદારની બાંદી થવાનું તેને ન ગમ્યું. તે પોતાનાં નસીબને ધિક્કારવા લાગી.

ગુલબેગમે પોતાની સોંપતણેને કહ્યું, “જો બાંદીગિરિ કરવી પડે, તો અમીરની બાંદી થઈશ; બીજા કોઈની દાસી થવાની નથી.”

શેરિને કહ્યું, “તને પસંદ કરશે તો તું ફોજદારની બાંદી થઈશ-

૧ ! આપણે વીજ નણીઓ છીએ, સાંભળવા મુજબ ફેજદાર પાંચ થી વધુ બાંદીઓ ખરીદવાના નથી. અમે છીએ, ને તે તને પસંદ રશે ? ફેજદાર મને ખરીદશે, તો હું ધણીજ ખુશીથી તેની સાથે જઈશ. ફેજદારની બાંદી થવું એતો બાઝની વાત છે ! આટલી બધી રસી લીધા માદ જરાપણ વિશ્રાંતિ મળે એટલે બસ. ”

ફેજદારે યુવતીઓને જોઈ ગુણબલગમ અને બીજી પાંચ નણીઓને પસંદ કરી. શેરિન તેને પસંદ ન પડી.

ફેજદાર હવાલદારને હુકમ આપી હાવણી તરફ જવા લાગ્યો, મેં વખતે ગુણબલગમે હાથ જોડી કહ્યું, “ સાહેબ, આપ મને બાંદી બનાવવાની મતલબ રાખો છો, એ શું ખરૂં છે ? ”

ફેજદારે ગુણબલગમને પગથી માથાં સુધી નિહાળી કહ્યું, “ હા, મરૂં, એ વાત કેમ પૂછે છે ? ”

ગુણબલગમે કહ્યું, “ મને બાંદી બનાવી આપના દોલતખાનામાં તથા જતાં આપ મુશ્કેલીમાં આવી પડશે, એમ ધારી હું આપને મથમથીજ સાવચેત કરી દઉં છું. હું કોણ છું, તે આપ જાણતા હો; હું હાજરા રાજ્યના વજીરની કન્યા ગુણબલગમ છું. સેનાપતિ ફરિદશાહે મને લાવવા માટે મારા પિતા પાસે દૂત મોકલ્યો હતો; મને બાંદી બનાવવા માગે છે. ”

ફેજદારે ધીમેથી કહ્યું, “ સેનાપતિ ફરિદશાહ ! એ શું ખરૂં ? ? સૈનિકો, તમે આ સંબંધમાં કશું જાણો છો ? ”

એક સૈનિકે કહ્યું, “ પહેલાં તો હું સાંભળ્યું નથી, મેં સાંભળ્યું છે કે આ ઓરત આપણા જસુસ મહમ્મદજનની બીબી છે. ફરિદશાહ તેને બાંદી બનાવવા માગે છે, એ વાતતો અત્યારેજ સાંભળી.

ગુલબેગમે ધીરજથી જણાવ્યું, “આપ મરજી પ્રમાણે કરી શકો તેમ છો, ફરિદશાહ આપની ગુસ્તાફિ જોઈ જો ગુસ્સો કરે, તો તે ગુસ્સો આપના પરજ કરશે, મારાપર ગુસ્સો કરવાનું કશું કારણ નથી. મારી સોખતણો સાક્ષી છે કે મેં આપને ફરિદશાહનો અભિપ્રાય જણાવ્યો છે; આપ મારી આ વાતપર ધ્યાન નહિ આપો, તો તે વાત તેના જણનામાં આવતાંજ તે આપ પાસે આતો ખુત્રાસો માગશે, આમાં મારો દોષ નથી.

ફૈઝદાર બોલ્યો, “સાખીતિ ? તારી વાત ખરી છે, તેની સાખીતિ શી ? ફરિદશાહે તને બોલાવવા માટે દૂત મોકલ્યો હતો, તેની કંઈ સાખીતિ છે ?”

ગુલબેગમે કહ્યું, “મારા ડાકાની છોડી શેરિનને પૂછી જૂઓ. મારી મા પણ મારી સાથે આવી છે, તે ખીજ તંબુમાં છે, તેને પૂછશો, તો બધી વાત જણાશે કે મને લાઈ જવા માટે ફરિદશાહે મારે ઘેર બે વખત દૂત મોકલ્યો હતો કે નહિ. મેં સાંભળ્યું છે કે ફરિદશાહ અપમાન સહન કરી શકતા નથી; તે કેવા પ્રકારના માણસ છે, તે મારા કરતાં આપ વધારે સારી રીતે સમજી શકશો. આ સ્થિતિમાં આપને જેમ થોડાં લાગે તેમ વર્તના મુજબત્યાર છો.

ફૈઝદારે ફરીથી તીક્ષ્ણ નજરે ગુલબેગમ સામું જોયું, તેનું રૂપ જોઈ ફૈઝદારને તેનાં વચ્ચેનાં વિશ્વાસ પેડો. છેવટે તેણે નીચા મુરે કહ્યું, “સેનાપતિ ફરિદશાહ જો તને બાંદી બનાવવા ઇચ્છતા હોય, તો હું તને લાઈ જવા માગતો નથી. પરંતુ તું ફરિદશાહની બાંદી થવા માટે જા માટે હતાવળી થઈ છે, તે હું સમજી શકતો નથી. તેં એમ કાર્ય લાગે છે કે તેની રખાત થઈ ખુબ મોજમજ ભોગસી-

શ ! પરંતુ તું જલદી સમજશે કે તેનું જનાનખાનું વિશ્રાંતિની જગ્યા નથી. ઓ અહ્હા, તેં સ્ત્રીઓને કેવી બુદ્ધિ આપી છે ? હવાલદાર, આ બાઇને તું ફરિદશાહને ઘેર મોકલી દે. તેને મારે ઘેર લઇ જવાની જરૂર નથી. ”

ગુલબેગમ શાંતચિત્તે પોતાની માની પાસે આવી. બીજી પાંચ સુવતીઓને ફેજલદારને ઘેર મોકલવામાં આવી. તેઓની માતાઓ દીકરીઓથી છૂટા પડતી વેળા ઉંચ અવાજે રૂદન કરવા લાગી. કોઇ કોઇ દીકરી સાથે ફેજલદારને ઘેર જવાનો આગ્રહ બતાવવા લાગી, પરંતુ કોઇએ તેઓની માગણી તરફ ધ્યાન ન આપ્યું. બીજી બંદિનીઓમાં ગુલબેગમની બહેન ફાતિમાને શહેરનો એક આખરદાર મુહમ્મદ અલી ખરીદી ગયો. હાલિમા દીકરી સાથે જવાને વ્યાકૂળ થઇ, પરંતુ એક જાણતી દાસી સાથે રક્ષકો બીજીને જવા દે શા માટે ? હાલિમાનું રૂદન નિષ્ફળ નીવડ્યું ગુલબેગમે વિચાર્યું, “ ફરિદશાહની ડાહ્યા દઇ આ વખતે તો બચી; જો ફરિદશાહને ઘેર જવું પડશે, તો તેના પંજમાંથી છૂટવા માટે બીજી યુક્તિ કરવી પડશે. ” અફગાન અને હાજરાસ્ત્રીઓનાં ચરિત્રનું વિશેષત્વ એ છે કે અકસ્માત કોઇ મુસ્કેલી આવી પડે તો તેની પછી આવનારી તેથી પણ કઠણ મુસ્કેલી સામે ઝૂઝતાં તે પાછી હઠતી નથી. તેઓ કેવળ વર્તમાન કાળતોજ વિચાર કરે છે, ભવિષ્યની ચિંતા તેઓનાં મનમાં સ્થાન મેળવતી નથી.

બીજે દિવસે સવારે એક જમાદારે ઘાંટો પાડી કહ્યું, “ ગુલબેગમ બાંદી હાજર ! ”

ગુલબેગમે આગળ આવી કહ્યું, “ મારી શી જરૂર પડી ? ”

જમાદારે કહ્યું, “ તારે મારી સાથે ફરિદશાહના બગીચામાં

આવવાનું છે. તને લઈ જવાનો મને હુકમ થયો છે. તે ઠેકાણું અહીંથી બહુ દૂર નથી, છતાં ફેજદાર સાહેબે તને ચલાવી લઈ જવાની મના કરી છે, તારે ઘોડાપર સ્વાર થઈ ત્યાં આવવાનું છે. ફેજદારે જણાવ્યું છે કે તું તારી ઇચ્છા મુજબ બે સ્ત્રીઓને તારી ખાંદી તરીકે લઈ જા. બે સ્ત્રીઓને પસંદ કરી લે. ”

ગુલબેગમની કાકી-સરદારની સ્ત્રી-બોલી ઉઠી, “ ગુલબેગમ, તું મને સાથ લઈ જા. ”

સરદારની દીકરી શેરિન બોલી ઉઠી, “ હું તને કેટલી ચાહું છું જો, મને સાથે નહિ લઈ જાય ? તને તજી હું કેવી રીતે રહી શકીશ ? ”

ગુલબેગમની મા હાલિમા રડતી રડતી બોલી, “ ફાતિમા મને તજી જતી રહી; ગુલબેગમ, તું પણ મને છોડી જશે ? બે છોકરાંને સુમાવી હું રાત દહાડો શોકની આગમાં સળગી રહી છું. તું મને સાથે લઈ જા. તારૂં મ્હોં જોઈ મને શાંતિ વળશે. હાય અગ્નિ ! આ અમાગિનીનાં નસીબમાં આટલું દુઃખ લખ્યું હતું ! મારૂં મોત કેમ ન નીપળ્યું ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મા, રડ નહિ, હું તને લઈ જઈશ. ”

ગુલબેગમે જમાદારને કહ્યું, “ જમાદાર સાહેબ, ખુદાએ આજ મને ખાંદી બનાવી છે, પરંતુ મેં આટલા દિવસથી અનેક ખાંદીઓ રાખી છે; ખુદા બે સારા દહાડા દેખાડશે તો મારે ખાંદી તરીકે રહેવું પડશે નહિ. મને જે લઈ જાય છે, તેને હું એક દિવસ મારો ગુલામ બનાવીશ. ત્યારે તમારી વાત યાદ રહેશે તો હું તમારાપર

ચોડા ધણો ઉપકાર કરી શકીશ; પરંતુ અત્યારે તો હું મુશ્કેલીમાં છું. મારી એક વિનંતિ કમુલ્ય કરશે ? ”

જમાદારે કહ્યું, “ તારે જે કંઈ કહેવાનું હોય તે જલદી કહે, વિલંબ થાય છે. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હું વજીરની દીકરી છું, હું સેનાપતિને ઘેર યોગ્ય માન સાથે જવા માગું છું; મારે જે બાંદીઓ પુરતી નથી, મેં ત્રણ બાંદીઓ સાથે લઈ જવાનો વિચાર કર્યો છે, એ ત્રણે જથ્થાને મેં પસંદ પણ કર્યા છે. ”

ગુલબેગમે પોતાની મા, શેરિન ને કાઢીને બતાવ્યાં.

જમાદારે કહ્યું, “ વાર, તું એ ત્રણ જથ્થાને સાથે લઈ આવ, ફૈજદાર સાહેબે એમ કહ્યું નથી કે બેથી વધુ બાંદીઓ નહિ લઈ શકાય. પરંતુ વખત આવ્યે મારાં કાર્યની કદર કરવાનું ભૂલતી નહિ.

ગુલબેગમે કહ્યું, “ જમાદાર સાહેબ, તમારો આ ઉપકાર મારા હૃદયમાં કોતરાઈ રહેશે, તમે સાચા આદમી છો. અમે એકજ ઘરની અનેક સ્ત્રીઓ અહીં આવતી હતી, રસ્તામાં કેટલીક મરી ગઈ; અમે ચાર બાકી રહેલ છીએ, અમને હવે જીવંત પાડતા નહિ. હું સેનાપતિ ફૈરિદ્દાહને કહી તમને નકી હવાલદારની પક્ષી અપાવીશ; ત્યાર પછી રસાલદાર થવામાં વાર લાગશે નહિ. કદાચ એક દિવસ તમે ફૈજદાર પણ થઈ શકશો; પરંતુ તમારે મારા હુકમ મુજબ ચાલવું પડશે. મને ખુશી નહિ રાખો તો હું તમારાપર શા માટે આમાર ચઢાવું ?

જમાદારે કહ્યું, “ આપ ફૈરિદ્દાહને ઓળખતાં હોત, તો મને આટલો બધો લોભ બતાવ્યો નહોત. ફૈરિદ્દાહ ઓરવતી સલાહ

મુજબ ચાલતો નથી; તેના બંગલામાં સુંદરી ખાંદીઓનો તોટો નથી. આમે કદી પણ ફરિદશાહને જોયેલ છે ? ”

ધૂર્ત જમાદારે આ વખતે ગુલબેગમ સાથે માનપુર સરવાત માંડી હતી.

ગુલબેગમે કહ્યું, “ ફરિદશાહના સંબંધમાં હું ઘણું જાણું છું. તે કોઈ આગ્રહાર માણસનો ગુલામ હતો, અત્યારે બાદુબળવડે અમીરનો સેનાપતિ થયો છે; કદાચ એક દિવસ તે અમીરનો મુખ્ય સેનાપતિ થશે. અમીર તેના પર ખાસ કૃપા રાખે છે. ફરિદશાહ પોતાના તાબેદારોને સૈન્યમાં ઉંચી પદવી આપે, તેમાં કોણું હરકત નાખી શકે તેમ છે ? જમાદાર સાહેબ, હું નકી કહું છું કે તમે જલદી હવાલદાર થશો. ”

જમાદારે થોડીવાર કંઈક વિચાર કર્યો, ત્યાર પછી ગુલબેગમને કહ્યું, “ આપ જોને સાથે લેવા ઇચ્છતાં હો, તેને લઈ ચાલો, હવે વાર ન લગાડતાં. પરંતુ ફરિદશાહ તેમને રાખશે કે નહિ તે શક પડતી વાત છે. તે જો ગુરૂસે થઈ તેમને હાંકી કહાડે, તો મારાપર ગુરૂસો કરતાં નહિ. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ તે માટે તમારે કશી ચિંતા કરવાની નથી, હું સેનાપતિને ખુશી કરી શકીશ. ”

ગુલબેગમ ઘોડાપર ચઢી સેનાપતિ ફરિદશાહના બગીચા તરફ જવા લાગી; બીજા બધાં પગપાળાં તેની પાછળ જવા લાગ્યાં. ત્રણ હથિઆરબંધ રક્ષકો તેની સાથે ચાલ્યા.

ગુલબેગમે પૂછ્યું, “ આપણે કેટલે દૂર જવાનું છે ? ”

જમાદારે કહ્યું, “ પાસેજ, આપને કશી અગવડ પડશે નહિ. ”

ચાલતાં ચાલતાં ગુલબેગમે પોતાની માને કહ્યું, “ મા, હું ઘોડાપર જઈશું, અને તમારે ચાલવું પડે છે; એ ખાતર મારો દોષ મહણ કરતાં નહિ. હું થોડે દૂર જઈ ઘોડાપરથી ઉતરીશ. ”

થોડે દૂર ગયા બાદ ગુલબેગમ ઘોડાપરથી ઉતરી પડી. જમાદારે કહ્યું, “ ઉતર્યા શા માટે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મારા પગ અકડાઈ ગયા છે, થોડું ચાલીશ એટલે ઠીક થશે; મારે બદલે મારી મા ને કાકી ઘોડાપર બેઢે બેસે, તેઓ ચાકી ગયાં છે. મારી અને મારી બહેન શેરિનની ઉમર થોડી છે, અમને ચાલવામાં અડચણ પડવાની નથી. ”

ગુલબેગમની મા અને હાજરા સરદાર-પત્ની ઘોડાપર ચઢ્યાં. ગુલબેગમ અને શેરિન પગપાળાં ચાલવા લાગ્યાં.

ગુલબેગમે શેરિનને કહ્યું, “ જ્યાં જઈએ છીએ, ત્યાં નાસીખમ્ શું લખ્યું છે, તે ખુદા જાણે. જે ત્યાં મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યું, તો હું ત્યાંથી નાસી જઈશ; તમારો શો મત છે ? ”

શેરિને કહ્યું, “ નાસવા દેશે તો નાસીશને. પહેરાવાળા બંદુક લઈ આપણાપર પહેરો ભરતા હશે, ને તું કેવી રીતે નાસીશ ? મને તો કેમ માર્ગ સૂઝતો નથી, પરંતુ તારું સાહસ મરદને પણ લજને તેવું છે. ”

એક રક્ષકે કઠોરસ્વરે કહ્યું, “ વાતો કેમ કરો છો ? મ્હોં બંધ રાખી ચાલો. ”

બધાં છાનાં રહ્યાં, ગુપચુપપણે સ્વારી આગળ વધવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૬ મું

સેનાપતિનું ઉદ્યાન-ભવન

જમાદારે કહ્યું હતું કે સેનાપતિનું ઉદ્યાન-ભવન બહુ દૂર નથી, પણ ગુલબેગમને જણાયું કે રસ્તો તો ખૂટતોજ નથી. પહેરગીરોથી વિંટલાયલી ચારે બંદિનીઓ આખો દિવસ ચાલ ચાલ કર્યા બાદ સંધ્યાકાળ વખતે ફરિદશાહનાં ઉદ્યાન-ભવનના દરવાજા આગળ આવી ઉભી. ઉદ્યાન-ભવન વિશાળ હતું, તેની ચારે બાજુએ ઉંચી માટીની દિવાલ હતી. અંદર જવાનું એકજ બારણું હતું, તે અંદરથી બંધ હતું. તે દરવાજા આગળ આવતાં ગુલબેગમની છાતી ધડકવા લાગી ! તેણે સાંભળ્યું હતું કે જે આ બારણામાં પેસે છે, તે કદીપણ બહાર નીકળી શકતું નથી.

જમાદાર બારણાં આગળ આવી દરવાનને બોલાવવા લાગ્યો. પરંતુ અંદરથી કોઈના પગરવ સંભળાયો નહિ એટલે તે અર્ધરેરાશ બંદુકના કુંદાવડે વારંવાર બારણાંપર આઘાત કરવા લાગ્યો; છતાં કોઈએ કશું સાંભળ્યું નહિ. છેવટે ઉંચે અવાજે દરવાનના પિતા પિતામહ વગેરેને બિઝતસ ભાષામાં માળો દેવા લાગ્યો.

થોડી મિનિટ બાદ એક વૃદ્ધ અફઘાન દરવાને બારણાં અધ-
ખોલાં કરી જમાદારને અશ્રાવ્ય ભાષામાં ગાળો દેતાં દેતાં કહ્યું, “કેણ
છો ? કમખત, મારા માલીકના દરનાજ આગળ આવી આમ બચડે
છે કેમ ? હું તારા બાપનો નોકર છું કે તને જવાબ આપું, તું કહે
કે તરત દરવાજો ખોલું ? બેટા, હજમના બચ્યા !”

“હજમના બચ્યા” એ ગાળ અફઘાનિસ્તાનમાં બહુ સખ્ત
ગાળ ગણાય છે જમાદાર ક્રોધથી લાલચોળ થઇ બોલ્યો, “અરે
બુઢા વાનર, તને તો બારે દેખું ! અમે શું તારા બાપના નોકર
છીએ કે સરકારી કામે આવી એક કલાક સુધી દરવાજા પાસે ઉભા
રહીએ, અને તું તારી મરજી પ્રમાણે દરવાજો ખોલે ? જોતો નથી, હું
તારા માલીક માટે નવી બાબી લાવ્યો છું ? તે ક્યાં સુધી અહીં ઉભાં
રહે ? તારી આવી વર્તણૂકની વાત તે સેનાપતિને કહેશે તો તારી
ગરદનપર માથું રહેશે ?”

વૃદ્ધ વિસ્મિતનેત્રે ગુલબેગમ તરફ જોઇ નરમ થઇ બોલ્યો,
“ગુરસો શા માટે કરે છે બાઇ ? હું નમાજ પઢતો હતો, નમાજ
પૂરી થયા પડેલાં કેવી રીતે આવું ?”

વૃદ્ધને નરમ પડેલાં જોઇ જમાદાર સાહેબનો ગુરસો સાતમે આ-
સમાને ચઢ્યો. હાથોહાથ આવી જવાની વાત આવેલી જોઇ ગુલબે-
ગમે દરવાજાને કહ્યું, “તમે નમાજ પઢતા હતા, તે માટે દરવાજો
ખોલતાં વાર થઇ છે, તે વાત પ્રથમથી કહી હોત તો જમાદાર સા-
હેબ તમારાપર ગુરસો થાત ખરા ? અમે બહુ યાદી મયાં છીએ, હવે
ટીટોહિસાદ કરવાની જરૂર નથી, હવે અમને અંદર જવા દો.”

ઠરવાને કહ્યું, “ તમે કોણ છો ? અહીં કેમ આવ્યાં છો, તે અમારથી જણાવો. ”

શુભમેશમે કહ્યું, “ હું હાજરા-રાજ્યના વજીર ગુલામહુસેનની દીકરી છું. સેનાપતિ ફારુશાહે મને બીબી બનાવવા ખાતર અહીં મોકલવાની આજ્ઞા કરેલી છે; તે મુજબ ફાજદાર સાહેબે મને અહીં મોકલી છે. અમે બહુજ થાકી મયાં છીએ, બૂબ પણ બહુ લાગી છે; અમને ખાવાની ને વિસામો લેવાની સોંપ કરી આપો. ”

ઠરવાને કહ્યું, “ પરંતુ મારા માલીકે મને તમારા સંબંધમાં કશું જણાવ્યું નથી; તેના હુકમવિના તમને કેવી રીતે અહીં રાખી શકું ? ”

જમાદારે કહ્યું, “ તમારા માલીકે તમને કંઈ હુકમ આપ્યો છે કે નહિ તે જણવાથી મને કશો ફાયદો થવાનો નથી. સેનાપતિના નામનો ફાજદાર સાહેબે મને જે પત્ર આપ્યો છે, તે પત્ર મારી પાસે છે. એ પત્રમાં આ સંબંધમાં બધી વિગત લખી છે. તમારા માલીકે આ સુંદરીને જોઈ તેને બીબી બનાવવાનો ઇરાદો રાખ્યો છે, પરંતુ અફગાન સૈનિકોએ અજાણમાં બીજી હાજરા સ્ત્રીઓ સાથે તેને પણ બંદિની બનાવેલ હતી. ફાજદાર સાહેબ આ યુવતીને જોળખી ગયા, અને સેનાપતિનો અભિપ્રાય તેમને વિદિત હોવાથી તેમણે તેને અહીં મોકલી છે. આ ત્રણ સ્ત્રીઓ આ યુવતીની બાંદી છે. બુદા. ધુવડ, મારી વાત સમજ્યો કે ? ”

ઠરવાને કહ્યું, “ ત્યારે તમે અંદર આવો; પરંતુ મને આમ માળો આપવાથી સાઈ પરિણામ નહિ આવે. ”

દરવાને દરવાને ઉઘાડી નાખ્યો, ગુણબેગમ સોગતણો સાથે બાગમાં પેડી: ગુણબેગમ બગીચાની અપૂર્વ શોભા જોઈ નવકંઈ પામી; બધી થાક બાગનું સૈંદર્ય જોઈ ઉતરી ગયો. તેણે જોયું કે એક વ-શાળ બાગ કુદ્ધ ફળથી ભરપૂર થઈ પોતાનું સૈંદર્ય વિકસારી રહ્યો છે; આવા સુંદર બાગની હયાતી કલ્પવા જેટલી શક્તિ પણ તેનામાં નહોતી. તેને લાગ્યું કે આ ખરેખર પરીઓનું સ્થાન છે ! સૂર્ય અસ્ત પામવા આવ્યો હતો; સંધ્યાકાળના સૂર્યનાં લાલ કીરણો લીલાં વૃક્ષ અને ઉપડેલાં કુસુમેના લગ્નગાથ પર પડી પ્રતિબિંબિત થતાં હતાં, તેની અવર્ણનીય શોભા જોઈ ગુણબેગમનું મન પ્રકુપ્ત થઈ ગયું. ગુણબેગમની પાસેજ કેટલાંક ફુલઝાડો સુવાસિત પુષ્પોથી ઢંકાયેલાં ગયાં હતાં; નવયોવના પ્રકૃતિરાણી કુદ્ધની માળા પહેરી હસતી હોય, એવું એ ફુલઝાડો જોઈ લાગતું હતું ! નાના પ્રકારનાં આંખોને તૃપ્ત કરનારાં ફુલોની સંયુક્ત સુગંધીથી સાયંકાળને વાયુ સુગંધમય બનતો હતો, એ વાયુથી ગુણબેગમ અને તેની સહચરીઓનાં નાસારન્ન પરિપૂર્ણ થઈ ગયાં.

વૃદ્ધ દરવાને ગુણબેગમને કહ્યું, “ આજે તમે બહારનાં ઘરમાં રહો; બીજી સાહેબ તમારે માટે શી બ્યવસ્થા કરશે, તે કહી શકું નથી; પરંતુ તમને ખોરાક ને વિશ્રાંતિમાં કશી અગવડ પડવાની સંભાવના નથી. કાલે સેનાપતિ તરફથી તમારા સંબંધમાં કંઈ હુકમ આવશે. જો તેઓની પાસેથી કંઈ બબર નહિ આવે, અને અંદર રહેવડ માટે જગા નહિ હોય, તો હું તમારે માટે બાગમાં એક તંબુ ખડો કરી આપીશ. પરંતુ આજની રાત એમાંની કોઈપણ જાતની બ્યવસ્થા કરી શકીશ નહિ; તમે આવવાનાં છો, તે સમાચાર મને પહેલાં મળ્યા હોત તો બધી ગોઠવણ કરી રાખત.”

જમાદારે કહ્યું, “મેં તેઓને અહીં પહોંચાડ્યાં છે. એ મતલબનો એક રોકો લખી આપો; ફોજદાર સાહેબને એ રોકો બતાવવો પડશે.”

ફરવાને કહ્યું, “હું રોકો લખી આપું ? તમે તમારા ફોજદારને જે કહેવું હોય તે કહેશો; હું તેમનો નોકર નથી.”

ગુલબેગમે જમાદારને કહ્યું, “તમારી સાથે દોતકલમ અને કાગળ છે ? જો હોય તો લાવો; ફોજદાર સાહેબપર રોકો લખી આપું, એટલે તેઓ જાણશે કે અમે નિર્વિદ્ધે નિશ્ચિતસ્થાને પહોંચી ગયાં છીએ.”

જમાદાર સાથે કલમદાની હતી. એ કાગુલી કલમદાની એક નાની પેટી જેવી હોય છે, તેમાં એક ખડીઓ અને એક કલમ હોય છે. જમાદારે એ દોતકલમ અને એક ટુકડો કાગળ ગુલબેગમના હાથમાં આપ્યાં. ગુલબેગમે જોયું કે ખડીઆમાં શાહી સુધાર્થ ગઢ છે. જમાદારે થોડે દૂર આવેલી તળાવડીમાંથી અંજલિ ભરી પાણી ખડીઆમાં નાખ્યું. અફગાનજાતિ એક જાતનો કાળો રંગ શાહી તરીકે વાપરે છે; ખડીઆમાં તે રંગ સુકાઈ જાય છે, જરૂર પડતાં તેમાં પાણી નાખી શાહી બનાવવામાં આવે છે.

ગુલબેગમે ફોજદારને લખ્યું:-

“ફોજદાર સાહેબ,

અમે નિર્વિદ્ધે સેનાપતિ ફરિદશાહનાં ઉધાન-મવનમાં પહોંચ્યાં છીએ. જેઓને આપે પહેરગીર તરીકે મોકલ્યો હતો, તેના બ્યવહારથી હું સંતુષ્ટ થઈ છું. ખુદા આપનું સારું કરો-ગુલબેગમ.”

દરવાને ગુલબેગમના હાથમાંથી પત્ર લઇ જમાદારને આપ્યો. તેણે જમાદારને કહ્યું, “ બીબી સાહેબે તમને રોકો લખી આપ્યો, પરંતુ હું તેમની જગ્યાએ હોત તો કદી લખી આપત નહિ. ઉપરીનો હુકમ બજાવવો. એ ખાતર રોકાની શી જરૂર? વાર, રોકો તો મળ્યો, હવે ચાલ્યા જાઓ. ”

જમાદાર પત્ર પાગડીમાં બાંધતાં બાંધતાં બોલ્યો, “ તમે શું કહ્યો છો દરવાનજી? આટલો લાખો રસ્તો અમે પગે ચાલી કાપ્યો છે, આખો દિવસ ચાલ ચાલ કરવાથી અમારા તો પગ દુઃખે છે, અત્યાર સુધીમાં અમે કશું ખાધું નથી; રાત્રે અમે ક્યાં જઈએ? અમે તમારા અતિથિ છીએ, અતિથિને આવી રીતે કાઢી મૂકવા એ અશ-ગાનોનો ધર્મ નથી. આજ રાત માટે અમને રહેવાનું ઠેકાણું કરી દો, થોડું ખાવાનું આપો, ખુદા તમારું બલું કરશે. કાલ સવારમાં અમે અમારી છાવણીમાં જઈશું. આજ તો એક ડગલું પણ ચાલવાની શક્તિ નથી. ”

દરવાન શો જવાબ આપવો તેના વિચારમાં હતો, એ વખતે ગુલબેગમે થોડાં ડગલાં આગળ આવી કહ્યું, “ દરવાનજી, આજ રાત માટે તે લોકોને કંઈ ખાવાનું આપો, અને સૂઈ રહેવાને થોડી જગ્યા આપો; અરેરે, આવી રાતે એ બિચારા ક્યાં જશે? તમે ખુદા માણસ છો, તમને શું દયા નથી આવતી?”

દરવાને જમાદારને કહ્યું, “ ત્યારે તમે અહીં બેસો, હું બીબી સાહેબને પૂછ્યા સિવાય કંઈ કહી શકતો નથી. તેમના હુકમ પ્રમાણે થશે. ” ત્યારપછી તેણે ગુલબેગમને કહ્યું, “ તમે મારી સાથે અંદર આવો. ”

બગીચાના મધ્ય ભાગે દિવાલથી વીંટળાએલો એક મહેલ હતો. એ મહેલમાં પ્રવેશ કરી દરવાને એક બાંદીને કહ્યું, “ બીબી સાહેબને ખબર આપ કે આગા સાહેબના હુકમથી ચાર ભીંઓ અહીં આવી છે.”

બાંદીએ કહ્યું, “ તેઓ અહીં ક્યાં રહેશે ? આખું મકાન ભરાઈ ગયું છે; જગાની તંગાશને લીધે અમારે પણ રાત્રે જ્યાં ત્યાં પડ્યાં રહેવું પડે છે ! મને લાગે છે કે તેઓ હાજરાભીંઓ છે; ઘરમાં જગા નથી, તેઓને ઘોડારમાં મોકલો. ”

વૃદ્ધ દરવાને કહ્યું, “ થોભ બાંદી, મ્હોં સમાલી બોલ, નહિતો તારી જીભ કાપી નાખવામાં આવશે ! હું જે કહું છું તે પ્રમાણે કર; બીબી સાહેબને ખબર આપ. તેને કહે કે આગા સાહેબે એક નવાં બીબી અને ત્રણ બાંદીઓને અહીં મોકલી છે, તેઓને માટે એક ઘર ખાલી કરી આપવું પડશે. એક નાની ઓરડી અપયું તોપણ ચાલશે, ચાર જણને માટે મોટાં મકાનની જરૂર નથી. ”

બાંદી એક અક્ષર પણ ન બોલતાં અંદર ગઈ; પરંતુ થોડી મિનિટમાં પાછી આવી. તેણે કહ્યું, “ બીબી સાહેબને કામપણ નવીન માણસ આવવાની ખબર મળી નથી; જેઓ આવેલ છે, તેઓને જો અહીં રાખવા માગતા હો તો જનનાખાનાં બહાર રાખી શકશો, જનનાખાનામાં જગા નથી. ”

વૃદ્ધ દરવાને ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “ આગા સાહેબનો હુકમ છે કે તેઓને રહેવાનું સ્થાન અને ખાવાનું દેવું પડશે. જો બીબી સાહેબ એમ કરવાની સંમતિ નહિ આપે તો આગા સાહેબ આવી મહા અનર્થ મચાવશે; બીબી સાહેબનેજ જવાબ આપવો પડશે, માફ શિર થણ કપાશે; તેમને આ વાત સમજાવ. ”

આ વખતે બાંદીએ ગુલબેગમ તરફ જોયું. ગુલબેગમનાં રૂપે તેનું ધ્યાન આકર્ષ્યું, તે ફરીથી અંતઃપુરમાં ગઈ; અને થોડીવાર પછી પાછી આવી કહ્યું, “ બીબી સાહેબે તેમને માટે ઘર ખાલી કરવાનો હુકમ આપ્યો છે, જ્યાંસુધી ઘર ખાલી ન થાય, ત્યાંસુધી તેઓ બહાર રહે. ખાવાનું તૈયાર થયે, તેઓને મોકલવામાં આવશે. આજ રાત્રે તેઓ તેમને મળી શકશે નહિ, કાલે રૂબરૂ મળી બધી વાત સાંભળશે. ”

દરવાને ગુલબેગમને કહ્યું, “ તમારે માટે મેં કેટલો પ્રયત્ન કર્યો તે જોયુંને, જેમ અને તેમ જાહેરી તમારી અગવડ દૂર થશે. આગા સાહેબ આવે એટલે હું કેવો કામનો માણસ છું, તે તેમને કહેવાનું ચૂકતાં નહિ. તેઓ એક અડવાડિયામાં અહીં આવશે. પરંતુ અત્યારે લડાઈ ચાલે છે, તેથી ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. ”

દરવાને ગુલબેગમને એ સ્થાને બેસાડી ચાલ્યો ગયો; થોડીવાર પછી અંતઃપુરની એ ત્રણ બાંદીઓ તેઓને જોવા આવી, પરંતુ તેઓ કંઈપણ ન બોલતાં પાછી ચાલી ગઈ.

હુસિનએ કહ્યું, “ આ લોકો કેવાં ખરાબ છે ? આખો દિવસ આપણે ભૂખ વેઠી છે, છતાં તેઓ ખાવાનું તો આપતાં નથી ! ”

શરિને કહ્યું, “ તરસથી માઈ ગયું સુગ્રામ જાય છે; હું તળાવ-ડીમાંથી પાણી પી આવું, ફરિદશાહ તો ભારે ધનવાન જણાય છે ! અહા, કેવી સુંદર હવેલી, આટલાં બધાં ફુલઝાડ, આટલાં બધાં દાસ દાસી ! દર મહિને કંઈ એણું ખરચ નહિ થતું હોય ! ગુલબેગમને ફરિદશાહની મીઠી નજરે પડે તો તેનાં નસીબમાં બહુજ સુખ લાગે છે. અમારાં નસીબમાં શું છે, તેતો ખુદ જાણે. ”

શૈરિનની માએ કહ્યું, “ આપણે સુખ ઇચ્છતાં નથી, થોડી ધણી શાંતિ મળે એટલે બસ. અશ્લાએ ધાર્યું હશે, તે થશે. ”

લગભગ એકાદ કલાક પછી એક બાંદી એક મેટા થાગમાં પુલાવનો ઢગલો અને બે કટોરા શાક લઈ આવી; તેણે કહ્યું, “ તમે એકાએક આવી ચઢ્યાં, તેથી સાઈ ખાણું તૈયાર થઈ શક્યું નથી; જે મળ્યું તે લઈ આવી છું. આટલું ખાઈ રાત ગાળો એટલે બસ. ”

ધરનાં આંગણમાં એક મેલું કપડું બેઠાવી ચારે સ્ત્રીઓ જમવા બેઠી એક તો તેઓ ભૂખી હતી, તેમાં વળી રાંધણું સરસ થયું હતું. આવી સુંદર ચીજ તેમણે જિંદગીમાં કદી ખાધી નહોતી; છતાં બાંદી કહી ગઈ કે સાઈ ખાણું તૈયાર થઈ શક્યું નથી; જે મળ્યું તે લઈ આવી છું. ” હુરિમાએ ધાર્યું “ ઓ અશ્લા ! આ લોકો શું ખાતાં હશે ? આ કરતાં પણ સરસ ખાણું ખાય ! અમે શું પરિઓનાં સ્થાનમાં તો નથી આવ્યાં ? ”

જોત જોતામાં પુલાવનો ઢગલો ચટ થઈ ગયો.

ખાઈ રહ્યા બાદ હુસીમાએ કહ્યું, “ જો બે વખત આવું મળતું ખાવાનું મળે તો બાંદીગિરિમાં પણ સુખ છે; તો કોઈપણ જગાએ જવા માગું નહિ. ”

શૈરિનની માએ કહ્યું, “ આવા ચાવલનો ક્યાંએ દીકા નથી, આ શું ડાંગરના ચોખા હશે ? એ ડાંગર કાપુલમાં જ થાય છે ? ”

ગુલબેગમ અને શૈરિન કશું બોલી નહિ, તેઓએ નિઃશબ્દે બોજન કરી લીધું. બધાંએ જમી લીધું, પણ કોઈપણ બાંદી તેઓની પાસે ન આવી. ધીમે ધીમે રાત વીતવા લાગી. અંદર ઉગે; અનાદૃત આંગણમાં બેસી તેઓ ઠંડા પવનના સપાટાથી કાંપવા લાગ્યાં.

જે બાંદી બેગમસાહેબ પાસે તેઓના સમાચાર લઈ ગઈ હતી, તે મોડી રાતે તેની પાસે આવી પહોંચી; ચારે સ્ત્રીઓને ટાઢથી થરથરતી જોઈ તે બહુજ નવાઈ પામી. તેણે કહ્યું, “તમે હજી અહીં બેઠાં છો! મને લાગે છે કે બાંદીઓ તમારી વાત જૂની ગઈ છે, ઘરમાં લોકો તો ઘણાં છે, બધી સ્ત્રીઓજ છે, છતાં દાસ દાસીઓ બહુ નથી? આગા સાહેબ ઘેર આવી તમને પડેલાં દુઃખની વિગત જાણશે તો કોણ જાણે કોનું માથું લેશે, તે સમજાતું નથી. તમે મારી સાથે ચાલો, મેં એક ઘર સ્વચ્છ કરવાનું કહ્યું છે; પરંતુ બાંદીઓને એ યાદ રહ્યું હશે કે નહિ તે કોણ જાણે.”

ગુલબેગમ ને તેની સહચારિણીઓ ઉભી થઈ. બધી દાસીની પાછળ એ અંધારા ઓરડાનાં ખાસાં આગળ આવી ઉભી; દાસી ઘરમાં ખેસતાંજ ખાસાંમાં સૂતેલી એક દાસીનાં શરીરપર પડી!

બાંદી જે સ્ત્રીનાં શરીર પર પડી તે સ્ત્રી ઉંઘતી હતી: તેની ઉંઘ ઉડી ગઈ. તે ગુસ્સે થઈ બખડી ઉઠી, “કોણ છો ડાકણ! શું આંધળા છો? હું કુતરી છું કે મારાં શરીરપર પગ મૂકી ચાલે છે?”

બાંદી ગળના કરી ઉઠી, “તું કોણ છો હુરામજદ! મને ગાળ આપે છે? શું હું તારા તાબામાં છું? આ ઘરમાં બીજા માણસોને સુવાનું છે, તું અહીં કોના હુકમથી સુતી છે? ચાલ અહીંથી, નહિતો.”—બાંદીએ તે સ્ત્રીના વાંસામાં લાત મારી.

તે સ્ત્રી આર્તનાદ કરી બેઠી, “મારી નાખીરે આપ! ડાકણને પગ જાણે લાકડું! આઠલી રાતે હું ક્યાં જઈ? બીજું એક પણ ઘર ખાલી નથી; અહીંથી નહિ જઈ, તારી મરજી હોય ત્યાં જ.”

બાંદીએ કહ્યું, “ નહિ જય, ખરૂં! જલદી હઠ, નહિ તો બહાર ફેંકી દેવી પડશે. આ ધરમાં બીજું કશું છે? ”

પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું, “ બીજું ત્રણ ચાર સ્ત્રીઓ છે. કાણ જણે ક્યાંથી નવાં માણસો આવ્યાં છે, તેને માટે અમારે ધર છોડી જવું? કદી નહિ; તેઓને જગા ન મળે તો બધે જાડ નીચે સૂએ. ”

બાંદીએ કહ્યું, “ સાફ ઇચ્છતી હો તો મારી વાત સાંભળ. ધરમાં જે કાંઈ હોય, તેને લઈ તું અહીંથી ચાલી જ. જો નહિ જય તો પરાણે કાઢવી પડશે. ”

છેવટે તે ધરમાં જે સ્ત્રીઓ હતી તે બધી પોત પોતાનું બિજાનું લઈ ચાલી ગઈ. બાંદીએ શુભએગમને કહ્યું, “ આજ રાત્રે તમે આ ધરમાં રહો, હું તમારે માટે બિજાના લાવી આપું છું. ”

યોડીવારમાં બાંદીએ બિજાનાં લાવી આપ્યાં; ચારે જણીઓ પથારી પાથરી સૂતી, તે યોડીવારમાં ઉઘી ગઈ.

પ્રકરણ ૧૭ મું

જનાનખાતું

બીજે દિવસે સવારમાં ગુલબેગમ અને તેની સોબતણીની ઉંઘ ઉડી, આંખો ઉઘાડતાંજ તેને જણાયું કે સૂર્યના તડકા જળણીમાં વાટે પથારીમાં પડે છે—અત્યાર સુધી સૂઈ રહેવા માટે તેને બહુજ શરમ લાગી.

હાલિમાએ કહ્યું, “ઘણું મોડું થયું છે, આપણે અત્યાર સુધી સૂઈ રહ્યાં ! એ લોકો શું ધારશે ? બહુજ ગેરવાજબી કામ કયું છે.”

સરદારની સ્ત્રીએ કહ્યું, “ધારે શું ? આપણે ચાકી ગયાં હતાં, વળી મોડાં સૂતાં હતાં, તેથી અત્યારસુધી સુઈ રહ્યાં, તેમાં મુન્હો શું કર્યો છે ? ધરાદાપૂર્વક તો સૂઈ રહ્યાં નથી ને ?

ગુલબેગમ મંદ મંદ હસતી બોલી, “તેઓ શું ધારશે એ વિચારથી તો આપણે ઉંઘ લીધી નથી ! કાકી, વખારી કાંસકી આપો તો, વાગમાં ધૂળના પોપડા બાઝ્યા છે !

ગુલબેગમે જળણીમાંથી બહાર જોયું, પણ એકપણ માણસ નજરે પડ્યું નહિ. તેણે કહ્યું, “કોઈપણ જગાએ માણસ જોવામાં આવતું નથી; મને લાગે છે કે તેઓ કામપર ચાલ્યાં ગયાં છે. જો તો મા, કોઈ જણાય છે ?”

શેરિને કહ્યું, “તેઓએ આપણને અત્યારસુધી સુવા દીધાં એજ મોડું બાજ્ય ! મને લાગે છે કે તે લોકો આપણી સાથે સાફ વતન ચલાવશે; અત્યાર સુધી તો આપણી સાથે નફાફાટ વર્તન ચલાવ્યું નથી મારો બાપ સરદાર છે, એ વાત શું તેઓથી અજાણી છે ?”

ગુલબેગમે કહ્યું, “બગીચાની કેવી સુંદર શોભા છે ! મને લાગે છે કે બગીચામાં શરીએ તો દીક, શેરિન, મારી સાથે ચાલ; કોઈએ જણાવતું નથી, તો પછી આપણને ફરતાં કોણ અટકાવવાનું હતું ?”

ગુલબેગમ શેરિન સાથે કુલવાડીમાં પેઠી. જુદી જુદી જાતનાં ફુલોથી બગીચો શોભી રહ્યો હતો; ગુલબેગમ ફરી શરીને બગીચો જોવા લાગી. થોડે દૂર જથાબંધ દ્રાક્ષ પાકી હતી, તે જોઈ શેરિનને તે ખાવાનું મન થયું; ફુલોની શોભા તેની સ્વાદેન્દ્રિય આગળ તુચ્છ લાગી. બગીચાની ચારે બાજુએ દિવાલ હતી, દિવાલને એક બારણું હતું, તે બારણાંવાટે બહાર જવાનું હતું. શેરિન તે બારણાં પાસે આવી; બારણાં ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો, બારણાં બહારથી બંધ હતાં.

શેરિને કહ્યું, “કેવો અન્યાય ! દરવાજાને તાળું વાસી આપણને બંદી બનાવ્યાં છે.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “એમાં અન્યાય શાનો ? આપણે બંદિનીઓ છીએ, આપણે નાસી ન જઈએ, માટે દરવાજો બંધ કરવામાં આવ્યો છે. કોઈ ધરાદાપૂર્વક બંદિનીને નાસવા દે ખરું ?”

શેરિને કહ્યું, “બહારની બાજુએ એક ખીજો દરવાજો છે, ત્યાં ચોક્કો ખુદો દરવાજો બેઠો રહે છે, અને ખોં ખોં કરતાં ઉધરસ ખાય છે. તે દરવાજા સિવાય બહાર જવાનો ખીજો રસ્તો નથી, આ દરવાજો બંધ કરવાનું શું કારણ ?”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ બહેન, સાવચેતીથી વાત કર! કાણુ જાણે ક્યાં કોઈ છુપાઈ રહ્યું હોય તો? જે કંઈ ગેરવાજખી વાત કરશે તો આપણા હાથ પગમાં બેડીઓ પડશે. ઘરમાંના બધાં બહાર ગયાં હોય એમ જણાતું નથી; નાસવાની વાત બોલતીજ નહિ. જે જે શેરિન, પેલું પક્ષી કેવું સુંદર છે! એવું સુંદર પંખી તેં કદી જોયું છે ?

શેરિને કહ્યું, “ તું જે, મને જોવાનો શોખ નથી. આમ કદીની સ્થિતિમાં કાણુ જાણે કેટલા દિવસો ગુજારવા પડશે? બહેન મને તો બહુજ ભૂખ લાગી છે; આ વખતે જે થોડી રોટલીને દહીં મળે તો કેવું સાઈં!

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મળે તો સાઈં, પરંતુ મેળવવું ક્યાંથી? જે પેલાં ઘરમાં એક બાંદી બેઠી છે, તે બેઠી બેઠી કંઈ ખાંડે છે.”

એક બાંદી થોડે દૂર આવેલાં ઘરની ઓસરીમાં બેઠી બેઠી કંઈ ખાંડતી હતી, ખાંડતી ખાંડતી ગુલબેગમ અને શેરિન સામું જોતી હતી તે તેઓની વાત સાંભળી નીચું માથું કરી પોતાનું કામ કરવા લાગી.

ગુલબેગમે તેની પાસે આવી કહ્યું, “ કાલ રાત્રે અમે અહીં આબ્યાં છીએ, રાતે સારી રીતે ખવાયું નથી; તેથી બહુ ભૂખ લાગી છે, કંઈ ખવાતું આપી શકશો ? ”

બાંદી બટ્ટેટાંની જાતનું એક કંઈ ખાંડતી હતી, તેના કેટલાક ટુકડા તેણે ગુલબેગમ અને શેરિનને આપ્યા, બંનેએ મીઠું કંઈ બહુજ હાંસથી ખાવા લાગ્યાં.

શેરિને પૂછ્યું, “ આ ઘરનાં બધાં શું બહાર ચાલ્યાં ગયાં છે?”

બાંદી કશું બોલી નહિ, કેવળ એકવાર માથું હલાવી કામ કરવા લાગી.

શેરિને ગુલબેગમને કહ્યું, “ બાંદી વાતચીત કેમ કરતી નથી ? આપણી વાત સમજી શકતી નહિ હોય, કે તે મૂંગી હશે ? ”

ગુલબેગમે કંઈપણ જવાબ ન આપ્યો. તે સમજતી હતી કે અમારા જેવી અપરિચિત માટે કોઈપણ પ્રકારની કુતૂહળતા બતાવવી એ સાઈ નથી. એથી કદાચ મુશ્કેલીમાં આવી પડાય.

શેરિને ફરીથી બાંદીને પૂછ્યું, “ માણસો પાછાં ક્યારે આવશે ? તેઓ શું આખો દિવસ બહાર રહેશે ? ”

બાંદીએ પ્રથમની માફક માથું હલાવ્યું.

શેરિને કહ્યું, “ તમે વાત કેમ કરતાં નથી ? અમારી સાથે બોલવાની તમને કોઈએ મના કરી છે કે તમે અમારી ભાષા સમજી શકતાં નથી ? અમે અહીં નવાંજ આવ્યાં છીએ; અહીંની રીતભાત જાણતાં નથી, માટે તમને પૂછીએ છીએ, એમ કરવામાં અમારી કંઈ નક્કરી મતલબ નથી.

બાંદીએ કંઈપણ જવાબ ન આપતાં એક વખત તીક્ષ્ણ નજરે આરે તરફ જોયું, તેને જણાયું કે કોઈ ક્યાંએ નથી; ત્યારે તેણે શેરિન તરફ માથું ફેરવી મ્હોં ધાડ્યું. શેરિન તેનું મ્હોં જોઈ ત્રણ હાથ પાછી હઠી ગઈ. તેણે જોયું કે બાંદીને જીભ નથી, જીભ મૂગમાંથી કપાઈ ગઈ છે ! તેનો મા હજી સુધી રૂઝાયો પણ નથી ! ”

આ બીજી દૃશ્ય જોઈ ગુલબેગમનું આખું શરીર કંપવા લાગ્યું, તે અસ્પષ્ટ સ્વરે બોલી ઉઠી, “ હાય અહ્યા આ શો ભયાનક બનાવ ?

બાંદી ફરીથી માથું નીચું કરી ખાંડવા લાગી, એ દરમિયાન રાતે જ બાંદીએ ગુલબેગમને રહેવાની સોંપ કરી આપી હતી, તે ત્યાં આવી પહોંચી.

ગુલબેગમે તેને કહ્યું, “ મેં ધાર્યું હતું કે તમે બધાં બહાર ગયાં છો. અમે જરા મોડાં ઉઠ્યાં છીએ; કારણ કે એવાં થાકી ગયાં હતાં કે ક્યારે સવાર પડી તેવું જાન રહ્યું નહિ. ”

બાંદી દયા બતાવતી બોલી, “ તમે કાલ રાત્રે વહેલાં સૂઈ ગયાં હતાં, તેથી આજ સવારે વહેલાં ઉઠ્યાં છો. તમે અહીં ઉભાં રહી શું ખાઓ છો ? રામસિંગી ? નુકરાએ આપ્યું જણાય છે. ”

શેરિને કહ્યું, “ હા, અમે તે આ બાંદી પાસેથી મેળવ્યું છે. એનું નામ નુકરા ? પરંતુ તેની આવી હાલત કેમ ? નુકરાએ મ્હોં ઉધાડી બતાવ્યું તો તેની જીભ કાપી નાખેલી છે ! કેવું બયાનક ! ”

બાંદીએ કંટાળા ભરી નજરે શેરિનના મ્હોં સામું જોયું ગુલબેગમ સમજી ગઇ કે શેરિનની વાચાળતા તેને મુશ્કેલીના માર્ગમાં ધસડી જાય છે. આ બધી અનધિકાર ચર્ચાની શી જરૂર છે ? શેરિનને શું જરા પણ અકલ્પ હશે ?

બાંદી શુષ્કસ્વરે બોલી, તું પણ મારી માફક એક બાંદી છે, તારે એ બધી વાત જાણવાની શી જરૂર છે ? જો તું વધુ વાત કરીશ તો તારી અવસ્થા પણ એક દિવસ આ બાંદી જેવીજ થશે; ફરિદશાહ વાચાળ સ્ત્રીઓને આ પ્રમાણે શિક્ષા કરે છે. અહીં નકામી સ્ત્રીઓને માટે સ્થાન નથી.

બાંદીની વાત સાંભળી શેરિનનું મ્હોં સુકાઇ ગયું, તે બીકથી કંપતી કંપતી ગુલબેગમની પાછળ ભરાઇ ગઇ. તેણે વિચાર્યું કે બાંદી કદાચ હમણાંજ મારી જીભ કાપી નાખશે !

શેરિનનો ભય જોઇ બાંદી દયા દર્શાવી બોલી, તારે આટલી

બધી બીક રાખવાની જરૂર નથી; તારી જીભ કાપી નખાશે એમ હું નિશ્ચિતભાવે કહી શકતી નથી. હું તને સાવચેત કરી દઉં છું, તું ભવિષ્યમાં સાવચેતીથી ચાલ જો અહીં રહેવાનું થાય તો કેઇ પણ દિશામાં નજર નાખતી નહિ, વધુ વાતચીત કરતી નહિ, જે સાંભળે, તેનું કારણ જાણવાનું કુતૂહલ રાખતી નહિ; જો તેમ નહિ વર્તે તો તું સુખે જિંદગી ગાળી શકીશ નહિ. નહિતો ક્યારે કોણ મુશ્કેલીમાં આવી પડશે તે સમજી શકાય તેમ નથી. તને ભૂખ લાગી હોય, તો મારી સાથે ચાલ રોટલીને દહીં ખાવા આપું. બીજી સાહેબને ઉડતાં હજી ધણી વાર છે; તે ઉડે તે પહેલાં થોડું ખાઇ લે.

શેરિને પૂછ્યું, બીજી સાહેબને ઠીક નથી ? તેઓ હજી સુધી ઉડ્યાં નથી ?

બાંદી ગુસ્સે થઇ બોલી, તું બહુ ખરાબ છે ! તારા નસીબમાં ધણું દુઃખ લખ્યું છે. તું શું ચૂપ રહી શકતી નથી ? મેં તને ન કહ્યું કે જે સાંભળે તેનું કારણ જાણવાની ઇચ્છા કરીશ નહિ. તે વાત હમણાંજ ભૂલી ગઇ ? મારો ઉપદેશ યાદ નહિ રાખે તો એક માસની અંદર તારી દશા પણ તુકરા જેવી થશે.

આ વખતે શેરિન રડી પડી, આંખોમાંથી દડ દડ કરતો અશ્રુ પ્રવાહ છૂટ્યો; તે સમજી કે આ મારે વિષમ સ્થાન છે ! એક સામાન્ય બાબત પૂછવાનો પણ મને અધિકાર નથી આમ મ્હોં બંધ કરી ક્યાં સુધી રહેવું પડશે ? મ્હોં ઉઘાડતાંજ જીભ કપાઇ જશે ? આવે ઠેકાણે કેવી રીતે રહેવાશે ? શેરિનની બુદ્ધિ ગુમ થઇ ગઇ, તે વાસેલા દરવાજા અને ઉંચી દિવાલ તરફ જોવા લાગી.

ખાંદીએ કહ્યું, દરવાજો ખંન છે, દિવાલ ઉંચી છે; નાસી જવાની આશાને કાચુ માટે પણ હૃદયમાં રથાન ન આપતી. તું બહુ ચંચળ છે, તારા પર નજર રાખવી પડશે.

શેરિન ગુનેહગારની માફક નીચું મ્હોં કરી ઉભી રહી, કંઈપણ બોલી શકી નહિ.

ત્યારબાદ ખાંદીએ તેઓને એક જગાએ લઈ જઈ થોડું ખાવાનું આપ્યું. તેઓએ મુંઝે મ્હોંએ એ ખાઈ લીધું.

ખપોરે જતાનખાનાંના અંદરના ભાગમાં કોલાહલ સંભળાવા લાગ્યો. કેટલાક ખોળ અને ખાંદીઓ આમતેમ હરવા ફરવા લાગી. તેઓએ નવાઇની નજરે પેલી હાજરાસ્ત્રીઓ તરફ જોયું, પણ કોઈ કશું ન બોલ્યું.

થોડી પછી વૃદ્ધ દરવાજ ફાજદારનો પત્ર હાથમાં લઈ એક વિશાળ ઓરડાનાં ખારણાં આગળ આવી ઉભો, અને ખારણે પગરખાં મૂકી અતિ સાવચેતીથી ઓરડાનાં ખારણાં આગળ આવી ઉભો, અને ખારણે પગરખાં મૂકી અતિ સાવચેતીથી ઓરડામાં ગયો.

થોડી મિનિટો બાદ તેણે બહાર આવી ગુલબેગમ પાસે જઈ કહ્યું, બીબી સાહેબ અત્યારે ચા પીએ છે, તેઓ ચા પી લીધા બાદ તમને બોલવશે; ત્યારે શું કરવાનું છે તે સંભળી રાખો. પાસે જઈ ફર્નિસ બગ્ગની એક ખાળુએ ગુપચુપપણે ઉભાં રહેવાનું છે; ખબરદાર, તે કંઈપણ પૂછે, તેટલાંનોજ જવાબ આપશો; નકામો એક શબ્દ પણ બોલશો નહિ. કોઈ પણ કારણે તેની વાતને ખોટી પાડવા પ્રયત્ન કરતાં નહિ તેઓની આજ્ઞા પ્રમાણે નહિ વર્તો તો તમારે મુશ્કેલીમાં મૂકાવું

પડશે આગા સાહેબ ઘેર આવશે એટલે તમારૂં રહેઠાણ નહીં કરી આપશે. તેઓ જ્યાં સુધી ન આવે ત્યાં સુધી તમારે બીજી સાહેબના કુકમ મુજબ ચાલવાનું છે. તમે અહીં નવાં આવ્યાં છો. માટે સંચેત કરવા માટે આટલું કહું છું. મારો ઉપદેશ યાદ રાખી જે કંઈ કરવાનું હોય તે કરશો.”

ગુણમેગમે કહ્યું, “ તમે અમારા હિતેચ્છુ છો, કૃપા કરી આપે જે ઉપદેશ આપ્યો, તે ઉપદેશ મારા હૃદયમાં કાતરાઈ રહેશે.

શેરિને કહ્યું, “ હું એક વાત પૂછું છું. આ મકાનની ચારે બાજુએ જે બાગ જોવામાં આવે છે, તે બહુ સુંદર છે; અમે શું બગીચામાં ફરી શકીએ ? ”

વૃદ્ધ નવાઈ પામી બોલ્યો, “ તું શું કહે છે ! બાગમાં તો પુરુષો રહે છે, ત્યાં તમે કેવી રીતે જઈ શકો ? ”

શેરિને કહ્યું, “ અમારા દેશમાં તો અમે મરદો આગળ કામ કરીએ છીએ, તેઓની સાથે વાતચીત પણ કરીએ છીએ. અહીં જો સ્ત્રીઓ મરદોની આગળ હરે ફરે તેમાં દોષ છે ? ”

વૃદ્ધે કહ્યું, અહીં સ્ત્રીઓ પુરુષો સમક્ષ બહાર નીકળી શકતી નથી; તો પછી પુરુષની સાથે વાતચીત તો ક્યાંથી થઈ શકે ! તોપણ મારી વાત જુદી છે, હું બુદ્ધો છું, વળી જુનો છું. જનાનખાનાનાં બધાં માણસો મારી સમક્ષ બહાર આવી શકે છે,—મારી સાથે વાત ચીત પણ કરે છે. વાહ, જો બગીચો જોવાની ઇચ્છા હોય તો તેની હું વ્યવસ્થા કરીશ બગીચામાં ઘણા મજુરો કામ કરે છે; જો તમે સાધારણ બાંદીઓ હોત, તો બીજી સાહેબની રજા લઈ હું ત્યાં લ-

મને કામ પર નીમત; કારણ કે બગીચામાં હજુ ધણા મચ્છુરોની જરૂર છે. પરંતુ આગાના હુકમ સિવાય હું તમને ત્યાં કામ આપી શકતો નથી.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “અમે બાંદીઓ છીએ; બધી બાંદીઓ સરખી નથી ? બગીચામાં કામ કરવાનું મળશે તો અમે બહુ ખુશી થઈશું. તમે તે માટે પ્રયત્ન કરશો ?”

વૃદ્ધે કહ્યું, “વાર, હું જોઈશ. તમારા સાથે હું વધુ વાત નહિ કરું; કોઈ જુએ તો સાઈ પરિણામ ન આવે, તમારું બહુ થાય, તેવો પ્રયત્ન કરવામાં હું બાકી નહિ રાખું; પરંતુ જો તમે કદી પણ આગાની નજરે પડો, તો આ બુદ્ધાને ભૂલતાં નહિ.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “તમારી દયાની વાત બૂલી નહિ જઈ.”

વૃદ્ધ વધુ વખત ન રોકાતાં બહાર ચાલી ગયો.

થોડીવાર પછી એક બાંદીએ ગુલબેગમ પાસે આવી કહ્યું, “તમારી સોબતણીને લઈ બેગમસાહેબ પાસે ચાલો, તેણે તમને બોલાવ્યાં છે.”

ગુલબેગમ તરતજ તેની મા અને કાકીને બોલવવા બીજાં ઓરડામાં ગઈ.

પ્રકરણ ૧૮ મું

જરિદાખીખી

સેનાપતિ ફરિદશાહની પટરાણી જરિદાખીખી બાંદીઓ સાથે પોતાના ખાસ ઓરડામાં બેઠી હતી. ગુલબેગમે ધીમે પગલે તે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો; તેની સોબતણો પણ તેની પાછળ ચાલી.

ગુલબેગમ અને તેના ત્રણ સોબતણોને જોઈ જરિદાખીખીએ શિષ્ટાચાર મુજબ આદરમાન આપ્યું.

ખીખીનાં મીઠાં વાક્યોથી ગુલબેગમમાં સાહસ આવ્યું. તે બોલી ઉઠી, “ ખુદા આપને સુખી રાખે. ” ત્યારબાદ ગુલબેગમ તેની સામે ધુંટણબર બેઠી, અને ખીખીનો જમણો હાથ તાણી પોતાની આંખો પર રાખી લાગણીભર્યા અવાજે બોલી “ અલ્લા આપને હમેશાં સુખમાં રાખશે. ” ગુલબેગમના વિનયથી ખીખી બહુજ ખુશી થઈ ચૂકેલે બોલી, “ અહીં બેસી મારી વાત સાંભળ. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મારી મા પાછળ ઉભી છે; તે ઉભી હોય ને કું કેની રીતે બેસું ? ”

ખીખી નવાઈ પામી બોલી, “ એ શું તારી મા છે ? ”

ગુલબેગમે નીચું માથું કરી ધીમે અવાજે કહ્યું, “ હા, તેજ મારી મા છે. ”

આ વખતે જરિદાખીખીએ હસી પોતાની પાસે બેઠેલી ખાંદીને કહ્યું, “ એક વખત જોતો ખરી, પેલી ડોસી ફરિદશાહની નવી સાસુ ખનવાની છે ! એની પમંદગી તો જો ! ”

એ વાત ધીમેથી કહ્યા છતાં તે ગુલબેગમના સાંભળવામાં આવી, ક્ષોભથી અને શરમથી તેનું મોં લાલ થઈ ગયું ! ગુલબેગમે કહ્યું, “ અમે ધણે દૂરથી આવીએ છીએ, રસ્તાના થાકથી કંટાળી ગયાં છીએ, તે ઉપરાંત અમારા પર અનેક આપત્તિઓ આવી ચાલી ગઈ છે, અમે આપનાં ઘરમાં આદરમાનને પાત્ર ન થઈ શકીએ, પરંતુ મને લાગે છે કે આપ જાણતાં નહિ હો કે મારી કાઠી હા-જરાસરદારનાં પત્ની છે, મારી મા વજીરનાં પત્ની છે; અમારા દેશમાં તેઓને આદરમાનનો તોટો નહોતો. ”

ગુલબેગમનાં આંસુ વાઝેલાં સાંભળી જરિદાખીખીનું મુખ ગંભીર થઈ ગયું, તેની બમરો સંકેત્યાઈ મઈ; તે ગુસ્સે થઈ બોલી, “ તું એમ કેમ કહે છે ? અહીં આવ્યા બાદ તમેને કશી અગવડ પડી છે ! કોઈએ તમારો તિરસ્કાર કર્યો છે ? ”

હાલિમા અને સરદારની સ્ત્રી એકી અવાજે બોલી ઉઠ્યાં, “ ના મા, અહીં અમારી બહુજ બરદાસ થઈ છે, કોઈએ અમારું અપમાન કર્યું નથી. અમારા પર જે દયા બતાવવામાં આવી છે, તેવી દયાની અમે આશા રાખી નહોતી; આપની દયા અમને હંમેશાને માટે સાંભરશે. ”

ત્યારબાદ હાલિમાએ ગુલબેગમને કહ્યું, “ બીખીસાહેબ સામું

એમ બોલાય કે ? અહીં આવ્યા પછી આપણને તો કશું દુઃખ પડ્યું નથી. ” ખાવાને માટે સુંદર પદાર્થો મળતા, તે માટે જરાપણ મહેનત કરવી પડતી નહિ; એજ હલિમાનું મોટું સુખ હતું. બીબી નારાજ થાય અને એ ખાવાના પદાર્થો ન મળે તો શું થાય, એ વિચાર હલિમાને બડકાતી મારતો હતો.

ગુણભેગમે કહ્યું, “ મેં જે કંઈ જેરવાજબી કહ્યું હોય તો બીબીસાહેબ દયા ખતાવી મારો એ અપરાધ માફ કરશે. ” માનું માન જાળવવા તેણે જે કંઈ કહ્યું હતું, તે માટે તેને મા તરફથી તિરસ્કાર સહન કરવો પડ્યો ! અભિમાનિની એથી બહુજ દીવ્વગીર થઈ રહી પડી. તે મનમાં બોલી, “ હાય, મારા જેવી અમાગણી કોણ છે ? ”

જરિદાબીબી તેનાં દુઃખનું કારણ સમજી શકી નહિ. જંગલી હાજરા લોકોની સ્ત્રીઓમાં ઇંટાભાર પણ આત્માભિમાન હોય, એમ તે કદી ધારતી નહિ. ગુણભેગમને રડતી જોઈ બીબી દયા ખતાવતી બેઠી, “ તું શા માટે રડે છે ? હું તો તારાપર ગુસ્સે થઈ નથી, તે મારી સાથે ખરાબ વર્તન પણ ચલાવ્યું નથી; તો પછી તને શાનો ભય છે ? ”

જરિદાબીબીનાં વચનો પૂરાં થતાંજ એક બાંદી એક થાળમાં કેટલાક ચાના ખાત્રા લઈ આવી. બારણાં પાસે એક રદ્દત્ત પડ્યું હતું, તે રદ્દત્ત સાથે બાંદીનો પગ અથડાયો, ચાના ખાત્રા ભોંયપર પડ્યા, ચા ઢળી મયો.

આ બનાવ જોઈ જરિદાબીબી ગુસ્સે થયેલી વાંધણી પેટે

કુદી પડી, અને ખાંદીને! ચોટલો પકડી તેની પીઠપર, માલપર, માથાં-પર લાનો મારવા લાગી. મારથી ને બીકથી ખાંદી આત્મનાદ પાડવા લાગી. ખાલામાંનો બધો ચા ગાલીચાપર ઢળી પડ્યો. બે ખાલાના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા.

ખાલા બાંગેલા જોઇ બીબીનો ગુસ્સો વધ્યો. તે બરાડા પાડી ઉઠી, “ચામુક ક્યાં છે ? કોણ છે, જલદી ઘોડાનો ચામુક લાવ.”

ખાંદી રડતી રડતી બોલી, “ઢાઢાઇ બીબીસાહેબ, મને ચામુક મારશો નહિ, ચામુકના મારથી હું મારી જઇશ, આપ મને ખુશી પડે તેટલી લાતો મારો; પણ ચામુક આણવાનો હુકમ આપશો નહિ. ક્યાં કરો, મને માફ કરો.”

બીબી મારથી બંજરિત થઇ ગયેલી ખાંદીને જમીનપર પછાડી બોલી, “ગુન્હે કરી રહે છે ? જેટલું રડાય તેટલું રડ ! કેવળ રડવાથી વજો તેમ નથી, તને નમાવ્યા સિવાય છોડવાની નથી. ચામુક ! ક્યાં છે ચામુક ?”

એક ખાંદીએ એક ચામુક બીબીસાહેબના હાથમાં આપ્યો. બીબી ખાંદીનાં શરીરપર ચામુકનો માર મારવા લાગી. મારથી તેનું આખું શરીર ચિરાઇ ગયું. અઘણતાં થઇ ગયેલા સામાન્ય ગુનાખાતર ખાંદીને આટલી સખત સખ થયેલી જોઇ ગુલબેગમ બહુ દીલગીર થઇ; તેને એવી ઇચ્છા થઇ કે હમણાંજ બીબીના હાથ-માંથી ચામુક છીનવી લઇ તેનાંજ શરીરપર બે ત્રણ સપાટા અડાવી દઉં. નિરપરાધ આશ્રિતપર આટલો જુલમ ! ગુલબેગમે બહુજ મહેનતે ગુસ્સો દબાવ્યો.

વારંવાર ચામુકનો માર પડવાથી ખાંદી વાણીનો સંયમ ભૂલી

ગઢ તે બરાડા પડી બોલી, “અરે શયતાની, તું શું મને મારી નાખશે ? વગર ગુન્હે આટલું બધું મારે છે કેમ ? તું પોતે શયતાની છે, તારી મા શયતાની છે, શયતાનની તું દીકરી છે ! અલ્લા તારો તને નિર્વેશ કરે. ”

જરિદાબીબી ગુસ્સાથી ગળના કરી બોલી, “શું ! મને ગાળો આપે છે ! આટલી બધી શેખી ?” બીબીએ તેના મ્હેંપર લાત મારી; એ આઘાતથી બાંદીના મ્હેંથી લોહીની ધાર વહેવા લાગી.

જરિદાબીબીએ બીજી બાંદીઓને કહ્યું, “આ ખેંદમાન બાંદીની વાત સાંભળી ? તે મને, મારાં માઆપને ગાળો દે છે, એટલુંજ નહિ પણ મારા પતિને પણ ગાળો દે છે ? એની ગુસ્તાદીનું રંગ આખ્યા સિવાય મને સંતોષ વળવાનો નથી. તેની જીભના ટુકડે ટુકડાં કરી કુતરાને ખવરાવો. હવે તેને જલદી અડીથી લઇ જાઓ.

બીજી બાંદીઓ તે બાંદીને ધસડી ગઇ.

શેરિને ગુલબેગમને ધામેથી પૂછ્યું, “આ લોકોને બીજી કામકાજ નહિ હોય ?”

આ વચનો જરિદાબીબી સાંભળી ગઇ, તેણે ગુસ્સાથી પૂછ્યું, “આ બાંદી શું કહે છે ?”

શેરિને ધુજતાં ધુજતાં કહ્યું, “હું કહેતી હતી કે અમારે કશું કામકાજ કરવાનું છે કે નહિ ?”

શેરિનની માએ કહ્યું, “મારી છોડી બહુ બેહોશ છે; બીબી સાહેબ, તેની ગુસ્તાદી માફ કરો. ”

શેરિનનાં સૌભાગ્યથી બીબીએ આ સંબંધમાં કશી વાત ઉચ્ચારે

નહિ; પરંતુ તેઓને ત્યાંથી જવાની રજા મળી નહિ; મધ્યરાત સુધી તેઓ એ ઓરડામાં બેસી રહ્યાં જરિદાખીખી ખાંદીઓ સાથે વાતચીત કરવા લાગી; વાતચીતમાં એટલી બધી મશગુલ બની ગઇ કે ગુલબેગમ છે તે પણ ભૂલી ગઇ.

અરબી રાત વીતી એટલે તેઓને જવાની રજા મળી; તેઓ જાણે જહાનમમાંથી છૂટ્યાં હોય તેમ આનંદ પામી બહાર નીકળ્યાં.

ત્યારબાદ બે ત્રણ દિવસ ચાલ્યા ગયાં. જરિદાખીખીએ ગુલબેગમને બોલાવી નહિ; ગુલબેગમ અને તેની સોબતણે આહાર નિદ્રામાં વખત ગાળવા લાગી. તેઓનાપર કોઈપણ કામતી જવાબદારી નાખવામાં આવી નહિ; તેથી તેઓને ત્યાં કેમ લાવવામાં આવ્યાં છે, તે વાત તેઓનાથી સમજાઇ નહિ.

ત્રીજે દિવસે રાત્રે ગુલબેગમની ઉંઘ ઉડી ગઇ; કોઇનો મર્મભેદી આર્તનાદ તેના કાનમાં અથડાવા લાગ્યો.

હાલિમા પણ એ આર્તનાદ સાંભળવા લાગી, ગુલબેગમે બીકથી પૂછ્યું, “મા, આ શાનો શબ્દ !”

શેરિને કહ્યું, “શું કોઇ કોઇનું મળું દાખી મારી નાખે છે ? શબ્દ તો એવોજ જણાય છે !”

પરંતુ એકાદ ક્ષણ પછી કશી ગરમડ સંભળાઈ નહિ. ચારે બીજોને તે રાત્રે ઉંઘ ન આવી; બાકીની રાત તેઓએ બેઠાં બેઠાં માળી. રાત પૂરી થઇ એટલે તેઓ ઉઘી ગયાં. સવારમાં ઉંઘ ઉડ્યા પછી રાતનો બનાવ તેઓને સ્વપ્ન જેવો જણાવા લાગ્યો.

હાલિમાએ કહ્યું, “રાતનો બનાવ એ બન્યોજ નથી.”

શેરિને કહ્યું, “ના, આપણે સ્વપ્ન ભેદે નથી; રાત્રે તારી જાગૃતિ જાણીને જાણવા જાવો છો, અને જાણે છે કે કોઈએ પેલી બાંદીનું ખૂન કર્યું છે; તું શું કહે છે ગુલબેગમ?”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ચુપ કર બહેન, તને શું ખીજ લાગતી નથી? આ વાત કોઈ સાંભળશે તો તારી જીન ખેંચી કાઢશે. તને પારકી વાત આટલી બધી સારી કેમ લાગે છે!”

શેરિને કહ્યું, “બીજાની વાતો ક્યાં કરે છું? આપણે પણ આ બધા બનવોથી ડરવા બેવું નથી? તુકરાની દુર્દેશાની વાત બૂની સદાય? અને પેલી બાંદી-ચિના કમુરે તેને કેટલું વેડું પડ્યું! આપણે પણ બાંદીઓ છીએ એક દિવસ આપણે પણ એ સમ નહિ ભોગવીએ, તેની થી ખાત્રી? સાંભળવા મુજબ ફરિશ્તાહ બહુજ નિર્દય માણસ છે, તેનામાં દયાનું નામ પણ નથી; તે દરેક જાનનાં દુષ્કર્મ કરી શકે છે! ફરિશ્તાહ જેવો શયતાન છે, તેની ખીખી પણ તેનીજ શયતાની છે.”

ગુલબેગમે ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “જો એ ખીખી વાતો તારા પેટમાં ન સમાઈ શકતી હોય, તો તે ખારી પાસે ન કરતાં કોઈ બીજા પાસે કરજો. તું આ બધું અને જાની રીતે કહે છે, પણ કોઈ છુપાઈ રહી આ બધી વાત નહિ સાંભળતું હોય, તેની થી ખાત્રી? જો કોઈએ આવી વાત સાંભળી હોય, અને તે બીજીસાહેબને કહે તો તું તો મરવાનીજ, પણ તે સાથે અમારી મુશ્કેલીતો પણ પાર ન રહે. તું અહીં જો કંઈ બુદ્ધિ છે સંભળ, તે સંભળમાં અને કંઈ કહેતી નહિ; હું જો બધી વાતો તારી પાસે સાંભળવા શકતી નથી.

શેરિને અભિમાનથી બોલી, “તું તો ભારે ખીજણ લાગે છે!

દેશમાં તો બધાં તારાં સાહસનાં વખાણ કરતાં હતાં; પરંતુ અત્યારે જણાય છે કે અમારા કરતાં તને વધુ ખીક લાગે છે. હું જોવી કદ બેરવાજખી વાત કહું છું કે તેથી મને કદાચ શિક્ષા મળે !”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ તારાં બધાં ખાટાં હું તને સાવચેત કહું છું; બીજાંની વાતની ચર્ચા કરવાની શી જરૂર છે ? મુશ્કેલી આવી પડતાં કેટલી વાર ? તારી મુખામતી તને શી શિક્ષા મોઝવરી પડશે, તે હું કહી શકતી નથી; તારે તે દિવસે ખાંદીએ જે કહ્યું હતું, તે યાદ રાખવું જોઈએ. ખાંદીએ તને ખોટી ખીક ખતાવી નહોતી. ”

શેરિન રડવા જેવી થઈ બોલી, “ ખાંદી તો પારકું માણસ છે, તે તો ખીક ખતાવે; તું પોતાનું માણસ છતાં ખીક ખતાવે છે ? ખાંદીની વાત સાંભળી મને શાંતિ વળતી નથી. તેઓ મારી જીભ કાપી નાખે; અહા ! કેવી ભયંકર વાત ! તેં મને આવી જગ્યાએ શામાટે આણી ? તારી બેવકુશીને લીધે મારે આ મુશ્કેલીમાં આવી પડવું પડ્યું. ”

હાલિમાએ કહ્યું, “ શેરિન સાચું કહે છે. ફરિદશાહ તને આહે છે, એ વાત તેં ફૈઝનદરને શામાટે કહી ? તું તારી મરજીથી અહીં આવી છો, અમને પણ ખેંચી લાવી છો; તારી મુખામતીને અમે મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યાં છીએ. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મા, તું અન્યાયી વાત ના કર; હું પોતે તો મારી મરજીથી અહીં આવી છું. પણ મારી સાથે આવવા અમે મેં તમને વીનવ્યાં નહોતાં ? તમે પોતે ઇચ્છાપૂર્વક અહીં આવ્યાં છો; હવે મારાપર બધો દોષ શામાટે નાખો છો ? અહીં આવ્યા

પછી પણ તમે બીબીને કહ્યું છે કે અમને બહુ સુખ છે. અત્યારે હલદી વાત કેમ કરો છો ? ”

હાલિમાએ કહ્યું, “ આ આવું બયંકર રથાન હશે, તે ત્યારે બાણી નહોતી ચારે તરફની સ્થિતિ જોતાં બણાય છે કે થોડા વધુ દિવસ અહીં રહેવાથી આપણાં ધકપર માથુ રહેશે નહિ વાર. જે બનવાનું તે બની ગયું, નસીબમાં જેમ હશે તેમ થશે; હવે મારી એક વાત સાંભળ. તેં અમને અહીં આણ્યાં છે, હવે અહીંથી કેવી રીતે નાસી જવું, તેનો ઉપાય શોધી કાઢ. અહીં આપણે કેદમાં છીએ; અહીં જેઓ રહે છે, તેઓ આપણાપર ગમે તેવો જીલમ મુજારી શકે તેમ છે. બયબી મારા હાથપગ પેટમાં ઘુસી જાય છે ! થોડા દિવસોમાં હું ગાંડી બની જઈશ. હવે જેમ બને તેમ આ જમા છોડીએ તેવી યુક્તિ કર. ”

ગુલમેમમે થોડીવાર વિચાર કરી કહ્યું, “ મા સાંભળ, મેં અહીંથી નાસી છૂટવાનું નરી કર્યું છે; હું એકલી નહિ, પણ તમને પણ સાથે લઇ જઈશ, પરંતુ મેં જે યુક્તિ કરી છે, તે સફળ થશે કે નહિ તેની ખાત્રી નથી ફરિશ્તાહ મારી સાથે સાદી કરે, પણ લેમ થયા પછી નાસવાનો માર્ગ બંધ પડી જશે; તે પહેલાં નાસી જવું જોઈએ. કઈ યુક્તિથી નાસી જવાય, તે ખાખત તું પણ વિચાર કરી જોજે. ”

ત્યારબાદ મા દીકરીએ અનેક ક્ષણ સુધી છુપી મસલત કરી. વાતચીત બાદ કંઈ યુક્તિ નહીં થઈ, બંને જરા શાંત થયાં. ગુલમેમમ નાસી છૂટવાની તક શોધવા લાગી; પરંતુ તરતમાં કશી તક ન મળી. તેણે જોયું કે, નાસવાના બધા રસ્તા બંધ છે.

અકરણ ૧૯ મું

હુમામખાનું

ખીજે દિવસે સવારમાં ગુલબેગમને એક તક મળી. ફરિદશા-
હનાં ઉદ્યાનભવનમાં આવતાં જ ને બાંદી સાથે ઓળખાણ થઈ
હતી, તેણે ગુલબેગમને કહ્યું, “ખીખી સાહેબ નહાઈ રહ્યા છે,
તેઓએ પોશાક પહેરી મને તમને બોલાવવા મોકલી છે તમારી સાથે
કેટલીક છાની વાતચીત કરવી છે, મારે તમે એકલાં ચાલો, તમારી
પાસે સારાં કપડાં નથી, ખીખીની પાસેથી થોડાં કપડાં માગી લેજો;
તે તમારી માગણી નક્કી સ્વીકારશે. જો કંઈ મળે તો તેમાંથી મને
ભાગ આપતાં ભૂલશો નહિ.”

ગુલબેગમ બાંદી સાથે ખીખી પાસે ગઈ.

ગુલબેગમ અનેક ઓરડાઓ વટાવી એક ઓરડીમાં આવી
પહોંચી; એ ઓરડીનું ખારણું બહુ જ સાંકડું હતું. ગુલબેગમ
તે ઓરડીમાં પેઠી; ઓરડીમાં અંધારું હતું. એક પથ્થુ જાળીયું
નહોતું. તે ઓરડીનો રૂધાચલો વાયુ બહુજ ગરમ હતો. એ ઓ-
રડીને એક લાકડાનું ખારણું હતું. એ ખારણાંવાટે એક બીજી ઓ-

રડીમાં પેસાતું હતું. એ બારણાવાટે એક બીજી નાની ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો. એ ઓરડીમાં આવતાં ગુલબેગમને બહુ જ બીક લાગી. એ બીજી સાહેબનું હુમામખાતું હતું. ગુલબેગમ આ પહેલાં કદી પણ હુમામખાતું અથવા સ્નાનાગાર જોયું નહોતું. ઉત્તે વાયુ તેના મ્હેને લાગ્યો; તેણે વિચાર્યું, “હું ક્યાં આવી! મને અહીં સળગાવી મારવાનો તો વિચાર નહિ હોય?”

એ નાની ઓરડીમાં જરિદાબીબી નહાયા પછી સાન્નસન્ન સન્નવામાં ગુલતાન ઘર્ષ રહી હતી. તેણે ગુલબેગમને એ ઓરડીમાં આવતી જોઈ પ્રકુલચિત્તે કહ્યું, “પુશ આર્મોદ!” (આવો)

ગુલબેગમે કહ્યું, “આપ સારાં છોને?”

બીબી સાહેબે કહ્યું, “હા, ખુદ તમને કુશળ રાખો. તમે કદી પણ હુમામખાતું જોયું લાગતું નથી. તમને મરજી થતી હોય તો આ સ્નાનાગાર તપાસી જુઓ.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “મારે માટે આ સ્થાન નવીન છે ખરું. શિ-આળામાં આ રીતે ગરમ ઘરમાં બહુ મજા આવે.”

એ ઓરડાની દિવાલમાં એક ગોખલો હતો; તે ગોખલાની બીજી બાજુએ ઉના પાણીની ટાંકી હતી, એ ટાંકીના પાણીનો ગુલ-બેગમના હાથને સ્પર્શ થતાંજ તેણે પોતાનો હાથ ગોખલામાંથી પાછો ખેંચી લીધો. બીબી સાહેબે ગુલબેગમને સમન્નવ્યું કે હું આ ગોખ-લા પાસે એક મૃગચર્મ બિછાવી તેનાપર સ્થપન કરું છું; ત્યારબાદ બાંદીઓ એક જાતની માટીદારા મારા શરીરપર લેપ કરે છે, માટીનો લેપ થયા બાદ સાંજુએ આખું શરીર સાફ કરવામાં આવે છે,—

સારંગાદ ચામડાં દુવાલિવડે ડીલ લૂછવામાં આવે છે ! દુવાલ વાપર્યા પછી સફેદો ચોપડવામાં આવે છે-તેથી સરીરની ચામડી સુવાળીમ ઘોળી થાય છે.

ગોખલામાં બે પિત્તળના હાથો હતા, તે હાથ દાખતોજ એક નળમાંથી ઠંડું અને એક નળમાંથી ગરમ પાણી આવતું.

શુભભગમે મનમાં વિચાર કર્યો, “ આ લોકો ખુબ મનમાં રહેતાં લાગે છે ! અધ્ધગાન સ્ત્રીઓ તો ભારે શોખીન જણાય છે ! જરૂર પડતાં ઠંડું પાણી મળે, વળી બીજો હાથો દાખતાં ગરમપાણી મળે ! બહુ સરસ ગમત છે. ”-શુભભગમને વિસ્મય પામેલી જિજ્ઞાસુ જરિદાબીબીને બહુ મળ પડી:

જરિદાબીબી શુભભગમનું ૩૫ બેઠ મનમાં ધોલી, “ આ બાલિકા ૩૫ાળી છે ખરી ! એનું ૩૫ બેઠ મારા પતિ મુગ્ધ બની ગયા લાગે છે, તે તેની સાથે કદાચ સાદી પંથુ કરે; પરંતુ આત્મ ૩૫નાં દોરડાંથી શું એ મદો-મત્ત હાથી બંધાશે ? તે ઘોડારોજ તેના ૩૫ના મોઢમાં કુબી જશે; પરંતુ પુરુષો કેવળ રમણીના ૩૫થી જ મુગ્ધ થતા નથી, પુરુષોને વશ કરવા માટે ૩૫ સિવાય બીજું કંઈ બેઠએ; આ પહાડી યુવતી પાસે એમાંનું કશું છે ? મરદને વશ કરવાની યુક્તિ એ જાણે છે ? મેં જ યુક્તિવડે મારા ધણીને ગુલામ કરી રાખ્યો છે, તે યુક્તિ આ યુવતી જાણતી નથી. મારો પતિ બે આ બાંદી સાથે સાદો કરે, તો કદાચ થોડા રોજ તેનાં ૩૫માં મુગ્ધ થઈ મને બૂલી જશે, પરંતુ એ ફુલની માળ વાંચી થતાં જ હું તેને તોડી તેનાં ગળામાંથી પગ નીચે નાંખી દઈશ, તેમ કરવા જેટલી ક્ષમ્તિ મારામાં છે. મારી શોખ થવા જેટલી ચોખ્ખતા આનામાં નથી. ”

જરિદાબીબી વાળ હોળતી હોળતી આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગી; ગુલબેગમ તેના મનનો ભાવ સમજી શકી નહિ. તેને જોઈ જરિદાબીબીના મનમાં આગ સળગી હોઈ છે, -તે વાત ગુલબેગમ કેવી રીતે સમજે? ગુલબેગમ સમજતી હતી કે હું આ સુચતુર, દાંભિક વિલાસિનીની બાંદી થવા માટે આવી છું; તેનો અધિકાર લેવા આવી નથી; ગુલબેગમ બીબી સાથે પાસે પડેલ સુગંધિતેલ, પાઉંડર, અને સુહમાના દાખડા તરફ કોતુહલ પૂર્ણ નજરે જોઈ રહી.

જરિદાબીબીએ પૂછ્યું, “ તમે સુરમો કેમ વાપરતાં નથી ? તમારા દેશમાં શું સુરમાનું ચલણ નથી ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ ના અમે તે કદી વાપરતાં નથી; આ ચીજ મેં કદી જોઈ નથી. ”

જરિદાબીબી પૂછ્યું, “ તમે શું આંગળીપર હેનાનો વ્યવહાર કરતાં નથી ? મને લાગે છે કે તમને ઘણી બાબત શિખવતી પડશે! આજ રાતે તમારા હાથને પગની આંગળીઓપર હેના ચોપડી આપીશ. કાલે હમામખાનામાં નવરાવીશ. હમામખાનામાં નહાયાથી તમે બહુજ આનંદ પામશો. તમને રીતસર શિખવવાની વ્યવસ્થા નહિ કરવામાં આવે તો મારાપતિ બહુ ગુસ્સે થશે. ”

જરિદાબીબીની વાત સાંભળી ગુલબેગમનું મોં શરમથી લાલ થઈ ગયું. તેણે ધીમેથી કહ્યું, “ મારે માટે આપને એટલી બધી તસ્દી લેવાની જરૂર નથી, હું મારી મેળે એ બધું શીખી લઈશ. દેશમાં હું કોઈ પણ કામમાં બાંદીની મદદ લેતી નહિ. ”

જરિદાબીબીએ હસતાં હસતાં કહ્યું, “ તમે દેશમાં હતાં, ત્યાં

બાંદી વિના તમારે કદાચ ચાલતું હોય, પણ અહીં બાંદી વિના ચાલે તેમ નથી. ફરિદશાહ તમને બીબી કરવાના છે, માટે આ દેશના અમીર ઉમરાવની બીબીઓની માફક વર્તવાનું તમારે શિખવું પડશે, અને પછી તે મુજબ ચાલવું પડશે. ”

ગુલબેગમે જોયું કે અત્યારે મનની વાત કહેવાની તક છે; આ તક ગુમાવવાથી પાછળથી પસ્તાવું પડશે. સ્વતંત્રતા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો હોય, તો અત્યારેજ કરવો જોઈએ.

ગુલબેગમે ધીમેથી કહ્યું, “ બીબીસાહેબ, હું ફરિદશાહની બીબી થઈ શકીશ નહિ. હું કોઇની સાથે સાદી કરવા ઇચ્છતી નથી. શા માટે ઇચ્છતી નથી. તે વાત આપને કહેવા જોઈતું સાહસ મારામાં નથી; તે વાત સાંભળી આપ કદાચ ગુસ્સે થાવ. ”

જરિદાબીબીએ કહ્યું, “ તમે કદાચ એમ કહેશો કે મારી સાદી થઈ ગઈ છે, અથવા મારે કોઇની સાથે સ્નેહ જામ્યો છે. પરંતુ ફરિદશાહ એ બહાનાં માને તેમ નથી; તેમ કરવાની તેને ટેવ નથી. વળી તમે તો બાંદી છો; તેણે અહીં તમને બાંદીના રૂપમાં આણેલ છે, તેથી તમારે મત જાણવાની તેને જરૂર પણ નથી. ફરિદશાહ ધર્મ-અધર્મમાં કશું સમજતા નથી; બીજાની સ્ત્રીને અથવા બીજાની પ્રણયિનીને ભોગવવામાં તેને કશી અડચણ નડે તેમ નથી. ”

ગુલબેગમે આ વખતે છેતરપિંડી શરૂ કરી. તેણે જરિદાબીબીના કાનમાં એક બે વચનો કહ્યાં; ત્યારબાદ ધીમેથી બોલી, “ મારી સાદી થઈ હતી, પરંતુ એ માટે જ મારા પતિએ મને હાંકી કાઢી હતી. તે માટે જ મેં આપનાં ઘરનો આશરો લીધો હતો; ત્યાંથી મને પકડી લાવવામાં આવી છે. ”

જરિદાબીબી પ્રદુષ્કારિતે બોલી, ખરૂં કે ? તમે જે કહ્યું તે ખરૂં તારી વાત ખરી હોય તો તમે અહીં મોકલવાનું કારણ શું ? તમે અહીં કેણું મોકલી ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ અફગાન સૈનિકોએ મને અહીં મોકલી છે. હું આપને બંધી વાત કહેવાની તક બોળતી હતી; પરંતુ આટલા દિવસોમાં મને તક મળી નહોતી, તેથી આજે મેં આપને બધું જણાવ્યું. ફરિદશાહે મને અહીં નોકરી આપી છે. મારા પતિએ મને હાંકી મૂક્યા પહેલાં બંધી મારી હતી; તેણે મને શું દુઃખ દીધું હતું તે આપને શું જણાવું ? આપ તે કલ્પનામાં પણ નહિ લાવી શકો. લોકો કહે છે કે હું રૂપાળી છું, પણ એ રૂપ મારો મોટો શત્રુ છે, તેને સીધે હું ડગલે ડગલે મુરફલીમાં આવો પડી છું. અમ્માએ મારા નક્કીયામાં સુખ લખ્યું નથી. મેં આપના પતિના સ્વભાવ વિષે કંઈકે સાંભળ્યું છે; આપ મારી મા છો, મને આ વિષયમાંથી બચાવો. તે મને બીબી ન કરે, તેમો ઉપાય કરો. ”

જરિદાબીબીએ કહ્યું, “ હું શો ઉપાય કરું ? ફરિદશાહની ઇચ્છાને અટકાવે, તેવું માણસ આખી દુનિયામાં નથી, તમે તેના સ્વભાવ વિષે કંઈ કંઈ જાણો છો એમ મોમો છો પણ મને લાગે છે કે તેના વિષે તમે કશું જાણતાં નથી. તે માણસ નથી, સયતાન છે; તે કેવો બચકર માણસ છે, તે તમારી કલ્પનામાં પણ આવી શકે તેમ નથી. તમારૂં રૂપ બિઠ જ્યારે તે મુઝબ બન્યો છે ત્યારે તે તમને બીબી કર્યા સિવાય રહેવાનો નથી; કોઈપણ તેની જિંદ અટકાવી શકશે નહિ. ”

જરિદાનું હૃદય અદેખાઈની આગથી બચુકેવા લાગ્યું.

ગુલબેગમે કહ્યું, “ બીબી સાહેબ, મહેરબાની કરી મારી બધી વાત સાંભળો. આપનો હુકમ ન માને. એવું કોઈ પણ માણસ અહીં નથી; આપજ અહીંના કર્તાહર્તા છો. ફરિદશાહ અહીં આવે, તે પહેલાં આપ ગમે તેમ કરી શકો તેમ છો. આપની બાંદીઓને શિખવી રાખો કે તેઓ આપના પતિને મારી કુરપતા વિષે ખૂબ કહે; તેઓ માંડે જંગલીપણું, મારી મૂર્ખતા વિષે ખૂબ વાતો કરે હું તેમની બીબી થવાને લાયક નથી એમ જણાવે, તેણે મને જોઈ નથી; બધાં મારી નિંદા કરશે એટલે તેમને ખાત્રો થશે. એ દરમિયાન આપ અમને રજા આપો, અથવા બીજા કોઈને વેચી દો. ”

ગુલબેગમની વાત સાંભળી જરિદાબીબીનાં મુખ પર હાસ્ય ફરક્યું. તે વાત તેને ગમતી હતી ! સ્વેચ્છાપૂર્વક કોણ ધરમાં સાપ પાળે ? પરંતુ આ સ્થાન બહુ ભયંકર હતું ! ફરિદશાહને જરિદા-બીબી સારી રીતે ઓગળતી હતી; તેણે કહ્યું, “ તમે જે કહેા છો તેમ હું કરી શકું તેમ નથી. અહીં હું પણ નિર્ભય નથી અથવા મારી મરણ મુજબ વર્તી શકું તેમ નથી; મારે પણ “બીબીની મરણ સોચવી ચાલવું” પડે છે. તોપણ હું તમને મદદ આપવા કમુલ ચાઉં છું; તમે અહીં રહેવા રાજ નથી, તો ક્યાં જવાનાં છો ? તમારો ધરિદો શો છે, તે સ્પષ્ટતાથી જણાવો. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ જ્યાં મને બાંદીગિરિ કરવાની સગવડ મળશે, ત્યાં જઈશ. મારા પર જેને લોભ થાય, તેવે સ્થળે હું જવા માગતી નથી. બેગમસાહેબ, અમને મહેરબાની કરીને અહીંથી રજા આપો. અહીં એક ફાણુ પણ રહેવાની અમારી મરણ નથી. હું બાંદી થવા આવી છું, બાંદીગિરિ કરીશ, કોઈની બીબી થઈ શકીશ નહિ.

જરિદાબીબી થોડી વાર વિચાર કરી બોલી, “ તમે ગમે તે કહો, પણ મારા પતિ ઘેર આવે તે પહેલાં હું તમને રજા આપી શકીશ નહિ, તેણે તમને બીબી કરવા માટેજ અહીં આણ્યા છે; તેનાથી અછાની રીતે હું તમને જવા દઉં તો તેઓ ધારશે કે મેં ઇર્ષ્યાવશ થઈ આ કામ કર્યું છે. એ અપરાધ તેઓ ક્ષમા કરે નહિ, તેઓ આજ રાત્રેજ અહીં આવવાના છે, તેણે મને આજ સવારે જણાવ્યું છે કે મારે તમને રિવાજ મુજબ શણગારવાં; કાલે કોઈપણ વખતે તે તમને મળશે. આવી સ્થિતિમાં હું તમને કેવી રીતે રજા આપુ ? વળી મારો હુકમ છતાં બુદ્ધો દરવાન તમને છોડે તેમ નથી. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ દરવાનજને રાજી કરવાનો ભાર મારા માથે. ”

જરિદાબીબીએ કહ્યું, “ તું બહુ ચતુર છે, પરંતુ અહીં તારી અતારાઈ ચાલશે નહિ. આ સ્થાન ભયંકર છે ! ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ બીબીસાહેબ, હું ઉમરમાં આપનાથી નાની છું, રૂપમાં પણ આપના કરતાં ઉતરતી તો નથીજ. ફરિદશાહ જે મને સ્ત્રી બનાવશે, અને હું પણ તેનું મન જાણી વર્તીશ, તો એક દિવસ હું તેની મુખ્ય બીબી પણ થઈ શકું; આપ જાણો છો કે તેથી આપને નુકસાન સિવાય લાભ કશો નથી. પતિને લઈ

તમારી સાથે વાદવિવાદ કરું, એવી મારી ઇચ્છા નથી; આપના મુખના માર્ગમાં હું કાંટારૂપ ન થાઉં, એજ મારો સંકલ્પ છે. આપ મારા સંકલ્પને મદદ કરવાને માટે તૈયાર થતાં નથી ? મને મદદ કરશો તો આપને પણ ફાયદો થશે. હું જીવનનું ત્યાં મુખી રિદશાહની બીબી થઈશ નહિ, બીબનની બાંદી થઈ જીવન ગુજારીશ. ”

જરિદાબીબીએ તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી ગુલબેગમના મ્હોં તરફ જોયું;

ત્યારે પછી તેણે કહ્યું, “ તમારી મતલબ સમજતી નથી. મેં આજ સુધીમાં ઘણી સ્ત્રીઓ જોઈ છે, પણ તેમાં કોઈ પણ તમારા જેવી જોવામાં આવી નથી ! ફરિદશાહની બીબી થવા ન ઈચ્છતી હોય, એવી યુવતી કોઈ છે, એમ મેં ધાર્યું નહોતું. તમને મદદ કરવાની મારી ઈચ્છા છે, પરંતુ મારા પતિ ઘેર આવે તે પહેલાં હું કશું કરી શકું તેમ નથી. તેમનો હુકમ ન પાળવા જેટલી શક્તિ મારામાં નથી. મારાથી જે ન બની શકે, તે હું કેવી રીતે કરી શકું ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ બીબી સાહેબ. આપની વાત ખરી છે; પરંતુ આપ એક કામ તો અનાયાસે કરી શકશો, અમને સાધારણ મજૂરની માફક બગીચામાં ઘાસ અને પથરાતું કામ કરવા મોકલવામાં શો વાંધો છે ? ફરિદશાહ આવે એટલે આપ તેને કહેશો કે અમે તેમને છેતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો; મારામાં રૂપ ગુણ નથી, હું તેની નેક નજરે પડવા યોગ્ય નથી. તે માટે આપે અમને સાધારણ મજૂરની માફક બાગમાં મોકલ્યાં છે. આપ કદાચ એમ કહેશો કે આપની વાત ખરી છે કે નહિ, તેની તપાસ કરવા તે અમને જોવા માગશે. પરંતુ હું તે સમયે એવી કુરૂપ બનીશ કે આપ પણ મને જોઈ ઓળખી શકશો નહિ ! ફરિદશાહ મારો ચહેરો જોઈ નહીં મને તે મારી સોબતણોને કાઢી મૂકશે—ચાર જથ્થેને નકામું કાણુ ખવરાવે ? ”

જરિદાબીબી નવાઈ પામી બોલી, “ તારી હઠ જોઈ ઘણી નવાઈ લાગે છે. તારી માગણી પૂર્ણ કરતાં તમારી કેવી દુર્દશા થશે, તે સમજી શકે છે ? ફરિદશાહ જો તમને અહીંથી કાઢી મૂકશે તો એમ ન ધારતાં કે તમે મુક્ત થશો. તમારે કાબુલનાં કેદખાનામાં રહેવું પડશે. કાબુલનું કેદખાનું કેવું બયંકર છે, તે વિષે તમે કશું બોલતાં નથી. ”

ગુલબેગમ થોડી વાર રહી બોલી, “ કાચુલનું કેદખાનું સુખનું સ્થાન નથી તે જાણું છું; પરંતુ નસીબમાં જે હોય, તે ફાલુ ઝોણું કરી શકે ? દુઃખ ભોગવવાને હું સંપૂર્ણ તૈયાર છું, તેથી ફરિદશાહની બીબી થવા કરતાં બીબાં ગમે તે દુઃખ આવી પડે તે ભોગવવાને તૈયાર છું. ખુદાએજ સુખ અને દુઃખ બંનેને બનાવ્યાં છે, તો પછી દુઃખથી ભડકવાનું કારણ શું છે ? તેના ગ્રાસમાંથી જેથી મુક્તિ થાય, તેવી વ્યવસ્થા મહેરબાની કરીને આપ કરી આપો. અમને બાગમાં કામ કરવા મોકલી દો. ”

જરિદાબીબીએ પૂછ્યું. “ તમારી બાંદીઓનો શો મત છે ? તેઓ પણ કાચુલના કારાગૃહમાં મરવા તૈયાર છે ?-વળી મારી બાંદીઓની આંખોમાં હું કેવી રીતે ધૂળ નાખીશ ? તેઓએ જોયું છે કે તમે સુંદર છો તમારા જેવી સુંદરીને કેવી રીતે બાગમાં મોકલું ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મારી બાંદીઓ પણ અહીંથી છૂટવા ચાહે છે; તેઓ માટે આપે કશી ચિંતા કરવાની નથી. આપ આપની બાંદીઓને સમજાવી દો કે મારા વ્યવહારથી આપ બહુજ ગુસ્સે થયાં છો, તેથી શિક્ષા દાખલ અમને બગીચામાં મજૂરી કરવા મોકલ્યાં છે.

જરિદા બીબીએ કહ્યું, “ મારી બાંદીઓ મૂર્ખ નથી કે એવી શિક્ષાનો અર્થ ન સમજી શકે. હું જેના પર ગુસ્સે થાઉં છું, તેને તેવી સજા કરતી નથી. હું કેવી સજા કરું છું, તેનો નમુનો તે દિવસે જોશે છે. તુકરાનું મોં જોઈને પણ સમજી ગયાં હશે;

ગુલબેગમ જરિદાના પગમાં પડી મહેરબાની માગવા લાગી. તેણે કહ્યું, “ આપ સિવાય આ મુરકેલીમાંથી અમને કોઈ બચાવે તેમ નથી; આપ અમને ચદદ આપો. ”

જરિદા બીબી થોડી વાર વિચાર કરી બોલી, “ હું તમારે માટે થોડું પ્રયત્ન કરીશ; પરંતુ યુક્તિ સિવાય કામ થવાનું નથી, હું તારા પર ખૂબ ક્રોધ કરીશ, તમે પણ મારા પર ગુસ્સો કરજો. મારાં બહારનાં આચરણથી તમે દુઃખ લાવશો નહિ. ”

બીબી સાહેબનું છેલ્લું વાક્ય પૂરું થતાં જ એક બાંદીએ તે ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો,

જરિદાબીબીએ તેને રોષપૂર્વક કહ્યું, “ આ હરામખાદીને અહીંથી લઈ જા. ” બીબીએ ઊઠી ગુલબેગમને એવો ધક્કો માર્યો કે તે ત્રણ હાથ દૂર ચત્તીપાટ પડી !

ગુલબેગમે જરિદાના મુખ સામું જોયું. આ શું બનાવટી ગુસ્સો છે ! ગુસ્સાનો અભિનય માત્ર છે ? ગુલબેગમને ખાતરી ન થઈ, જરિદાની આંખો લાલ થઈ ગઈ હતી, ગુસ્સાથી તેનું નાક વારંવાર સંકોચાતું અને ફુલતું હતું, તેનું આખું શરીર કંપતું હતું; તે હોઠ ડસતી હતી. મનુષ્ય શું આ રીતે ક્રોધનો અભિનય કરી શકે ?

જરિદાબીબી ગર્જના કરી બોલી, “ મારી વાત સમજ ? હાજરાઓની રોડોને બગીચામાં મચ્છુરી કરવા મોકલી દે. કેટલાં રાજ્યની નીચ બૈરીઓ અહીં આવી લાંબી લાંબી વાતો કરે છે ? કોઈ વજીરની દીકરી બને છે, કોઈ સરદારની દીકરી બની મિનજ મારે છે, બધી જૂઠી વાત ! તેઓ મચ્છુરોની છોડીઓ છે, મચ્છુરી કરવી એજ તેમને શોભે છે. તેઓને બાગમાં મોકલી દરવાનને મારી પાસે મોકલ. ”

બાંદીએ બીબીસાહેબના કાનમાં કહ્યું, ” આપ સમજીને હુકમ આપજો, આગા સાહેબ આજ આવવાના છે, તેનો સ્વભાવ તો આપ જાણો છો. આ બાંદી જો તેની નજરમાં આવશે, તો આપનાં સુખના માર્ગમાં કાંટા વવાશે; કદાચ આપને પણ મુશ્કેલીમાં આવી પડવું પડશે. આ હાજર બાંદી વેર લેશેજ. બાંદી રૂપાળી પણ છે.”

જરિદા બીબીએ બાંદીને દૂર હટાડેલી ક્રોધથી ગર્જના કરી કહ્યું, “ હા, રૂપ છે; ચૈવનના વખતમાં કુતરી પણ રૂપાળી હોય છે ! એવાં રૂપને નાખ જહાનમમાં, મેં હુકમ આપ્યો તે જલદી બળવ; તેઓને અહીંથી લઈ જા. હું તેઓનું મ્હોં જોવા માગતી નથી. દરવાનજીને જલદી મારી પાસે મોકલ; એ બુઢાને બે કડવાં વેણ કહ્યા સિવાય ચાલવાનું નથી. તેણે કદાચ લાંચ ખાધી હશે, અગર, હેતરાયો હશે; મૂળ બાબત શી છે, તે મારે જાણવી જોઈએ. ”

પ્રકરણ ૨૦ મું

કાબુલ તરફ મુસાફરી

જીરિદાબીબીનાં આકસ્મિક પરિવર્તનથી ગુલબેગમ ચમકી. તેને લાગ્યું કે હું સ્વપ્ન જોઈ છું ! બીબીએ તેને ભુલાવી છે, એવો તેને શક પડ્યો.

તે ઓરડીના બહાર આવ્યાબાદ બાંદીએ ગુલબેગમને પૂછ્યું, બીબી સાહેબ એકાએક આટલાં બધાં ગુસ્સે કેમ થયાં ? તમે તેમને શું કહ્યું ? તમે નકી તેની સમક્ષ બેઅદબીપણું વાપર્યું હશે ! વારૂ, હજી પણ વખત છે, હું આગા સાહેબને સમજાવીશ કે તમારો કશો દોષ નથી. આગાસાહેબ માફ કરેલું માને છે; હું સમજાવીશ, એટલે તેઓ તમારા પર રાજી થશે. હું બાંદી છું ખરી પણ તમે મને સાધારણ બાંદી ધારતાં નહિ. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ તમારી મહેરબાનીની વાત મારા હૃદયમાં કેતરાઈ રહેશે; તમે જેમ બને તેમ જલદી મને મારી બાંદીઓ પાસે પહોંચાડો. ”

બાંદીએ કહ્યું, “ એમ કરવામાં મારે કશો વાંધો નથી, પરંતુ પહેલાં બીજી સાહેબનો હુકમ બબડું, બુઢા દરવાનને બોલાવી લાઉં. તમે ચુપ રહી અહીં બેઠાં રહો; હું હમણાજ તમને લઈ જઈ છું.”

ગુલબેગમને ત્યાં બેસાડો બાંદી ચાલી ગઈ. થોડી મિનિટમાં બીજી સાહેબના ગુરસાની વાત આખા બાગમાં ફેલાઈ ગઈ; બાંદીએ નિંદાનો વિષય મળતાં ખુશી થઈ તે દિવસ નિંદાખેર બાંદીઓને માટે આનંદનો દિવસ હતો જેઓને સમય ગાળવાનું કશું સાધન હોતુ નથી, તેઓને આવી વાતો કરવાનું ન મળે, તો તેઓનાં વૈચિત્ર્યથી ન જીવન કેવી રીતે વીતે ? બાંદીઓ ગુલબેગમની મરકરી કરવા લાગી. તે સાધારણ બાંદી છતાં ફરિદશાહ તેને બીજી કરવા માગે છે-ગુલબેગમનો આ અપરાધ તેઓને માફ ન કરી શકાય તેવો લાગ્યો.

દરવાન બાંદીના કહેવાથી એક વિશાળ ઓરડામાં જરિદાને મળવા ગયો. ત્યાં બીજી સાથે તેને શી વ્યતય ત થઈ, તે ગુલબેગમ બચી શકી નહિ. તે પોતાની સોજતણ પાસે આવી પહોંચી, બધી વ્યગ્રતાપૂર્વક તેને શું બન્યું તે પૂછવા લાગ્યાં.

ગુલબેગમે તેઓને કહ્યું, “ આપણે અહીંથી બહાર જઈએ તો બચીએ. મેં તે માટે થોડા મહેનત કરી છે. હવેથી હું તમને જે કહું, તે પ્રમાણે તમે બધાં વર્તશો, મને તેનું કારણ પૂછશો નહિ. મારી ખુદીએ તમે નહિ માલો, તો તમારું શ્રેય વધી. ” જરિદા સાથે જે છુપા વાતચીત થઈ હતી, તે તેણે બહાર ન કરી.

થોડીવાર પછી દરવાન જરિદાબીબીના ઓરડામાંથી ગુલબેગમ

પાસે આવી પહોંચ્યો; તેણે ગુલબેગમને કહ્યું, “ તું વળી શી રમત રમે છે ? તું યુક્તિ કરી બીબીને જીતવાની શકે પરંતુ આ બુઢાની આંખમાં ધૂળ નાખી શકીશ નહિ, વારૂ, બગીચામાં મજુરી કરવાની મરજી થઈ છે, તો તેમાં મારે કશો વાંધો નથી. મારી સાથે બગીચામાં ચાલ. હું તને કામ બતાવું. ત્યાં કોઈ તને ગુસ્સે કરો શકશે નહિ; પરંતુ વખત આવ્યે આ બુઢાને યાદ રાખજે. ”

તે દિવસથી ગુલબેગમને બાગમાં કામ મળ્યું; તેની સોમતણે મજુરી કરવા લાગી. ગુલબેગમ એ મનોહર બગીચામાં પ્રવેશ કરી બહુજ આનંદ પામી. ડુલોની સુગંધી, ઝરણોનો અવિશ્રાંત થતો કલકલ નિનાદ, ખુશ પવનનાં ઠંડાં મોજાં અને સુકંઠ વિહંગનાં કલરવ તેની ચારે બાજુએ માયાવી સૃષ્ટિ ઉભી કરવા લાગ્યા. તેની દુઃસહ હૃદય-વેદના ધીરે ધીરે ઓછી થતી ગઈ.

શેરિને પૂછ્યું, “ ગુલબેગમ, તેં અહીંથી નાસવાનો કંઈ ઉપાય નક્કી કર્યો છે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મને કશી વાત પૂછતી નહિ; હું જે કરું તે કર. ચાલ, પેલી તળાવડી પાસે જઈએ, તળાવડીમાંથી થોડો કાદવ લઈ યુક્તિપૂર્વક મોઢે ચોપડવો પડશે; કે જેથી ફરિદશાહ મને જોઈ ક્રુરપ ધારે. તેમ થયાબાદ અહીંથી રજા મળતાં વાર લાગશે નહિ. અહીં વધુ વાતચીત કરવાથી મુશ્કેલીમાં આવી પડાશે; આ સ્થાન એવું છે કે જેઓ અહીં મ્હોં બંધ રાખી શકતું નથી, તેઓ વાત વાતમાં મુશ્કેલીમાં આવી પડે છે. ”

શેરિનની માએ કહ્યું, “ શેરિન, ગુલબેગમને કંઈ પણ ન

પ્રુછતાં, તે જેમ કહે તેમ કરજે; અત્યારે ગુલબેગમની વાત મુબબ્બ આત્મા સિવાય છૂટકો થવાનો નથી. જ્યાંસુધી અહીંથી બહાર ન નીકળી શકીએ, ત્યાંસુધી આપણે નચિંત થઇ શકશું નહિ ”

ગુલબેગમ શેરિનને સાથે લઇ તલાવડી આગળ ગઇ. જરિદા બીબીનાં હુમામખાનાંમાં તેણે જે માટી જોઇ હતી, તેનો એક ટુકડો તે લઇ આવી હતી; તે માટી દાઢવ સાથે મેળવી તેણે પોતાનાં શેરિનનાં મ્હોંપર ચોપડી; ત્યારપછી તેઓ બંને પોતાની મા પાંસે આબ્યાં.

ગુલબેગમની માએ બંનેનાં મ્હોં સામું જોઇ અતિશય વિસ્મિત થઇ કહ્યું, “ઓ ખુદા ! આ લોકોએ કેવો વેશ લીધો છે ? આવું સુંદર શરીર માટી ચોપડી બગાડી નાખ્યું છે.”

તે દિવસે સંધ્યાકાળ વખતે ઉદ્યાનબવનની બદાર ધણી કોડાનાં પગલાં અને કુતરાઓના અવાજો સંભળાયા. તે ફરિદશાહના શિકારી કુતરાઓનો અવાજ હતો. ગુલબેગમની છાતી ધડકવા લાગી ! ગુલબેગમ સમજી કે ફરિદશાહ આવ્યો, હવે મારી કંઠણ પરીક્ષા શરૂ થશે. ફરિદશાહ મકાનમાં આવતાં જ ચારે તરફ કોલાહલ મચી રહ્યો. દાસદાસીઓ અત્યંત વ્યાકૂળ થઇ કાંમ કરવા લાગી.

સંધ્યાકાળ પછી દરવાને ગુલબેગમ પાસે આવી કહ્યું, “આજ રાતે તો ફરિદશાહ ધણી થાકી ગયા હોવાથી તને બોલાવવાના નથી. આજ તેઓ બીબીસાહેબ અને બીજી બીબીઓ સાથે મેળાપ કરશે; જે જથ્થો લાવેલ છે, તે તેઓને બતાવશે તેથી આજે તો તને બોલાવશે નહિ. પોતાની બહાદુરીની બડાશે. મારતાં મારતાં

આખી રાત ગાળશે. પરંતુ તારાં મુખપર આ શું ? આવું બેડોળ મુખ બતાવીશું તું ફરિદશાહને બુઝાવીશ ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હું ફરિદશાહને છેતરી કાબુલ જવાનો રસ્તો કરીશ. ”

હરવાને નવાઇ પામી પૂછ્યું, “ કાબુલ શામાટે જશે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ કાબુલમાં અમીર પાસે જઇશ. માલિક પાસે જવાનો ઉપાય હોય તો કાબુ નોકર પાસે રહેવા માગે ? હા, ખરેખર હું અમીર પાસે જઇશ. જો તમે મને નાસવામાં મદદ કરશો તો ભવિષ્યમાં તમને ઉંચી પદવી મળે, તેવી વ્યવસ્થા કરીશ. ”

હરવાને કહ્યું, “ તું તો સાધારણ છોડી નથી, તારી આશા અતિ ઉચ્ચ છે ? તું અમીરની પાસે જઇ શું કરશે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ ખુદા જાણે; હું એટલુંજ કહી શકું કે અમીર સાહેબ જો મારાં રૂપમાં લોભાય તો મારો બધો શ્રમ સાર્થક થશે સમજીશ. ”

હરવાને કહ્યું, “ હું ખુદો થયો છું, પણ અતુર સ્ત્રીઓની ચતુરાઇ સમજવા જેટલી શક્તિ મારામાં નથી. તું જે ભયંકર સાહસ કરવા તૈયાર થઇ છે, તેમાં તને કેવી રીતે મદદ કરી શકું, તે સમજી શકતો નથી. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હું તમારી પાસે કશી મદદ માગતી નથી, તમારે કેવળ એકજ કામ કરવું પડશે; જો ફરિદશાહ તમને મારા વિષે પૂછે તો કહેજો કે તેના જેવી કુરુપસ્ત્રી મેં કદી જોઈ નથી. તમે મારાં મ્હો સામું જીઓ; મને અલ્પ વ કુરુપ ને વૃદ્ધા માનવામાં કશી અડચણ નહિ આવે. ”

દરવાને કહ્યું, “મેં આવતાં વેંત તારૂં રૂપ જોઈ લીધું છે, પરંતુ તારો શો ધરાદો છે, તે સમજી શક્યો નહોતો હવે જરાતર સમજાય છે. પરંતુ ધાર કે હું ફરિયાહને કહું કે તું કુચડી છે, ઉમરમાં પણ મોટી છે, પરંતુ અહીં તને તો ધગ્યાંજે જોઈ છે, તેઓ જ્યારે તારાં રૂપનાં વખાણ કરશે, ત્યારે જૂઠું બોલવા ખાતર મારી પીઠપર ચામડી ઢેશે ? તું છેવટે મને પાયમાલ કરીશ ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “તમે કશી બીક રાખના નહિ; તમે મારાપર ઉપકાર કરો, ને હું તમને મુશ્કેલીમાં ઉતારું, એ શું સંભવિત છે ? મારા કહેવા મુજબ ચાલશે તો તમને કશી અડચણ નહિ આવે, માંડે પણ કામ સરશે. ”

બીજો દિવસે સવારમાં ગુલબેગમને હુમામખાનાંમાં લઈ જવામાં આવી. ત્યાં જસ્તિશ્રીબીએ તેને કહ્યું, “મારા પતિ કાલ રાતે ઘેર મધાર્યા છે; હજી નેઓ ઉઠે છે; કાલ રાત્રે મેં તેઓની આગળથી સ્નાનયુગ્મું છે કે અમીરસાહેબ તેની બહાદુરીથી બહુજ રાજી થયા છે, અને તેઓને ખિલત આપેલ છે; તે માટે તેઓ બહુ આનંદમાં છે. સૈણે અહીં આવતાંજ તારી વાત પૂછી હતી; મેં તેને જણાવ્યું છે કે તે અતિશય કુચડી છે; તમારી રખાત ધરાને પણ લાયક નથી. તેં મને છેતરી માટે તને ને તારી સોખતણેને કામચલાણ કેદખાનાંમાં મોકલવાની મેં તેમની પાસે રજા માગી. મારી વાત સાંભળી તેણે મને કહ્યું, “એ બાંદીના સંબંધમાં મરજી મુજબ કરજે.” હું તને છોડી મૂકું છું; વેગવાન ઘોડો આપું છું, તેપર સવાર થઈ તું કામુલ જા. એક પ્રહરિ તને રસ્તો બતાવશે. અજ્ઞા તને સુખી કરો; જો કદી પણ તું સારીસ્થિતિમાં આવે, તો મારી દયાની વાત જૂલતી નહિ. ”

ગુણબેગમે કહ્યું, “ હું એકલી જઈ, ચારી એમતણેની શી મતિ થશે ? ”

જરિદાબીબીએ કહ્યું, “ હું તેઓને અર્ધોથી રસના કરીશ; પરંતુ તમે બધાં એક સાથે જઈ શકશો નહિ, તેથી ગરબડ થાય; તું આગળ જા.

ગુણબેગમ જરિદાબીબી પર વિશ્વાસ રાખી તેજ દિવસે ઘોડા-પર બેસી કાબુજ તરફ ગઈ. ગુણબેગમના ગયા બાદ જરિદાએ તેની એમતણેને પણ ઊડી દીધી. ફરિદશાહ નાના પ્રકારનાં કાર્પેમાં ગુંથાયેલાં હોવાથી હાજરો સ્ત્રીઓની વાત બૂલી ગયેા હતા, તેણે આખો દિવસ તેના સમાચાર ન મેળવ્યા; પરંતુ સંધ્યાકાળ પછી જરિદાબીબીના ઓરડામાં આવ્યા બાદ તેને એ વાત યાદ આવી. ફરિદશાહ કહ્યું, “ પેલા બાંદોએ ક્યાં છે ? તેઓને મારી આગળ હાજર કર. તેઓએ જે છેતરપિંડી કરી છે, તેની શિક્ષા આપીશ; તેઓનું માંસ કુતરાંવડે ચિરાવીશ. ”

જરિદાબીબી કૃત્રિમ વિસ્મય ખતાવી બેસી, “ તમારી આગળ હાજર કરવાનું કહે છે, તેનો શો અર્થ ? તેને તો કાબુજનાં કેદખાતામાં મોકલવાના અર્થે કસ્ટોજ હુકમ આપ્યો છે; મેં બધાં કામ છોડી પહેલાં એ હુકમ બજાવ્યો છે, તેને કાબુજ મોકલ્યાં છે. તમારો હુકમ ન બજાવતાં કેવી દુર્દશા થાય છે, તે હું જાણું છું. ”

ફરિદશાહ ક્રોધિત સ્વરે બોલવા લાગ્યો. “ તેઓને કાબુજ મોકલેલ છે ! તું બોલે છે શું ? મેં હુકમ આપ્યો હોય તો મને યાદ તો હોય ને તું જુદું શા માટે બોલે છે ? હું તો બે દિવસ

થયાં આવ્યો છું; એ દરમિયાન મેં કશો હુકમ આપ્યો હોય, તો મને યાદ રહે જ. તું મને એટલો બધો બેવકુફ ધારે છે ? ” ફરિદશાહે લાલચોળ આંખો કરી જરિદાબીબી સામું જોયું.

જરિદાએ કહ્યું, “ એ તો તમારો વાંક છે ! ક્યારે શું બોલો છો, તેવું તમને ખાન રહેતું નથી, ને મારાપર ગુસ્સે થાવ છો, મારાપર અવિશ્વાસ ? ”

ફરિદશાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો, “ બાંદીઓને કાપુલનાં કેદખાનામાં મોકલવાની જરૂર પડત, તો હું પોતે મોકલત; તેં શામાટે હતાવળ કરી ? આજ તેં મારો બધો આનંદ ધૂળમાં મેળવ્યો ! ”

જરિદાબીબી અભિમાનથી બોલી, “ મેં તમારા હુકમ મુજબ કામ કર્યું છે, છતાં તમારે મન ન વસ્યું ! તનતોડ સેવા કરતાં છતાં તમારું મન ન માન્યું. મારાં નસીબ વાંકાં એમાં કોનો દોષ ! આમ તો બીબી થવા કરતાં બાંદી થવું સારું. ”

ફરિદશાહે કહ્યું, “ મારી વાત ન સમજવાથી તેં બધી ગરબઠ મચાવી મૂકી છે, બીઓની ખુદ્દિ બહુજ બોધી હોય છે ! તું મારી બીબી છે, પણ તારા કરતાં બાંદીઓની ખુદ્દિ વધુ હોય છે. હું ત્રણ દિવસ તારું મ્હોં નહિ જોઉં. ”

ફરિદશાહ નવા કાપુલી જોડાની ચમચમાટી કરતો તે ઝોર-કામાંથી ચાલ્યો ગયો. તેના દરેક ચમકારમાં ક્રોધ પ્રકટ થતો હતો.

ખંડ પહેલો સંપૂર્ણ.

ॐ तत्सत् परमात्मने नमः

स्व. त्र्यंबक स्मारक ग्रंथमाला.

वर्ष २ जुं

पुस्तक १ ल.

वल्लभरत्नंदिनी

गुलभेगम

વજ્રનંદિની ગુલબેગમ

ખંડ બીજો

પ્રકરણ ૧ છું

કાચુલમાં—ખાંદીગિરિ

એક પ્રહરિ ગુલબેગમને ફરિદશાહનાં ઉદ્યાનબચનમાંથી કાચુલમાં ફેદખાનાંમાં નકી ગયો.

ફેદખાનાંમાં આવ્યા બાદ ગુલબેગમને જશ નિરાંત વળી; તેની છાતીપરથી જાણે મોટા પથરો ભાર ઉતરી ગયો ન હોય, તેમ તેને જણાવા લાગ્યું. પરંતુ હજુ પણ તેનું ભવિષ્ય અંધકારમય હતું! હવે પછી શું કરવું, તે નકી ધ્યું નહોતું. ફેદખાનાંનાની પથરથી ખાંધેલી મજબૂત ઝોરડીમાં તેણે પહેલી સંત શુગરી.

ખીજે દિવસે સવારમાં કાપુલનો એક સોદાગર ખાંદી ખરીદવા આવ્યો; બંદિનીઓને જોઈ છેવટે ગુલબેગમ તેને પસંદ પડી; પરંતુ ગુલબેગમ તેની સાથે જવા ઇચ્છતી નહોતી. ખાંદીઓના મતામતનું કશું મૂલ્ય હોતું નથી; માટે તેને તે સોદાગર સાથે જવું પડ્યું. કઠોર હૃદયવાળા સોદાગરે ગુલબેગમને ખૂબ માર મારી કારાગૃહ બહાર આણી. ગુલબેગમે નકી કર્યું કે ગાંડાઈનાં લક્ષણો ખતાવી આના હાથમાંથી છૂટવુંજ.

ગુલબેગમ કારાગૃહમાં આવી ત્યાર બાદ થોડી વારે તેની સોખ તણો પણ ત્યાં આવી પહોંચી હતી. એક ખીજ ખરીદનારે શૈરિન ને માતાને ખરીદી. કેવળ શૈરિન ને હુલિમા કારાગૃહમાં રહ્યાં; થોડા દિવસો સુધી તેનો બાવ કોઈએ પૂછ્યો નહિ.

નવા માલિકને ઘેર આવ્યા બાદ ગુલબેગમે જોયું કે નવો માલિક તદ્દન લોભી છે; ઘરમાં ખીજ દાસી નથી. ફરિદશાહના ઘરમાં જે વિલાસ ભોગવ્યો હતો, તેમાંનું કશું અહીં જોવામાં ન આવ્યું. ત્યાં ખાવાનો બંદોબસ્ત પણ શોચનીય હતો; બજારમાંથી લાવવામાં આવતી રોટલીઓ ગંધાતી હતી; ચોખ્ખા જડાને મેલા હતા; દૂધમાં ખરાબ વાસ આવતી હતી ! સોદાગરની સ્ત્રી નિર્દોષ સ્વભાવની સ્ત્રી છતાં ગુલબેગમે તેની સહાનુભૂતિ મેળવી શકી નહિ.

સોદાગરની સ્ત્રીએ ગુલબેગમના ચાળા જોઈ ધાર્યું કે “આખા સાહેબે કેવી ખાંદી શોધી આણી છે ! તદ્દન ગાંડી જણાય છે. આવી ગંદી સ્ત્રીને મેં કદી નથી જોયું. તેણે આખું અંગ મેલું છે ! છોડીએ કદી સ્ત્રીરે પાણી અડાડ્યું લાગતું નથી; તેને અડકતાં પણ સ્પર્શ આવે છે !” તેણે ગુલબેગમને બોલાવી કહ્યું, “તું હુમામખા-

નામાં જઈ નાહી લે, તારા નહાવાનું ખર્ચ હું આપીશ. તારાં મેલાં લુગડાં અને શરીરપરની દુર્ગંધીથી ભૂત પણ બડકે તો પછી તારા માલિકનું કામ કેવી રીતે કરીશ ?”

ગુલબેગમે માલિકની પત્નીના હુકમ તરફ ધ્યાન ન આપ્યું; તે જાણે તેની વાત ન સમજતી હોય, તેમ ઉભી રહી. સોદાગર પત્ની તેને ક્રોધપણુ રીતે વશ કરી શકી નહિ.

આ બધું જોઈ સોદાગરની સ્ત્રીએ હાથ ધીપ નાખ્યા; તેણે પોતાના પતિને કહ્યું, “પૈસા આપી આવી બાંદી તે કોણ ખરીદે ! તમારામાં એટલીપણ બુદ્ધિ નહોતી કે ગાંડીને ન ઓળખી ? છોકરી બહેરી છે, કંઈ સમજતી નથી; કંઈ કામ કરતી નથી, કેવળ મ્હોં ફાડી ઉભી રહે છે ! એને શું બેઠાં બેઠાં ખવરાવવા લાગ્યા છો ? તમારા પૈસા આટલા બધા સરતા છે, તે હું જાણતી નહોતી.”

સોદાગરે કહ્યું, “બાંદી જીવાન હોવાથી ખરીદી લાગ્યો છું. મને ખાત્રી હતી કે તેનાથી ઘણું કામ થઈ શકશે. મને લાગે છે કે તે હઠીલી છે; કામ કરવાની બીકથી ગાંડી બની છે ! બે ચાર લાકડીના ઝપાટા પડતાં જ એ રોગ જતો રહેશે. હજારા સ્ત્રીઓમાં બુદ્ધિ હોતી નથી, પણ શિખવ્યા પછી તેઓ ઘણું કામ કરે છે. છોડી જે સહેલાઈથી ન માને, તો થોડા દિવસ લાકડી અજમાવ, અને ખાવાનું બંધ કર; એટલે એની મેજે સીધી થશે.”

પતિ પત્નીની વાત સાંભળતી ગુલબેગમ ઉભી રહી; ત્યારબાદ એક પથર લઈ એક પાણીના ઘડાપર ફેંક્યો. માટીનો ઘડો ભાંગી ગયો.

ધડાની દુર્દશા જોઇ સોદાગરની સ્ત્રી કંઈથી હતી, તે બોલી,
 “જુઓ તો ખરા, હુરામત્તરીએ ઘડો બાંધી નાખ્યો! મારો ત્રણ
 વર્ષનો રીદો ઘડો! આ લપ તે ક્યાંથી વળગી? મારે અલી બાંદીની
 જરૂર નથી; તમે તેની પાસે દુકાનના ચીજો ઉપડાવો, હું તેનું મ્હોં
 જોવાની નથી; તેને ખાવાનું પણ આપીશ નહિ. આવી ગાંડી બાંદી
 વડે મારો સંસાર ચાલે તેમ નથી.”

સોદાગર મારે મુસ્કેરીમાં આવી પડ્યો! તોપણ તેને તેણે
 એક માસ ઘેર રાખ્યા. છેવટે તેને એક નવી બાંદી મળતાં તેણે ગુલ-
 બેગમને સારી પેટે માર મારી ફરીથી કેદખાનામાં મોકલી.

ગુલબેગમની મા હાલિમા ને શેરિન ત્યાં સુધી કેદખાનામાં હતી;
 તેઓને કોઈ ખરીદતું નહોતું. એ વખતે કાનુલમાં હાજરા ગુલામોની
 એટલી બધી સંખ્યા વધી ગઈ હતી કે કોઈ નવી બાંદી કે દાસ
 ખરીદવાનો આયત્ત ખતાવતું નહિ. કોઈને ઘેર મળુરી કરવી પડતી
 ન હોવાથી શેરિન બહુ ખુશી થઈ! કારાગૃહમાં વખત ગુજરવાનું
 કામ મુસ્કેરી હતું, ત્યાં નાના પ્રકારની અગવડો હતી; તેમાં પણ
 અમુક કેદખાનાઓમાં ખોરાકની બાબતમાં બહુ દુઃખ હતું, છતાં
 શેરિન તો બાંદીગિરિ કરતાં કારાગૃહને વધુ સાઈ માનતી હતી! તે
 મ્હોંપર કાદવ ચોપડી મ્હોંને એવું તો બનાવી રાખતી કે કોઈ પણ
 તેને બાંદી તરીકે ખરીદી લઈ જતું નહિ. ગુલબેગમ પણ કારાગૃહમાં
 આવી બહુ ખુશી થઈ; તેને ખાતરી હતી કે ગમે ત્યારે પણ માતૃભૂ-
 મિમાં જઈ પિતાને મળી શકીશ.

પરંતુ થોડા દિવસો બાદ એક અમુકાને ગુલબેગમને ખરીદી.
 એ ખરીદનાર અમીરનાં લડાઈખાતાંનો અમલદાર હતો. તે ધરડો

વિધુર હતો. ગુણબેગમે પ્રયત્ન કર્યો હતો, તો તે માણસના સંસારમાં હિપરિપથું મેળવી શકતો; પરંતુ તે તરફ તેનું ધ્યાનજ નહોતું; એ વૃદ્ધ અમલદારના તાબામાંથી કેવી રીતે છૂટવું, તેના વિચારમાંજ તે રાતદહાડે ગાળવા લાગી.

ગુણબેગમનો આ નવો માલિક ધણા દિવસો હિંદની હદપર રહ્યો હતો; ત્યાં તેને પાન ચાવવાની ટેવ પડી હતી. ગુણબેગમે જોયું કે બુઢાએ પાનની પિચકારીથી આખું ઘર ભરી મૂક્યું છે. ગુણબેગમ પણ માલિકની દેખાદેખીથી પાન ખાતાં શીખી, અને ઘરમાં ગમે ત્યાં થુકવા લાગી. વળી તે એટલી તો મેલી રહેતી કે તેની પાસે પાણી માગવાનું પણ કોઇને ગમતું નહોતું. બે ચાર દિવસમાં એ અમલદાર તેનાથી કંટાળ્યો, અને તેને કારાગૃહમાં મૂકી આવ્યો. કારાગૃહના અધ્યક્ષે તેને એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, વૃદ્ધે જણાવ્યું કે “આવાં જનવરથી સંસાર ચાલે કે? શહેર એને વસવા લાયક સ્થાન નથી. તે તો જંગલમાં વાઘ સિંહ પાસે મોકલી દો તો ઠીક.”

ગુણબેગમ આ વાત સાંભળી મનમાં મનમાં બોલી, “મનુષ્ય કરતાં વાઘસિંહનો સહવાસ મારે માટે વધુ સારો છે. વાઘસિંહ માણસ જેટલાં હિંસક નથી.”

કેટલાંક અઠવાડીઆં બાદ અમીરના મીરમુન્સી અલિ મહમદખાને કેટલીક બાંદીઓની જરૂર પડવાથી તે કારાગૃહમાં આવ્યો. તેણે કારાધ્યક્ષને કહ્યું, “મારે ચાર કાજમરી બાંદી જોઈએ છીએ, બે મારી પાસે રહેશે, ને બે મારા મુઝાંજી પાસે જશે; અમીરસાહેબે મને બે બાંદી ધનામમાં આપી છે. તેઓને અહીંથી લઈ જવાનો હુકમ છે.”—મીરમુન્સીએ ગુણબેગમ અને શૈરિનને પસંદ કરી.

ચાર બાંદીઓમાંથી જેની ઉંમર વધુ થઇ હતી, તે મુશ્કેલી પસંદ કરી, મીરમુન્સીએ તેને જલાલાબાદ મોકલી દીધી. બાકી ત્રણ બાંદી ઘેર રહી; પરંતુ તેને તો બેજ બાંદીની જરૂર હતી, વ બાંદી તેને જોઇતી નહોતી, માટે ત્રીજી બાંદીનું શું કરવું તેનો તેમ વિચાર થઇ પડ્યો.

બે દિવસ બાદ મીરમુન્સીની સ્ત્રીએ કહ્યું, “ તમે જે ત્રણ બાંદીઓ છે, તેમાં ગુલબેગમ કદાચ કામની નથી. તે કંઈ કામ કરતી નથી, કેવળ ખાય છે ને ઉંઘે છે; એનું શરીર એટલું બધું દુર્ગંધ મારે છે કે તેને જોતાંજ વમન થાય છે ! તે કોઈ પણ જાણીતી આદમીએ પણ ઠીક લાગતું નથી. એને રજા આપો.

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ બાંદીની ઉંમર નાની છે, શરીર પણ રૂઝવણી છે; મને ખાતરી હતી કે એ ઘણું કામ કરશે. વાર, તું ન ખવા માગતી નથી, તો પછી રાખવાની જરૂર પણ નથી. પણ મ લાગે છે કે તેને મીરસાહેબ પાસે મોકલીએ. મીરસાહેબને ખાતરી નથી, આ બાંદી સાથે તેઓ પરણે તો ઠીક; ગુલબેગમ બાંદી તરફ સાઈ કામ ન કરે, પણ સ્ત્રી તરીકે સાઈ કામ કરશે.”

મીરમુન્સીની સ્ત્રીએ આમાં સંમતિ આપી, પરંતુ ગુલબેગમ રિસાઈબેદી; તે અહીંથી ખસવા માગતી નહોતી. તેણે તેઓને જણાવ્યું કે જીવ છે ત્યાંસુધી હું કોઈની બીબી થઇશ નહિ.

મીરમુન્સી પોતાની સ્ત્રી અને ગુલબેગમ બંને પર ગુસ્સે થઈ પોતાની બીબી એક બાંદીને કાબુમાં રાખી શકતી નથી ! અને બાંદી પણ ક્યાં સાહસે પોતાનો હુકમ નથી માનતી ?

મીરમુન્સીએ ગુલબેગમને બોલાવી ઠકોર રસ્તે કહ્યું, “ગુલબેગમ, તારો શો ઇરિદો છે, તે કહે. તું કશું કામકાજ કરતી નથી; એક ધર્મિક માણસ સાથે તને પરચાવવા ઇચ્છ્યું તો તેની પણ ના પાડે છે! તું અહીંથી ખસવા માગતી તથી! તું શું મારો હુકમ માનશે નહિ?”

ગુલબેગમ કશો જવાબ ન આપતાં ઉભી રહી; એટલે મીરમુન્સી ઉભા થઇ કાગળ કલમ લઇ કંઈ લખવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. ગુલબેગમ સમજી ગઇ કે જો તે એ કાગળમાં કંઈ હુકમ લખશે તો તે પાછો ફરવાનો નથી. મીરમુન્સી લખવાની શરૂઆત કરે તે પહેલાં ગુલબેગમ તેના પગમાં પડી બોલી ઉઠી. “આગા સાહેબ, મારું કહેવું સાંભળો.”

મીરમુન્સી લખવાનું છોડી બોલ્યા, “તારે જે કહેવાનું હોય તે કહે.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “આગાસાહેબ, મેં આપને ઘેર આવી ધણા અપરાધ કર્યા છે, તે માટે આપ મને હાંકી કાઢવા તૈયાર થયા છો. હું તદ્દન મેલી છું, બેભાન છું, કંઈ કામકાજ કરતી નથી—પરંતુ મારું શરીર જોઇ આપ જાણુશો કે મારામાં બળતો તોટો નથી; હું ધારું તો હું એકલી પાંચ બાંદીઓનું કામ કરી શકું. આપ શેરિનને પૂછશો તો જાણુશો કે હાજરાઓના મુલકમાં મારા જેવી બુદ્ધિશાળી સ્ત્રી એક પણ નહોતી. હું કશું કામ નથી જાણતી? હું બાબરનું કામ જાણું છું, સોયકામ જાણું છું, ધોળીનું કામ જાણું છું, અને મધિ-કાંતી માફક ભાર ઉપાડવાનું કામ પણ જાણું છું; હું જે કરી શકું તે બધું કોઇ કરી શકે તેમ નથી.”

મીરમુન્સી ગુલમેગમની વાત સાંભળી વિરમય પામી તેને પૂછવા લાખા, “ત્યારે તું કંઈ પણ કામ કેમ કરતી નથી ? કેવળ બેઠી બેઠી ખાય છે, અને હથે છે શા માટે ? તારી વાતચીત પરથી તો તું બેભાન જણાતી નથી. ”

ગુલમેગમે કહ્યું, “આગાસાહેબ, તે વાત આપને કહું છું. આપ જૂઓ છો કે હું મેલી છું, હઠીલી છું, બેઠી બેઠી ખાઉં છું. પરંતુ આપ કદાચ નહિ જાણતા હોંકે હું હાજરાના મુશ્કેલી વલ્લરની દીકરી છું. મારા જેવી ચતુર ને ખૂબસુરત સ્ત્રી એ પ્રદેશમાં એક પણ નથી, એમ અનાર દેશનાં બધાં માણસો કહે છે. મને ખાત્રી હતી કે અમ્માએ મને બ.દીગિરિ કરવા સરળ નથી; તે માટેજ મને જેઓએ બાંદી તરીકે ખરીદી તેઓનું એક પણ કામ મેં કર્યું નથી; કોઈ ઠેકાણે કામ ન કર્યું. કોઈ ઠેકાણે માંડી બની અત્યાર સુધી મેં માઈ ટકું ચલાવ્યું છે, મારા માલીકાએ મને માર મારી, ગાળો દઈ હાંકી કાઢી, પણ તેથી હું મનમાં ખુશી થઈ છું. મને એકજ બીક છે કે કોઈ મને ખરીદી, મારા રૂપમાં લોભાઈ કદાચ મને પરણી બેસે, એ બીકથી હું મ્હોંપર કાઢવ લગાડી માઈ રૂપ ઢાંકી રાખું છું, કચ્છા પૂર્વક મેલી બની છું ! એ માટેજ અત્યાર સુધી કોઈએ મારા સામું જોયું નથી; એટલુંજ નહિ પણ હું પાસે જઈ તોપણ તેઓ મને દૂર હાંકી કાઢે છે. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “અહીં તારે એ બીક રાખવાની નથી. ઘરમાં મારી બીબી છે, બીજી બીબી રાખવાની મારી મરજી નથી; વળી બાંદીને પરણવાનો વિચાર પણ મારા મનમાં આવતો નથી. ”

ગુલમેગમે વિનયપૂર્વક કહ્યું, “તે હું જાણું છું; હું જાણું છું

કે બાંદીઓપર આપની કુનજર નથી, આપ તેઓની સાથે વાતચીત પણ કરતા નથી. તે માટેજ હું આપનો આશ્રય તજવા માગતી નથી. આગાસાહેબ, આપ આ અભાગણીપર દયા કરો, મને ક્યાંએ ન મોકલો. આપ જે હુકમ કરશો તે હું તનતોડ મહેનત કરી પાળીશ; મારી વાતમાં કદી ભૂલ થશે નહિ.”

ગુણબેગમના કાલાવાલાથી મીરમુન્સીનું હૃદય પીગળ્યું. તેણે થોડીવાર વિચાર કરી કામળસ્વરે કહ્યું, “બીબીસાહેબને મારી પાસે મોકલ; તે જો તને રાખવા માગતાં હોય, તો હું તને દૂર કરવા માગતો નથી. તેણેજ તને રાખી છે, તારે તેનુંજ કામ કરવાનું છે; માફ કામ કરવા તને અહીં આણી નથી. જો તેનું મન મેળવી શકીશ, તો તારે બીજે જવું પડશે નહિ. હું તેને તારે માટે કહી જોઉં.”

બીબીસાહેબ આ બધાં એટલે મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ગુણબેગમને તું જેવી મેલી ને હડીલી માને છે, તેટલી મેલી ને હડીલી મને તેની વાત સાંભળતાં જણાતી નથી. વળી મેં સાંભળ્યું કે તે આશરદાર કુટુંબમાં જન્મી છે, તે હાજરપદેશના વજીરની દીકરી છે !”

બીબીએ કહ્યું, “મેં પણ એ વાત સાંભળી છે. શેરિન એ રાજ્યના સરદારની છોકરી છે ! તે ગુણબેગમના કાકાની દીકરી છે. પરંતુ ગુણબેગમ અત્યંત ગંદી છે, કેરગ ખાય પીએ છે, કામ કરતી નથી, એ બાબતમાં આપને કશો શક પડે છે ?”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “હા શકે છે ? મારી ઇચ્છા છે કે તેની હજુ થોડા દહાડા તપાસ કરી જો; હવે આઠ-દસ દિવસનો સમય આપ. તારે અડચણ ન હોય તો એક માસથી દોઢ માસ તેને અહીં

રાખવામાં વાંધો નથી. જો એ મુદત દરમિયાન તે તને ખુશી કરી શકે તો તેને હાંકી કાઢવાની જરૂર નથી.”

બીબી પતિની વાત સ્વીકાર્યા સિવાય રહી નહિ; તેણે ધીમેથી કુંકાણમાં જણાવ્યું, “આ હાજરા બેઠકાની સ્ત્રીઓ બહુજ બેઅદબી હોય છે, તેઓનાપર મારાં પોતાનાં કામની જવાબદારી નાખવા માગતી નથી.”

મીરસાહેબે કહ્યું, “વાર; તેઓ બહે બહારનું કામ કરે, સેલિ-મા ને બીજી બાંદીઓ તારી પરિચર્યા કરશે.”

બીબીએ કહ્યું, “તમારી ખુશી મુજબ કરો.”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “એ વાક્યનો કશો અર્થ નથી; તેઓ તારી બાંદીઓ છે, તારી મરજી હોય તે પ્રમાણે વર્તવા હું તૈયાર છું. કાઠ પથુ બાબતની અગવડ થાય, એવી મારી ઇચ્છા નથી.”

બીબીએ કહ્યું, “મીરસાહેબે ગુલબેગમને પસંદ કરી છે; તેને જવાબ આપવો પડશે.”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “મીરસાહેબની જેવી મરજી! વાઝ, હું તે સંબંધી ચર્ચા કરીશ. મીરસાહેબ મારાં બેઠકખાનામાં બેઠા છે; હું તેની પાસે જઈ વાતચીત કરું છું.”

મીરમુન્સીનાં બેઠકખાનામાં ઘણા અમરગાન આજરદાર પુરુષો બેઠા હતા; મીરમુન્સીએ ત્યાં જઈ મીરસાહેબને સંબોધી કહ્યું, “મીર, મારી બાંદી ગુલબેગમ તમારી સાથે પરણવા ઇચ્છતી નથી; હું તેનાપર કાઠપથુ જતનું બળ વાપરી શકીશ નહિ. હવે શું કરવું તે કહો.”

મીરે હસતાં હસતાં કહ્યું, “પરણવા નથી ઇચ્છતી! બાંદીને વળી સ્વાધીનતા હોય ખરી? તેઓતો કુકમ મુજબ ચાલવાને બંધાયેલી છે.”

મીરમુન્સી હસતા હસતા બોલ્યા, “તારે તમે શું તેને જોર કરી પકડી જશો ? તમારા જેવા વૃદ્ધને માટે એ પ્રશંસાનું કામ નહિ કહેવાય, તમારી ઉંમર કેટલી થઇ છે ?”

મીરસાહેબે ગુસ્સે થઇ કહ્યું, “મારી ઉંમર કેટલી છે, તેનું તમારે શું કામ છે ? તમે કયુલ કર્યું છે કે એ બાંદી તમને આપીશ. તેને મેં જોઇ છે; તેની સાથે પરણવાની મારી મરજી થઇ છે. તમે શું હવે એ કયુલ્લાત તોડવા માગો છો ?”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ગુણબેગમ સુંદર છે, બહુજ સુંદર છે, હાજરા રાજ્યમાં એવી સુંદર સ્ત્રી એક પણ નથી. પરંતુ તે દુર્ગંજ નથી, તેનું શરીર પહેલવાન જેવું છે ! અને તમે ખડખડ પાંચમ છો. આવી પહેલવાન બીજી લઇ તમે શું કરશો ? હું જો વૃદ્ધ ને દુર્ગંજ હોત, તો આવી જુવાન બાંદી સાથે પરણવા કદી તૈયાર થાત નહિ.

વૃદ્ધ મીરસાહેબની ઉંમર સાઠ વરસથી વધુ હતી; મીરમુન્સીની વાત સાંભળી તે બહુજ ગુસ્સે થયો ! બુઢાને બુઢો કહેતાં તે ગુસ્સે ચાલજ ! મીર પોતાનો લીલો ઝરમો ઉંચે લેતા છાતીપર પ્રસરેલી દાઢીમાં હાથ નાખવા લાગ્યો; દાઢી ધોળી થયું જેની થઇ ગઈ હતી; પરંતુ બુઢાએ કલપની મદદથી દાઢી મૂછની સ્વાભાવિક શુભતા ખુલાવી દીધી હતી !

મીર ગુસ્સે થઇ બોલ્યો, “વાર, તમારો ઇરાદો સમજી ગયો. એ બાંદીની સાથે તમે પ્રેમમાં પડ્યા છો ! રૂપાળી બાંદીને છોડી દેવા જાય તૈયાર થાય ! તમે તેને રખાત તરીકે રાખવા ઇચ્છતા હશો. પણ

એ માટે હું તમને ટપકા આપતો નથી. ખૂબસુરત ઓરત જોઈ ક્યા પુરુષને લાલચ ન થાય ? પરંતુ મુઠ્ઠાની વાત એ છે કે તમારા જોવા માણસ પણ વચન તોડે એ બહુ અકસોસની વાત છે. વાર, હું જાઉં છું; હું તમારા જોવા કપટી મિત્રનું મ્હોં જોવા માગતો નથી.”

મીરમુન્સીએ હસતાં હસતાં કહ્યું, “આટલો બધો ગુસ્સો શામાટે કરો છો બાઈ ? તમે માઈ મ્હોં જોવા ન દેશો, પણ હું આ તમારી દાઢી મૂંઝતો બપોલો જોયા સિવાય કેવી રીતે રહી શકું ? તમે ગુસ્સે થઈ જતા રહેશો નહિ. હું ખઈ કહું છું કે એ બાંદીનું રૂપ જોઈ માઈ માથું ફરી ગયું નથી; પ્રેમઆધિ મારી પાસે આવી શકે તેમ નથી. એક બીબીને પણ હું સંભાળી શકતો નથી, ત્યાં વળી બીજી બીબી કઈ ! એ બાંદી જેવી ગંદી છે, તેવીજ કુબડી છે; તેને કેવળ ખાતાં ને ઉંધતાંજ આવડે છે, તોપણ હું તેને છોડવા માગતો નથી, તેનું કારણ જણો છો ?—તે મારે શરણે આવેલી છે; મેં તેને અભયવચન આપેલું છે.”

મીરે ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “ક્યા ધરાદાશી તમે તેને અભયવચન આપ્યું ? તમે મારી આગળ કયુલ કર્યું છે કે ગુલબેગમને મારા હાથમાં સોંપવી. એ કયુલ્લાત પાળો. હું તેની સાથે સાદી કરી સુખ ભોગવું તોપણ બલેને દુઃખી થાઉં તોપણ બલે. તમે એવી બેદરકાર બાંદીને શું કરશો ?”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “એક નિરાશ્રય બીબે પાળતાં અને જરા-પણ દુઃખ નહિ થાય. મેં તેને આશરો આપ્યો છે; હવે શું તેને હાકી

કાઢું ? મારી પાસે બીજી પથ્ય ખુમસુરત બાંદીઓ છે; તમે તેમાંની એક લઈ જાઓ, તો હું ઠંધ નહિ કરું. ”

મીરે કહ્યું, “ મેં જે ઇચ્છ્યું, તે આપવાને ના પાડે છે, ત્યાં વળી નવી કપ્પુલાત શામાટે આપવા તૈયાર થાઓ છો ? હું ખુલાના કસમ ખાઈને કહું છું કે શુદ્ધભેગમ વિના મારું કાળજી ઠંડું થશે નહિ. ”

ધર્મિષ્ઠ વૃદ્ધની ગેરવાજબી હાંથી મીરમુન્સી બહુજ ગુસ્સે થયા. આટલી ઉંમરે પથ્ય આટલો લોભ ! હવે શું કરવું, તે નકી કરી શક્યા નહિ. ફેટલાક માણસો તેની સાથે અમુક બાબતની વાતચીત કરવા આવ્યા હતા; તેથી મીરસાહેબ સાથે વાત કરવી બંધ કરી તેણે તેઓની સાથે માંડી. એ દરમિયાન તે ઓરડામાં બેઠેલ એક વૃદ્ધ અમરગાન ધીરે ધીરે ઉઠી નિઃશબ્દે બીજે સ્થળે જતો રહ્યો,

એ વૃદ્ધનું નામ અલિખાં હતું; તે મીરમુન્સીના કુટુંબનો હકીમ હતો.

પ્રકરણ ૨ જી

પ્રેમના પ્રતિરૂપિણી.

જે અશ્રમાને ભીરમુન્સી સાથે વાતચીત કરવા આજ્ઞા હતા, તેઓ વાતચીત પૂરી થતાં ચાલ્યા ગયા; ફક્ત ગુલબેગમનાં રૂપમાં મુગ્ધ બનેલા ભીરસાહેબ ત્યાંથી હાલ્યાચાલ્યા નહિ ! બધા ગયા એટલે તેણે ભીરમુન્સીને પૂછ્યું, “બાંદીના સંબંધમાં શું નકા કર્યું ?”

ભીરમુન્સીએ કહ્યું, “હજી પણ તેની વાત જૂલી શક્યા નથી ? કેવા માણસ છે તમે ! તમે ધર્મિજી માણસ છો, તમારી ઉંમર લગભગ સિત્તેર વર્ષની છે, હજી પણ તમારી લાલસા આટલી બધી પ્રબળ છે ! બધા આ વિચાર છોડી હવે ખુદાનું નામ લો, મક્કા શરીફની જાત્રાએ જાઓ. હવે આ બધું જામાટે ? મરવાને વિલંબ નથી.”

ભીરે ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “એ નકામી વાતોથી મને જુલાવી શકશો નહિ ! સંસારમાંથી મન ઉઠી ગયું હોય, તો તમે મક્કા જાઓ. ખીજને ઉપદેશ આપવાનું કામ સહેલું છે; ફક્ત એ બાંદીની આજ્ઞા તજી શકું તેમ નથી.”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “તદન ગાંડા બની ગયા છે ! વાર, જે તે બાંદી ખુશીથી તમારી સાથે આવવા માગતી હોય તો તમે તેને ખુશીથી લઇ જાવ. પરંતુ હું તમને જખરદસ્તીથી લઇ જવા દઇશ નહિ; તે મારી આશ્રિત છે. તેની મરજી વિરુદ્ધ જોર કરી તમે તેને લઇ જઇ શકશો નહિ. મારી વાત સમજાવ ?”

મીરે કહ્યું, “તમારી વાતપરથી જણાય છે કે બાંદી પોતાની મરજીથી તમારે ઘેર આવી છે, તમે તેને પરાણે લાવ્યા નથી !”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ખરેખર, મેં તેને બળજોરીથી આણી નથી મારે ઘેર આવતી વેળા બહુ રડી હતી ખરી, પણ મારી સાથે ન આવવાની હઠ લીધી નહોતી. અમીરસાહેબે એ બાંદીઓ અને ઇનામમાં આપી હતી, તેથીજ મેં સ્વીકારી છે; તેને લાવવા માટે મને કશી મુશ્કેલી પડી નથી.”

મીરે કહ્યું, “તમારા કાળા રંગથી તે લોભાઇ હતી !”

મીરમુન્સી અફગાન નહોતો, તે પેશાવરનો હતો; માટે તેનો રંગ અફગાન જેવો ધોળો નહોતો મીર તેના કરતાં ધોળો હતો. પેશાવરના લોકો અફગાનો કરતાં કાળા છે; તેથી મીરસાહેબ તેની મશકરી કરવાને ચૂંક્યા નહિ. મુખ્ય મીર સમજી શક્યો નહિ કે રંગ કાળો હોય એટલે મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ નષ્ટ થતું નથી. ધણી કાળા ‘નેટિવો’ માં જે મનુષ્યત્વ છે, તે અનેક ગૌરવર્ણ યુરોપીઅનોમાં નથી.

મીરમુન્સીએ કહ્યું, તેમાં દોષ શો ? કાઠને ધઉંવણું રંગ ગમે છે, કાઠને કાળો રંગ ગમે છે; જેવી જેવી રીત ! તમે બહુ સહેલો છો, અને હું કાળો છું; વાર ગુલબેગમને અહીં બોલાવીએ, તે કાને પસંદ કરે છે, તેની ખાત્રી થાય.”

મીરે ઉતાવળથી કહ્યું, “ પરંતુ તમે તેને બોલાવી શકશો નહિ; હુંજ તેને તોડી લાવું છું. ”

મીર મુન્સીએ કહ્યું, “ જો હું તેને બોલાવી લાવી ન શકું, તો તમે પણ બોલાવી લાવી શકશો નહિ. ખીજા કોઇ માણસદ્વારા તેને બોલાવીએ. ”

મીર દિલગીર થઇ બોલ્યો, તેમાં કશો વાંધો નથી; પરંતુ એ કામઠાજની આવડત વિનાની બાંદીને ઘરમાં રાખવાનો આટલો બધો આગ્રહ કેમ રાખો છે ? તે તમારી સગી નથી, સ્વજાતિ પણ નથી, પછી તેને માટે આટલી બધી તસ્દી કેમ ઉઠાવવી પડે છે ? ”

મીર મુન્સીએ કહ્યું, “ ત્યારે શું તે તમારી સ્વજાતિ છે ? તમે પણ હાજરા લાગો છો ? ”

મીર ગુસ્સે થઇ બોલ્યો, “ હું હાજરો ! માફ ગાવું અપમાન કરતાં તેમને કશી શરમ ન આવી ? તમારી બાંદી થવા કરતાં મારી ખીખી બનવાથી તેની આખર હજારગણી વધશે, તે તમે જાણતા નથી ? મારે સ્ત્રી નથી, પુત્ર નથી, કન્યા નથી; મારા સંસારમાં તે કર્તાદર્તા થશે, વળી હું સાધારણ માણસ નથી, ખુદાનો કૃપાપાત્ર માણસ છું; હું ધાર્મિક માણસોમાં વડો છું. ગુસલમાન સમાજમાં મારા જેટલી આખર કોની છે ? અમીર સાહેબ પોતે માફ માન જાળવે છે ! તમે અમીરના નોકર છો, હું ખુદાનો નોકર છું; માટે આપણામાં કોણ મોટું છે-તમે કે હું, તેનો વિચાર કરી જાઓ. ”

મીરની વાત સાંભળી મીરમુન્સીને બહુ મજા આવી. તે વૃદ્ધની મસ્કરી કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો, મીરમુન્સીએ મંભીર થઇ કહ્યું, “ તમારી વાત તદ્દન ખરી છે; તમે દરેક બાબતમાં મારાથી મોટા. ”

હો, એ વાત કાણુ ન સ્વીકારે ? માટે તમારી માગણીમાં અવિચાર ન થાય, તેની હું વ્યવસ્થા કરીશ. અરે, પેલા હુકીમજી આવે છે. તેજ મધ્યસ્થ થઈ આ ગરબડ મટાડશે. તેમાં તમને કશો વાંધો છે ?

હુકીમ અલીખાંએ ત્યાં આવી પૂછ્યું, “ શી ગરબડ મટાડવાની છે ? ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ આપ ચાલ્યા ગયા બાદ એક ભારે બાબતમાં મારે મીરસાહેબ સાથે વાદવિવાદ થયો છે; એ વાદવિવાદ સહેજમાં મટે તેમ નથી. આપ નિષ્પક્ષપાતપણે ચુકાદો આપો. તમને અમે મધ્યસ્થ માનીએ છીએ. મારે એક બાંદી છે, તેનું નામ શુલ્ક બેગમ છે. હું તે બાંદીને મીર સાહેબના હાથમાં સોંપવા માગતો હતો. પરંતુ તે તેની પાસે જવા રાજી નથી! મીર કહે છે કે મારા જેવા યુવાન સાથે સાદી કરવાની તેની મરજી છે, પણ ખુશી રીતે તે તે મરજી જણાવી શકતી નથી ! થોડી મહેનત કરવાથી તે મારી માગણી સ્વીકારશે. હું કહું છું કે જો તે સહેલાઈથી તેની માગણી સ્વીકારે, એટલુંજ નહિ પણ થોડું રડી બે ચાર વખત ના પાડી છેવટે તે જો તેની બીજી થવાને કમ્પ્લે ચાય, તો હું તેને તેમની સાથે મોકલીશ; અને તેમની સાથે તેની સાદી થાય, તેની વ્યવસ્થા પણ કરીશ. પરંતુ જો તે ખરેખર આવા યુવાનનો પ્રેમ કમ્પ્લે ન રાખે, તેની સાથે પરણવા ન ચાહે એથી જો તેને માર મારી તેની અનિ-
ચ્છા છતાં અહીં હાંકી દાઢવી પડે; તો હું એવું નિષ્કૂર આચરણ ચલાવવા તૈયાર નથી. તે મારે આશરે આવી રહેલી છે, હું તેના પર શુલ્ક ચલાવવા દક્ષ નહિ. ”

મીરે કહ્યું, “ તમે પ્રથમથીજ હુકીમ સાહેબના ધાન ભરી,

દો છો ! તે શું કરશે કે શું નહિ કરે તે જાણતા નથી; છતાં તમે અભારથીજ નાના પ્રકારની યુરાધઓ જુઓ છો. ”

भीरमुन्सीએ કહ્યું, “ વાર, હવેથી હું મંગળજ જોઈશ. હકી-
મજી, આપ ગુલમેગમને અહીં લઈ આવો; તે શું કહે છે, તે સાંભળી
આપ એ મામલાનો વિચાર કરજો.

હકીમે કહ્યું, “ એ કામ મારે માટે અઘરું છે; હું શારીરિક
વ્યાધિની ચિકિત્સા કરું છું; પ્રેમનઃ વ્યાધિ સંબંધમાં મને જરા પણ
અનુભવ નથી. વળી મને જણાય છે કે વૃદ્ધ भीरનો વ્યાધિ છેલ્લે
પ્રમથિએ જઈ પહોંચ્યો છે ! ”

भीरે ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “ શું, મારી મશ્કરી ! મેં ખુદાતાલાનાં
કાર્યમાં જીવન ગુજાર્યું છે; મને તમે મશ્કરી પાત્ર માનો છો ? ”

भीरमुन्सीએ કહ્યું, “ એ ખુદાની અદાલતના વકીલ છે, તેઓ
મશ્કરી પાત્ર નથી; માટે તેમની સાથેના કબજામાં આપણને નુકસાન
થવાનું છે. હકીમ સાહેબ, આપ ગુલમેગમને અહીં લઈ આવી સુક્રદો
આપો; મારે ઘણું કામ છે.

હકીમ સાહેબે પડદા પાસે જઈ શેરિનને કહ્યું, “ ગુલમેગમને
જાલદી મોકલ; મેં તેમને જે વાત શિખવી છે, તે भीરની સમક્ષ
કહે, પણ તે વાત શિખવેલી છે, એમ યુદ્ધો भीર ન જાણી શકે,
એમ જણાવજે મારી વાત સમજી ? ”

શેરિને માથું હલાવી કહ્યું, “ હા સમજી. કેવળ એક વાત
સમજાતી નથી. ”

હકીમે કહ્યું, “ શી વાત ? ”

શેરિને કહ્યું, “ આ યુદ્ધો મરશે ક્યારે ? ”

પ્રકરણ ૩ જી

કઠણ વ્યાધની ઉત્તમ ચિકિત્સા

થોડીવારમાં ગુલબેગમ મીરમુન્સીનાં બેઠકખાનાંમાં આવી પહોંચી. ગુલબેગમ અત્યારે મેલી, મલિનવસ્ત્રોવાળી, બુદ્ધિ વગરની ઉંઘણસી યુવતી નહોતી. વાદળાંમાંથી મુક્ત થયેલ પૂર્ણ ચંદ્રની માદક તેનાં શ્વપની છટા વિકસતી હતી. તે હારયથી ઉન્નયન બનેલી મહિમાવતી રાણીની માદક બેઠકખાનાંમાં આવી પહોંચી. તેની ઉમર ફક્ત અઠાર વર્ષની હતી. તેનું શરીર તંદુરસ્ત, બગવાન અને ઉન્નત હતું; તેના કેશના અમ્બાગથી પગના નખ સુધીનો ભાગ શ્વપની છટાથી ઉન્નયન બની રહ્યો હતો ! તેની આંખોમાં કટાક્ષરૂપી આગ બહુકતી હતી, લાલ શરક્તા હોડપર મંદમંદ હારય તરવરી રહ્યું હતું. એ શ્વપની છટા જોઈ વૃદ્ધ મીર મુગ્ધ બની ગયો; લાલસારૂપી વાંદ્રી તેના હૃદયમાં સળગી ઉઠી. ગુલબેગમ આટલી બધી શ્વપની છે, તે મીર જાણતો નહોતો ! અત્યાર સુધી તેનાં શ્વપની છટા રાખથી ઢંકાયેલા અમિત્રી માદક મેલાં, ફાટાવટાં વસ્ત્રોમાં, કાદવથી સુકામલાં વદનમાં છુપી રીતે વિરાજતી હતી. પરંતુ આજે ગુલબેગમે પોતાનાં અનુપમ શ્વપને ખીલવી મૂક્યું હતું, તે જોઈ મીરમુન્સી પણ મુગ્ધ બની ગયો ! તે નવાઈ પામી વખાણકરતી દષ્ટિએ તેનાં વિકસિત શ્વતલ્લસ્ય સુંદર મોં સામે જોઈ રહ્યો. મીરનું માથું ફરી ગયું.

થોડીવાર પછી મીરે શાંત થઈ બિલાડીની માફક ગુલબેગમ તરફ જોઈ મીરમુન્સીને કહ્યું. “ હું પ્રથમ આ યુવતીને એકાદ બે વાતો પૂછવા માગું છું; તેમાં વાંધો લઈ શકશો નહિ. હું તેની સાથે પરણવા તૈયાર થયો છું, તેથી પ્રથમ વાત કરવાનો મારો હક છે. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ વાર, એ વાતમાં મને કશો વાંધો નથી. ”

મીરે ગુલબેગમને કહ્યું, “ સુંદરી, તારું નામ શું ગુલબેગમ ? ”
-મીરનો ગધેડા જેવો સ્વર હતો; ગુલબેગમનાં કાનમાં તમરાં બોલવા લાગ્યાં !

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હા, માઈજ નામ ગુલબેગમ; માઈ નામ સાંભળી તમને શો ફાયદો થવાનો હતો ? ”

૪૬ મીર પોતાનો કુદરતી કંઠોર સ્વર કોમળ કરી બોલ્યો, “ ફાયદો નહિ હોય શા માટે ? તારા જેવી ખૂબસૂરત બાંદીનું નામ પૂછવાથી ફાયદો નહિ ? સંભાળ બાંદી, ખુદાએ તને જે રૂપ આપ્યું છે, તે રૂપ જોઈ મને જણાય છે કે તું બાંદીગિરિ કરવાને પેદા થઈ નથી. ખુદાના હુકમથી હું તને બાંદીગિરિ કરતી છોડવી પરણવા માગું છું, તું મીરની બીબી થશે ! આ શું તારાં બોલાં બાગ્ય છે ? તે માટેજ તારું કપાળ ચક્રયુક્ત છે ! ”

બાંદીનું આટલું બધું સૌભાગ્ય ! પરંતુ ગુલબેગમ બાંદી છતાં મીરની બીબી થવા ઇચ્છતી નહોતી. તેણે તીક્ષ્ણ નજરે ૪૬નાં મોં સાંભળેલું; પરંતુ તેણે તેની કલ્પ લગાડેલા દાઢી મુઠ્ઠી ઢંકાયેલ વદનમંડળ પર સરસતા, પવિત્રતા અથવા ઉદારતાની કંઈ નિશાની

જેમ નહિ; તેને બદલે તે મુખપર કુટિલતા, ઈદ્રિયલાલસા અને સ્વાર્થાપણ વગેરેનાં ચિન્હો જોયાં.

ગુલમેગમે તિરસ્કારથી કહ્યું, “ઓ અમ્મા ! તેં આવા ધર્માત્માના પ્રાણમાં પણ આગ મૂકી છે ! મીરસાહેબ, આપ શું ગાંડા બની ગયા છો ? ખુદાનાં કાર્યમાં માથું સોંપ્યું છે છતાં ધરડી ઉમરે આ શું તોફાન માંડ્યું છે ! આપ મારા પિતાના પિતા જેવડા છો, મને એવી વાત કહેતાં શરમ ન આવી ? આપના ગાલપર કરચલીઓ પડી છે; દાંત હલે છે. ઘોળી દાઢી મુઠોપર કલ્પ ચોપડી કાળી બનાવેલ હોય તેમ જણાય છે, પણ આપ જમરાજને છેતરી શકવાના નથી. આપ સ્વર્ગનો રસ્તો ખોળો, જહાનમમાં જવાનો તમને આટલો બધો આગ્રહ કેમ છે ? ”

મીરે કહ્યું, “હાજરાની છોડીઓ તો બહુ રમિક જણાય છે ! વાર, મુંદરી, પણ આ બુઢો પણ રસનું ધોયું છે હો ! મારે ઘેર તું બહુજ મજાથી રહેશે; તારે શોક્ય નથી, શોક્યનાં છોકરાં નથી, તું મારાં નાકમાં નાથ નાખી મને ગમે તેમ દોરી સમીચ; દસ બાંદીઓ તારો હુકમ ઉપાડવા તૈયાર રહેશે. હું કંઈ જોવો તેવો માણસ છું ? અમીરસાહેબ પણ મારું માન જાળવે છે ! અને તારો માલિક મીર-મુન્સી મારી કેટલી ખરદાસ કરે છે, તે તારાથી અછાનું છે ? હું હુકમ કરીશ કે તરત તે તને મારા હાથમાં સોંપી દેશે ! ”

ગુલમેગમે કહ્યું, “મારો માલિક તમારા જેવો ગાંડો નથી કે તે બુઢા વાંદરાના ગળામાં અઢાર વરસની છોડી બંધે; તે એવો મુખ નથી કે તે આપના બાપ જેવડા બુઢા સાથે દીકરાની દીકરી જેવડી છોડીને પરણાવે ! હું તમારી પૌત્રી જેવડી છું ? બુઢા, તમારી મોજ

જોઈ અને રહીએ કે હસીએ તે સમજતું નથી. હું કહત રહી જાયતી નથી, રડાવી પણ શકું છું. મારે હાથે ઝાડુ બહુ સાફ આવે છે, જો બુદ્ધા રસિકની પીઠ મળે, તો તે બરાબર બતાવી દઉં ! ”

બુદ્ધા મીર ગુસ્સે થઈ બોલ્યો, “ તું બહુજ મુર્ખ છે, તેથી મને બુદ્ધો ગણી મશ્કરી કરે છે. બીજી કાંઈ હાજરો સ્ત્રી હોત તો આ લોભ બતાવતાંજ તેના મોંમાં પાણી છૂટત, તે મારા પગમાં પડત ! હું તને બાંદીગિરિમાંથી છોડાવીશ, તારી સાથે લગ્ન કરી મારાં ઘરની અને જનની માલિક બનાવીશ; એ પણ તને પસંદ પડતું નથી ? મીરસુન્સીની બાંદીગિરિ શું એટલી બધી મીઠી લાગે છે ? એ અધ્ધા ! તે બેરીઓને તે કેવી પસંદગી આપી છે ! ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ તમે કેવા બોલિયા પુરુષ છો, તે તમારી દાઢી જોઈને જણી ગઈ છે ! જો અત્યારે મારી નાતી અહીં હોત, તો તેની સાથે તમને પરણાવત. તમે ધાર્મિકતાની બડાઈ કરાએ, પણ મને લાગે છે કે તમે તો મહા પાપિષ્ઠ, નિર્લજ્જ ને લપટ છો. દ્વંત પડી ગયા છે, મોંપર કરચલીઓ પડી છે, આંખોપર છારી વણી છે, છતાં તમને બેરીનો મોહ ગયો નથી ! ધિક્કાર છે બુદ્ધા, તમારે બેવફાઈપણું જોઈ મને શરમ આવે છે ! હવે ઝાઝી મૂર્ખાઈ ન કરો, ઘેર જાઓ, મને તમે નકામો લોભ ન બતાવો; હું તમારી સાથે તો શું, પણ કાંઈની સાથે સાદી કરવાની નથી. ફરિદશાહ મારી સાથે સાદી કરે; તે માટે તો હું તેનાં જનાનખાનાંમાંથી નાસી આવી છું; મને તમે સાધારણ બેરી ગણો છો. જો હું દેશમાં ન જઈ શકું, તો મારે માટે આ બાંદીગિરિજ સારી છે. અને જો બાંદીગિરિ કરવીજ પડે તો મીરસુન્સી સાહેબનીજ બાંદી થઈ રહીશ; તમારા મોંપર

મીઠું ઊંટવાને માટે તમારી ખીખી થઇશ નહિ. જો સાદી કરવાની મરજી હોય, તો ખીજે ક્યાંક જાઓ; તમને ધણી કરે તેવી, ખાંડીઓ આ કાપુલ શહેરમાં એકાદ બે હોય તો બલે. ”

આ વખતે મીર ક્રોધથી અધીર થઇ ઉભો થઇ ગયો, અને બે ડગલાં આગળ વધી તેણે ગુલબેગમનો હાથ પકડ્યો. તેનું આખું શરીર થરથર કંપતું હતું.

મીર મુન્સીએ કહ્યું, “ એ શું કરો છો ? એ અસહાય સ્ત્રી પર હું તમને જખરાઇ વાપરવા નહિ દઉં. વાતચીતવડે જેટલી સમજવાય તેટલી સમજવો, તેનાં શરીર પર હાથ નાખી શકશો નહિ. ”

વૃદ્ધ બેસી ગયો. ગુલબેગમ દઢતાપૂર્વક તેની સામે ઉભી રહી; ઉસ્કરાયલી રૂપસુંદરીમાં રૂપની જ્યોતિ અધિક ઉજ્જવળ બની ગઇ.

એ રૂપ તરફ જોતાંજ વૃદ્ધ મીરની આંખો બંધ થઇ ગઇ ! ગુલબેગમનો તિરસ્કાર પણ તેને બહુ મીઠો લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું કે સાવરણીનો માર ખતાં છતાં આ રત્ન મળે તો કેવું સાફ !-મીરે જરા ઠંડા પડી કહ્યું, “ સુંદરી, તું પોતેજ તાફ નખખોદ વાળે છે ! તું ખાંદી છે, હું તારો ચોટલો પકડી તને અહીંથી લઇ જાત, અને જ્યાં સુધી માગણી કાપુલ ન કરત, ત્યાં સુધી ધરમાં પૂરી રાખત; પરંતુ — ”

ગુલબેગમે તેને અટકાવી કહ્યું, “ એ કામ ધાર્મિક માણસને લાયક છે ખરું ! તમારા જેવા ધાર્મિક માણસો આ શહેરમાં કેટલાક છે ? ખુદ, તે વાનરના હાથમાં રત્ન આપ્યું છે ! ”

મીરે ગુલબેગમ તરફ લાલચોળ આંખો કરી બેયું. તેણે મુન્સીને કહ્યું, “ ખાંદી સાંભળ, તું બહુ ચમ્પાવલી જણાય છે; અ-

ભાર સુધી નરભાગ્યથી વાત કરી તેથી તું છડી મઠ લાગે છે ! તું શા માટે મારી માગણી સ્વીકારતી નથી ? બાંદીની મુશ્કેલી કાણ માને છે ? હું બુદ્ધ હોવાથી તું મને પસંદ કરતી નથી; પરંતુ તારી પસંદગી કે નાપસંદગી તરફ કાણ જોવાનું હતું ? હું હુકમ કરું, ને તું તે હુકમ બજાવે, એવો તારા મારા વચ્ચે સંબંધ છે. તારા બાપે તને શું જરાપણ વિનય શિખવ્યો નથી ? તારો બાપ એક મહાન રાજાનો છે, તું તેની છોડી છે; તારા ધડપર હજુ માથું રહ્યું છે, — એજ તાજુબીની વાત છે ! ”

પિતાની નિંદા સાંભળી ગુણમેગમને બહુ દીક્રાગિરી થઇ, પરંતુ એ દીક્રાગિરી કાણુવારમાં ગુસ્સાના રૂપમાં ફેરવાઇ ગઇ. તે મહા મહેનતે ગુસ્સો દબાવી બોલી, “ મીર, તમારી સાથે વાદવિવાદ કરવાની મારી ઈચ્છા નથી; પરંતુ આ રીતે માફ અપમાન કરવાનો તમને શો હક છે ? હું જેની બાંદી છું, તેવો અહીં ઉભા છે; તેણે કદીપણ આવી રીતે માફ અપમાન કર્યું નથી, તમારા જેવા સાધારણ માણસ માફ અપમાન કરે તો હું તે શા માટે સહન કરું ? હું તમાફ ખાતી કે પહેરતી નથી. હું મીરમુન્સી સાહેબની બાંદી છું, તેની મુલામી કરી જીવન મુજરીશ; તમારી સાથે કદી આવીશ નહિ. મમ તમારી ભૈર બોલે છે, તમે ત્યાં જાઓ, હવે મને બોલાવતા નહિ.

મીર હોમો થઇ ગુસ્સાથી હાથ હલાવતો બોલ્યો, “ અરે હ-રામજી, તું શું કહે છે. ફરી કહે જોડ ! તું આવે એક જાણની બાંદી છે, કાલ બીજાની બાંદી થશે; પૈસાવડે જેની ખરીદી કરી લા-કાય છે, તેને વળી આટલું બધું અપમાન હાજે ? મારી આ લાક-ડીની જે કિંમત છે, તેટલી પણ તારી કિંમત નથી, તે તું જાણે

છે ? ” મીરે ઉત્તેરાઈ જઈ પોતાના હાથમાંની નાડી લાકડી ગુલબે-
ગમ આગળ ફેંકી ! વૃદ્ધ છતાં મીર બળવાન હતો, એ આ લાકડી
પરથી જણાતું હતું.

ગુલબેગમે તરતજ લાકડી ઉપાડી લીધી. હઝીમ સાહેબે નવાઇ
પામી ગુલબેગમ સામું જોયું; તે પોતે આપેલી કેળવણી આવી સારી
રીતે બતાવી શકશે, એવી તેને આશા નહોતી. ”

ગુલબેગમ એ લાકડીપર ટેકા રાખી પોતાનું વિશાળ શરીર
ખડું કરી ગંભીર સ્વરે બોલવા લાગી, “ બુદ્ધિ, તમારી બુદ્ધિ ફરી
ગઈ છે, નહિ તો તમે આ લાકડી સાથે મારી તુલના કેમ કરો ?
આ લાકડીની માફક મને ખરીદી શકાય ખરી, પણ શું આ લાક-
ડીને હું સરખાં છીએ ? તમારી લાકડી સુકાયેલું લાકડું છે, એ તમારા
જેવા દુર્બળનું અવલંબન છે, પરંતુ હું-મારું રૂપ જોતાં નથી ? મારા
હાથમાં બળ નથી ? જો પણ મને મારવાની બીજ નહોત તો મેં આ
લાકડીવડે અત્યાર સુધીમાં તમારું માથું ભાંગી નાખ્યું હોત. મને તમે
જેર બુલમ કરી લઈ જશો ? હું એવા જંગલી માલીની બાંદી
નથી. મારો માલિક કદીપણ મારાપર અત્યાચાર થવા દેશે નહિ.
અમીર સાહેબના હુકમથી હું તેમની બાંદી થઈ છું, વગર શુનાએ
તેઓ મારો ત્યાગ કરશે ? અમીરનું ઇનામ આગા સાહેબ તરફોરશે ?
હું તમને આહતી નથી, તમે શા માટે મારી પાછળ માંડા થયા છો ?
લાકડીના જોરથી પ્રેમ મેળવવા ઇચ્છો છો ? તમને બેચૂક ન કરું તો
કોને કરું ?-શુઓ, હવે તમે વધુ ચલાડી ન બતાવો, તેમ કરશો
તો આ ઘરમાંથી બહાર જવાનો રસ્તો નહિ મળે; ઘેર જઈ નાક
કાતમાં રૂનાં પૂમડાં નાખી ઘર વાસી બેસી રહેજો, નહિ તો બધી
બુદ્ધિ બહાર નીકળી જશે. ”

મીરે કહ્યું, “ તું લૂટારાની છોડી છે, તું કોઈ પણ ગૃહસ્થની કૃપા મેળવવા યોગ્ય નથી. હું લાકડીનાં જોરથી તારી સાથે સાદી કરી, લાકડીનાં જોરથીજ મનાવીશ. લાકડીવડે તો વનનો વાંધ હુકમ મુજબ ચાલે છે, તું તો સાધારણ ઘેરી છે, તેમાં વળી બેઅદમ હાજરાની છોડી છે ! ”

ગુણબેગમ મીરમુન્સીના પગમાં પડી બોલી, “ પ્રભુ, આ ખુદો શયતાન શું મને માર મારી લઈ જશે ! લાકડીના જોરથી મને ખરણુશે ? આ અધગાન રાજ્યમાં દયા, ધર્મ, ન્યાય, કે કાયદો નથી ? આ મુલકમાં પૈસાવડે ધર્મ પણ ખરીદાય છે ? ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ મીર સાહેબની વાત ખરી છે. રાજ-પ્રોહી અને લૂટારાની દીકરી આ રાજ્યમાં કોઈની દયા મેળવવા યોગ્ય મળ્યાતી નથી. તારાપર દયા રાખી એ અપરાધ છે. ”

આ વખતે ગુણબેગમ રડી પડી, અશ્રુધારાથી તેની નજર ફેલાઈ ગઈ. ગુણબેગમ રડતી રડતી બોલી “ આમા સહેન, આપ મને એવી કઠોર વાત કેમ કરો છો ? મહેરબાન ખુદાનાં રાજ્યમાં શું દયાની બદી સુકાઈ જઈ શકે ખરી ? જો આપ મને તેના હાથમાં સોંપશો તો હું આપકાત કરી બંધી પીડામાંથી છૂટી જઈશ; પરંતુ એકલી મરીશ નહિ,—જો આ ખુદો મારાં શરીરનો સ્પર્શ કરશે, તો આ લાકડીના માસ્થી પ્રથમ તેનું માથું બાંગી નાખીશ; ત્યાર પછી મરીશ. હું જે કહું હું તે ખરું છે. હું આજ પાંદી થઈ છું ખરી, પરંતુ એક દિવસ હું સ્વતંત્ર હતી, એ સ્વતંત્રતાનું તેજ હજુ પણ મારા શરીરમાં છે; મારા માસ્થી ખુદો ઘેર પહોંચવાનો નથી. ”

સાર બાદ તેણે મીરને ગુસ્સાથી કહ્યું, “અરે લંપટ, અરે પાપી, તું શું એમ માને છે કે મારા હાથમાંથી લાકડી ઝુટતી લેશે ? તે આજ્ઞા છોડી દે; તું શા માટે, તારા મિત્રોને બોલત, કોનાં ઘડપર ત્રણ માથાં છે, કે મારા હાથમાંથી લાકડી ઝુટતી લે ! એક વખત મારાં શરીરપર હાથ તો નાખ, તારી આ દાઢી મૂછનો એક વાળ પણ રહેવા દઉં છું કે નહિ તે જોજો; સારબાદ તને એક ધાએ મારી નાખીશ. મારાં શરીરમાં કેટલી શક્તિ છે, તે જોવાની ઇચ્છા હોય તો આવ ! લાકડીની બીક રાખતો નહિ, જો હું આ લાકડી દૂર ફેંકી દઉં છું; સાહસ હોય તો મારી સાથે કુસ્તી કર ! મારી સાથે હાથોહાથની લડાઈ કરવાનું સાહસ તારામાં છે ? તારા હાથનાં આ આંગળાં મરતી નાખીશ. સ્ત્રીઓનું પ્રેમાલિંગન કેવું મીઠું છે, તે જો તો ખરો.” ગુણબેગમ પહેલવાનની માફક પગ પહોળા રાખી ઉભી. હુકીમ સાહેબ અને મીરમુન્સી બંનેના હોઠપર મંદમંદ હાસ્ય ફરકવા લાગ્યું.

ગુણબેગમની વાત સાંભળી અને તેની રીતભાત જોઈ મીરસાહેબની લાગણી છુપાઈ ગઈ; તેણે હવાથ થઈ કહ્યું, “આ બાંદી તો દિવાની થઈ ગઈ જણાય છે ! દિવાની ન હોત તો કેમપણ સ્ત્રી શુરુપને આવી રીતે કહી શકે ? આવી સુંદર છે, છતાં અલગ સુધી તેની સાદી કેમ થઈ નથી, તેનું કારણ સમજાયું ! આવી ગાંડી સાથે તે કેમ પરણે ? એને તો ભૂત વળગ્યું જણાય છે. મીરમુન્સી સાહેબ, આને લઈ આપ શું કરશો ? આવી ગાંડીને તમે ઘરમાં રાખતા નહિ, મુશ્કેલીમાં આવી પડશો; એને જોમ બને તેમ જલદી કેદખાનામાં મોકલી દો, એજ તેને માટે ચોખ્ખુંસ્થાન છે. તમારી બીજીપર આ ગાંડી કુમલો કરી બેસશે, તો તમે શું કરશો ? મુશ્કેલનાં કુદુંખમાં

આવી ઉન્માદિનીનું કામ નથી; મારી સલાહ માનો, તેને જલદી વિદાય કરો. આવી લપ તે ઘરમાં રખાવ ? ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ હું એને ઘરમાં રાખું ન રાખું, એ જુદી વાત છે; તમે એને લઇ જશો કે નહિ એટલું જ કહોને. ”

મીરસાહેબે કહ્યું, “ હું એને લઇ જઉં ? તોઆ ! આવી વાચણને મારે ઘેર લઇ જઈ શું કરું ? હું શું આવી બેહોશ, બે-તળિયત ખાંદી સાથે વિવાહ કરી માર્જન નખખોદ વાળું ? ના, હું એને ગાંડો નથી. હું તેને લઇ જવા ઇચ્છતો નથી. અરે પાગલી, તું અહીંથી જતી રહે; તું બતુબ નથી, જનાવર છે ! તને ભૂત વળગ્યું છે. તોઆ, તોઆ ! એા અધા, આજ તેં મારૂં રક્ષણ કર્યું. ’

ગુલબેગમે મીરમુન્સીને પૂછ્યું, “ આપ શું કહો છો ? આપ મારા માત્રિક છો, આપનો હુકમ હોય તો અંદર જાઉં. ”

મીરમુન્સી સાહેબે કહ્યું, “ હવે જા, સાવચેતીથી કામ કરજે, તારા વિરુદ્ધ કંઈ ફરિયાદ ન આવે; જો કોઇપણ જાતની બેઅદબી કરશે, તો હું તને હાંકી કાઢીશ. ”

પ્રકરણ ૪ થું

દીપ નિર્વાણ

મીરમુન્સીની સ્ત્રી જર્મવતી હતી, પૂર્વે વર્ણવેલી ઘટના પછી હાલેક માસે તેને એક પુત્ર પ્રસાવ્યો. બીબી ધણી દિવસથી રોગ ભોગવતી હતી; પ્રસવ થયા બાદ તેની પીડા વધતી ચાલી; અને એક અઠવાડિયામાં તેણે આ લોક છોડ્યો, બાળક પણ જે દિવસમાં પોતાની જનની પાછળ ગયું. મીરમુન્સીના ઘરમાં સુખનો દીવો હોલવાઈ ગયો. કાળના કઠિન કુહાડાથી પત્ની-વત્સલ રવામીનું હૃદય ખાંગી ગયું.

બીબી સાહેબના રોગ વખતે ગુલબેગમ તેની ખૂબ ચાકરી કરી હતી. તેને દાસીઓનો વૃદ્ધ નહોતો, પણ ગુલબેગમ જેવી આંતરિક સેવા કોઈ કરતું હોય, એમ જણાતું નહોતું. મીરમુન્સીનાં ઘરમાં દાસ-દાસીઓને કરવાનું કામ વહેંચી આપવામાં આવ્યું હતું, તેથી તેઓ પોતપોતાનું કામ કરવામાં વખત ગાળતાં, પરંતુ ગુલબેગમ તો બધાં કાર્યમાં હાથ નાખતી હતી.

ખાખરિયે રસોઈ કરતો હતો, બીબીસાહેબના અભાવાને લીધે તેનાંપર નાના પ્રકારની મુખરોચક ખાદ્યસામગ્રી તૈયાર કરવાની જવાબદારી આવી પડી; માટે તેને રાટી પકવવાની કુશલ મળતી નહિ !

ખબરમાંથી રોટલીઓ આવવા લાગી; પરંતુ ખબરની રોટલી ખાવા યોગ્ય નહોતી. ખીરમુન્સી સાહેબ તો એ રોટલી એમાં પશુ ધાલતા નહોતા, તેઓને લગભગ અનાહાર રહેવું પડતું; પરંતુ તે માટે તે કોઈપણ જાતનો અસંતોષ બતાવતા નહિ. ગુલબેગમ એણે, ખીરમુન્સીનાં ભોજનની વ્યવસ્થા બરાબર થતી નથી, તેથી તે પોતે રોટલી તૈયાર કરવા લાગી. ખીરમુન્સી પરમ તૃપ્તિ સાથે ભોજન કરવા લાગ્યા. પરંતુ રોટલી કોણ તૈયાર કરે છે, તે બાબત તેણે કશી પૂછપરછ કરી નહિ; રાંધવાની કુશળતા બાબત વખાણુ પશુ કર્યા નહિ બાંદીનું જીવન સુખી જીવન નથી; પોતાની નિપુણતા માટે તે પોતાના માલિકની પ્રશંસા મેળવવા બેઠેલો પશુ તેને હક નથી, કારણ કે વ્યવસ્થિત રોતે કાર્ય બજાવવું એજ તેનું કર્તવ્ય છે; તે કર્તવ્યમાં ભૂલ થતાંજ તેને જવાબ આપવો પડે છે. બીજી બાંદીઓની માફક ગુલબેગમ પશુ બાંદી હતી, તેણે સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ નહોતું.

ખીરમુન્સી ધર્મિષ્ઠ માણસ હતા, તે દિવસમાં પાંચવાર નિયમ મુજબ નિમાજ પઢતા; એ સિવાય દરરોજ રાતે પશુ લાંબો સમય પ્રાર્થનામાં ગુજરતા. ખુદાની આમળ પ્રાર્થના કરવાથી તેનું દિલ હલકું થતું. તેને ખાતરી હતી કે આ પ્રમાણે શુદ્ધિપ્રેરિત પ્રાર્થના કરવાથી ખુદાની પ્રસન્નતા મેળવાય છે; તેથી પોતાની સ્ત્રી બચકર વ્યાધિમાંથી મુક્ત પશુ થાય. નિષ્કામપણે ભગવાનનું નામ લેવાનો અને મનન કરવાનો તથા ધ્યાન ધારણાનો તેને અભ્યાસ નહોતો, પરંતુ આ પ્રકારની સકામ ઉપાસનામાં પશુ તેઓની સરળતા અને વિશ્વાસ પ્રદટ કરતાં હતાં. તે રાતે બેપહોર વીત્યાબાદ હઠી નિમાજ પઢતા, રાત પૂરી થતી. પરંતુ તેની નિમાજ પૂરી ન થતી. છેવટે તેમને

ભગવાન પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ હતી. ખુદાની દયાથી તેની આંખો પરથી મોહનું પાણ ખસી ગયું હતું. બીબી સાહેબ જ્યારે રોગ શય્યા પર હતાં, તે વખતે એક દિવસ મીરમુન્સીએ તેને કહ્યું હતું, “તારો મંદવાડ મટે, શરીરમાં થોડી તાકાત આવે તો મને શાંતિ થાય; તારા મંદવાડથી ઘરમાં ભારે અવ્યવસ્થા મચી રહી છે. હું દરરોજ રાતે ઉઠી નિમાજ પઢું છું; પરંતુ બરાબર વખતસર ઉઠાડે તેવું કોઈ નથી! કાલ રાતે હું વખતસર ઉઠી શક્યો નહિ, રાત પૂરી થવા આવી એટલે ઉઠી જોયું તો નિમાજનો વખત પૂરો થયો હતો. આ બૂલ થવાથી આજ આખો દિવસ માઈ મન બાકૂળ થઈ રહ્યું છે. આખો દિવસ મહેનત કર્યા પછી રાતે મને એવી ઉંઘ આવી જાય છે કે કોઈ ન ઉઠાડે તો મારી ઉંઘ ઉડતી નથી જે રાતે હું બરાબર સમયે નિમાજ પઢી શકું છું તે દિવસ મારે માટે આનંદમાં જાય છે.”

બીબી સાહેબે ધીમા સ્વરે કહ્યું, “હું ખાટલામાં પડી છું, તેથી તમારે ઘણી હરકત બોગવવી પડે છે, તે હું જાણું છું, પરંતુ શું કરું? બધું ખુદાના હાથમાં છે. મને આશા છે કે તેની મહેરબાનીથી હું જલદી સાજ થઈશ.”

તે રાતે બીબીસાહેબ એક અદ્ભુત સ્વપ્ન જોઈ ચમકી ઉઠ્યાં. ઉંઘ ઉડ્યા પછી તેણે મીરમુન્સીને કહ્યું, “મેં એક નવાઈ જેવું સ્વપ્ન જોયું. જાણે હું મરી ગઈ છું; માઈ શું કરવું તેના વિચારમાં આપ બહુજ બાકૂળ થઈ ગયા હો; મને ક્યાં દાટવી તે પછી નકી કરી શકતા નથી. હું તમને છોડી જઈશ, એમ તમે કદી ધાર્યું નહોતું, તેથી માઈ મરણ થતાં તમે અત્યંત શોકથી બેબાકળા બની મારી પાસે બેઠા બેઠા રહન કરો છો, એ વખતે એક પીરે આવી તમારા

કાનમાં કહ્યું. " તેને મારી પાસે લાઇ ચાલજે, મારા દરગાહની પાસે તેને દાટજે. કયામતના દિવસ સુધી તેને ત્યાં શાંતિ મળશે. " પહાડની પાસે સુલતાન મહમ્મદની કબર પાસે એ પીરની દરગાહ છે. તમે તેને કંઈ પણ પૂછો તે પહેલાં તે વાયુમાં મળી ગયા, મારી ઉધ પણ હડી ગઇ ! "

મીરમુન્સીએ પૂછ્યું, "તે" શું હજરત સાહેબનું મ્હોં જોયું હતું ? "

બીબીસાહેબે કહ્યું, " હા, બરાબર જોયું છે ! તે જે કહી ગયા છે, તે ખોટું પકવાનું નથી. મારાં મરણ બાદ તમે મને ત્યાંજ દાટજો; તમે જે માર્ગે હિંદુસ્તાનમાં જાઓ છો, તે માર્ગની પાસેજ તે સ્થાન છે. મારા આત્માનાં કલ્યાણ માટે વખતે વખતે ત્યાં જઈ પ્રાર્થના કરજો. મારી આ માગણી બૂલશે તો નહિ ? "

મીરમુન્સી સાહેબે પોતાની પ્રિયતમા પત્નીના આ મર્મભેદી પ્રશ્નનો જવાબ ન આપ્યો, તે નીચું માથું કરી પત્નીની પથારી પાસે બેસી રહ્યા; તેને હૃદયમાં ધ્રાસકો પડ્યો. તે બ્યાકૂળ બાવે રાતદિવસ ખુદાની કૃપા માગવા લાગ્યા; તેને ખાતો હતી કે બીબીસાહેબ જરૂર સાજાં થઇ તાકાત મેળવશે, ખુદા શું એ આશા પૂર્ણ કરશે નહિ ? ખુદા શું મારાં મ્હોં સામું નહિ જૂએ ? મારી ઉપાસનાની શું કંઈ કિમત નથી ? તે હતાશમારે અશ્રુ વરસાવવા લાગ્યા; પીરે આવી પોતાની પત્નીને બ્યારે આવી વાત સંભળાવી, ત્યારે હવે આશા ક્યાંથી હોય ?

ધણા પ્રયત્ને અશ્રુપ્રવાહ રોકી મીરમુન્સીએ પત્નીને કહ્યું, " તું આવી અસંજદ વાત બોલીશ નહિ, તેથી મને બહુ પીડા થાય છે. સ્વપ્ન શું કદી સત્ય હોય છે ? હું પીરસાહેબની દરગાહ પાસે જઈ

નિમાજ પઢીશ, એમના આશીર્વાદથી બધાં સારાં વાનાં થશે. અહ્યા તેમનો આશીર્વાદ વિદ્યુત કરશે નહિ, એવી મને ખાતરી છે. ^૧

સ્વામીની વાત સાંભળી સાધ્વી જરા હસી, કંઈ બોલી નહિ. તે સમજી ગઈ હતી કે મારા દિવસ પૂરા થતા આવ્યા છે; હું મહા-પ્રસ્થાન માટે તૈયાર થઈ છું. પરંતુ સ્પષ્ટ વાત કહેવાથી સ્વામીને દુઃખ થાય, એવા ધરાદાથી તે કશું બોલી નહિ.

ખીજે દિવસે બપોરે ખીખીસાહેબ ખુદાનું પવિત્ર નામ લેતાં આ દાની દુનિઆ છોડી ગયાં. મીરમુન્સીએ તેની છેલ્લી મામણી પૂર્ણ કરી; પીરસાહેબની દરગાહ પાસે પોતાની બહાલી સ્ત્રીને દાગી.

અમ્લી વિયોગથી મીરમુન્સી બહુજ દીલગીર થયા. પત્ની જીવતી હતી ત્યાં સુધી તેના અસ્થા પ્રેમનું માપ થતું નહોતું, હવે દારૂથી વિચ્છેદ પછી એ માપ થઈ ગયું. એણે ધાર્યું કે અદ્ધગાન રાજ્યમાં અનેક સુંદરી, સુશિક્ષિત અને ગુણવત્તી સ્ત્રીઓ છે; પરંતુ મેં જેને ગુમાવી છે, તેનું સ્થાન પૂરી શકે, તેની એકેય નથી. સારાં જીવનનો હાહાકાર દૂર કરવાને કોઈ સમર્થ નથી.

મીરમુન્સી રાજકાર્યમાં હંમેશાં સુધાએલા રહેતા; અમીર અબ્દુલ રહેમાનના તે અતિ વિશ્વાસુ અમાત્ય હતા. સાંસારિક સુખ, આરામ વિરામ, ભોગવિશ્વાસ વગેરે તરફ તેની નજર નહોતી; આલિષ્ઠનાં કાર્યમાં તેમણે જીવનપાત કર્યો હતો. એટલું જ નહિ પણ અમીરનાં કામ ખાતર તેઓ પોતાની સ્ત્રી સાથે પણ નિરાંતે વાતચીત કરી શકતા નહિ ! પરંતુ પત્ની વિયોગ બાદ તે સમજ્યા કે મેં અમૂલ્ય રત્ન ગુમાવ્યું છે ! દુનિઆ તેને સ્મરણ જેવી જણાવી લાગી. તેની બધી આશા એકી સાથે ધૂળમાં મળી ગઈ; તે પત્ની વિયોગની વેદનાથી દુર્બલ

૧. અદ્ધગાન ભવિષ્યમાં આ વિશ્વાસ અતિ પ્રબળપણે વિદ્યમાન છે.

થઇ ગયા. એ દારૂણ વેદના કોઇની આગળ પ્રકટ કરી શકાય તેવું પણ નહોતું. મીરમુન્સી થોડા બોલા હતા; તેણે મનનું દુઃખ કોઇની આગળ પ્રકટ ન કર્યું, પણ તેનું હૃદય રાતદહાડો સળગવા લાગ્યું. તે રાત દહાડો દારૂણ વેદનાને વશ થઇ અધ્યાને બોલાવવા લાગ્યા. તે બળહટા કે “ઓ અધ્યા, આ તેં શું કર્યું ? મારાં ક્યાં પાપે મારા શાંતિપૂર્ણ સંસારમાં દાવાનળ સળગ્યો ?”

મીરમુન્સી સાહેબ એક માસ સુધી ઘર બહાર નીકળ્યા નહિ. મન જ્યારે બહુ આકળાતું, ત્યારે તેઓ પત્નીની સમાધિ આગળ આવી પ્રાર્થના કરતા, મૃતાત્માની સદ્ગતિ માટે અધ્યાને વિનંતિ કરતા. રાજ-કાર્યપરથી પ્રીતિ ઉતરી મઇ. ધીમે ધીમે તેમનું શરીર બગડ્યું; છેવટે તાવથી અશક્ત બની પથારીવશ થવું પડ્યું.

એક દિવસ ગંભીર રાત્રે તેઓ પથારીમાં પડ્યા પડ્યા તરફડતા હતા, આખું શહેર સુષુપ્તાવસ્થામાં હતું, કોઇપણ દિશામાં જન-માનવનો શબ્દ સંભળાતો નહોતો; તરસથી તેનું ગળું સુકાઇ ગયું હતું. તે બ્યાકૂળ થઇ બોલ્યો, “આટલી રાત્રે મને એક લોટો પાણી લાવી આપનાર કોણ છે ? હાય ખુદા, આ દુઃસહ માતના ભોગવવા માટે હજી કેટલા દિવસ આ સંસારમાં રાખવાનો છે ? અરે, કેવી તરસ !”

બારણાં પાસે બેઠેલી એક બાંદીના કાનમાં મુન્સીસાહેબના આ ગુળ્લો પડ્યા. ઘરમાંની બધી બાંદીએ ઉઘટી હતી, કેવળ ગુલબેગમ માલિકના હુકમની રાહ જોતી કર્તવ્યનિષ્ઠ પ્રહરિની માફક કાન સરવા કરી બારણા આગળ બેઠી હતી માલિકનાં વાક્યો સાંભળતાં જ ગુલબેગમ ધીરે ધીરે તેની પથારી પાસે આવી બોલી, “આમાસાહેબ, મેં પાણી આણ્યું છે; આજ આપને વધુ પીડા નજાય છે.”

મીરમુન્સી બ્યાકૂળ કંઠે બોલ્યા, “કોણ ગુલબેગમ, પાણી

લાવી છે ? અરે, હવે હીક થયું. લાવ, પાણી લાવ, આટલી રાતે પણ તું મારે માટે જાગતી બેસી છે ? મને તો પથારીમાં પડ્યું રહેવું જમતું નથી. અરે કેવી અરમી ! માફ આપું શરીર સળગી ગયું; હવે તો મફતો છુટું. ” બે મિંદુ આંસુ તેનાં વપેલા ગાલપર પડ્યાં. અહા, સ્નેહભીય પત્નીથી છૂટા પડેલા પુરુષનું જીવન કેટલું કષ્ટકર છે !

માલિકની વ્યાકૂળતા ગુલબેગમનાં હૃદયને સ્પર્શ કરવા લાગી, પરંતુ તે તેને જરા પણ શાંત પાડી શકી નહિ; તે તેની પથારી પાસે બેસી નીચું માથું કરી મુંગી મુંગી માથાપર વાયુ દોળવા લાગી. ગુલબેગમની સારવારથી મુન્સીસાહેબ શાંત થયા; તેને ઉંઘ આવી ગઈ. ગુલબેગમ આખી રાત જાગી તેની સેવા કરી; તેણે એક ક્ષણ પણ ગદ્ગદતામાં ગાળી નહિ.

મીરમુન્સીએ જાણ્યું કે ખુદાએ મારી પ્રાર્થના સાંભળી છે, ગુલબેગમે મારી સેવામાં જિંદગી અર્પણ કરી છે. તેની સેવાથી તે ધીમે ધીમે સાજા થવા લાગ્યા. પરંતુ ગુલબેગમને તેણે કદીપણ એક સાપ્તાહીનું વચન પણ ન કહ્યું; તેની આગળ કૃતજ્ઞતા પણ ન બતાવી. ગુલબેગમ તે માટે લગાર પણ દુઃખી ન થઈ; પોતાની સેવા સાર્થક થઈ, પોતાની સારવારથી માલિક સાજા થયા છે, એનેજ તેણે ધનામ માની લીધું; તે માટે કોઈપણ જાતનું ધનામ મેળવવાની તેને ઇચ્છા પણ નહોતી. જે શક્તિથી મનુષ્ય બીજાનાં કાર્યમાં જિંદગી અર્પણ કરી શકે, તે શક્તિ ભગવાનની કૃપાથી ગુલબેગમને મળી હતી.

માલિક સાજા થયા બાદ ગુલબેગમે મનમાં કહ્યું, “ખુદા, તમને ધન્ય છે ! તમે આત્મોદ્ધારની શક્તિ આપી મને પણ ધન્ય કરી છે. ”

પ્રકરણ પમું

અમીર પાસે

ગુલા પ્રકરણમાં વર્ણવેલી ઘટનાને ત્રણ માસ વીતી ગયા છે, મીર મુન્સી સાહેબનો શોક એ ત્રણ માસમાં ઘણોખરો સમી ગયો હતો છતાં પૂર્વનો આનંદ, ઉત્સાહ ને કામપર પ્રીતિ વગેરે તો મધું તે મધુજ. તેનામાં એટલું બધું પરિવર્તન થઈ મધું કે અમાહિના મીરમુન્સી અને હાલના મીરમુન્સી વચ્ચે હજાર ગાડાંનો તફાવત પડી ગયો. તેઓ અમીર પાસે નિયમ મુજબ હાજર થતા ખરા, પરંતુ દરબારનું જરૂરનેમું કામકાજ કરતાં; કામ પૂરું થતાંજ થાકી જઈ ઘેર આવતા. અમીર દરબારમાં પહેલાં તેની જે આગર, માન મર્યાદા હતાં તે તેના ઉત્સાહને અમાલે ઘટવા લાગ્યાં. બધી બાબતમાં તેઓ નિર્ભય રહેવાનું યોગ્ય ધારતા, કોઈપણ પક્ષમાં ભળતા નહિ; તેને પણ કોઈ કંટાળો આપતું નહિ.

એક દિવસ તેઓ દરબારહોલમાં અમીરથી થોડે દૂર બેસી કેટલાક જરૂરી કામગીરી જોતા હતા. દરબાર બરખાસ્ત થયો હતો, માટે તે વખતે ત્યાં ઘણા માણસો નહેતા; અમીરે મીરમુન્સીનો

દિલગીર ચહેરો જોઈ દયાપૂર્વક કહ્યું, “ તમને શું થયું છે ? તમે હંમેશાં દિલગીર રહો છો; તમારું મુખ શીકું પડી ગયું છે, શરીરમાં તાકાત નથી; દિવસે દિવસે તમે દુર્બળ થાઓ છો, હવે તમે માંદા તો નથીને ? ”

મીર મુન્સીએ કહ્યું, “ ખુદાવંદ, મારું શરીર સાંઈ રહેતું નથી; મને લાગે છે કે થોડા દિવસની રજા લઈ હું દેશ જઈ આવું. મારી મા વૃદ્ધ થઈ છે, તેને ધણા દિવસ થયાં જોઈ નથી, તેને જોઈ આવું. ”

અમીરે કહ્યું, “ એ ઇચ્છા સ્વાભાવિક છે, પરંતુ મનની સ્થિતિ ખરાબ થઈ હોય, તો રજાની ઇચ્છા છોડીદો, હાથમાં કામ ન હોય તો મન ઉલટું વધુ ખરાબ થાય છે. શરીર અને મન વચ્ચે હંમેશાં સંબંધ હોય છે; મને ખાતરી છે કે કંઈ કામ ધંધા વગર બેસી રહેવાથી તમે ઉલટા વધુ માંદા પડશો. અત્યારે કામકાજમાં ચિત્ત ધાલવાથી શોક ભૂત્રી જવાય છે, તેજ સાંઈ છે. શરીર બગડ્યું હોય તો હકીમને બોલાવો. હકીમ ક્યાં છે ? તેને બોલાવી હું તમારે માટે ઉંચી જાતની દવાની ગોઠવણ કરી આપીશ, તે દવા બનાવતાં જે ખર્ચ થશે, તે સરકારમાંથી આપવામાં આવશે. તમે મારો જમણો હાથ છો, તમારું શરીર સાંઈ રહે તેની વ્યવસ્થા કરવી એ મારું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. ”

મીરમુન્સી અમીરની દયા જોઈ આનંદ પામ્યા, તેણે કૃતજ્ઞ થિતે કહ્યું, “ અલ્લા જહાંપનાહને ચિરંજીવ રાખો. આ બંદાની તાકત ખુદાવંદની બહુજ મહેરબાની છે. ”

એ દરમિયાન હુકીમ સાહેબ દરબાર હોલમાં આવી પહોંચ્યા. અમીરે તેને કહ્યું, “ હુકીમ સાહેબ, આજે મારા માટે જે પૌષ્ટિક પાક તૈયાર કર્યો છે તેમાંથી થોડો લઈ આવો. ” ત્યારબાદ તેણે મીરમુન્સી તરફ જોઈ કહ્યું, “ થોડા રોજ આ પાક ખાવાથી તમારું લોહી સુધરશે, મગજને હૃદયની કુર્જિતતા દૂર થશે, શરીરમાં તાકાત ખલુ આવશે. દરરોજ સવારે ને રાત્રે એ માત્રા સેવન કરવાથી તમને નવું જીવન મળશે. ”

અમીર અબ્દુલ રહેમાનનો એક નાની ઉમરનો મસ્કરો મિત્ર પાસે ઉમો હતો; તેણે કહ્યું, “ ખુદાવંદ, જેવા દાંત દુઃખે છે, તેને માટે જીલાખની દવા તૈયાર કરવાથી શું ફળ આવવાનું છે ? મીરમુન્સી સાહેબનો રોગ મનમાં છે, તેને પૌષ્ટિક પાક ખવરાવવાથી શો લાભ ? ”

અમીરે કહ્યું, “ રોગ મનમાં છે ! તું શું કહે છે ? મીરમુન્સી શું પ્રેમવ્યાધિથી પીડાય છે ? ”

મસ્કરે કહ્યું, “ હા ખુદાવંદ, પ્રેમવ્યાધિથીજ; પરંતુ એ રોગ નવીન જાતનો છે, એ એક મરણ પામેલ સ્ત્રીના પ્રેમસાગરમાં ડુબ્યાં ખાય છે ! ”

અમીરે નવાઈ પામી મીરમુન્સીને કહ્યું, “ આ છોકરો શું કહે છે ? એની વાત ખરી છે ? એવા અદ્ભુત પ્રેમની વાત તો કદી સાંભળી નથી. મરણ પામેલાં માણસ સાથે ઇશકખાજી ! તોઆ, તોઆ !

મસ્કરે કુર્નિસ બજારી કહ્યું, “ હા ખુદાવંદ, મારી વાત ખરી છે; એટલું નથી કે મીરમુન્સીસાહેબ આપની વાતનો જવાબ આપી શકતા નથી ? તેઓ એ વાતનો અસ્વીકાર કરી શકે તેમ નથી. મને

ખબર છે કે તેઓને જરાપણ નવરાશ મળે છે કે તરત તે એક ઘોર આગળ જઈ બેસે છે, અને કેટલીય પ્રાર્થના કરે છે; મને લાગે છે કે કોઈ પ્રેતાત્મા સાથે વાત કરતા હશે ! આ સારાં લક્ષણો નથી, જહાંપનાહ ! ”

અમીરે પુછ્યું, “ મુન્સીજી, આ વાત ખરી છે ? હું તમારી પાસેથી ખરો જવાબ માગું છું, જુડી વાત કહેતા નહિ. ”

અમીરના એક બીજા અમાત્યે કહ્યું, “ ખુદાવંદ, લગભગ ત્રણ માસ થયાં મુન્સીસાહેબની સ્ત્રી મરી ગયાં છે; તેઓ એ શોક કોઈ પણ રીત વિસરી શકતા નથી. તે સમયથી તેઓની આત્મ દૃષ્ટિ થઈ છે. ”

અમીરે કહ્યું, “ હા, મીરમુન્સીનાં સ્ત્રી મરણ પામ્યાં હતાં, પરંતુ પત્ની વિયોગથી મરદ આદમી પામલ થઈ જાય, એવું તો આ જગ સાંભળ્યું ”

મસ્કરે કહ્યું, “ હું પણ એજ કહું છું ! ખુદાવંદ, એક બીબી ગયાં તો જરૂર પડ્યે મુન્સીજી બીજી પાંચ બીબી સાથે સાદી કરો. સ્ત્રીઓ તો સરખાજ હોય છે. માથ મરે એટલે કંઈ કોડ ખાલી રહે ? બીબી ન મરે એવું તો બનતું નથી. તેને માટે ત્રણ માસ શોક કરવો ! આ શું છોકરવાદી નથી ? મીરમુન્સીસાહેબ એક બીબીના શોકથી દુનિયામાં અધકાર જુએ છે, તો જો તેઓને એકસો બીબીઓ હોત, અને તેઓ જો એક પછી એક મરણ પામત, અથવા એકો સાથે દસ દસ મરણ પામત તો તેઓ શું કરત તે સમજતું નથી ! ”

એક બીજા મરકરાએ કહ્યું, “ જહાંપનાહ, આપ હુકમ કરો કે ખ્રીસ્તીઓની માથે આપણે પણ એક કરતાં વધુ સ્ત્રી ન રાખી શકીએ; અને તે એટલે બીબે. આપણને ગુલામ બનાવી રાખે; તે મરે તો પણ આપણે ખુશમિનજથી તેની ગુલામી કરતા રહીએ ! જહાંપનાહના હુકમથી બીજાં કંઈ નહિ થાય, પણ આપણી વંશ વૃદ્ધિ તો અટકશે ખરી, કાઠી કાઠી દીકરા ઉત્પન્ન કરી આપણે દિવસો દિવસ દેણદાર થઈ પડ્યા છીએ; પોતાને તો ખાવાનું મળતું ન હોય, ભાં એ સંતતિને ક્યાંથી ખાવાનું આપવું ? ”

અમીરે ગર્જના કરી કહ્યું, “ ચુપ રહે, ખાંદીના બચ્ચા ! રાજ્યમાં જેટલા બદબખ્ત બેઠેલા છે, તેટલા બધા અહીં એકત્ર થયા છે ! આ પ્રમાણે બક બક કરવાનો તેમનો ધંધો છે. એ બધા હરામખાદ્યોને એકી સાથે ગરદન મારવા ભેદ છે. અરે અહમ્મકો, તમે અરિત્રની પવિત્રતા, પ્રણય, આત્મત્યાગ, આત્મસન્માન એ બધાંની મર્યાદા શી રીતે સમજો ? તમે આજ જેઓનું નિમક ખાઓ છે, તેનું નિમક કાલે બગાડો છે; આજ તમે જેની સાથે સાદી કરી આદરમાન સાથે માથે રાખો છો, કાલ તેને તલાક દઈ એક બીજાને ઘરમાં આણો છો ! તમે શું મનુષ્ય છો ? મારાં રાજ્યમાં તમારા જેવા માણસો પંદરઆની ભર્યા છે; તેથીજ આ દેશમાં આટલા બધા લૂટારા, ખૂની ને બીજા ગુના કરનારાઓ ભર્યા છે. ધર્મભય, રાજભક્તિ, સ્વદેશપ્રીતિ, કર્તવ્યનુરાગ-એ બધા સદ્ગુણોને તમે ઓળખતા નથી. તમે અધમ પશુઓ છો. મીરસુન્સી, આ બધાં જાનવરોમાં તમે એક માણસ છો. તેઓ વાધસિંહ જેવા છે, તેઓમાં હૃદય નથી, મનુષ્યત્વ નથી; તેઓ તમારા મનની વાત શી રીતે સમજી શકે ? ”

મીરમુન્સી અમીરની પાસે આવી તેની આગળ ઘુંટડીઆબર ચર્ક બેઠો. આનંદ અને કૃતજ્ઞતાથી તેની આંખો ચળકવા લાગી.

અમીરે દયાપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું, “ તમે નકામું મન ખરાબ ન કરો; જે મયું છે, તેને માટે શોક કરવાથી કશું હાથમાં આવે તેમ નથી. તમે સંધ્યાકાળ વખતે મારી મિજલસમાં આવતા નથી, જીવ જોડીને વાતચીત કરતા નથી; તેથી મને બહુ દુઃખ થાય છે. આ ખુશામત-ખોર લોકોની મોસાહેબી મારાથી સહન થતી નથી! તમે મન સ્થિર કરો, ધૈર્ય ધારણ કરો, મારી સાથે મોજમજમાં ભાગ લો.

અમીર અમ્બુદરહેમાન એક તરફ જોવો હય, અસહિષ્ણુ અને દુર્દાન્ત રાજા હતો, તેવોજ ખીજી તરફથી દયાળુ અને સમજી હતો. ક્રોધ વખતે તે કુદ્ધ સિંહ જેવો ભયંકર જણાતો; અને જ્યારે તેનું મન શાંત હોય ત્યારે તે કોમલાંગિની સ્ત્રીની માફક ખીજનાં દુઃખ પ્રતિ સહાનુભૂતિ દર્શાવતો. એ માટેજ તેની પ્રજા તેનાપર ભયની ન-જરેથી જોતી, તે સાથે શ્રદ્ધાભક્તિ પણ રાખતી.

મીરમુન્સીને મીઠાં વાક્યોથી આશ્વાસન આપી અમીરે તેને રજા આપી.

મીરમુન્સીને એક ત્રણ વરસની છોકરી હતી, માનાં મરણ પછી તે એક ક્ષણ પણ પિતાને ન જોતી તો શેવા માંડતી; તેનો બાપ જ્યાં સુધી બહાર હોય, ત્યાં સુધી તેને ક્રોધ શાંત પાડી શકતું નહિ. મીરમુન્સી ઘેર ન હોય, ત્યારે એક ખીજું માણસ પણ ધરતો.

સૂનકાર જેવું માનતું, તેને પણ કંઈ ગમતું નહિં પરંતુ તે પોતાનાં મનનો ભાવ, પોતાનાં હૃદયનો હાહાકાર કોઈની પાસે પ્રકટ કરતું નહિ; તે સાધારણ બાંદી હતી.

મીરમુન્સી પત્નીશોક બૂલી જવા માટે બહુજ શ્રેષ્ઠ કરવા લાગ્યા, પરંતુ તે દિલને સમાવી શક્યા નહિ; થોડા દિવસમાં તેને મથારીવશ થવું પડ્યું. તેના શરીરમાં બળ નહોતું, મનમાં ઉત્સાહ નહોતો, તેનું હૃદય દારૂશોકથી છવાયેલું રહેતું. તે પ્રતિદિન પર-લોકના માર્ગતરફ જવા લાગ્યા. હકીમસાહેબે તેની ચિકિત્સા આરંભી બગડેલું લોહી કહાડી નાખવું એ અફગાનિસ્તાનની ચિકિત્સાનું એક મુખ્ય અંગ છે. પ્રચુર પ્રમાણમાં લોહી કહાડી નાખ્યાથી મીરમુન્સી બહુજ દુર્બળ બની ગયા, પરંતુ તેને માટે પુષ્ટિકારક ખોરાકની વ્યવસ્થા ન કરતાં હકીમે તેને અનાહાર રાખ્યા. ધીમે ધીમે મુન્સીસાહેબની ચેતના નાશ પામી. મંદવાડની અકળામણમાં તેઓ ખેલાન બન્યા છતાં બબડવા લાગ્યા. પોતાની સાધ્વી પત્નિને સંબોધી ફેટલીએ વાતો કરવા લાગ્યા ! એ વખતે તેની ચોખ્ખ સારવાર ન થઈ હોત તો જરૂર મીરમુન્સી બચત નહિ; તેઓ ફક્ત સારવારના શુભ-શીળ બન્યા. શુભભેગમ બધાં કામ છોડી, ખાવું પીવું તજી, તનતોડ મહેનતે સેવા કરવા લાગી; પતિને ચાહનારી સાધ્વી સ્ત્રી સિવાય એવી સેવા બીજું કોઈ કરી શકે નહિ. શુભભેગમ રાતદહાડો તેની માસેજ બેસી રહેતી, શ્વાસ લીધાવગર તેની અવસ્થા તપાસતી હતી. બીજા બધા બ્યારે તેનાં જીવનની આશા છોડી બેઠા હતા, તે વખતે કેવળ શુભભેગમેજ રાતદહાડો ચમની સાથે લડાઈ કરી તેના પંજ-માંથી પોતાના માલિકને બચાવ્યા હતા.

મીરમુન્સી જેમ જેમ સાળ થવા લાગ્યા તેમ તેમ ગુલબેગમ તેનાથી દૂર રહેવા લાગી. છેવટે તદ્દન જરૂર ન પડે ત્યાંસુધી તે તેની આગળ આવતી નહિ. એક દિવસ તેણે સરદારશી સેલિમાને કહ્યું, “અત્યારે તુંજ અમારો ઉપરિ છે, તું આગાસાહેબ માટે ખાવાનું લઈ જા. તે હવે સાળ થતા જાય છે; તું સાધારણ ખાંદી છે. હવે તેને માટે ખાણું લઈ જવાનું કામ માઈ નથી.” અફઘાનિસ્તાનના રાજવંશમાં સેલિમા જન્મી હતી; મીરમુન્સીનાં છોકરાં ઉછેરવા માટે અમીરે તેને નીમી હતી. મીરમુન્સીની સ્ત્રી મરણ પામી, એટલે તેણેજ ધરનો બધો બાર ઉપાડ્યો હતો.

સેલિમાએ માલિકની સેવાનો બાર ઉપાડ્યો ખરો, પરંતુ તેનાથી મીરમુન્સીને સંતોષ વળ્યો નહિ ! મીરમુન્સી વારંવાર કંટાળી જઈ કહેતા કે, “સેલિમા, તે મારાં સરખતમાં ખરફ કેમ નાખ્યો નથી ? ખાણું આણ્યું, પણ મીઠું લાવતાં કેમ ભૂલી ગય ?” ગુલબેગમ એવી ભૂલ કદી કરતી નહિ.

કેવળ અમુક વખતેજ નહિ, પણ દરરોજ સેલિમાનાં કામમાં આવી ભૂલો થતી. કોઈ દિવસ ખાણું ઠંડું થઈ જતું, કોઈ દિવસ ખાણું નીચે મેલું લુગડું વાપરવામાં આવતું ! મીરમુન્સી કંટાળી જઈ કહેતા, “મારાં ઘરમાં શું એક પણ એવું માણસ નથી કે જેની જરાપણ ભૂલ ન થાય ? દરરોજ કંઈનેકંઈ ભૂલ થાયજ ! કોઈપણ કામમાં વ્યવસ્થાજ નહિ; આ ઘર તો જાણે ભૂતનુંજ ન હોય ! છતાં ખાનારનો તો તોટોજ નથી. તેઓ મને આમને આમ મારી નાખશે !”

સેલિમાએ અભિમાનથી કહ્યું, “ગુલબેગમ આવાં કામમાં,

બહુ હેલિયાર છે; તેની ઉમર નાની છે, તે બહુ ચંચળ છે, તેને મોકલું ! ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ બધાં કામમાં જે બુદ્ધિ ચલાવી શકે, તેના હાથમાં આ કામ સોંપ; પછી તે ગુલબેગમ હો કે ગમે તે હો, મને તેમાં કાંઈ વાંધો નથી. ”

ગુલબેગમ ઉપર શરીથી માલિકની સેવાની જવાદારી આવી પડી.

એક દિવસ ગુલબેગમે સેલિમાને કહ્યું, આગાસાહેબને લુગડાં પહેરવાં છે, તેને લુગડાં આપી આવ; એકાદ બે લુગડાંનાં બટન તૂટી ગયાં છે, એક બે ઠેકાણે સીવણુ ફાટી ગયું છે; તું કહે તો હું તે દુસ્ત કરી આપું. ”

સેલિમાએ પ્રસન્ન થઈ તેમ કરવાની અનુમતિ આપી પોતાના માલિકને લુગડાં પહેરાવવા ચાલી. મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ સેલિમા, તારા હાથ ગામનાં ચામડાં જેવા સખત છે ! આ તારું કામ નથી. ગુલબેગમને મોકલ, — ગુલબેગમ તેની આજ્ઞા પાળવા ચાલી. ”

રાગસઆપરથી ઉઠી મીરમુન્સીએ એક દિવસ સેલિમાની પાસે કંટલાક જરૂરી કામોનો માગ્યા; ત્યારે પણ તેઓમાં દરબારમાં જવા જેટલી તાકાત આવી નહોતી.

સેલિમા લખવું વાંચવું બણતી નહોતી; આગાસાહેબ કયા કામનો માગે છે તે ન સમજી શકવાથી તેણે ગુલબેગમને કહ્યું, “ ગુલબેગમ, આગાને કંટલાક કામોની જરૂર છે, તેને આપી આવ; હું બણી નથી, તે કયા કામનો માગે છે, તે હું શું સમજું ? મને કામળપત્રની ખબર નથી. ”

ગુલબેગમે પેટી ઉઘાડી કાગળનું બંડલ બહાર કાઢ્યું, અને આગાએ જે કાગળો માઝ્યા હતા તે બહાર કાઢ્યા, આ પ્રમાણે મીરમુન્સીનાં દરેક કામ ગુલબેગમ કરવા લાગી, પરંતુ તે પોતાની મેળે કોઈપણ બાબતની જવાબદારી લેતી નહિ.

તોપણ ગુલબેગમે એક કામનો બાર પોતાના હાથમાં રાખ્યો હતો. મુન્સીસાહેબ નમાજ પઢવાબેસે ત્યારે તેને લગતી બધી તૈયારી કરવાનો અધિકાર તેણે કદી તબયો નહોતો.

શેરિન બહુ સુખમાં હતી. તે કામ કરતી, ખાતી, ઉંઘતી અને ખાઈને સમય બીજી દાસીઓ સાથે વાતચીત કરવામાં ગાળતી. નાના પ્રકારની વાતચીતથી તે બાંદીઓને ખુશ રાખતી; અમુક બાંદીઓ હાજરા બાંદીઓની વાતો આગ્રહપૂર્વક સાંભળતી.

મીરસાહેબે મીરમુન્સીપર ગુસ્સો કરી તેમની સાથે મળવા હળવાનું બંધ કર્યું હતું. મીરસાહેબે મીરમુન્સીની પત્ની મરી ગયાના સમાચાર સાંભળી કહ્યું, ખુદાની કૃપાપાત્ર વ્યક્તિ હું છું, મારી સાથે ગુસ્તાદી ! તેનાં નસીબમાં ઘણું દુઃખ છે; ચાકરી તો જશેજ, પણ તેની ગરદનપર માથું રહેશે કે નહિ તેપણ શક પડતી વાત છે. અહ્હા તેનાપર અસંતુષ્ટ છે, હું શું કરું ? ”

મકરણ ૬ હું

શિથિલતા

માસપર માસ જવા લાગ્યા. મીરમુન્સી તંદુરસ્ત થઇ અમીરનાં કામમાં જોડાયા. દુનિયામાં તેને માટે સુખશાંતિ નહોતી; તે રાત દહાડે કામકાજમાંજ રોકતા, કામવડે હૃદયની દિલગીરી ઢાંકી રાખતા.

દયાળુ અમીર પોતાના વિશ્વાસુ વજીરનાં મનની વેદના સમજી શકતો, તે તેને વારંવાર કહેતો, તમે એક સાદી કરો, સાદી નહિ કરવાથી તમારે ઘણું કष्ट વેઠવું પડશે, તમારી મરજી હોય તો હું તે સંજ્ઞાથી તમારી કફ. પરંતુ મીરમુન્સી કદીપણ એ વાતપર ધ્યાન આપતા નહિ. જિંદગીના સંખ્યાકાળ વખતે નવી સુધિ રચવાનો તેનામાં ઉત્સાહ નહોતો. તેણે જે શુભાવ્યું હતું, તે શરીથી ક્યાં મળે તેમ ન હતું ? તેનાં નસીબમાં સુખ હોય તો ખુદા તેમનું આવું રત્ન આપાટે ઝુંટવી ભેત ?

પરંતુ અમીર પણ તેમને છોડે તેવો નહોતો તે બહુજ આગ્રહ કરવા લાગ્યો. એક દિવસ મીરમુન્સીએ ફરિયાદ, “ જહાંપનાહ, મારે પુત્ર દન્યા છે, તેઓનાં સુખ તરફ નજર રાખવી એ મારું કર્તવ્ય છે. આપની કૃપાથી મારે દાસ દાસીઓનો પણ તોટો નથી, માટે

મારી સારવારમાં પણ અગવડ આવતી નથી. વિવાહ કરવાથી નવી ખીખીનાં મનોરંજન માટે મારે નકામો સમય ગાળવો પડશે; મને તેવો સમય નથી. મારો કિંમતી સમય અત્યારે હજુરનાં કાર્યમાં વપરાય છે, તે ખીજાં કોઈપણ કાર્યમાં વાપરવાની મારી ધ્વજા નથી.”

અમારે આ વાત સાંભળી વધુ હઠ ન કરી, પરંતુ મીરમુન્સીની અંતર્વેદના તેનાથી અછાની નહોતી, તે દરરોજ તેની સ્થિતિનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

અમારે એક દિવસે વાત વાતમાં મીરમુન્સીને કહ્યું, “ તમને બહુજ શોક થાય છે; અહીં તમારૂં કોઈ સચું વહાણું નથી, મારી મરજી એવી છે કે તમે તમારા બાઇને અહીં તેડાવો, તે અહીં આવી થોડા રોજ તમારી સાથે રહેશે, એટલે તેના સહવાસથી તમારી દિલગીરી ઓછી થશે.”

મીરમુન્સીનો બાઈ અલિ ઇબ્રાહીમખાં પેશાવરમાં પિતાના ઘરમાં રહેતો હતો. મીરમુન્સીએ તેને પત્ર લખ્યો એટલે તે બાઇને મળવા કાબુલ તરફ રવાના થયો. અલિ ઇબ્રાહીમખાંએ કાબુલમાં આવી બાઇનાં શરીરની અવસ્થા જોઇ બહુજ સંદેહવશ થયો.

અલિ ઇબ્રાહીમખાંએ એક દિવસ મીરમુન્સીને કહ્યું, “ તમારૂં શરીર તદ્દન નખાઇ મથું છે. મેં સાંભળ્યું છે કે તમે એકલા જે કામ કરો છો, તે કામ ત્રણ જણા પણ બાગ્યે જ કરી શકે ! સરકારી બધા વિભાગનાં કામ તમારે તપાસવાં પડે છે. આવું શરીર એટલો બધો પરિશ્રમ કરી શકે ? ગુલબેગમ, તું શું કહે છે ? તારા મલિકને એક ક્ષણની પણ કુરસત નથી; એ વાત ખરી છે કે નહિ ?

ગુલબેગમ પાસે બેઠી બેઠી સરખત તૈયાર કરતી હતી; તે સાધારણ ખાંદી હતી, અનધિકાર ચર્ચા કરવી એ તેને હાજરું નહોતું, ગુલબેગમ કશું બોલી નહિ.

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ મારે ઘણી મહેનત કરવી પડે છે, એ ખરૂં છે; પરંતુ તેનો ઉપાય નથી. મારા સિવાય બીજા કોઇપર અમીર સાહેબને વિશ્વાસ નથી. હું જે કામ નથી તપાસતો તે કામ પામમાલ થઇ જાય છે ! માલિકનું કામ શા માટે બગાડવું ? મારા તરફ મારા માલિકનો સ્નેહ અને વિશ્વાસ અતિશય છે; જીવ જતાં સુધી હું તેનાં કાર્યમાં ઉદાસીનતા બતાવી શકીશ નહિ. ”

અલિ ઇબ્રાહીમખાંએ કહ્યું, “ ત્યારે તો થોડી મુદતમાં અમીર પોતાના વિશ્વાસુ નોકરને ગુમાવશે; ત્યારે પછી તેનું કામ કોણ કરશે ? તમે ઇચ્છાપૂર્વક આત્મહત્યા કરવા બેઠા છો, એ વાત તેઓ શું જાણતા નથી ? એટલું બધું કામ એકલો માણસ એકલે હાથે કદીપણ સારું કરી શકે નહિ; કોઇ દિવસ કોઇપણ કામમાં ભૂલ થઇ જશે, અને તમે મોટી મુશીબતમાં આવી પડશો. તમે અમીરસાહેબના વિશ્વાસુ છો, તે માટે ઘણા લોકો તમારી અદેખાઇ કરે છે; તેઓજ તમને મુશ્કેલીમાં નાખશે. ત્યારે તમારી જાંદગી જોખમમાં આવી પડશે. આ અદ્વિગ્ધાન રાજ્યમાં કોઇનો વિશ્વાસ કરવા જેવું નથી. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ ત્યારે તમે મને શું કરવાનું કહો છો ? તમે શું એમ ધારો છો કે મેં ઇચ્છાપૂર્વક આટલું બધું કામ માથે લીધું છે ? હું આ કામગીરી તપાસું છું, તેમાં શું છે તે જાણું છે ? તે અદ્વિગ્ધાનિસ્તાનના વર્તમાન વિષયનું વિવરણ છે. મારા મત સહિત તે અમીરનહાદુર તરફ મોકલવાનું છે. સાધારણ પ્રજાની હાલત

સુધારવા માટે ઉપજના ખર્ચમાં કેવા પ્રકારના સુધારાની જરૂર છે, — તે સંબંધમાં મેં મારો મત દર્શાવ્યો છે. મેં લખ્યું છે કે સહિ પહેલાં શૈક્ષિકા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ; અધ્યાપન જાતિ કેળવણી નહિ, ત્યાંસુધી તેઓનો સ્વભાવ સુધરશે નહિ; તેઓનાં હૃદય યાનના પ્રકાશથી પ્રકાશિત થશે નહિ; સ્વદેશનું ગૌરવ વધારવા માટે તેઓ પ્રયત્ન કરશે નહિ. માટે પ્રાથમિક કેળવણી વિસ્તારવાની પહેલી જરૂર છે. હું જાણું કે મારો આ મત લક્ષમાં લેવાશે નહિ; અખીર કહેશે કે પ્રાથમિક કેળવણીના વિસ્તાર સિવાય બીજાં ધણાં જરૂરી કામ છે, તેમાં પહેલાં ધ્યાન આપવું જોઈએ. તોપણ મારે આ મહેનત કર્યા સિવાય છૂટકો નથી. હું તનતોડ મહેનત કરી માફ કર્તવ્ય બજાવીશ. હું આ દેશમાં પ્રાથમિક કેળવણી વધારવા માટે કેટલાંક વરસોથી પ્રયત્ન કરું છું, પણ મારો પ્રયત્ન સફળ થતો નથી. આવી રીતે પ્રયત્ન વારંવાર સફળ ન થાય, તેથી મનમાં ઉદાસીનતા આવે છે, પરંતુ તેમાં શું ઉપાય ? કેદખાનાં સુધારવા માટે ક્યા ક્યા ઉપાયો લેવા જોઈએ, તેનો નિર્ણય કરવા માટે હું કેટલાંક વર્ષો થયાં મહેનત કરું છું; એ માટે પણ મારે કઠોર પરિશ્રમ કરવો પડ્યો છે. આ રાજ્યનાં જુદાં જુદાં કેદખાનાંમાં હજારો કેદીઓ છે; તેઓમાંના ધણા ખરા બહુજ નજીવા ગુન્હા સજ્યા કેદખાનામાં સડે છે. તેઓના ગુન્હાનો વિચાર પણ કરવામાં આવતો નથી; અન્યાયી રીતે તેઓને કેદખાનાંમાં જ નિંદગી મુજારવી પડે છે ! એ અભાગીઆઓની વાત કોઈ સાંભળતું જ નથી. તેઓમાંના ધણાખરા બહુજ ગરીબ હોય છે, તેથી કારાધ્યક્ષને લાંચ આપી છૂટી શકતા નથી. તેઓ કેદખાનાંમાં બેઠા બેઠા સરકારનું અળ જમાડે છે, કંઈપણ કામકાજ

કરતા નથી. આ પ્રમાણે આગસને ઉત્તેજન આપવાથી સરકારને ઘણું નુકસાન થાય છે. મેં આ નકારો રિવાજ બંધ પાડવાને માટે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ હું સફળ થઇ શક્યો નથી; મનુર મળતા ન હોવાથી રસ્તાઓ જૂના થતા જાય છે, તેને સમરાવવાનું કામ થતું નથી !-આવી સ્થિતિમાં મારે શું કરવું, તે હું નકી કરી શકતો નથી.”

અલિ ઇબ્રાહીમખાંએ કહ્યું, “આવી બાબતમાં તમારે માથું પકવવાની શી જરૂર છે ? શરીર હશે ત્યાં સુધી ચાકરી છે. હું કહું તે સાંભળો; થોડા દિવસની રજા લો, આ શિઆળામાંજ તમે મારી સાથે ચાલો. શરીર તંદુરસ્ત થાય તો વસંતઋતુમાં થાણ કાપુલ આવજો. આ દેશ મને સારો લાગતો નથી; અહીં ગુલામી કરવાથી તમને શો લાભ થવાનો છે, તે હું સમજતો નથી. આ બહુ ભયંકર દેશ છે; અહીં કાયદાનું નામ નથી, અત્યાચાર અટકાવવાનો ઉપાય નથી ! દેશમાં તમારે જોઇએ તેટલી જમીન છે, તેની વ્યવસ્થા કરવામાં વખત વિતાડશો, તોપણ સારી રીતે સ્વતંત્રતા પૂર્વક દિ-ગુજરી શકશો. ફક્ત નોકરી માટેજ વિદેશમાં રહેવું એ ઠીક નથી. અને જો ચાકરી કરવાની ઇચ્છા હોય, તો દેશમાં અંગ્રેજ સરકારની નોકરી ક્યાં નથી ? અહીં તમને જે પગાર મળે છે, તેના કરતાં ત્યાં થોડો પગાર મળે તોપણ શું ? અંગ્રેજની નોકરીમાં કોઇ જાતના ખટપટ નહિ, કોઇનાં છગકપટથી નોકરી જવાનો ભય નહિ. તમે થોડા રોજની રજા લઇ મારી સાથે ચાલો. ભવિષ્યમાં શું કરવું તેની ચિંતા હાલમાં કરવાની જરૂર નથી. વધુ રજા ન મળે તો ઓછામાં ઓછી

એકાદ મહિનાની તો રળ લેજોજ; ત્યારબાદ દેશમાં જમા બાદ બધું નકરી થશે. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું. “ હું અમીરને ઓળખું છું, તે રળ આપશે કે નહિ તે શક પડતી વાત છે. હું અહીં ન રહું તો પોતાનું કામ બગડશે, એ તે જાણે છે. હું રળ માગીશ કે તરત મારા શત્રુઓ મારા વિરુદ્ધ અમીરના કાન બરશે; તેપણ કદાચ તે બધું ખર્ચ માની મને કેદખાનામાં નાંખશે ! ”

અલિ ઇબ્રાહીમખાંએ કહ્યું, “ આ શંકા ખોટી છે; ઉલટું તમે રળ લેશો તો તેઓ બહુ રાજી થશે. તમારી જગા હાથમાં લેવા તેઓ પ્રયત્ન કરશે. પરંતુ તમારી નોકરી મળે તોપણ તેઓ તે સાચવી શકશે કે નહિ, તે શંકા પડતાં વાત છે. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું. “ આ દેશના લોકોના સ્વભાવ વિષે તમને કશો અનુભવ ન હોવાથીજ તમે આમ કહો છો. તેઓની સાથે બળ્યા વગર તેઓનો સ્વભાવ સમજતો નથી. એ લોકો જેને શત્રુ ધારે તેનું નખખોદ વાળ્યા સિવાય નિશ્ચિંત થતા નથી; કાચુલી ચરિત્રની આ વિશેષતા છે. ”

અલિ ઇબ્રાહીમખાંએ કહ્યું, “ તેમ હોય તો હું પોતે અમીરને મળી તમને રળ આપવાનું કરું. તેમને કરું કે કેટલાક કુટુંબના કજીઆ મટાડવા માટે તેમને દેશમાં લાઇ જવાની જરૂર છે; દેશમાં ન આવે તો એ કજીઆ બચાવે સ્વરૂપ લે તેવા છે. ”

મીરમુન્સી બાઇની માગણી સ્વીકાર કર્યા સિવાય રહ્યો નહિ. અલિ ઇબ્રાહીમે યોગ્ય સમયે અમીરની પાસે એ વાત ઉઘારી. તેથી

હલકું પરિણામ આબું; અમીરે તેને અનધિકાર ચર્ચા કરી માટે ગુરુસે થઇ દરબારમાં પ્રવેશ કરવાની મના કરી. હુકમ થયો કે તે હમેશી કાપુલમાં રહી શકશે નહિ !

અમીર સમજ્યો કે મીરમુન્સી દેશમાં જવા માટે અતિશય બ્યાકૂળ થઇ રહેલ છે, માટે તેને કેવી રીતે કાપુલમાં અટકાવી રાખવો, તે બાબત તે વિચાર કરવા લાગ્યો. તેણે મીરમુન્સીને પરજાવવા માટે એક આબરદાર વંશની સુંદર યુવતી ખોળવા માટે માણસો નીમ્યાં.

મીરમુન્સી અમીરનો પરમ વિશ્વાસુ અને પ્રિયપાત્ર હતો. અગાઉ અમીરના વજીરો જે મકાનમાં રહેતા, તેજ મકાન મીરમુન્સીને રહેવા માટે મળ્યું હતું; એ સિવાય મીરમુન્સીનો પગાર પણ ખીજ અમલદારો કરતાં ધણો વધુ હતો. તેને અમીર પાસેથી હમેશાં નાનાં પ્રકારનાં ધનામો મળતાં; સરદારો પણ તેને જીદાં જીદાં ધનામો આપી સંતોષતા. બધા જાણતા હતા કે મીરમુન્સી અમીરનો જમણો હાથ છે; અમીરની પાસે કામ હોય તો પહેલાં મીરમુન્સીને સાધવો જોઈએ. અમીર મીરમુન્સી માટે આખરબ છે. તે સાંભળતાંજ અનેક અફગાનો પોતાની કન્યા મુન્સીસાહેબને સોંપવાનો આગ્રહ બતાવવા લાગ્યા. ધણાખરા પૈસા સાથે કન્યા આપવાનો લોભ બતાવવા લાગ્યા. પરંતુ મીરમુન્સીએ બીજી વાર વિવાહ કરવાની ચોકખી ના પાડી, તેના સંકલ્પ ડગ્યો નહિ.

મીરમુન્સીના મિત્રોએ તેને જણાવ્યું કે અમીરની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વર્તવાથી તમને ફાયદો નથી. અમીર ગુરુસે થઇ પોતાના પર જીલમ મુજરો, એવી બીકથી મીરમુન્સી બહુજ મુંઝાવા લાગ્યા. તેની તાંદુરસ્તી પણ હલાડે હલાડે બગડવા લાગી. તેઓ પોતાનું કામ કરી શક્યા

નહિ; કામ ધીમે ધીમે મુલતથી રહેતું મયું. બધું કામ પોતે ન કરી શકવાથી, છેવટે તેણે એક મિરનને પોતાના સહકારી તરીકે નીમ્યો. મીરમુન્સીના હાથમાં જે અનેક છૂપા કાગળપત્રો આવતા, તે બધા એટલા બધા છુપા હતા કે તેમાંની વાત બહાર પડે તો મુશ્કેલીના પાર રહે તેમ નહોતું; માટે તેણે (મિરન (કારકુન) ના હાથમાં કુરાન આપી પ્રતિજ્ઞા લેવરાવી કે તે કોઈપણ છુપી વાત કાઢતી આગળ પ્રકટ કરશે નહિ. ”

પરંતુ મીરમુન્સીએ અહીંજ ભૂલ કરી, કારકુનની મદદથી પ્રથમ તો કામ સાઈ ચાલ્યું, પરંતુ તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞા ન પાળી; થોડા દિવસમાં રાજ્યસંબંધી કેટલીક છૂપી વાતો ખુલી થઇ ગઇ. ધીમે ધીમે તે અમીરના કાને આવી. અમીર મીરમુન્સીપર બહુ વિશ્વાસ રાખતો હતો, માટે મીરમુન્સીએ આ વાત જાહેર કરી હતી, એવો સંદેહ પણ તેના મનમાં ન આવ્યો. મીરમુન્સી સમજી ગયા કે કોઇ દુશ્મન માંડે અનિષ્ટ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ એ વાત ક્યાંથી પૂટી તે નકી ન કરી શકવાથી તેઓ તે બાબતની તપાસ કરવા લાગ્યા, તેમનો માનસિક ઉદ્વેગ અને ભય દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો; તેઓની અમશક્તિ પણ ઓછી થવા લાગી. તે જાણી ગયા કે શત્રુઓનો પક્ષ માંડે અનિષ્ટ કરવા માટે બહુજ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, તે દહાડે દહાડે બળવાન થતો જાય છે.

અચારસૂચી પોતાની જાતપર મીરમુન્સીને જે વિશ્વાસ હતો, તે ધીમે ધીમે ઓછો થતો ગયો. જેને પોતાની જાતપર વિશ્વાસ નહોતો, તે કેવી રીતે બીજાનો વિશ્વાસપાત્ર થઇ શકે ? મીરમુન્સી જે શક્તિથી અમીરને સંતોષતા, તે શક્તિ તેનામાંથી ચાલી જવા લાગી.

તેથી અમીરનો વિશ્વાસ પણ દહાડે દહાડે ઓછો થતો ગયો. અમીર કાઠ કાઠ દિવસે કઠોર મસ્કરીથી તેને કાયર કરવા લાગ્યો. તે પહેલાંજ સ્પષ્ટવાદિતા અને નિર્ભયતા બતાવતા હતા, તે પણ ધીમે ધીમે ઓછી થતી ગઈ.

એક દિવસ મીરમુન્સી અમીરની કઠોર મસ્કરીથી દીલગીર થઈ ઘેર ગયા, અમીરે પોતાના સભાસદોને લું, બીબીના શોકથી બિચારો હજીપણ પરવાર્યો નથી ! તેને દેશમાં જવાની ઇચ્છા થઈ હતી, તે ઇચ્છા તેણે હજી સુધી છોડી જણાતી નથી. ”

એક સભાસદે કહ્યું, “ મીરમુન્સી દેશમાં જવા ઇચ્છતા હોય, તો અહીં સાદી કરી, બીબીના હાથમાં છોકરાં સોંપી પોતે એકલા થોડા દિવસ માટે વદેશ કેમ જતા નથી ? ”

એક બીજા સભાસદે કહ્યું, જે તે એક વખત દેશભેગા થાય, તો પછી આ દેશમાં આવે ખરા ? આ દેશથી તેઓ કંટાળ્યા છે. તેનો ભાઈ ઈબ્રાહીમખાં અંગ્રેજ સરકારની નોકરી કરે છે. તેણે અહીં આવી મીરમુન્સીને લોભ બતાવ્યો છે કે અંગ્રેજ સરકારની એક સારી નોકરી શોધી આપીશ. મીરમુન્સી જે અંગ્રેજ પાસે આપણા રાજ્ય સંબંધની છુપી વાતો ખુલી કરે, તો તેને નફો એકાદ મોટી જગા મળે; પરંતુ તેથી આપણાં રાજ્યનું ખુલ્લું અનિષ્ટ થાય. ”

ત્રીજા સભાસદે કહ્યું, “ અલિ ઈબ્રાહીમખાંને અહીંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યો, ત્યારથી મીરમુન્સીમાં ધણેજ ફેરફાર થઈ ગયો છે; જે છુપી વાતો જાહેરમાં આવવાની સંભાવના નહોતી, તે વાતો જાહેરમાં આવી છે ! ”

ચોથા સભાસદે કહ્યું, “ અ. બાબતમાં મીરમુન્સીનો કશો દોષ

નથી, તે કેરી રીતે માની શકાય ? છુપી વાતો શાથી કુટી તે બાબ-
તમાં તેણે કશો પ્રયત્ન કર્યો નથી ! તેના ચાળા જોતાં જણાય છે કે
તેજ ગુન્હેગાર છે. તેનો સ્વભાવજ ફરી ગયો છે; તે પહેલાંના ખીર-
મુન્સી રહ્યાજ નથી ! નવાઇની વાત તો એ છે કે ઇબ્રાહિમખાં સાથે
મેળાપ કર્યાબાદ તેમનું આવું પરિવર્તન થયું છે. આવા વિચારો
લોકનું આવું અધઃપતન ભારે દીવાંગેરી ઉત્પન્ન કરે તેવું છે ”

અમીર સભાસદોની વાતચીત સાંભળી ગુસ્સાથી બરાડી ઉઠ્યો,
“ અરે શયતાનના દોસ્તો, તમે ખીરમુન્સીની પીઠ પાછળ નિદા કરી
મારા મનમાં મંદેહનાં બીજ રોપવા માગો છો ? તમે શું માણસો
છો ? શયતાનો, અત્યારે મારી આગળથી દૂર થાઓ. મારી સમક્ષ
આવી બેઅદબી કરવાનું તમને ક્યાંથી સૂઝ્યું ? દૂર જાઓ, દૂર જાઓ.”

સભાસદો તરતજ અમીરની સભા છોડી રવાના થયા. પરંતુ
અમીરના તિરસ્કારથી તેઓ જરાપણ દીલગીર થયા નહિ. તેઓ
સમજી ગયા કે અમીરનાં હૃદયમાં જે સંદેહનું બાણ પેદું છે, તે
નિષ્ફળ જવાનું નથી.

પ્રકરણ ૭ મું

બાંદીનાં મુખ દુઃખ

જનમથીજ સ્વતંત્રતાના ખોળામાં ઉછેરેલી પર્વતવાસની, ચંચળ પ્રકૃતિવાળી ગુલબેગમ અફઘાન રાજધાનીમાં અવરોધની આઠયમાં રહી મહિનાના મહિના કેવી રીતે ગુજરાતી હતી, તે વિચારતાં નવાઈ ઉત્પન્ન થાય છે ! ગુલબેગમ જે લાંબા કાળ સુધી મહમ્મદજનના ધરમાં કઠોર વ્યવહાર સહન કરવાને ટેવાઈ ગઈ નહોત, તો તેનાથી કામુલમાં આવી રીતે કદીપણ ગુલામી થઈ શકત નહિ. કામુલમાં પડદાનશીન રહી તેનો દમ સુકાઈ જવા લાગ્યો; ઘણે દૂર આવેલાં પર્વતમય સ્થાનમાં જવા માટે તેનો પ્રાણ વ્યાકૂળ થઈ રહ્યો હતો.

ગુલબેગમ જ્યારે કામ નહોત્ય ત્યારે ધરતી ખારીમાં બેસી શહેરના રાજમાર્ગ પર કામ કરતા હાજરાઓનું કામ જોતી. એ બધા હાજરાઓ અફઘાનોના ગુલામો નહોતા, લડાઈના બંદીવાનો પણ નહોતા, છતાં તેઓને ગુલામો કરતાં પણ સખત મજુરી કરવી પડતી; અફઘાનો તેઓ તરફ જે કઠોર વ્યવહાર ચલાવતા, તેવો વ્યવહાર કુતરાં તરફ પણ નહિ ચલાવતા હોય. તેઓ આવો જુલમ મુજે

મોઢે શામાટે સહન કરે છે, તે ગુણબેગમ સમજી શકતી નહિ. પરદેશમાં આવી મજૂરી કરવા કરતાં રાદેશમાં સ્વતંત્રપણે ખેતી અથવા ભરવાડનો ધંધો કરવો હજારદરજાનો સારો છે, તોપણ તેને તેપર કંટાળો કેમ આવતો હશે, તે વાત ગુણબેગમ સમજી શકતી નહિ. પરદેશમાં વસતા હજારાઓની હિનતા અને તેઓમાં માનવોચિત ગુણોની ખામી જોઈ ગુણબેગમ બહુજ વ્યથા પામતી. હજારા મજૂરો મુજે મહેંએ માર ખાતા, અને માલિક નહોય ત્યારે તેની નિંદા કરતા ! પરંતુ માલિકની સમક્ષ એમાંનું કશું બોલતા નહિ. કામગીરીમાં ખાખી ને બાજીનો એકજ દર હતો, હોંશિયાર દારીગર અને સાધારણ મજૂરને મજૂરી સરખીજ મળતી ! તે માટે કોઈપણ પોતાનાં કાર્યની ઉત્તમતા બતાવવા ઇચ્છતું નહોતું. જો કોઈ વસ્તુ મજૂરી માગતું તો તેને લાકડીના મારવાં સંતોષ માનવો પડતો. જુવનમ ખમનારા કુલિઓ કોઈ પણ અધગાનની સ્થાનુભૂતિ મેળવી શકતા નહિ. અધગાન રાજ્યમાં સર્વત્ર મજૂરોનો અકેક સરદાર રહેતો; તે સરદારો મજૂરોને અધગાન ગૃહસ્થોને ઘેર કામ કરવા મોકલતા, અને મજૂરોની મજૂરીનો ઘણો ભાગ તેઓજ ખાઈ જતા.

ગુણબેગમને ઇચ્છા થતી હતી કે સ્વજાતીની આવી દુર્દશા સંબંધમાં મારા પિતા સાથે વાતચીત કરું તો કેવું સારું; પરંતુ તેના પિતા ક્યાં હતા; તે કોણ કહી શકે ? તે જીવતા છે કે મરી ગયા છે, તેની પણ તેને ખાતરી થતી નહોતી. જીવતા હોય તો તેઓ ક્યાં છે, ક્યાં રહે છે, શું ખાય છે. તેને કોણ સંધી આપે છે, માંદા પડતાં તેની કોણ સારવાર કરે છે, તરસ્યા થતાં તેને કોણ પાણી પાય છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્નો વિચારતાં વિચારતાં ગુણબેગમની આંખોમાંથી આંસુની ધારા છૂટતી.

દરદોજ હિંદુકુશ પર્વત પરથી બરફ જેવો શીતળ વાયુ ફુકાતો. ગુલબેગમ રાતે સંધ્યામાં સુની સુની માનસિક પીડાથી તરફડતી; તે રડતી રડતી બળડતી. “ પિતાજી, અત્યારે તમે ક્યાં છો ! તમારું ઘર નથી, માથું મૂકવા જેટલું સ્થળ નથી ! આવી બચાનક ઠંડીમાં તમે ક્યાં હશે ? અરેરે ! મારા નાનાબાઇને તમે બચાવી શક્યા છે કે નહિ ? હાય અધા, તમે મારા પિતાનું દુઃખ દૂર કરો. ”

ઉનાળામાં કાબુલની અવસ્થા અતિ શોચનીય થઇ જતી. ઉનાળાને સખત તાપ અત્યંત સખત થઇ જતો; સૂર્યના તાપથી બરફ ઓગળવારે તરફ કાઢવના રેલા ચાલતા. ભયંકર તાપથી ઝાડનાં પાંદડાં સુકાઇ જતાં અને દિશાઓ ધૂળથી ઢંકાઇ જતી. નહેરનાં પાણી સુકાઇ જતાં શહેરીઓને પાણીની બહુજ અડચણ પડતી. નદી થોડે દૂર હોવાથી વાપરવાનું પાણી લાવવા માટે મીરમુન્સીએ એક બિસ્તી રાખ્યો હતો. તે બિસ્તીને દિવસમાં બે વખત નદીએથી મશક ભરી પાણી લાવવું પડતું. પરંતુ તે પાણી લાવે છે કે નહિ તે જોનાર માણસ નહોતું. મીરમુન્સી પોતાના ખાનસામાને લઇ દરબારમાં જતા, દાસદાસીએ આખો દિવસ પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તતાં. પરંતુ ગુલબેગમને માર્ગદર્શન છેતરવાની ટેવ નહોતી; પાણી વિના કામ બંધ પડતાં તે દર વન પાસે દોડી જતી, અને બિસ્તી વિરુદ્ધ દુરિયાદ કરતી દરવાન કહેવો કે “ બિસ્તી કામમાં ગરજત કરશે તો તેને માર ખાવે મરશે, તારે માર ખાવો પડશે નહિ; તો પછી તું પાણી વગર આટલું બધું ગરબડ કેમ કરાવે છે ? ”

ગુલબેગમ દરવાનની આ દલીલનો મર્મ સમજતી નહિ. તે બાણત હતી કે કાબુલના મુલાઓ મારની બીકથીજ કામ કરે છે; મારની બી

ન હોય તો કામ જમાડવામાં પાછુંવાળી જોતા નથી. ગુણમેગમ યોડા દિવસથીજ બાંદીગિરિ કરતી હતી, તે પોતાની જવાબદારી વિસરી ગઈ નહોતી. પોતાને ઘેર બધી જવાબદારી પોતા પર હતી તેથી માલિકના ઘરમાં કંઈ ગઈલત થતી તે સહન કરતી નહિ. બાંદી છતાં બીજા દાસીઓની આજસ અને ઉદાસીનતાથી તે બહુજ ગુસ્સે થતી. ગુણમેગમ જાણતી હતી કે હું જો દરવાન વિરુદ્ધ માલિકને કહું તો દરવાનને સખત સજા થાય; પરંતુ દરવાન પણ વેર વાળવાની તક ગુમાવે તેમ નહોતું, ગુણમેગમનાં સગાં કે મિત્રોનાં કોઈ ત્યાં નહોતું, કોઈનો પાસેથી કોઈપણ પ્રકારની મદદ મળવાની આશા નહોતી; આવી સ્થિતિમાં બીજાના ગુસ્સાનો ભોગ થવાનો આગ્રહ ન રાખવામાં તે યોગ્ય કરતી.

વાર, મારની બીકથી બિસ્તી પાણી તો લાવ્યો, પરંતુ દરવાનને પાણી અંતઃપુરમાં પહોંચાડવા જેટલી કુરસત ન મળી ! ઘરમાં ટીપું પણ પાણી નહોતું. મીરમુન્સી દરબારમાંથી ઘેર આવી પાણી માગે તો પાણી ટીપું પણ મળે તેમ નહોતું; તેમાં પણ ઉનું પાણી ઠંડું કર્યા સિવાય ગુણમેગમ માલિકને ફરી રીતે આપી શકે ? ગુણમેગમે અતિશય કંટાળી દરવાન પાસે જઈ કહ્યું, “ દરવાનજી સેવિમા કહે છે કે બિસ્તી તો ધણીવાર થયાં પાણી આપી મથો છે; પણ તમને પાણી ઘરમાં લાવવા જેટલી કુરસત મળી નથી ! એવું તે કયું જરૂરી કામ છે ? આગાસાહેબને ઘેર આવવા દો, તમારી ગઈલત હું તેને કહી સિવાય રહેવાની નથી. ”

દરવાન જૂનો નોકર હતો, બાંદીની ધૃષ્ટતાથી તે ક્રોધથી તાતો થઈ મથો. તે પોતાની સફેદ દાઢી હલાવતો હલાવતો બોલ્યો, “ તારા

એવી બાંદીઓ તો હજારો જોઈ છે, તારાથી થાય તે કરજો. હું તારો કુકમ માનું, ગધેડી ? ”

ગુલમેગમને દરવાનનાં વચનોથી બહુજ ખોટું લાગ્યું. મીરમુન્સી ઘેર આવતાં તેણે દરવાન માટે ફરિયાદ કરી. મીરમુન્સી શાંત સ્વ-ભાવના માણસ હતા, તે દાસદાસીઓને મારતા નહિ; એટલુંજ નહિ પણ કડવાં વચનો પણ કહેતા નહિ; છતાં તેઓને તાબામાં કેમ રાખવાં તે તેઓ બહુ સારી રીતે જાણતા. તેણે દરવાનનો એક રૂપિઓ દંડ કર્યો, અને ફરીથી આવી ગફલત થશે તો કહાડી મૂકવો પડશે એવી ખીક બતાવી. તે દિવસથી દરવાવ ગુલમેગમથી બહીને ચાલવા લાગ્યો. તે બડબડ્યો. “ જેના ઘરમાં માલિક એક સાધારણ બાંદીની વાત પરથી આખરૂંદર માણસની આખરૂં ઓછી કરી નાખે છે, તે તે ઘરમાં નોકરી કરવી એ જખ મારવા બરોબર છે ! ”

થોડા દિવસોમાં નહેરનું પાણી સુકાઈ જવાથી પાણીનું દુઃખ વધી ગયું. આટલા દિવસ તો નહેરનાં ડહોળાં પાણીથી જેમ તેમ નબ્યું, પણ હવે એ રસ્તો પણ બંધ થયો ! નહેરમાં ધણાં દેડકાં હતાં, તેઓ મરી જઈ ફાલવા લાગ્યાં; દુર્ગધથી નહેરની આબુબાબુનાં ઘરોમાં રહેવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. મીરમુન્સીનાં છોકરાં માંદાં પડ્યાં. શહેરમાં એવી રોગનું જોર વધવા લાગ્યું; અને ધણાંખરાં માણસો અકાળમૃત્યુથી મરી ગયાં.

લાંબા સમયથી વરસાદ વરસતો નહતો. થોડીવાર જોસથી પવન ફૂંકતો કે આકાશ ધૂળથી છવાઈ જતું. ઘરની જાણસોપર પણ એકેક ઈંચ ધૂળનો થર ચઢતો; પથારી, લુગડાં, વાસણો એ બધું ધૂળથી રળેટાઈ જતું ! લાંબા વખત રાહ જોવડાવ્યા બાદ એક દિવસ વાદળો

મઢી આબ્યાં, મુપલધારે વરસાદ પડવા લાગ્યો, તે દિવસે ગુણબેગમને બહુ આનંદ થયો. તેનું તરસ્તું હૃદય વરસાદ જોતાંજ પ્રકુપ્ત ઢેલની માફક નાચવા લાગ્યું. તે હર્ષથી વિકસિત નેત્રે કાળાં આકાશ તરફ જોઈ કેટલીય વાનો વિચારવા લાગી; આનંદ અને વેદનાથી જડાયેલ મુખ દુઃખની સ્મૃતિથી તેનું હૃદય ઉછળી રહ્યું ! વિનળીથી ચમકારા મારતાં કાળાં વાદળાંમાં સેંકડો તોપોના અવાજ જેવી મંબીર મેષ ગર્જના સાંભળી તેને યાદ આવ્યું,—સ્વદેશમાં પિતાના ખોળામાં માથું રાખી કેટલાય દિવસ આવીજ ગર્જના સાંભળી છે, આવોજ દેખાવ જોયો છે. મેધગર્જનાની સાથેજ તેનુંજ વ્યાકૂળ હૃદય કોઈએક અગાત આનંદથી વિહ્વળ થઈ ગયું. કાળાં વાદળાં ગમનમંડળને ઢાંકી દઈ દિગ્મંત તરફ દોડતાં હતાં, તે જોઈ ગુણબેગમને લાગ્યું કે નિર્વાસિત જીવનની બધી બાધાઓ ઓળંગી હું જો આ પ્રભાસે બીનહરકતે સ્વદેશ તરફ દોડી શકું તો મારાં ક્ષુધિત, તૃપ્તિ, તપિત ચિત્તનો બધો ક્ષોભ શાંત થાય; પરંતુ તે બનવું સંભવિત છે ?

ગુણબેગમ ઉન્માદિનીની માફક બાલજ્ઞાન શૂન્ય થઈ વરસાદમાં ભિંજવા લાગી; વિદ્યુતની લોલ જિહ્વા આકાશના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ફરકતી હતી, ગુણબેગમ તે તરફ અનિમિષ નેત્રે જોઈ રહી છે; મેધગર્જનાના તાલે તાલે તે નૃચ કરે છે ! એ જોઈ સેલિમાને બહુ નવાઈ લાગી; તે ગુણબેગમનો નિરસ્કાર કરવા લાગી. તેણે ધાર્યું કે ગુણબેગમને ભૂત વળગ્યું છે ! નહિ તો તે આ રીતે કારણ વગર વરસાદમાં ભિંજાઈ દોડાદોડી કેમ કરે, વિનળી થવાથી અને મેધગર્જનાથી આટલી બધી ખુશી કેમ થાય છે ? પર્વતવાસેની, અરણ્ય-વિહારિણી ગુણબેગમના હૃદયનો ભાવ અનુભવી શકે, એટલી શક્તિ સેલિમામાં નહોતી.

સેલ્લિમાના તિરસ્કારથી ગુલબેગમે ધરમાં આવી લુગડાં બદલ્યાં, અને ખાલિકની નાની છોડીને લઈ ફરીથી બારી પાસે બેસી આકાશમાંનાં કાળાં વાદળોની શોભા જોવા લાગી. ખાલિક પણ એ દિગ્ગંત બાપી કાળાં વાદળોની હારને જોઈ મુગ્ધ બની ગઈ; તેનાં બાળકોનાં મોંમાં કેટલાં સ્વપ્નો જાગત થઈ ઉઠ્યાં હશે, તે કોણ કહી શકે ? તેણે ગુલબેગમને પૂછ્યું, “ ગુલબેગમ, એ પ્રકાશ ક્યાંથી આવે છે; સાંભળતો, આ શાનો શબ્દ થાય છે. ”

ગુલબેગમે કહ્યું. “ એ વરસાદનો શબ્દ છે; મેઘમળના થાય છે. ”

ખાલિકાએ પૂછ્યું, “ મેઘ શું, ગુલબેગમ ? મેઘ ક્યાંથી આવે છે ? મેઘને મેઘોં તો નથી તો પછી તે બોલે કેવી રીતે ? મેઘ કોને બોલાવે છે, શું બોલે છે, ગુલબેગમ ? ’તું તેની વાત સમજી શકતી નહીંય છે, તેથી આવી રીતે તેના તરફ જોઈ રહી છે. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હું કશું જાણતી નથી. આગાસાહેબ આવે એટલે તેને બધી વાત પૂછજે. મેઘમાં દારૂ છે, અને દારૂમાં જેવી આગ લાગે કે તરત આગો શબ્દ થાય છે, એમ મનેતો જાણાય છે. હું કંઈપણ ચોક્કસપણે જાણતી નથી. આગા એ બધી વાત સારી રીતે જાણે છે. ”

આ ફુસફ દાસ્તવજ્જિમાં ગુલબેગમને ઓરપ્રકારનો આનંદ આવતો. આખો દિવસ અકલાન્તભાવે મહેનત કરતાં છતાં મળરક્ષામાં ઉઠતું પડતું. તે ઉઠતાજ બારીમાં બેસી અતુલ નખને પૂર્વનાં આકાશ તરફ જોઈ રહેતી; સફેદ આકાશ ધીમે ધીમે ઉપાની કનકકક્ષિતથી ધીરે ધીરે રંગાઈ જતું ! ધીમે ધીમે મહાન અ મપિંડ પૂર્વાગાશને બેડે પ્રકટ થતો, અને પોતાનાં સુવર્ણ જેવાં કિરણો ધોળા બરફના

સુગટવાળા પર્વતોનાં શિખરો પર ફેંકતો, એ કિરણોથી ઝાઝાં પાંદર્પ વાળાં લીલાં ઝાડોની ટોચો, ઉંચા મહેલોનાં શિખરો, સ્ફટિક જેવી સ્વચ્છ ઝરણથી પલળેલ કોમળ ધાસથી ઢંકાર્ધ ગયેલ વિશાળ મેદાન રેલાઈ જતાં, પર્વતનાં શિખર પાસે સૂર્યોદયનું આ સુંદર દસ્ય જોઈ તેના હૃદયમાં ચિચારોનો સમુદ્ર ઉછળતો, તે અનુભવી શક્તી નહિ છતાં સૂર્યોદયની આ સુંદર શોભાથી અને પ્રતિક્ષણે ફેરવાતા જતાં રંગોથી તેને જે સુખ, જે આનંદ, જે તૃપ્તિ થતી, તેની તુલના થાય તેમ નહોતું । એ વખતે પિતાનું સ્નેહપૂર્ણ ઉદાર મુખમડળ યાદ આવતું; તેની સાથે મેળાપ કરવા માટે તેનું હૃદય વ્યાકૂળ થઈ ઉઠતું; પરંતુ તે વ્યાકૂળતાને તે મહામહેનતે હૃદયરૂપી ગુફામાં છુપાવી આનંદહીન, વૈરાગ્યહીન ધરકામમાં ચિત્ત પરોવતી. અદ્વિત રાજ-ધાની તે વખતે પણ નિદ્રાવશ રહેતી ! અમીરસાહેબ મોડી રાત સુધી રાજકાર્ય તપાસતા, તેથી સવારમાં તેની ઉંઘ ઉડતી નહોતી. તે જ્યં સુધી સૂઈ રહેતા, ત્યાં સુધી શહેરમાં કોઈપણ કશો અવાજ કરી શકતું નહિ. અમીરનું અનુકરણ કરી અમલદારો પણ બહુજ મોડા ઉઠતા; આમ હોવાથી કાપુલના આબરુદાર લોકોમાં સવારમાં ઉઠવું એ હલકું કામ ગણાતું. પરંતુ ગુલબેગમ બાંદી હતી; તે ધારતી હતી કે પરેડિઆમાં પચારી છોડી ઉઠવાથી અરણોદયની અનિર્વચનીય શોભા જોઈ શકાય છે, એ શોભા ન જૂએ તે હતભાગ્ય છે, તેનું જીવન નકામું છે !

પ્રકરણ ૮ મું

આગતુક

મીરમુન્સી ઉંચા દરજ્જાનો અમલદાર હતો, માટે ઘણાં નવાં માણસો જુદાં જુદાં કામસમય તેને ઘેર આવતાં; ગુલબેગમ અંતઃ યુરવાસની બાંદી હોવા છતાં તેઓની ખબર મેળવતી.

ગુલબેગમની મા જે ઘેર બાંદીગિરિ કરતી હતી, તે ત્રર મીરમુન્સીનાં ઘરયા બહુ દૂર નહોતું. હાલિમા વખતોવખત દીકરીને મળવા આવતી. હાલિમાને માલિકને ઘેર ખાવાપીવાનું સાફ મળતું નહોતું; પરંતુ મીરમુન્સીને ઘેર હમેશાં ઉંચા પ્રકારનું ભોજન થતું. ગુલબેગમ વખતોવખત માને એ સારાસારા પદાર્થો ખવરાવી સંતોષતી; તે સિવાય, તે તેને લુગડાંલત્તાં પણ આપતી.

ઉનાળો પૂરો થતાં એક દિવસ ગુલામહુસેન બિસ્તીના છુપાવે-શમાં મીરમુન્સી સાહેબને ઘેર આવી પહોંચ્યો. ગુલામહુસેનને છુપા જાસુસદારા ખબર-મળી હતી કે તેની વહાલી દીકરી કાબુલના કારા-ગૃહમાંથી મીરમુન્સી સાહેબને ઘેર જઈ રહી છે. યુદ્ધ પૂરું થયાબાદ તેને દીકરીને મળવાની બહુજ ઇચ્છા થઈ; તેથી છુપી રીતે કાબુલમાં

આવી એક દિવસ રાતને વખતે તેણે છુપેવેશે મીરમુન્સી સાહેબના ધરમાં પ્રવેશ કર્યો. હાજરા સરદારના ફૂતરપે મીરમુન્સી સાથે એક વખત તેણે વાતચીત કરી હતી, તે વાંચકોનાં સ્મરણમાં હશે; પરંતુ આ વખતે પોતાની ઝાળખાણ આપવા જેટલું સાહસ ગુલામહુસેન કરી શક્યો નહિ.

ગુલામહુસેનનો છુપોવેશ મીરમુન્સી આગળ ટકી શક્યો નહિ. હાજરા પ્રદેશના વજીરને બિસ્તીના વેશમાં પોતાને ઘેર આવતો જોઇ તેનું કામળ હૃદય ચિરાઇ ગયું. મીરમુન્સીસાહેબે આદરમાનપૂર્વક વજીરની ખાતર બરદાસ કરી. મોડીરાત્રે એક એકાંત ઝોરડામાં બંને વચ્ચે વાતચીત શરૂ થઇ.

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “આપે તે વખતે જો મારે ઉપદેશ માન્યો હોત, તો આપને લાભ થાત કે નુકસાન, તે હવે સમજાયું હશે.”

છુપાવેશવાળા ગુલામહુસેને કહ્યું, “સ્થૂળદષ્ટિથી નક્કીતોડાનો વિચાર કરતાં સ્વીકારવું પડશે કે આપની સલાહ મુજબ વર્તતાં અમને લાભ થાત, અમારી શાંતિ કાયમ રહેત, દેશની આર્થિક અવસ્થા પણ સારી રહેત; પરંતુ આપ એનો અસ્વીકાર નહિ કરી શકો કે અમારે એ બધી સગવડો અમારી સ્વતંત્રતા વેચી મેળવવી પડત; અમારે અમારાં જાતીય સન્માન અને ગૌરવને હમેશને માટે જતું કરવું પડત. કોઇ આબરૂ ગુમાવી જન બચાવે છે, કોઇ જાલ ગુમાવી આબરૂ બચાવે છે; અધિક બુદ્ધિમાન કોણ, તે તર્કથી નક્કી કરી શકાય તેમ નથી. અમીરની વિરુદ્ધ વર્તવાથી અમારું રાજ્ય નાશ પામ્યું છે, માણસોનાં લોહીથી પર્વતો રંગાયા છે; તેમાં પણ માફ જે નખખોદ વળ્યું છે તે ખુદા જાણે છે, અને હું જાણું છું. મારે

સંસાર સ્મશાનસમાન બની ગયો છે, માઈ જીવન અંધકારમય બની ગયું છે ! તોપણ પરાધીનતાની કઠણ સાંકળોથી બંધાઈ સુખશાંતિ ભોગવવા કરતાં એ હું વધુ પસંદ કરું છું.”

ભીરમુન્સીએ કહ્યું, “ એટલા બધા પ્રયત્નો કર્યા છતાં આપ સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ તો કરી શક્યા નહિ ! આપના દેશનાં હજારો લોકો એ અકમાનોનું દાસત્વ સ્વીકાર્યું છે, સ્વતંત્ર હોજરાજાતિ અમરગાનિસ્તાનમાં મજૂરી કરે છે; તો પછી આપની જિંદગી શી કિંમત ? ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ અમે દુર્ગળ છીએ, દરિદ્ર છીએ હથિયારનાં બળથી, પૈસાનાં બળથી હોજરાપ્રદેશ અત્યારે અમીરને તાબે થયો છે; હોજરાજાતિનું હંધું મસ્તક આજે નીચું થયું છે. તેઓનો દેહ અત્યારે મજૂરી કરે છે, પણ મન સ્વતંત્ર છે; તેઓનાં હૃદય હજી દાસતાની બેડીઓથી જકડાયાં નથી. મારી મા કહેતી કે બાહુબળથી મનુષ્યતાં હૃદય જીતી શકાતાં નથી. એક દિવસ અમે ફરીથી સ્વતંત્ર થઈ શકીએ, આપ સજ્જન પુરુષ છો; અમારા સંબંધમાં આપનો વિચાર કેવો છે ? અમીરસાહેબ અમારે વિષે શું ધારે છે ? ”

ભીરમુન્સીએ કહ્યું, “ હુદ્ર હોજરાજાતિની વાત તેઓનાં મનમાં પણ નથી; પરંતુ એ આપને માટે સાંઈ છે આપની વાત તેની ચાદાસ્તમાં હોત તો આપનું સાંઈ ન થાત, એ હું દલતા સાથે કહું છું. યોદા દિવસ પછી નાના પ્રકારની મહાન રાજનૈતિક સમસ્યા ઉપસ્થિત થાય તેમ છે, તે વખતે આપના સંબંધમાં કંઈ ન બોલાય એવું જણાય છે. ભવિષ્યમાં જો આપ અમીરની આગ્રા પાળશો, તો તેઓ આપના ગુન્હા માફ કરે તેમ જણાય છે.

વજરે કહ્યું, “ મારો ગુન્હો ! અમે જાણીએ છીએ કે અમે દુર્બળ છીએ, દરિદ્ર છીએ; તોપણ અમે દાંભિક અમીરની સાથે યુદ્ધ કરી સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એ શું ગુન્હો ગણાય ? આપ સજ્જન અને વીરપુરુષ છતાં એને ગુન્હો ગણો છો ? આપ શું હજી પણ મને કોઈ જાતની આશા આપી શકતા નથી ? ”

મીરમુન્સીએ પૂછ્યું, “ આપ કેવી આશા વિષે રાખો છો ? ”

ગુલામહુસેને કહ્યું, “ અમે ધણી લડાઈઓ કરી છે, અમીરને અમારી બહાદુરી વિષે કશો શક નહિ રહ્યો હોય, અમારી સાથેની લડાઈમાં તેને ઓછું નુકસાન થયું નથી; તેમને ધણું ખર્ચ થયું છે, તેમના ધણા વીર યોદ્ધાઓ લડાઈમાં ખપી ગયા છે. હજી પણ તેઓ એમને સ્વતંત્ર તરીકે કબ્જલ કરી શકે તેમ નથી ? મારી માફક ખીજા કોણે ત્યાગ સ્વીકાર્યો છે, સ્વદેશનાં કાર્યમાં આવી રીતે આત્મે ત્સર્ગ કર્યો છે ? આટલું કર્યાબાદ પણ શું અમે અમીરની પાસેથી જરા પણ દયાની માગણી ન કરી શકીએ ? ”

ગુલામહુસેનની વાતચીતથી મીરમુન્સીનું કામળ હૃદય બંધા પામ્યું; તેણે કહ્યું, “ આપ બહુજ હતભાગી છો, આપની વિપત્તિમાં હું અંતઃકરણપૂર્વક સહાનુભૂતિ દર્શાવું છું. અત્યારે રાત છે, આપ મારી સાથે મારાં અંતઃપુરમાં ચાલો; ત્યાં તમે એવું માણસ જોશો કે જેની સાથે મેળાપ કરવાથી આપનાં હૃદયની વેદના કાણુને માટે પણ દૂર થઈ શકશે. ”

ગુલામહુસેન કંઈપણ બોલ્યા સિવાય ઉભો થયો; મીરમુન્સી તેને સાથે લઈ અંતઃપુરમાં આવ્યો.

હાજરા સરદાર મીરમુન્સી સાથે અંતઃપુરના પ્રકાશિત ઓર-

કામાં આવી એક માલિયાપર બેઠો. માલિયાના એક ખુણામાં ખાટલો પડ્યો હતો; ખાટલાપર પથારી બિછાવેલી હતી.

મીરમુન્સીએ તે ખાટલા તરફ આંગળી કરી કહ્યું, “ રાતે હું આ ખાટલાપર શયન કરું છું, આપ મારા અતિથિ છો, માટે મારે બદલે આપ એ ખાટલાપર સુજો. આપની પરિચર્યા માટે માણસ મોકલું છું, આપ હવે વિશ્રામ લો. થોડા સમય પછી હું ફરીથી આપને મળીશ. ”

મીરમુન્સી એ ઓરડાની બહાર આવ્યા અને બહારથી ઓરડાનાં બારણાં વાસી તેણે ધીમેથી ગુલબેગમને બોલાવી. ગુલબેગમ તરતજ તેની પાસે આવી ઉભી; નીચું મ્હોં કરી તેના હુકમની રાહ બેવા લાગી.

મીરમુન્સીએ ગુલબેગમને કહ્યું, “ તારા દેશના એક માણસે આજે મારું આતિથ્ય ગ્રહણ કર્યું છે; આજ રાત્રે તે મારાં શયનગૃહમાં સુવાનો છે. તું તેને ત્યાં જોઈ શકશે; જો જો, આતિથ્ય સતકારમાં જરા પણ ખામી ન આવે. તેની પરિચર્યાની જવાબદારી તારા પર છે. તેને ભૂખ લાગી હોય તો ખાવાનું, પાણી અને સરખત આપજો. તું મારી વાત સાંભળી મુંઝાય છે શામાટે ? અતિથિ તારો સ્વદેશી ભાઈ છે; તેને તું ઓળખતી પણ હોય. જો તે વારો સંજો હોય તો તેને જોઈ તું નવાઈ પામીશ નહિ, એ સંબંધી કશી વાત કરતી નહિ. તે અહીં છુપેવેશે આવ્યો છે. તે મારે ત્યાં અતિથિ તરીકે આવેલ છે. તેને મેં એક રાત્રિ માટે આશ્રય આપ્યો છે, એ વાત જાહેર કરવી યોગ્ય નથી; એ વાત બીજા જણે તો તે મુશ્કેલીમાં આવી પડે તેમ છે. વધુ શું કહું, આ વાત તું તારી મા કે શેરિનને પણ કહેતી નહિ. મારી વાત સમજ કે ? ”

ગુલબેગમ મીરમુન્સીની વાત સાંભળી બહુ જ ચંચળ થઈ ગઈ; તેનાં હૃદયમાં વાવઝોડું ડુંકાવા લાગ્યું. મીરમુન્સીએ તેના ચહેરાપરથી બધું જાણી લીધું; તેણે તીક્ષ્ણદષ્ટિથી ગુલબેગમના મુખ તરફ જોયું.

ગુલબેગમે અસ્પષ્ટ સ્વરે પૂછ્યું, “આગા, અતિથિ શું મારો પિતા છે ?” પરંતુ તેણે જવાબની રાહ ન જોતાં મીરમુન્સીના પગમાં માથું નમાવ્યું; ત્યારબાદ ઉઠી મુંઝે મ્હોંએ નિર્દિષ્ટ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

ત્યાં પિતા અને પુત્રી વચ્ચે શી વાતચીત થઈ, ગુલબેગમે આટલા દિવસ પછી, ન ધારેલે સ્થળે, ન ધારેલા ભાવે પિતાનું દર્શન મેળવી તેની કેવી અબ્યર્થના કરી, ગુલામહુસેને શું કહી કન્યાને શાંત કરી, તે કોઈ જાણી શક્યું નહિ. પરંતુ બીજે દિવસે સવારમાં ગુલામહુસેનનું મ્હોં જોઈ મીરમુન્સી સમજ્યો કે તેનું હૃદય શાંત થયું છે; તે સમજ્યો છે કે મારી દીકરી મુશ્કેલી વગરનાં સ્થાનમાં રહી છે. મીરમુન્સીએ ઇસારાથી તેને જાણાવી દીધું કે હવેથી કદી પણ કન્યાની સાથે મેળાપ કરવા માટે અહીં આવતા નહિ. ગુલામહુસેને તેમ કરવું કબૂલ્યું. તેનાં હૃદયપરથી એક ભારે પથર ખસી ગયો; એક મહાન ચિંતામાંથી તે મુક્ત થયો.

આ બનાવને કેટલાક માસ થયા બાદ એક દિવસ ગુલબેગમ મીરમુન્સીનાં શયનસ્થાનમાં એક જરૂરી કાગળ ખોળતી હતી. કાગળ મળતો નહોતો; મીરમુન્સી અત્યંત વ્યાકૂળ થઈ ગયા હતા. એ વખતે જુદા દરવાને ઓરડા પાસે આવી કહ્યું, “આગા સાહેબ, એક ખેલાડીઓનું ટોળું કેટલાંક રીંછ અને વાનરો લઈ રમત બતાવવા આવેલ છે; તેઓ આપની રજા માટે

भीर मुन्सीએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ; તેનાં કપાળ પર ચિંતાની રેખાઓ જણાવી હતી, મ્હોં અતિથય ગંભીર બની મથું હતું.

ગુલબેગમે એક કાગળ હાથમાં લઈ કહ્યું, “ જૂઓ તો આગા, આપ આ કાગળ ખોળતા હતા ને ? મને લાગે છે કે આ જ તે કાગળ છે. ”

भीरमुन्सीએ व्यग्रतापूर्वक કાગળ હાથમાં લીધો, એક ક્ષણમાં તેનું મ્હોં પ્રકુલ થયું; તેણે કહ્યું, “ હા, આજ કાગળ ખોળતો હતો ! હાથ, હવે ઠીક થયું. કાગળ બહુજ જરૂરી છે. મને એવા વિચાર આવ્યો હતો કે દરબારમાંથી ઘેર ફરતીવેળા મેં ગાફલાઈથી આ કાગળ રસ્તામાં ગુમાવ્યો છે. કાગળ ખોવાયો હોત તો ભારે થાત. ”

वृद्ध दरवानે ફરીથી પૂછ્યું, “ ખેલાડિઓ રમત ખતાવે કે ? ”

भीरमुन्सीએ કહ્યું, “ એમની રમત જોવા જોટલી મને કુરસત નથી, તેઓને રળ આપ. ”

गुलबेगમે કહ્યું, “ આપ તેમની રમત ન જૂઓ, પણ અમને જોવાની મરજી થઈ છે. વળી આયેસા રીંછ અને વાનરનો નાચ બહુ પસંદ કરે છે, આગા સાહેબ, તેઓને હાંકી કાઢશો નહિ. ” આયેસા भीरमुन्सीની નાની છોકરી નામ હતું.

भीरमुन्सीએ नवाब પામી ગુલબેગમ સામું જોયું; તે કદીપણ કાઠપણ બાળતમાં હઠ કરતી નહિ. भीरमुन्सी સમજ્યા કે મારી બહાલી કન્યાને રમાડવા ખાતર ગુલબેગમ આમ કહે છે ! કાગળ મળવાથી તેનું મન પ્રકુલ થયું હતું. તેણે ગુલબેગમની પ્રાર્થના સ્વીકારી કહ્યું, “ મરદ આદમી તો જનાનખાનાંમાં આવી શકશે નહિ,

તોપણ જે તેઓમાં કાંઈ સ્ત્રી હોય, તો તેને અંદર બોલાવી રમત જોઈ શકશે. મેં તો ધણી રમતો જોઈ છે, મારે હું તો જોવા નહિ આવું.”

દરવાને રજા મળવાથી તેણે ખેલાડીઓનાં ટોળાંને કહ્યું, અંદર જઈ રમત ખતાવવાની છે, મારે હાં કાંઈપણ મરદ આદમી જઈ શકશે નહિ; તમારાં ટોળાંમાં તો આ એકજ પુક્રી છે, તે શું અંદર જઈ રમત ખતાવી શકશે ? તમને જે બક્ષીસ મળે તેમાંથી અર્ધો ભાગ મને આપશો તો હું પુક્રીને અંદર લઈ જાઉં. આગાસાહેબે તો તમને હાંકી કાઢવાનું જણાવ્યું હતું, પણ મેં ધણો પ્રયત્ન કરી તેને રાજી કર્યા છે; અર્ધો ભાગ નહિ મળે તો હું તમારે મારે કંઈ કરીશ નહિ.”

ટોળાંના મુખીએ કહ્યું, “અમે તો રમત કરી શકીએ તેમ નથી; પુક્રી એકલી રમત ખતાવે, તેમાં કંઈ બક્ષીસની આશા નથી. વાર, પા ભાગ તમારો, પા ભાગ આ પુક્રીનો, બાકીનો અર્ધો ભાગ અમારો. ટોળાંમાં આટલાં બધાં માણસો છે, અમારે ખર્ચ પણ જોઈ નથી, તમને અર્ધો ભાગ આપીએ તો અમને ગુલસાન થાય.”

દરવાને કહ્યું, “તમને ગુલસાન થાય તેવું ન કરવું; અહીં રમત ફેખાડી શકશો નહિ, ભાગો.” દરવાને ટોળાંને દરવાજા બહાર હાંકી કાઢી બારણાં વાસી દીધાં.

ટોળાંના મુખીએ જોયું કે આજે બધું જામ છે; આવી સ્થિતિમાં તો જે મળે તે લેવું એજ સાઈ છે. તે દરવાજા બહાર ઉભો ઉભો કાલાવાલા કરવા લાગ્યો, છેવટે અર્ધો ભાગ આપવાનું કબૂલા કર્યું.

ત્યારબાદ પેલી બુદ્ધી વાનરોને દોરી જનાનામહેલમાં ગઇ. રીંછને તેના હાથમાં સોંપવાનું સાહસ મુખીથી થઇ શક્યું નહિ.

બુદ્ધી અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરતાં જ ગુલબેગમ તેને ઓળખી ગઇ, તે અસ્મિત્ત હતી! ગુલબેગમની છાતી કાંપવા લાગી, તેનું મ્હોં શીકું પડી ગયું.

ભવિષ્યવાદિની બુદ્ધી ગુલબેગમને જોતાં જ હાહા કરી હસવા લાગી, તેનું જો હાસ્ય ભીષણ સ્મશાનમાં ડુંકાતા ઉના પવન જેવું હતું! પિશાચનાં અદૃહાસ્ય સમાન હતું! બુદ્ધીએ હસતાં હસતાં કહ્યું, “કેમરે રૂપાળી! તું જોમ ધારતી હશે કે હું તને બૂલી ગઇ છું? હા, હા, તને બૂલી જઈ! તારાં ધડમાં જન રહેશે ત્યાંસુધી તને બૂલી શકીશ નહિ. તું અહીં છે, તે હું જાણતી હતી; જાણતી હતી માટે જ હું આ મુલકમાં આવી છું. કેમ, તેં માફ અપમાન કર્યું હતું, તે યાદ છે? તેનું ફળ હાયોહાય મળ્યું છે? વાત બૂલી ગઇ હોય, જોમ ધારી હું તને યાદ આપવા આવી છું. જો હજી પણ દસવીસ રૂપીઆ આપી શકે, તો તાફ નસીબ સુધારી દઉં, તારાપર મને શુસ્સો નથી; તને તારાં પાપનું ફળ મળ્યું છે, તેથી જ હું ખુશી છું. જ્યારે તારાં નસીબની વાત કહું છું, તેથી તાફ બહુ થશે. તું તારા માલિકની નજરે ચડી છે; તારી સાદી થશે, સોનાના ચંદ્ર જેવો પુત્ર પણ થશે.

ગુલબેગમનું મ્હોં શરમથી લાલ થઇ ગયું, તે દૂર નાસી ગઇ. ખીજી ઓઝો દિગ્મુહ થઇ બુદ્ધીની વાત સાંભળવા લાગી; અદૃષ્ટનું દેશાક્ષ જાણવા માટે તેજાને એટલું બધું કુતૂહલ થયું કે વાનરોના નાચ જોવાની વાત તેઓ બૂલી ગઇ.

સેરિને ધીમેથી કહ્યું, “જે ભવિષ્યવાદિનીની વાત મેં તમને કહી હતી, આ તેજ છે. જોના નસીબમાં શું છે, તે આ બુદ્ધી બરાબર કહી શકે છે, તેમાં જરાપણ ફેર પડતો નથી; અથવા વાત ખરી પડે છે ! બુદ્ધિને થોડા ક્ષીઆ આપી શકે તો તે તમારાં બધાનાં નસીબની વાત કહી આપશે. પૈસા થોડા પડશે તો સાંભળવું પડશે કે તમારાં નસીબમાં સુખ નથી !

નસીબ જણવાની લાઘવ્ય કોણ દબારી શકે ? સ્ત્રીઓ પાસે જે કંઈ હતું તે થોડા વખતમાં બુદ્ધિની ઝોળીમાં પડ્યું. મિરિયમે તેઓનું નસીબ કહી તેઓને તૃપ્ત કરી. અર્ધાં જણી શક્યાં કે અમારાં ભવિષ્ય બહુ સાફ છે; અર્ધાંનું ભાગ્ય ઉત્તમ છે.”

છેવટે સેરિને પોતાનો હાથ બુદ્ધી આગળ ધરી કહ્યું, “મિરિયમ, અર્ધાંને તો જણાવ્યું પણ મારાં કિસ્મતમાં શું છે, તે એક વખત જોતો ખરી. મને જે બહુજ ધનવાન પતિ મળે, અને મારે જરા પણ મહેનત ન કરવી પડે, તો હું સુખી થઈશ; હું બીજાં કશું માગતી નથી. તોપણ જો હું બાદશાહની બેગમ થઈ શકું, તો મિરિયમ વધુ શું કહું પણ તારા હાથ સોનેથી મઢાવી આપીશ.”

મિરિયમે કંઈપણ ન બોલતાં સેરિનનો હાથ ખેંચી લીધો; અને તેનાપર હુકી પડી નીચી નજરે ધણીવાર સુધી કંઈક જોયું. ત્યારપછી તેના હાથપર નજર નાખી કહેવા લાગી, “બેટી, તારી ઉમર નાની છે, સાદી માટે તું બહુજ ઉતાવળી થઈ છે; ઉતાવળ કરવાથી કશો લાભ નથી, સખૂરી રાખ, સખૂરીનાં ફળ મીઠાં છે. તારાં દુઃખનાં વાદળાં વિખરાવાને હજી વાર છે ! તારાં નસીબમાં હજી ઘણું દુઃખ લખેલું છે; તારે હજી ઘણી સુદૃઢ બાંધીગરિ કરવી પડશે.

તારા દેશના લોકો સ્વતંત્ર થતાં તું દેશ જમશ; ત્યારબાદ તું સુખી
જમશ. તે વખતે તારી સાદી થશે; તને બે છોકરા ને એક છાડી થશે.

મિરિયમ શેરિનનો હાથ છોડી ગુલબેગમ તરફ જોઈ બોલી,
“કેમરે મુદ્દરી, બધાં હાથ બતાવે છે, તું એક ખુંશુમાં ખીલાની
માફક કેમ ઉભી છે? મિરિયમ ખુદી ફકત ખરાબજ બોલતી નથી,
સાઈ પણ બોલે છે; તોપણ તને આટલી બધી બીક શામાટે? જોકે,
તારો હાથ લાવ.”

ગુલબેગમ તરતજ તે ઠેકણેથી નાસી અગાસીપર જઈ ઉભી.
બધાંએ એક બીજાનું અદૃશ્ય જાણ્યું છે, કેવળ ગુલબેગમજ
બાકી હતી; તેનાં નસીબમાં શું છે, તે જાણવાની બધાંને તાલાવેલી
થવા લાગી. તેઓએ કહ્યું, “ગુલબેગમ, તું શામાટે નાસે છે?
આટલા બધા લોક સમક્ષ ખુદી શું તને ખાઈ જવાની છે? બહીતી
નહિ, અહિં આવ.”

ગુલબેગમે અગાસીપરથી કહ્યું, “હું શામાટે હાથ બતાવું?
તમે સુખ મેળવવા છાંછો છો, તેથી હાથ બતાવો છો. હું તમારી
માફક સુખ માગતી નથી, માટે હાથ પણ બતાવવાની નથી. હું બાંદી
હું, મારો હાથ બતાવવાથી શું વળવાનું છે?”

સેલિમાએ કહ્યું, “બાંદી પણ બેગમ થાય છે. તારાં નસી-
બમાં નહીં બફૂજ સુખ છે, હાથ દેખાડ.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “હું સુખ માગતી નથી, ધણી પણ માગતી
નથી. હું હાથ નહિ બતાવું.”

મિરિયમે કહ્યું, “એના નસીબમાં શું છે, તે જાણી તમે દૂષ
કરો તે માટે ગુલબેગમ હાથ બતાવતી નથી. તેને અહીં ધસડી લાવો.”

પાંચ છ બાંદીઓ ગુલબેગમને પકડી લાવવા દોડી. તેઓ ગુલબેગમને ખેંચી લાવવા લાગી. ગુલબેગમ તેઓના હાથમાંથી છૂટવાનાં કાંકાં મારવા લાગી. તે કરુણસુરે બોલી, “ મને છોડી દો, મારા જીવ જતો રહે છે ! હું એની પાસે જવાની નથી. એ ખુદી મનુષ્ય નથી, શ્વત્તાની છે; હું તેને અડકવા માગતી નથી. ”

સેલિમાએ કહ્યું, “ અરે, શું બકે છે ગુલબેગમ ? તું શું ધીમેથી વાત કરી શકતી નથી ? આગાસાહેબ ઘરમાં છે, એ તેના બરાંડા સાંભળી શું ધારશે ? ”

ગુલબેગમ ઉશ્કેરાઇ જઇ બોલી, “ બહેને સાંભળે, હું તેમની આગળ હમણાંજ તમારા નામપર ફરિયાદ કરીશ; તમે મારા પર અત્યાચાર કરો છો. ”

સેલિમા બાંદીની વાત સાંભળી ગુસ્સાથી અધીર થઇ લાલ આંખો કરી બોલી, “ શું બાંદી, તારું આટલું બધું સાહસ ! અમારી ફરિયાદ કરવા માગે છે ? મને તરછોડે છે ? ” સેલિમાએ ગુલબેગમના લાંબા વાળ પકડી ભોંયપર પછાડી; ત્યારપછી બધાંએ મળી તેને લાતો ને લાકડીઓ મારી.—ગુસ્સે થએલી અદગાન સ્ત્રી વાધણુ જેવી ભયંકર હોય છે !

મીરમુન્સી ત્યારે ઘેર નહોતા; કાગળ લખ તે દરમારમાં ગયા હતા, તેથી સેલિમા અને તેની સોજતણો મરજી મુજબ ગુલબેગમને પીડવા લાગી.

એ દરમિઆન શેરિન મિરિયમને ગુલબેગમ પાસે લઇ આવી. ગુલબેગમનાં નસીબમાં શું છે, તે જાણવાની ઇચ્છા શેરિનને સૌ કરતાં વધુ હતી; કારણ કે તે ગુલબેગમનાં રૂપની બહુજ અદે-આઇ કરતી.

મિરિયમે પાસે આવેલી જોઈ ગુલબેગમ માંડાની માફક મળના કરી બોલી, “હર જા બુદ્ધી! તું સમતાની છે; હું તારૂં મ્હોં જોવા ઇચ્છતી નથી. તારી જૂઠી વાત સાંભળવાની નથી. તું જલદી બહાર નહિ નીકળે તો તને મારી હાંકી કાઢવી પડશે.”

મિરિયમે કહ્યું, “આ સમતાની સહેલાઈથી હાથ ખતાવવાની નથી. તમે તેને ચત્તી કરી પકડી રાખો, જો જો, છૂટી ન જાય; હું તેનો હાથ જોઉં છું.”

બાંદીઓએ ગુલબેગમને જમીનપર નાખી પકડા રાખી. સેલિ-માએ તેની છાતીપર હુંઠણ ચૂકી કહ્યું, “જો હવે જરાપણ બોલી તો તને મળું દાખી મારી નાખીશ.” તેણે બંને હાથે ગુલબેગમનું મળું દાખ્યું. સેલિમાને સંદેહ પડ્યો હતો કે મીરમુન્સી તેનાં રૂપમાં મુગ્ધ બની તેના પક્ષપાતી થયા છે; એક દિવસ તે નકી તેની સાથે સાદી કરશે. ત્યારે માઈ શું થશે? છેવટે મારે શું ગુલબેગમની બાંદી થવું પડશે? આ વિચારથી તેને શાંતિ વળતી નહોતી. તેનું હૃદય આગના બડકાથી બળી રહ્યું હતું.

મિરિયમે ગુલબેગમનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ બડબડતાં કહ્યું, “હા, સાદી થશે ખરી, પરંતુ આગા સાહેબ સાથે નહિ.— તારો ધણી બહુ દયાળુ છે! તેની બંદુકની ગોળીથી હો કે, છરીથી હો, પણ તારો જીવ જશે.”

સેલિમાએ દૃઢ હાથે ગુલબેગમનું મળું પકડ્યું હતું, તેનું મળું ઘૂંટાવા લાખ્યું; આંખો હંચી ચઢી ગઈ, તેની આંખે અંધારા આવ્યાં; થોડે ધીમે તે બેભાન થઈ પડી. મોરિને તે જોઈ કહ્યું, “બૂંડુ થયું!” તમે તેને મારી નાખી; છોડી દો, છોડી દો!”

પ્રકરણ ૯ મું

નહારા સમાચાર

વૃંથી વસંતઋતુ આવી. આકાશમાં કોઈપણ સ્થળે વાદળો નહોતાં; વસંતઋતુનું સુંદર આકાશ તરંગ વિનાના વિશાળ સમુદ્રની માફક સ્થિર હતું. શાંત હતું, પર્વતો વચ્ચે આવેલાં મેદાનો લીલા પાકથી લચ્ચી રહ્યાં હતાં, ધણે દૂર ધોળા મુગટવાળા પહાડોની હાર હતી. પરંતુ બંદિની ગુલબેગમ કે શૌરિને પ્રકૃતિનું આ મધુર દૃશ્ય જોયું નહિ, તે ભીર-મુન્સીનાં ઊંચી દિવાલોવાળાં જનનાખાનામાં કેદ હતી. અંતઃપુરના બગીચા સિવાય બીજું એકપણ દૃશ્ય તેને જોવાનું નહોતું.

ગુલબેગમને અફઘાનિસ્તાનમાં આવ્યે ચાર વર્ષ થઈ ગયાં છે. માસ પછી માસ, વરસ પછી વરસ ચાલ્યાં ગયાં છે; પ્રકૃતિમાં કેટલોય ફેરફાર થઈ ગયો છે; પરંતુ ગુલબેગમના દિવસો એકજ રીતે ચાલ્યા જાય છે; બહુ દુઃખમાં, બહુજ કષ્ટમાં તેના દિવસો વીત્યા છે. આ ચાર વરસ તેણે ખુદાની કૃપાની ભિક્ષા માગી હતી, પરંતુ વિશ્વદેવતા દુઃખ માનવનાં મુખદુઃખથી વિચલિત થયા નહિ. ગુલબેગમની પડતી .

રૂપી રાત્રિ વીતી નહિ. પોતાની અવસ્થા ફેરવવા માટે પણ તેને જરા પણ આમલ નહોતો.

શૌરિનની વાત જુદીજ હતી; તેપણુ શુલભેગમની માફક ખાંદી હતી, પરંતુ તે તદ્દન સાધારણ હતી. એ વખત પેટ ભરી ખાવાનું મળે અને મજુરી કરવી ન પડે, તેજ તેને મન સુખ હતું ! એ સુખ તેને મળતું; સરદારની છોકરી હોવાથી દાસ દાસીઓને તેનાપર દયા આવતી. તે રાત દહાડો ન આવતી, મારા સુખના દહાડા મ્યારે આવશે, મ્યારે મીરિયમ બુદ્ધીનું બવિખ્ય ફળશે, તે ધારતી હતી કે કોઈપણ રીતે દેશમાં જઈ શકું તો સારું; અહીં રહીશ, ત્યાં સુધી રૂપીઆનું મ્હોં જોઈ શકાય નહિ. રૂપીઆના હગલાપર બેસી ન શકીએ, ત્યાં સુધી સુખ મળે કે ? હવે ક્યાં સુધી અહીં ખાંદીગિરિ કરવી પડશે ? ” શૌરિન વખતોવખત ઉતાવળી થઈ જતી, અને હાથમાં કંઈ કામ ન હોવાથી તેના દિવસો પણ જતા નહિ.

શુલભેગમે માલિકની સેવામાં આત્મસમર્પણ કર્યું હતું; સ્વદેશની સ્વાધીનતા અથવા પોતાની શ્રુતિના સંબંધમાં તે કશો વિચાર કરતી નહિ, પરંતુ તેનું ખાળપણનું સ્વપ્ન જીવનના મરમય મધ્યાન્હમાં બર્થ થયું છતાં તેનાં મનનું તેજ ઓછું થયું નહોતું. અત્યારે તે નામની માત્ર ખાંદી હતી, પણ ખરી રીતે માલિકના ધરની ઉપરિ બની બેઠી હતી; મીરમુન્સી સેલિમા કરતાં તેનાપર વધુ વિશ્વાસ રાખતા, તેનાપર વધુ આધાર રાખતા. તેની સેવામાં કોઈપણ પ્રકારનું કષ્ટ કે સ્વાર્થ નથી, તે વાત તે જાણતા હતા. શુલભેગમની પ્રકૃતિમાં પણ ધણું ફેરફાર થઈ ગયો હતો ! હવે તે પહેલાંની જેવી અસંતોષી અપ્રિયવાદિની, અંગળ, યુવતી નહોતી; વયની શક્તિ સાથે તેણું

ઘેવનનું ચાંચલ્ય, વાક્યમાંનો અસંયમ અને અહંકાર ઓછો થઈ ગયો હતો. તે હંમેશાં ધરકામમાંજ રોકાતી, મીરમુન્સીનાં છોકરાં તેનાં જાણીતાં થઈ ગયાં હતાં; માનાં મરણ પછી તેઓ આટલો બધો રોહ, આટલી બધી સહાનુભૂતિ ગુલબેગમ સિવાય બીજાં કોઈની પાસેથી મેળવતાં નહોતાં. મીરમુન્સી બ્યારે ધરમાં રહેતા, ત્યારે ગુલબેગમ નાના પ્રકારથી તેનું મન આનંદમાં રાખતી. તેના કામળપત્રો એકઠા કરતી; જમતી વેળાપણુ તેનાથી થોડે દૂર ઉભી રહેતી. ક્યો ખોરાક તેને ગમે છે તે લક્ષ્યપૂર્વક જોતી, અને પોતાના હાથે તે તૈયાર કરી આપતી. તે તેમની પથારી પાથરતી, તેની નમાજની બધી તૈયારીઓ કરી આપત. ગુલબેગમ મીરમુન્સીને ઘેર સુખમાં છે, એ જોઈ ગુલબેગમની માને પણ બહુ સંતોષ વળતો. તેને આશ્વા હતી કે કદાચ એક દિવસ મીરમુન્સી ગુલબેગમ સાથે સાદી કરી પોતાનાં ધરનો ભાર તેને સોંપશે. બવિખવાદિની ખુદી મીરિયમની બવિખવાણી તેણે સાંભળી હતી, પણ તે પર તેને બહુ વિશ્વાસ નહોતો. હાલિમા વખતો વખત ગુલબેગમને મળવા આવતી; ગુલબેગમ મા પાસેથી દુનિયાની ઘણી વાતો સાંભળતી.

ગુલબેગમની મા એક દિવસ તેને મળવા આવી. આવતાંજ તેણે કહ્યું, “આજ તને એક નવીન ખબર આપવાની હું. આજ ખબરમાં ગંધ હતી, રસ્તામાં મહમ્મદનન મળ્યો.”

ગુલબેગમની ડાઘી ધડકવા લાગી, તેનું મોં મલિન થઈ ગયું; તેણે પૂછ્યું, “શું કહે છે ! એ અમાર્ગીઓ અહીં ક્યાંથી આવે ?”

હાલિમાએ કહ્યું, “તે વાંચી તપાસ કરવા આવ્યો છે; તેણે,

તારી વાત પૂછતાં મેં કહ્યું કે હું ગુણભેગમ વિશે કશું જાણતી નથી. મારી વાત સાંભળી એ મને શું કરવાનો હતો; મેં સાંભળ્યું કે તે અત્યારે બહુ ધનવાન થયો છે. અમીરે તેને નોકરીમાં રાખ્યો છે; ઉમરાવો પાસે પણ તેનું ધણું માને છે ! તે અહીં મોટા મોટા ઉમરાવો સાથે બેસે ઉઠે છે, -અત્યારે તો એ મહામહાનન ફેરવાઇ જાય છે.”

ગુણભેગમે શુરસે થઇ કહ્યું, “ બહેને ફેરવાઇ ગયો, પરંતુ તે મારી તપાસ કરવા કેમ આવ્યો છે ? તેને મારી શી જરૂર છે ? હું અત્યારે ખીજની ખાંદી છું, મારા પર મારા આમા સિવાય ખીજ કોઇની સત્તા નથી. તેને જે ચાકરી મળી છે, તે સંબંધી હું કેટલુંક અનુમાન કરી શકું છું; તે સ્વદેશપ્રેમી છે, સ્વદેશના જેઓ મિત્ર હતા, તેઓની વિરુદ્ધ જાણસીપણું કરી તે અમીરનો પ્રિયપાત્ર થઇ પડ્યો હોય છે. શત્રુની આગળ સ્વદેશની શાંતિ, ને સ્વતંત્રતા વેચી તેણે પૈસા મેળવ્યા છે ! નીચ સિવાય એવી રીતે કોઇપણ માણસ પૈસા મેળવે નહિ. પૃથ્વીમાં એવા શયતાનોનો તોટો નથી. ! ” ગુણભેગમે દીર્ઘનિશ્વાસ મૂકી મ્હોં ફેરવ્યું.

હાલિમાએ કહ્યું, “ તે માટેજ તેની વધારે ખીજ લાગે છે. તે ઇચ્છા કરે તો આપણા પર નાના પ્રકારનાં દુઃખ નાખી શકે છે, તારા પર તે બહુ શુરસે થયો છે ! તેને ખાત્રી થઇ છે કે તારા વાંકચીજ તેને ફોજમાં અપમાન ભોગવવું પડ્યું હતું. એ કામ તેં સાફ કર્યું નથી. તું તેને ઘેર જવા ખુશી થઇ, તેથી તે તને કબજે કરવાના પ્રયત્નો કરે છે. તું તેની સાથે સાદી કરી તેને ઘેર રહી હોત તો સાફ હતું ! તે પણ માણસ છે, બધાં માણસ સરખાજ હોય છે. કોઇ જરા

લાંબું, કાંઈ ઠીંગણું; કાંઈ મળું તો કાંઈ ધોળું; કાંઈ સાફ હોય તો કાંઈ નહાઈ હોય; પરંતુ યુદ્ધિ હોય તે સ્ત્રીઓ બધા પ્રુરુષને પાળેલ વાનરની માફક વશ કરી શકે. જો તે તેની સાથે સાદી કરી હોત, તો સુખેથી દેશમાં રહી મળ કરી શકત, કાબુલમાં આવી રીતે બાંદીગિરિ કરવી પડત નહિ. તારો બાપ મહમ્મદજનને બેવફા માનતો, દેશના શત્રુ તરીકે ધિક્કારતો; પરંતુ તેજ મહમ્મદજનને ભયે દરબજે ચઢ્યો છે, પૈસા પણ ખૂબ કમાયો છે; અત્યારે અમીરની પાસે પણ તેનું કેટલું બધું માન છે ! અને તારા યુદ્ધિમાન બાપે દેશના મિત્ર બની દેશનું નખખોડ વાળ્યું છે, અત્યારે તે મિખારીની માફક દેશને દેશ બટકે છે; માયું રાખવા જેટલી જગા પણ મળતી નથી ! આપણે અહીં બાંદીગિરિ કરી દિવસો ગુજરીએ છીએ. આ યુદ્ધિ પડી કુવામાં !”

માને સુખે સહન ન કરી શકાય તેવી પિતૃનિંદા સાંભળી બુદ્ધ-ભગવતું સુખ ક્રોધથી રાતું થઈ ગયું; તે ગુસ્સે થઈ બોલી, “ મા, તું હવેથી કદીપણ મારા પિતાની નિંદા ન કરતી; જો કરીશ, તો હું તારૂં સુખ નહિ જોઉં. તે હજુસુધી પિતાજીને ઝોળખ્યા નથી; તું તેની ડાયાનો સ્પર્શ કરવાને લાયક નથી. હું પિતાજીને સારી રીતે બાળું છું; તે મારા જન્મદાતા છે, એ માટે મને બહુજ આનંદ થાય છે. મહમ્મદજનના પૈસા જોઈ તેને તારો જમાઈ બનાવવાની ઈચ્છા થઈ છે ! પરંતુ હું જન્મેજન્મ અશ્વમાનોની બાંદીગિરિ કરું એ કબૂલ, પરંતુ મહમ્મદજન જેવા દેશના શત્રુને કદી પણ પરણીશ નહિ. ”

હાલિમા કન્યાના તિરસ્કારથી નરમ થઈ બોલી, “ તું અહીં સુખી છે, તે શું હું બચતી નથી ? બાંદીગિરિમાં આટલું સુખ કોણ

મળે છે ? તે બધું જાણું છું; પરંતુ મારી વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ
જેતી ! મહામહાનનની સાથે તું સાદી કર એમ હું કહેતી નથી;
પરંતુ તારૂં અવિષ્ય વિચારતાં મને બહુજ સંતાપ થાય છે. મેં સાંભળ્યું
છે કે અમીર મીરમુન્સી માટે કન્યા શોધે છે, પરંતુ મીરમુન્સી સાદી
કરવા ઇચ્છતા નથી; તેઓ જેમ અને તેમ જલદી દેશમાં જવાને તૈયાર
થયા છે ! જો તેઓ દેશમાં જાય, તો પછી તારૂં શું થશે, એ વિચારતાં
મને ગમ પડતી નથી. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ તે માટે તું જોટલી બધી કેમ મુઝાય છે,
નસીબમાં જે લખ્યું હશે, તે કાણ અટકાવી શકે તેમ છે ? ”

હાલિમાએ ગુસ્સે થઈ કહ્યું “ તું નાની બાળકી છે ? મીર
મુન્સી જો બીજે ક્યાંય લઈ જાય, તો તારૂં વજન કેટલું રહેશે ? તા-
રામાં જો જરા પણ ખુદી હોય, તો અત્યાર સુધીમાં મીરમુન્સીને
વશ કરી લીધો હોય; અત્યાર સુધીમાં તો તમારાં લગ્ન પણ થઈ ગયાં
હોય ! પરંતુ તું પ્રયત્નજ કરતી નથી. ગાંડી છોડી ! તું શું આ
રૂપનાં બચકાં ભરીશ ? તારા પર મીરમુન્સીના પ્રેમ ઢળ્યો છે, -તું લ-
ગ્નને લીધે બધો તાલ બગાડે છે ! ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હા, હું નાની બાળકી છું, હું રૂપનાં બચકાં
ભરીશ. હું તારી સલાહ માગતી નથી, તું મને કંઈ પણ ઉપદેશ
આપવા આવતી નહિ. ”

હાલિમાએ કહ્યું, “ એકસોવાર આવીશ. મારી છોડી છતાં
તારામાં જરા પણ ખુદી ન આવી, શરમમાંને શરમમાં મરી ગઈ !
મીરમુન્સી આજે એકાદ બીબી લાવે, તો તું કાલે ક્યાં જઈશ, કહે
જોઈ ! કાલેમને માટે બાંદીબિર કરવા માટે શું કાણુલમાં આવી છે ? ”

શુલબેગમ નિશ્વાસ નાખી બોલી, “ મા, તું મારા મનનો ભાવ સમજી શકશે નહિ. તને જેમાં સુખ મળે છે, તેમાં મને સુખ મળે તેમ નથી. મારો માલિક મારા પર મદ્દ રાખે છે, વિશ્વાસ રાખે છે. તે બીજી વખત પરણે, તોપણ તેની નવી બીબી એ મારો અધિકાર લઇ શકશે નહિ. તું સ્ત્રી છે, પુરુષના મનનો ભાવ કેવી રીતે સમજી શકે ? પુરુષોનાં મન નદીના પ્રવાહ જેવાં હોય છે, નાના પટમાં બંધાઈ રહેતાં નથી, એ સ્રોતનું પાણી જે પીએ, તેની તરસ છિપે છે. કુતરાં કે ખચ્ચરો એ પાણીનું પાન કરે તેથી શું તેના પ્રવાહની મતિ ફેરવાઈ જાય કે અપવિત્ર થાય ? ”

હાલિમાએ કહ્યું. “ હું પુરુષનાં મન જાણતી નથી, તું ખૂબ જાણે છે ! પુરુષની મેં જેટલી પરીક્ષા કરી છે, તેટલી તં કરી છે ? પુરુષનાં હૃદય સાગર જેવાં છે, અને સ્ત્રીઓનાં હૃદય નદી જેવાં છે; સ્રોતકો નદી આવી સાગરને મળે છે, ધણી નદીઓનાં પાણીથી સાગર પૂર થાય છે; પરંતુ સાગર નદીનું એ ઋણ સ્વીકારતો નથી. તે નદી તરફ જોતો પણ નથી, પોતાના ખ્યાલ મુજબ વર્તે છે. ”

શુલબેગમે કહ્યું, “ પરંતુ બ્યારે જીવાળ આવે, ત્યારે સાગરનું પાણી નદીમાં પ્રવેશી નદીને પૂર કરે છે; નદીના જને કાંઠા પલાળે છે. નદીને એ પ્રેમના પ્રવાહથી કાણ વંછિત કરી શકે છે ? ખુદાએ નસીબમાં જે લખ્યું હશે તે થશે; તું કે હું શું કરવાનાં હતાં ? આપણે શું ઇરાદાપૂર્વક બાંધી બન્યાં છીએ ? ઇરાદાપૂર્વક કાણ દુઃખને ભેટે ? ખુદાએ મને સ્ત્રી બનાવી છે, હું તેના પ્રત્યે મન રાખી નદીની માફક સાગરને જઈ મળીશ. ”

હાલિમાએ કહ્યું, “ તારી ખુદી નાશ પામી છે; તેથી હું મારી

પાત કહું છું છતાં મુસે થાય છે ! જીવનની રમતમાં તું જીતી શકત, ખુ કેવળ યુદ્ધિના દોષથી હારવાની અણીપર આવેલી છે; તારા કિરમતમાં ધણું દુઃખ છે. કોણ જાણે ક્યા ખરાબ વખતે મેં તને જન્મ આપ્યો હતો ! ”

ગુલબેગમ માના તિરસ્કાર તરફ લક્ષ ન આપતાં આકાશમાં ઉડતાં કબૂતરનાં ઝાળાં તરફ જોઈ રહી હતી. કબૂતર ઉડતાં ઉડતાં નીલ આકાશમાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં : ત્યારબાદ પાછાં આવી ઉઝી દિવાલ પર બેઠાં.

ગુલબેગમ વિચારવા લાગી, સીમાહીન આકાશમાંથી કોણે તેને રસ્તો બતાવી ઘેર મોકલ્યાં ?

પ્રકરણ ૧૦ મું

જાસુસતી દ્વતી

હાલિમા થોડા દિવસ દરરોજ ગુલબેગમને મળવા આવવા લાગી. બીજું કોઈ માણસ નહોતો, ત્યારે તે ધીમેથી અત્યંત આશ્ચર્ય સાથે કન્યાને સમજાવવા લાગી. ગુલબેગમ તેની વાત સાંભળી કદી ગુસ્સે થતી, કદી રડતી, કે કદી હતાશભાવે બેસી રહેતી. મહમ્મદનન કાબુલમાં બેસી રહ્યો હતો, તેણે પ્રતિજ્ઞ લીધી હતી કે ગુલબેગમને કઠોર શિક્ષા કર્યા સિવાય કાબુલ છોડવું નહિ. હાલિમા મહમ્મદનનનો ધરોહો સમજી ગઈ હતી. તેને મહમ્મદનનની બીજી લાગતી; મહમ્મદનન ગુલબેગમનું અનિષ્ટ કરી શકે, એ પણ તે જાણતી હતી. ગુલબેગમ જો કોઈપણ રીતે મીરમુન્સીની પરણિયત બની થઈ શકે, તો મહમ્મદનનના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય, મીરમુન્સીની બી પ્રતિ તે કોઈપણ પ્રકારનો જુલમ ગુનારવાનું સાહસ કરશે નહિ, એમ ધારી હાલિમા મીરમુન્સી સાથે વિવાહ કરવા માટે પોતાની દીકરીને વારંવાર સમજાવવા લાગી.

ગુલબેગમે મનમાં વિચાર કર્યો, “મા આગાનો સ્વભાવ જાણતી નથી, મારેજ તે ધારી બેઠી છે, કે હું પ્રાર્થના કરું કે તરત તે મારી સાથે સાદી કરવા તૈયાર થશે ! મારા જેવી પુસ્તક

ખાંદી શું તેના પ્રેમને યોગ્ય છે ? હું તેની ચક્ષુએ રમકડું માત્ર છું; તેઓ મને લાઇ સુખી થઇ શકે ? તે દેવતા છે, હું તેનો મરીખ બક્ત છું; તેની સેવા કરતાં મારી બક્તિ સાર્થક થાઓ. હું તેમને પતિરૂપે મેળવું, એવાં પ્રુણ્ય મેં ક્યાં કર્યાં છે ? ” ગુલબેગમ મીર-મુન્સીને આહતી હતી, પરંતુ એનો પ્રેમ મોહનો વિકાર નહોતો, તે આગના મહિમાથી પરિપૂર્ણ હતો. રૂપજ મોહ મીરમુન્સીનાં હૃદયમાં પણ સ્થાન મેળવે તેમ નહોતું; ભગવાનની બક્તિથી મારમુન્સીનું હૃદય પરિપૂર્ણ થઇ રહ્યું હતું. તેઓ ધારતા હતા કે ખુદાએ મને મનુષ્યજાતિની સેવા માટે મોકલ્યો છે; માનવનું હિત આહવું-કરવું એજ મારાં બાકી રહેલાં જીવનનો હેતુ છે. મીરમુન્સી વખતોવખત બાકૂળ થઈ જતા તેનું કારણ ગુલબેગમ સમજી શકતી નહિ; તે ધારતી હતી કે મારી સેવામાં બૂલ થાય છે. પરંતુ તે પોતાની બૂલ યોગી શકતી નહિ.

એક દિવસ હાલિમાએ ગુલબેગમને કહ્યું, “ આજ બજારમાં મહમ્મદજનન મળ્યો હતો. તેણે મને પોતાને ઘેર આવવાની તાણ કરી, તેથી હું તેને ઘેર ગઇ હતી; મકાન જખંડે છે, તોપણ તારા આમાનાં મકાનની પેઠે શયુગારેલું નથી, તેને ઘેર તેની બુદ્ધી મા, બહેન, ને બનેલી આનંદ કરે છે. દાસદાસીઓનો પણ તોડો નથી ! ”

ગુલબેગમે પૂછ્યું, દાસદાસીઓ આપણા દેશનાં છે ? ”

હાલિમાએ કહ્યું, “ હા બહેન, તેઓમાંના બધા હાજરા છે; કાબુલમાં શું હાજરા દાસદાસીઓનો તોડો છે ? મેં સાંભળ્યું કે મહમ્મદજનનને એ બધાં દાસદાસી ખરીદવાં પડ્યાં નથી, અમીરે બક્ષીસ આપેલ છે. અમીર મહમ્મદજનનને પરણાવવાનો છે, મહમ્મદજનનનાં સુખની સીમા નથી ! ”

શુભભાગ્યે કહ્યું, “ તેનું સુખ તેની પાસેજ ભક્ષે રહ્યું ! માતૃ-
ભૂમિનું નખખોદ વાળી જેઓ સુખ મેળવે, તેઓ સ્વદેશદ્રોહી છે;
તેઓનું સુખ જોવાથી પણ પાપ લાગે છે. ”

હાલિમાએ ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “ તારી તો એકજ વાત છે ! તે
યુદ્ધિમાન છે, માટે તેની ઉન્નતિ થઈ છે; તેથી આજે તે આટલું
બધું સુખ મેળવે છે. આપણા દેશના જે શિરતામ હતા-તેઓએ
ચોતાના પગ પર કુહાડો મારી દેશનું કેવું હિત કર્યું છે ? ઉઘડું તારા
બાપ જેવા બચુચકોએજ દેશને બહુ નુકસાન કર્યું છે. તેઓએ જો
અમીર સાથે લડાઈ ન કરી હોત તો શું આપણી આત્મી દુર્દશા
થાત ? મહમ્મદજનન પણ એ બધા બેવકૂફોનાં ટોળાંમાં ભળ્યો હોત
તો તેને કશો લાભ થાત નહિ, ઉઘડું તે અત્યારે વિપત્તિના સાગરમાં
ડુબકાં ખાતો હોત. ”

શુભભાગ્યે કહ્યું, “ તે ઠીક છે; પરંતુ મહમ્મદજનન તને તેને
ધેર શામાટે લઈ ગયો હતો ? તારી સાથે તેને એટલો બધો શો
સંબંધ ? ”

હાલિમાએ કહ્યું, “ સંબંધ ન હોય તેથી શું, તે આપણા
દેશનો તો છેને ! આપણે યુદ્ધિમા દોષથી કેવું દુઃખ ભોગવીએ છીએ,
અને તે કેવી મળ કરે છે તે બતાવાવા માટે મને તેને ત્યાં તેડી મણો
હતો. ઘર કેવાં સાદસુદ હતાં; બગલાની પાંખ જેવાં સફેદ બિહાન, *
દાસદાસીઓ તેની સેવામાં હાજર રહે છે ! તે તને ખરબચા ચાહે
છે; મીરમુશ્તી સાથે તારી સાઠી થકમો સંભવ નથી, તો ખજીરું
તેની પાસે જાય તો શો વાંધો છે ? એટલા પૈસાની ધણિઆણી થવું એ
શું થોડી વાત છે ? મહમ્મદજનને મને કહ્યું, ” જોઈએ મહા હું આવડાં .

મોટાં ઘરમાં રહું છું, મારે આટલા દાસ છે, આટલી દાસીઓ છે; પરંતુ ગુલબેગમ વિના માંડે ઘર સૂતકાર લાગે છે ! તે હજીપણ મને પરણવા માગતી હોય, તો તેને બાંદીગિરિ કરવી પડશે નહિ, અમીર સાહેબ પાસે તેને મુક્ત કરાવીશ. પરંતુ જો તે સહેલાઈથી મારી સાથે સાદી ન કરે, તો હું યુક્તિપૂર્વક તેને તાબામાં લઈશ. મારે તેની સાથે કઠોર વ્યવહાર ચલાવવો પડે; તે શું સાંડે છે ? તે મોટા માણસના બાંદી છે, પરંતુ મારી ઇચ્છા હોય તો હું તેને તેના માલિક પાસેથી મેળવી શકીશ. ગુલબેગમના માલિકના દુસ્મનોનો તોટો નથી; જો તેમને મદદ કરું તો તેઓ જરૂર મારા કહેવા પ્રમાણે કરે. તેઓને કોઈ નાનું નથી, તેઓની શક્તિ પણ થોડી નથી. મીરમુન્સીની શક્તિ નથી કે તેઓને દબાવી દે. તેઓના ધણા જાસુસો છે, સ્ત્રીઓ પણ તેઓનું જાસુસીપણું કરે છે ! તેઓ મીરમુન્સીના ઘરની બધી વાત જાણે છે. મીરમુન્સી સાવચેતી ન રાખે તો તે બચવાના નથી. ગુલબેગમ માટેજ મીરમુન્સીનું માથું જશે, એ વાત તમને જણાવેલું છે. હું ગુલબેગમને વશ કરવા માગું છું; તેને તાબે કરવા માંડે મારે જહાનમમાં જવું પડે, તો તેમ કરવાને પણ તૈયાર છું. માન મુખનો કોણિઓ બીજો લઈ જાય, એ હું સહન કરી શકીશ નહિ. જો તે સહેલાઈથી મારે તાબે નહિ થાય, તો હું તેને છળથી, બળથી કે કોશલથી અહીં લઈ આવીશ અને તેના શરીરના ટુકડે ટુકડા કરી કુતરાઓને ખવરાવીશ. જો તમે તમારી છોકરીનું બહુ ઇચ્છતાં હો તો તેને કહેા કે તે મારી સાથે સાદી કરે; નહિતો તેનું મરણ પાંચ આબુ સમજાશે. તે વખતે તમે મને ન કહેવાં કે “ મહમ્મદનન, ! દેશનો માણસ છે, તારા હાથે આવું કામ થયું ? ”—હું પ્રથમથી તમને સાવચેત કરી દઉં છું. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મા, તું તેની બધી વાત ખરી માની આ-
ટલી બધી બ્લોક કેમ રાખે છે ? તે જંતુ જેવો તુચ્છ છે, તે મારા
માલિકનું શું ખૂંડ કરવાનો હતો ? આમા શું તેના જેવા તુચ્છ જન-
સુસની ખાતર બરદાસ કરે ? મારા માલિક હાથી સમાન છે, અને
મહમ્મદજનન મચ્છર સમાન છે; મચ્છર શું હાથીને તુકસાન કરી
શકે ? ”

હાલિમાએ કહ્યું, “ એ વાત ખરી છે, પરંતુ તારા હાથીના
દિવસો પરવાયા છે, તેની શક્તિ ધીમે ધીમે ઝાઝી થતી જાય છે;
હાથી કાદવમાં પડ્યો છે ! હવે તો દેડકાં પણ તેનાં શરીર પર
બચકાં ભરી જાય તેમ છે. અચારે જો વાઘનું ટાળું આવી હાથી
પર હુમલો કરે, તો તે કવી રીતે પોતાનો બચાવ કરી શકશે ? તા-
રો માલિક જેમ અને તેમ જલદી મુસ્કેલીમાં આવી પડશે, વખતસર
ચેતવું સાંડે છે. હું તારી મા છું, તારું બહુ ઇચ્છવું એ મારું કર્તવ્ય
છે; તેથી હું તને ઉપદેશ આપું છું. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ મા, તું એ શયતાનનાં મનનો ભાવ સમ-
જી શકી નથી; તેની માગણી સ્વીકારું તો મારાં દુઃખનો પાર રહેશે
નહિ. મારા પર તે બહુ ગુસ્સે થયો છે, અને કવી રીતે શિક્ષા કર-
વી તેના ઉપાયો તે શોધ્યા કરે છે. એક વખત જો હું તેના હાથમાં
સપડાઉં, તો તે મારા દુકડે દુકડા કરી કુતરાંને ખવરાવે તેમાં કશો
શક નથી. હું સહેલાઈથી તેને આશરે જાઉં, તો અને પકડાવાની
મહેનત ન કરવી પડે; તે માટેજ તે તને જીલાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
તે બહુ મારાં સુખ માટે નથી. અને જો તેને આશરે રહેવાથી અને સુખ
મળતું હોય, તો પણ તેવું સુખ હું ઇચ્છતી નથી. હાજરાના વજીરની

કન્યાશું અમીરના તુચ્છ જસુસ-સ્વદેશપ્રોહીની પત્ની થઈશ ? તેના કરતાં બાંદીમિરિ હજારગણી ઉત્તમ છે, મા, તારી બુદ્ધિ ફરી નહોત તો તું કદી પણ મહમ્મદજનની બીબી થવાનો મને ઉપદેશ ન આપત; હું મહમ્મદજનને ઘેર ઘણા દહાડા રહી છું, તેના સ્વભાવ વિષે હું બહુ જાણું છું. તું હવેથી તેની છાયા પણ ઓળંગતી નહિ; જો જો, તે તારાવડે મારા માલિકના ઘરની કામ પણ વાત મેળવે નહિ. મને ખાતરી છે કે તે તે માટેજ તને વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે અમીરનો છુપો જસુસ છે. આ દેશ કેવો છે, તે તું જાણતી નથી; આ દેશમાં બાપનાં છિદ્રો તપાસવા છોકરાને છુપો જસુસ બનાવવામાં આવે છે, મા વડે દીકરીનું નખખોદ વળાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. મહમ્મદજન મળે તો તું તેની સાથે હાજિયારીથી વાતો કરજો. તું તેની સાથે વધુ સંબંધ રાખે, એ મને પસંદ નથી. મને લાગે છે કે મહમ્મદજન તારી પાસેથીજ મારો પત્તો મેળવ્યો છે; નહિ તો હું ક્યાં છું તેની વાત તે કેવી રીતે જાણી શકે ? જો દિવસે તે તને પહેલવહેલો મળ્યો, ત્યારે તેણે તને શું કહ્યું હતું, તે માંદ છે ? ”

હાજિયાએ કહ્યું, “ ખુદાના કસમ, મેં તેને તારા સંબંધમાં કશું કહ્યું નથી; કેવળ વાતવાતમાં એટલું કહી દીધું હતું કે “ અત્યારે તે સારી જગ્યાએ છે. તે જેની પાસે છે, તે મુસ્લમાનીમાં તેના સારી રીતે બચાવ કરી શકે તેમ છે, તેનો માલિક જેવો તેવો નથી. ” પરંતુ તું ક્યાં છે, તે વાત મેં તેની આગળ કરી નથી. હું શું તારી કમરુ છું કે જેથી તને ઘુઝસાન થાય, એવું કામ કરું. ”

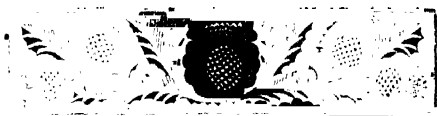
શુલબેગમે કહ્યું, “ મહમ્મદજનને તું વારંવાર મળે છે; તેણે

તને કોઇ પણ દિવસ આ મકાનમાં પેસતી કે નીકળતી જોઇ છે ? તેણે તારી સાથે આવી મારો પત્તો મેળવ્યો જણાય છે. ”

હાલિમાએ કહ્યું, “ ખુદા ખુદા, એ શું ખરું છે ? તે દિવસે તે બજારમાં પહેલવહેલો મળ્યો. ત્યાર પહેલાં તે કદી પણ મળતો નહિ. તે અત્યારે મોટો માણસ બન્યો છે, તે મારા જૂની બાંદી સાથે અહીં આવે, અગર રસ્તામાં ઉભો ઉભો વાત કરે, એ શું સંભવિત છે ? એમ કરવાથી તેની આખર રહે ? તું અત્યારે ક્યાં છે, તે વાત તેણે બીજા કોઇ પાસેથી જાણી હશે, આ સિવાય કશું છુપા સમાચારો તે જાણે છે. એ બધી વાત હું તેને જા મારે કહું ? ”

હાલિમા આ વચનો બોલી ખરી, પરંતુ ગુલબેગમને ખાત્રી થઈ કે મહમ્મદજનને મારી મા પાસેથીજ મારા સમાચાર મેળવ્યા છે. મહમ્મદજન પોતાની વિરુદ્ધ શું તરકટ કરે છે, તે સમજી ન શકવાથી ગુલબેગમ બહુજ ઉત્કંઠિત થઇ રહી.

પ્રકરણ ૧૧ મું

બાંકીની સલાહ

એક દિવસ મીરમુન્સી દરબારમાં જવા તૈયાર થતા હતા, ગુલબેગમ તેને પગરખાં પહેરાવતી હતી; તેણે ગુલબેગમને કહ્યું, “ગુલબેગમ, આજ તને થયું છે શું ? તને લાકડી લાવવાનું કહ્યું, તો તું છત્રી લાવી; અત્યારે વળી ડાળા પગનું પગરખું જમણાપગમાં પહેરાવે છે ! આનું કારણ શું ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “આગાસાહેબ, મારી કસુર માફ કરો. આજ માફ મન સાફ નથી, એક ખરાબ સમાચાર મળવાથી માફ મન બહુ મબરાબ છે. ”

મીરમુન્સીએ દયા દર્શાવતાં કહ્યું, “ખરાબ સમાચાર તે શા છે ?

ગુલબેગમ આનાકાની કરતી છેવટે ધીમેથી બોલી; આગાસાહેબ, મારી બેઅદબી માફ કરશો, મારા પોતાના સંબંધના કોઈ પણ મંદ સમાચારથી હું મબરાબ નથી. કેટલાક દિવસ થયાં સંબળાય છે કે : અમીરસાહેબ આપનાપર ગુસ્સે થયા છે, બીજાનું કોઈ આપની જગ્યાએ નીમાવાનું છે; આપને કેદ કરવામાં આવશે ! થઈ શકે, તે ખુદા જાણે. ”

મીરમુન્સી એકાએક મંબીર બની ગયા, તે કંટાળાભર્યા અવાજે બોલ્યા, “આ બધી વાતો મારાં જનાનખાનાંમાં કોણુ લાવે છે ? તું પણ એ બધી વાતો કેમ સાંભળે છે ? મારી વાતચીત કરવાનો બાંદીને શો અધિકાર છે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “હું બાંદી છું ખરો, પરંતુ માલિકનું હિત ચાહનારી છું; ત્રીજી વાત હોત તો હું કાને ન આપત. મને મારી મા પાસેથી આ સમાચાર મળ્યા છે; આપને સાવચેત કરવા માટે મારી માએ આ સમાચાર મને કહ્યા છે. આપ મારા તરફ ગુસ્સો ન કરતા; બાંદીની વાત માની આપ તેને ઉડાવી ન દેતા. આગાસાહેબ, થોડી મુદતમાં આપને મુસ્કેલીમાં આવી પડવું પડશે; આપ વખતસર ચેતો. ”

મીરમુન્સીએ પોતાના પગ પાસે બેઠેલી યુવતીનાં મ્હોં સામું તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી જોયું, ગુલબેગમની આંખોમાંથી આંસુ વહ્યાં જતાં હતાં. ગુલબેગમ ફરીથી બોલી, “આગાસાહેબ, મારે પણ ભારે મુસ્કેલીમાં આવવું પડશે; પરંતુ હું મારે માટે વ્યસ્ત નથી; અથ્થા આપને સુખી બે. ”

મીરમુન્સીએ પૂછ્યું, “તારાપર શી મુસ્કેલી આવી પડવાની છે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “મહમ્મદખાન મારો મહા શત્રુ છે; મારું ખૂન કર્યાસિવાય તેને શાંતિ વગવડી નથી. તે ફક્ત તક શોધે છે. તે જાણે છે કે હું આપની બાંદી છું; હું આપને ઘેર છું તેથીજ તે મને મેળવી શકતો નથી. તે મને સપડાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. આજે એક દિવસ મને કહ્યું હતું કે અહીંના કોટવાળ મારો એક મોઠો .

શત્રુ છે. મહમ્મદજનને કોટવાળ સાથે દોસ્તી કરી છે; આપની વિરુદ્ધ કોટવાળ સાથે તે તરકટ કરે છે ! મહમ્મદજન અમીરસાહેબના કાન બરશે; આપ રાજદ્રોહી છો તે સાબીત કરશે. મારા પિતા એક રાત્રિ આપના ઘરમાં અતિથિ તરીકે રહ્યા હતા, તે મહમ્મદજનના જ્યેષ્ઠ-વામાં આવ્યું છે. રાજદ્રોહીને આશ્રય આપનાર તરીકે આપના પર ફરિયાદ મંડાતાં આપ કેવી રીતે બચાવ કરી શકશો ? મહમ્મદજન પહેલાં આપનું નખખોદ વાળ્યાબાદ અમીરસાહેબ પાસેથી મને ધનામ દાખલ માગી લેશે. હું તેના તાબામાં જઈશ કે તરત તે મારા ટુકડે ટુકડા કરી માંસ કુતરાંઓને ખવાડશે ! હું મહમ્મદજનને ઓળખું છું; તે માણસ નથી, શયતાન છે. તે જે કરવા ચાહે છે, તે નક્કી કરશેજ. આપનો નાશ કર્યા સિવાય તે મને મેળવી શકશે નહિ; તેથી તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે પ્રથમ આપનો નાશ કરવો. ”

મીરમુન્શી કંઈપણ ન બોલતાં ઉઘ્યું જોષ રહ્યા. તેનું મન તે વખતે ચિંતાવશરતું નહોતું.

માલિકને મુંગા રહેલા જોષ ગુલએગમ ફરીથી બોલવા લાગી, “આમાસાહેબ, હવે હું શું કરું ? આપ જે વિપદમાંથી છૂટવા માગતા હો, તો મને તજ દો; મારા માટેજ આપને આ વિપદમાં પડવું પડે છે. મને છોડી દો, હું દેશમાં ચાલી જઈ. હું મહમ્મદજનની આંખમાં ધૂળ નાખી દેશમાં નાસી જઈ શકીશ; જે તેમ ન કરી શકું તો પછી ખુદાએ ધાર્યું હશે તે થશે. એક તુચ્છ બાંદીને માટે આપ શામાટે મુશ્કેલીમાં આવી પડો ? અને જે મારી બેઅદબી માફ કરો તો એક વાત કહું. આપનું શરીર તાંદુરસ્ત નથી, કંઠણ ચરિત્રમયી આપનું શરીર નખાઈ ગયું છે, આપને વિશ્રાંતિની જરૂર

છે. આપે દેશમાં જવા માટે ધણો આગ્રહ બતાવ્યો હતો; પરંતુ આપને રજા મળે એવી આશા નથી, એમ પણ મેં સાંભળ્યું છે. આપ છુપી રીતે દેશમાં નાસી જતા નથી કેમ ? અત્યારે આપ સામાન્ય પ્રયત્ને આ દેશ તણ જઈ શકશો; પરંતુ અધા ન કરે પણ જો આપ બંદી બને તો પછી નાસી જવાનો રસ્તો નહિ રહે. આપ હવે ફેટલા દિવસ સ્વતંત્ર રહેશો. તે ખુલાજા જાણે છે. આ દેશમાં જાને, ક્યારે, શું થશે તે કહી શકાય તેમ નથી. આજે જે અમીરને પ્રિય હોય, તેને કાલે પ્રાણદંડની સજા પણ થઈ શકે છે ! વિશ્વાસઘાત, તરકટ, છૂપીહત્યા વગેરે બધું આ દેશમાં સંભવિત છે. આગાસાહેબ, આપ મારી વાત માનો, છુપી રીતે આ દેશમાંથી નાસો. ”

ગુલબેગમે એકદમ ઉઠી ખારી બંધ કરી-કોઈ છુપી રીતે વાત ન સાંભળે, તે માટે એટલી સાવચેતી રાખવાની જરૂર હતી.

મીરમુન્સી ક્ષણકાળ ચિંતા કરી ગંભીર સ્વરે બોલ્યા, “ ગુલબેગમ, તેં જે વાત કરી તે ખોટી માની ઉઠાવી શકતો નથી. ખરેખર આ દેશમાં બધું સંભવિત છે; અહીં મારા જેવા હંચી પદવીના વિશ્વાસુ અમલદારનું જીવન પણ હમાબોર લોકોનાં તરકટથી વિષત્તિમાં આવી પડે, તેમાં નવાઈ જેવું કશું નથી, તારા પિતા છુપી રીતે મને મળવા આવ્યા હતા. જો કે મેં તેને કોઈપણ જાતની મદદ કરી નહોતી, અથવા રાજદ્રોહ માટે તેને મારી પાસેથી જરાપણ ઉત્સાહ મળ્યો નથી; તોપણ તે રાજદ્રોહી હતા. રાજદ્રોહીને એક રાત્રિ માટે પણ મારે ઘેર આશ્રય આપ્યો હતો; એ એક મહાન અપરાધ છે. એ માટેજ એ વાત મેં બની શકી તેટલી છુપી રાખી હતી; પરંતુ મને લાગે છે કે એ વાત જાહેર થઈ ગઈ છે. કદાચ તે

વાત જેમ અને તેમ જલદી અમીરસાહેબના કાનપર પહોંચી હશે. કદાચ મારા શત્રુઓ તેને એમ પણ સમજાવશે કે હું વિદ્રોહી હાજરશો સાથે તેમની વિરુદ્ધ તરકટ કરું છું. અમીર તે પર વિશ્વાસ રાખશે કે નહિ તે કહેવું મુશ્કેલ છે. માટે માઈ જીવન સંકટમાં આવે તેવો સંભવ છે; ક્યે વખતે માઈ માથું જશે, તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય નહિ. જે માલિકનાં બધાં માટે હું આટલી મહેનત કરું છું, તેનીજ આશાથી કદાચ મારે ફાંસીને લાકડે ખૂલવું પડશે. તુંજ મારા દુઃખનું મૂળ છે તું મારે ઘેર આવી ત્યારથી હું જરાપણ શાંતિ મેળવી શક્યો નથી, હંમેશાં નવી નવી મુશ્કેલીઓ અને વીંટાતી આવી છે બાંદી, તારે માટેજ માઈ સત્યાનાશ વળ્યું; મેં અમલ્યતાં ધરમાં ઝેરી નામ પોષ્યો !-“ મીરમુન્સી બને હાથે મ્હોં લાંકી મુંગા મુંગા રૂદન કરવા લાગ્યા; એક ક્ષણને માટે તેવું સાહસ, ધૈર્ય, મનનું બળ બધું હુપાઇ ગયું.

મીરમુન્સીનાં વચનોથી ગુલબેગમને અતિશય ખોટું લાગ્યું. જે માલિકનાં સુખને માટે તે કંઈપણ સંકોચવગર આત્મવિસર્જન કરવા તૈયાર હતી, જેને સુખી કરવા સિવાય તેનાં જીવનનો બીજો ઉદ્દેશ, બીજું ક્ષત નહોતું, છેવટે તેજ તેને અપરાધિની માને છે ! ગુલબેગમ મદમદ જ્વરે ખેલી, આગાસાહેબ, આપને આ પ્રમાણે મુશ્કેલીમાં ઉતાર્યા પહેલાં મારું મરણ થયું હોત તો સારું હતું, આ અમાગણીને આપે શામાટે આશ્રય આપ્યો હતો ? જે જાડની છાયા નીચે આશ્રમ મહણ કર્યો છે-તેનાંજ મૂળમાં કુહાડના ધા કર્યા ? મારાવડે મારા માલિકનું ખૂંટ થાય એ સહન થઇ શકે તેવું નથી. હાય, જો હું મારો જીવ

આપી આ મુશ્કેલી દૂર કરી શકતી હોત, તો આજ ક્ષણે આ તુચ્છ પ્રાણ વિસર્જન કરત, પરંતુ આગા, અત્યારે આપ આમ કરો તેથી કરી શકામ નથી, મારી સલાહ માનો; હજુ પણ વખત છે. કામુલની આરે બાબુએ પચીસ માઉ સુધીના કોઇપણ રસ્તા આપનાથી અનુસૂચી નથી. આપ જ્યાં જશો, ત્યાં બધા માણસો આપને આદરમાન આપશે; બધા શક્તિમુજબ આપને મદદ કરશે. આપ વેગવાન ધોડાપર બેસી જેમ બને તેમ જલદી અફઘાનિસ્તાનની સરહદ તરફ નાસો; હું પણ છુપાવેશમાં આપની પાછળ આવું છું. ત્યારબાદ આપને સાથે લઇ હાજરા પ્રદેશના પર્વતોના એકાંત ભાગમાં પ્રવેશ કરશું; ત્યાંના દરેક રસ્તાથી હું જાણીતી છું; તે દેશમાં શત્રુઓ આપનો ખતો મેળવી શકશે નહિ. હું આપને એકાંત ગુફાઓમાં છુપાવી રાખીશ. તક મળતાં આપ ત્યાંથી છુપી રીતે આપને દેશ-પેશાવર નાસી જાશે. આપ આજ આપશો તો હું પણ આપની સાથે આવીશ.”

મીરમુન્સીએ એક વખત તીક્ષ્ણદષ્ટિથી શુભબેગમને પગથી તે માથા સુધી જેમ લીધી; પરંતુ તેની સલાહથી તેનામાં જરાયે હિસાહ ન આવ્યો તે બોલ્યો, “મારી લાકડી લાવ; મને ફાડી ખાવા તૈયાર થયેલા કુતરાઓને સડ પહેલાં મારે હાંકી કાઢવા જોઈએ. તારી સલાહ વાળખી છે કે જોવાળખી તે વપાસવા જેટલો અત્યારે સમય નથી; પરંતુ એ વાત નહીં છે કે જે તારી સલાહ માત્ર તોપણ તને સાથે લઇ શકીશ નહિ. સ્ત્રીઓ પુરુષોને બાર રૂપ છે; સ્ત્રીઓ સાથે હોયતો પુરુષને રસ્તામાં બહુજ મુશ્કેલી નહે છે, નવી નવી મુશ્કેલી આવ્યા જ કરે છે. તું મારી સાથે આવવાની આશા છોડી દે. જે હું એકલો નાહું, તોપણ હું એકલો જ જઈશ, તને અગર ખીજ કોઈને સાથે

લમ્પશ નહિ, તું સાથે હોય તો થોડે દૂર જતાં ન જતાં મારે પકડાવું પડશે; તેથી તું પણ મુશ્કેલીમાં આવી પડીશ, હું પણ મુશ્કેલીમાં આવી પડીશ. ”

ગુલબેગમ વ્યાકૂળ થઇ બોલી, “ આગાસાહેબ, ત્યારે શું આપ મને નિષ્કુર મહમ્મદજનનના પંજામાં છોડી જશો ? તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારા દુકડે દુકડા કરી કુતરાને તૃપ્ત કરવાં. આગા, મેં કદી ધાર્યું નહોતું કે જે અભાગણી આપને શરણે આવેલી છે, આપને આશરે રહે છે, તેને—”

મીરમુન્સી અધિરામથી બોલ્યા, “ ચૂપ કર ગુલબેગમ; તું શું તાર્કિક જીવન બચાવવા માટેજ મને નાસી જવાની સલાહ આપતી હતી ? તું નાસવા માગે છે તેથી મને પણ નાસવાનું કહેતી હતી ? તું આટલી બધી સ્વાર્થી છે, એમ મેં નહોતું ધાર્યું. જા, જલદી મારી લાકડી લાવ. હું તારી કશી વાત સાંભળવા માગતો નથી. ”

ગુલબેગમ ગઈ નહિ, માલિકના ચરણમાં પડી તે ગદગદ સ્વરે બોલી હતી, આગાસાહેબ, મને આપ એટલી બધી સ્વાર્થી ન ધારતા; હું આપનાં બલાં માટે હસતાં હસતાં મરી શકું છું, હું હાજરાની છોકરી છું, જીવના ડરથી ડરતી નથી; એક દિવસ મરવાનું તો છેજ, બે દિવસ વહેલી મરું કે મોડી મરું તેમાં કંઈ ફાવદો ગેરફાવદો નથી. આપ મને મૂકી આલ્યા જાઓ; મારા નસીબમાં જે લખ્યું છે, તે બલે બને. જે ખુદાએ મારું રક્ષણ કરવાનું ધાર્યું હશે, તો લાખો મહમ્મદજન આવશે તો પણ મને કશું તુકસાન કરી શકશે નહિ. હું કેવળ આપના ઉદ્ધારની વાત વિચારું છું; ફરજે મેં મારાજી રસ્તાઓમાં આપને રસ્તો દેણુ બતાવશે, આપ થાકી જશો ત્યારે આપની સેવા

કાણુ કરશે ? આપને મિત્રોને તોટા નથી, આપનું મન રાજીમાં રાખવા તેઓ આપને વીંટાઈ વળે છે, તે હું જાણું છું, પરંતુ ખરે વખતે તેઓ આપના તરફ જોશે ખરા ? ના, તેઓ કદી તેમ કરવાના નથી, હું સ્ત્રી છું, પરંતુ માનવ સ્વભાવ વિષે મને થોડો ઘણો અનુભવ છે; જેઓના પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી શકો, એવાં મિત્ર આપને આ અફગાન મુલકમાં એક પણ મળવાનો નથી. ”

ગુલબેગમની વાત મીરમુન્સીના હૃદયમાં ઉતરી ગઈ. તે સમજી ગયા કે તેની વાત ખોટી નથી; સુખના દિવસોમાં તેના કૃપાકટાક્ષ મેળવવા માટે ઘણા માણસો તેની પાછળ અથડાતા હતા, પરંતુ દુઃખના દિવસોમાં જ્યારે વિપત્તિનાં વાહણાં તેના માથા પર એકત્ર થઈ વજ્રપાત કરશે, ત્યારે તેને કોની મદદ મળવાની હતી, કોના પર વિશ્વાસ રાખવાનો હતો ?—મીરમુન્સીએ ગુલબેગમનાં મ્હોં સામું જોયું.

ગુલબેગમ જાણી ગઈ કે તેમના હૃદયમાં ચિંતાની લહરિઓ ઉઠે છે, સંશય સમુદ્રનો કિનારો તેઓ જોઈ શકતા નથી. ગુલબેગમે ફરીથી કહ્યું, “આગાસાહેબ, હું સાધારણ સ્ત્રી છું, પણ મને નાન-પણથીજ પુરુષને લાયક કેળવણી આપવામાં આવી છે. મેં પુરુષની પેઢેજ કસરત કરી શરીર કર્યું છે, હું પુરુષની મારફત હથિયાર વાપરતાં શીખી છું, પુરુષના જેવીજ મારા શરીરમાં શક્તિ છે; હું એકલી પાંચ પુરુષની હરિફ થઈ શકું તેમ છું. વળી હું પુરુષનો છુપોવેશ ધારણ કરું છું, તો કોઈ પણ સ્ત્રી ધારી શકતા નથી. મહાખરા સુ-વકા કરતાં મારું શરીર લાંબુ છે, મારું સાહસ પણ પુરુષ કરતાં જોડું નથી. દેશમાં એક વખત હું વાવના મુખમાંથી બહાર જોતી લાવી હતી, કોઈ પણ સાહસિક પુરુષ પણ તેમ કરી શકતો કે નહિ,

તે સદેહ પડતી વાત હતી. મને કશો ભય નથી; પરંતુ પૃથ્વીપર હું જે આપતોથી બહુ બીજું છું, આપતું અપમાન અને મહમ્મદનની શયતાની. આ જે આપતો મને બહુજ ડરાવે છે. તો પણ જો મને એવી ખાત્રી થાય કે આપ બીન હરકતે નાસી શક્યા છે, આપના શત્રુઓ આપને કંઈ નુકસાન પહોંચાડી શક્યા નથી; તો હું મહમ્મદનની શયતાનીથી પણ ડરતી નથી. આપે આ અકૃતરા દેશનાં બધાં માટે રાત દહાડે મળ્યુરી કરી શરીરને શા માટે ધસાવી નાંખ્યું ? અહીં આપના આત્મત્યાગની કિંમત સમજી શકે તેવું કોઈ નથી; આપ આ રીતે આત્મહત્યા કરશો નહિ. આ દેશમાં ભાવ્યમાં જે હશે તે બનશે, આપ આત્મરક્ષણ કરો, આજેજ આ મુલક છોડી ચાલ્યા જાઓ. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ ગુલબેગમ, તારા મનના વિચારો સમજ્યો. તારે હવે કંઈ કહેવું નહિ પડે, તું ખુશી થા; તું આ વાત કોઈને જણાવીશ નહિ. આ દેશના સર્વ ઠેકાણાં અમીરના છુપા જનસુસોથી ભરપૂર છે; માઈ ઘર પણ તેઓના સકંજમાંથી મુક્ત નથી. મારી પરિચારિકાઓમાં પણ જનસુસ નહિ હોય, એ કેવી રીતે કહી શકાય ? સેલિમા મારા ઘરમાં કર્તાહત્તા છે, પરંતુ તેનો પણ વિશ્વાસ રાખવાનો નથી ! એટલુંજ નહિ પણ મારી મુખ્ય બાંદી ગુલસમને કોઈ કોઈ વખતે મારાં શયનકક્ષનાં બારણાં આગળ કાન માંડી ઉભેલી જોઈ છે ! જોજે, કોઈપણ તારા મનનો ભાવ સમજી શકે નહિ. ”

મીરમુન્સી લાકડી લઈ બહાર ગયા. તે બધા બાદ ગુલબેગમ તેનાં ઉપાસના મુઠમાં મઠ. મીરમુન્સીનો નમાજ પઢવાનો આલિયો

પાથરેલો હતો; ગુલબેગમ તે માલિયા પાસે ધુંટણુબર થઇ નીચે નમી જીમરપૂર્વક બોલવા લાગી, “ઓ પ્રભુ, મારા માલિકનું રક્ષણ કર. તેની ચારે બાજુએ વિપત્તિ છે, વિપત્તિના સાગરમાં તેઓ કુબકાં ખાય છે;—તેનું રક્ષણ કર. હું કોણ ?—તેની તુચ્છ બાંદી; તે શામાટે મને સાથે રાખે ? આ વિપત્તિ સાગરમાં રસ્તો બતાવી તું તેને નિરાપદ સ્થાને લઇ જાજે; તેના બધા ભય દૂર કરજે. મારા નસીબમાં તો જે બનવાનું હશે તે બનશે, હું મારે માટે કશા ઉચ્ચાર રાખતી નથી. ઓ મહેરબાન ખુદા, તારી મરજીને કોણ અટકાવી શકે છે ?”

પ્રકરણ ૧૨ મું

ચતુરે ચતુર

નાના પ્રકારની દુશ્ચિતારી ગુલબેગમને આખી રાત ઉંધ આવી નહોતી; તે પોતાના માલિકનાં નમાજનાં આસન પાસે સૂતી સૂતી નાના પ્રકારના વિચારો કરતી કરતી ઉંધી ગઈ હતી. એકાએક કોમળના હાથનો સ્પર્શ થતાં તેની ઉંધ ઉડી ગઈ.

ગુલબેગમ બ્યભાવે બેઠી થઈ, તેણે જોયું કે ગુલસમ તેના તરફ નવાઈ ખતાવી હસે છે !

ગુલસમે કહ્યું, “ ગુલબેગમ, તું અહીં કેમ ઉંધતી હતી ! તને શું થયું છે ! તારી આંખો લાલ કેમ છે ? રહતી હતી કે શું ? ”

ગુલબેગમે બહુ પ્રયત્ન મ્હોંપર હાસ્ય ફેલાવી કહ્યું, “ મરણ આવ્યું કે શું ! રહું શા દુઃખે ? તું તો હમેશાં મને રહતાં જ દેખે છે.”

ગુલબેગમ એ વચનો બોલી ખરી, પરંતુ તે ચતુર ગુલસમની આંખને ભેતરી શકી નહિ ! ગુલસમે કહ્યું, “ તું શું એમ ધારે છે કે અમારે આંખોન નથી ? તું અત્યારે હસે છે, પરંતુ હાસ્યવદે શું રહન લંકી શકાય ? હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે તું ધણો વખત થય રહી છે; રાત્ર રાત્રને આંખો કુલાવી છે, તોખણ કહે છે કે હું રહી

નથી ! રડતાં રડતાં છેવટે ઉંચી ગઇ હતી. અત્યાર સુધી તું ઉઘે છે !
તું થયું છે કહે. આજ કંઈ ખાઇશ પણ નહિ ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ આજસ જણાવાથી હું અહીં સૂતી હતી,
કંઈ ક્યારે આવી ગઇ તેનું ખાતર રહ્યું નહિ; દિવસ તો ધણો
યદ્યો જણાય છે. ”

ગુલસમે કહ્યું, “ તને શું થયું છે કહે તો ખરી. રાત દહાડો
નું શાના વિચારો કર્યા કરે છે ? જ્યાં સુએ છે ત્યાંજ તને ઉંઘ
ખાવે છે; ખાવાની વાત પણ વિસરી જાય છે ! આ તો સારું
ચેત્તુ નથી. ”

ગુલબેગમ સમજી ગઇ કે મારાં વર્તનથી મારી સોબતણના
મનમાં સંદેહ આવ્યો છે. તે તેને જીવાવવા માટે બોલી. “ ગુલસમ,
મારી આંખમાં જે પાણી જોયું હોય, જે મને ખાતરી થતી હોય કે
મારા મનમાં કંઈપણ દુઃખ છે, તો મને તેનું કારણ પૂછતી નહિ,
હેન ! હું બહુજ અભાગણી છું, હું બાંદી છું, જે વાત ખરી, પરંતુ
મેક દિવસ હું કાલુ હતી, તે હજી સુધી બૂલી જતી નથી. હું સમજું
કે ધણીખરા અહીં મારી અદેખાઇ કરે છે—કારણકે આપણા
માલિક બીજી બાંદીઓ કરતાં મારાપર વધુ વિશ્વાસ રાખે છે, દયા
રાખે છે; પરંતુ મને તેથી શો લાભ ? માલિકના ગમે તેટલા વિશ્વાસ
ને પાત્ર થાઉં, તોપણ હું બાંદી તે બાંદીજ રહેવાની; તેથી બીજાની
કારણ વિનાની અદેખાઇથી મને બહુ દુઃખ થાય છે. મારાં દુઃખની
વાત બીજાની પાસે કહી મારા ધામાં મીડું છાંટતી નહિ. તું મને
બહે છે, માટે હું તને મારા મનની વાત કહું છું. ”

ગુલસમે કહ્યું, “ ખરેખર, તારાં સૌભાગ્યની અમને અદેખાઇ.

આવે છે. અમે જો તારી પંઠે આગા મન મેળવી શકત, તે અમારા પર તારા જેટલો વિશ્વાસ રાખત, તો અમને કેટલું બધું સુખ થાત; પરંતુ તેમ તો બનવાનું નથી. આટલું બધું સુખ છતાં તારાં ગ્રહોં પર હારમ નથી, તેનું શું કારણ, તે અમે બચ્ચી શકતાં નથી. તારા મનની વાત સ્પષ્ટતાથી કહે. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ ગુલસમ, તું મારી બહેન છે; આપણે આટલા દિવસ એકી સાથે બાંદીગિરિ કરીએ છીએ, તારી પાસે છુપાવું એવું કશું નથી; પરંતુ બધી વાત સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહેવા જેટલી શક્તિ મારામાં નથી, મારા મનની વાત મનમાં જ દબાઈ રહે એ સાફ છે; તે સાંભળી બીજાને કશો લાભ થવાનો નથી, તે તને કહેવાથી મને પણ કશો લાભ થવાનો નથી.

ગુલસમ આમ કદ દર્શાવતી બોલી, “ તોપણ કહેતો ખરી ! કદાચ તારા પર કંઈ ઉપકાર પણ કરી શકું. ”

ગુલબેગમે કહ્યું; “ તું તો શું પણ સેલિમા પણ મારા પર કશો ઉપકાર કરી શકશે નહિ. મળુસી કરતાં કરતાં મારે તો પ્રાણ કંઠે આવી રહ્યો છે; બધાં તો કામ ઉપર છલું કરે છે, પણ હું તેમ કરી શકતી નથી. આજકાલ સેલિમા પણ કામ બરાબર કરતી નથી ! તેનાં કામ પણ મારે કરવાં પડે છે; એ બધાંનાં કામ મને યાદ પણ રહેતાં નથી, તેથી, મારે વખતોવખત અમ્મગાસાહેબનું સાંભળવું પડે છે. તેથીજ પેટ ભરાઈ જાય છે, તો પછી ભૂખતો દયાંથીજ લાગે ? છતાં તમે એમ ધારો છો કે અમ્મગાસાહેબ મને બહુ આહ છે ! તે અદેખાઈથી બાંદીઓએ માફ કેટલું બધું અપમાન કર્યું હતું, તે તો તો નબરેનજર જોઈએ છે. લાતો, લાકડીઓ અને ચાપુકના મારથી

એક મહિના સુધી માઈ આખું શરીર દુખતું હતું; છતાં તું પૂછે છે કે તું કેમ રહે છે ? મનની વાત હું મનમાં જ છુપાવી રાખું છું. માલિકના આવા રનેહને હું તુચ્છકારું છું ! જે નાસવાનો રસ્તો હોત, હું અહીંથી નાસી જત.

ગુલસમ સહાનુભૂતિ બતાવતી બોલી, “અહા તારા મનમાં આટલું બધું દુઃખ ભરાય રહ્યું હશે, તે હું જાણતી નથી; હું ધારતી હતી કે તું બહુ સુખમાં છે.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ખુદાના કસમ ! આ બધી વાત મારને કહેતી નહિ બહેન.”

ગુલસમ મીરમુન્સીના ચતુઓની જાણ કરતી ! તે યુક્તિપૂર્વક ગુલબેગમનાં મનની વાત-મીરમુન્સીની છુપી વાત બહાર કઢાવવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી; પરંતુ ગુલબેગમે તેનો ઉદ્દેશ બર્થ કર્યો. ગુલસમે ધાર્યું હતું કે આગાસાહેબને માટે ચારે તરફ આટલી બધી સુંદર છોડીઓ પરણવા લોણુપ છે, છતાં તેઓ તેમની સાથે આમાટે સાદી કરતા નથી ? તેને શક પડ્યો હતો કે મીરમુન્સી ગુલબેગમનાં સૌંદર્યથી મુગ્ધ બન્યા છે ! પરંતુ ગુલબેગમ સાથેની આ વાતથી તે સમજી ગયું કે મારી ધારણા ખરી નથી; જે જેને ચાહે તે તેનો સંબંધ છોડવા તૈયાર થાય ? ગુલબેગમની સરલતામાં ગુલસમને જરાપણ સંદેહ આવ્યો નહિ; તેથી તે સહેલાઈથી છેતરાય. ગુલસમે નક્કી કર્યું કે ગુલબેગમ મહમ્મદજનનેજ ચાહે છે, તક મળતાંજ તે તેની પાસે નાસી જશે. બાંદી ગુલબેગમ મીરમુન્સીની પ્રણયકાંક્ષિણી નથી, — તે માલિકના પત્ની થાય તેવો સંભવ નથી, એ જાણી ગુલસમ, બહુજ રાજ થઈ.

એક દિવસ ગુલસમે ગુલબેગમને કહ્યું, “આગાસાહેબનો ઘોડા-વાળો અબદુલ્લા અમીરની આગાથી કેદ થયો છે, એ વાત તે સાંભળી ?”

ગુલબેગમ નવાઇ પામી બોલી, “ખરી વાત ? હું તો તેમાંનું કશું જાણતી નથી. તને એ ખબર ક્યાંથી મળી ? શું બન્યું તે તો કહે !”

ગુલસમે કહ્યું, “એ વાત તે સાંભળી જાણતી નથી. અમીરના દરબારમાં આગાસાહેબનું હવે માન રહ્યું નથી; તે ચારે બાજુ-એથી વિપત્તિમાં સપડાયા છે ! તેના દુશ્મનો તેને ડગલે ડગલે હેરાન કરે છે. કોટવાળ તેમનો મહાનશત્રુ છે. કોટવાળનું તરકટ ખુલ્લું પાડવા માટે તે સંબંધી ખબર લેવા માટે આગાસાહેબ એક દિવસ રાત્રે અબદુલ્લાને થાણામાં મોકલ્યો હતો; તે છુપાઇ ગુપ્ત વાતચીત સાંભળતો હતો, એ વખતે અકસ્માત તે પકડાઇ ગયો ! કોટવાળે અમીર પાસે તેનાપર ફરિયાદ માંડી; અમીરે અબદુલ્લાને કેદ કરવાનો ફક્રમ આપ્યો. આ બધી વાત તે સાંભળી નથી ? મને તો ખાત્રી હતી કે આગાસાહેબે એ વાત તને કહી છે. તે તને બધી વાત કહે છે, અને આવી ખાસ ખબર ન કહી ? ભારે તાબુખીની વાત !”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ગુલસમ, તું ખોટો વિશ્વાસ રાખે છે. હું સાધારણ ખાંદી છું; આગા એવી વાત મને જાણાડે કહે ? મેં તો તારી પાસેજ આ બધું સાંભળ્યું. તને આ ખબર ક્યાંથી મળી ? ખબર સારી છે ! આગાસાહેબ જે વિપદમાં પડે, તો આપણે છૂટીએ. અહીં તો બહેન, એક ક્ષણપણ રહેવાનું મન થતું નથી.”

ગુલબેગમ સાથે ગુલસમનો આવો સંબંધ જોઇ સેલિમા બહુ

નવાઈ પામી. ગુલબેગમ અગાઉ કાઠપણ બાંદી સાથે મન ખોલી વાતચીત કરતી નહિ; બીજી બાંદીઓ તરફ તિરસ્કારની નજરે જોતી. પરંતુ હવે ગુલબેગમ પાસે ગુલસમ હમેશાં જોવામાં આવતી; તેઓ ધીમે સુરે વાતચીત કરતી, પરંતુ બીજી કાઠપણ બાંદી તેઓની પાસે આવી પહોંચતી તો તેઓની વાતચીત બંધ થઈ જતી. આ બાબત ન સમજવાથી એક દિવસ સેલિમાએ ગુલસમને આનું કારણ પૂછ્યું.”

ગુલસમે કહ્યું, “ હું ગુલબેગમ પાસે લખતાં શીખું છું! આગા કહે છે કે સ્ત્રીઓને વાંચતાં લખતાં આવડવું જોઈએ. જો કાઠપણ મિર્જા (કારકુન) સાથે મારી સાદી થાય, તો હું લખતાં વાંચતાં ન જાણતી હોઉં તો તે મારો તિરસ્કાર કરે; તેથી હું ગુલબેગમ પાસે લખતાં વાંચતાં શીખું છું. ”

સેલિમાએ કટાક્ષ કરતાં કહ્યું, “ પહેલાં વાગ હોજતાં, સ્વચ્છ રહેતાં તો શીખ; ત્યારબાદ વાંચનાં લખતાં શીખજો. તારી સાથે સાદી કરવાને માટે મોટા મોટા મિર્જા ને મુકાં તૈયાર થઈ રહ્યા જણાય છે! બાંદીને વળી પરણવું કેવું! કુંળને વળી ચતું થઈ સુવાનો શોખ કેવો ! ”

ગુલસમે કહ્યું, “ યા અક્ષા ! તમે શું કહો છો ? ખુદાએ શું અમને સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા નહિ આપી હોય ? તમે તો ખુદાં ચયાં, તમારી સાદી કરવાની ઉમર ગઈ છે; મારી ઉમર તો હજી નાની છે. ”

ગુલસમ પાસેથી મહમ્મદજનને સમાચાર મળ્યા કે ગુલબેગમ પોતાના માલિકનાં કુટુંબમાં સુખી નથી, મીરમુન્સી તરફ તેને શ્રદ્ધા કે વિશ્વાસ નથી. આ સમાચારથી તે બહુ નવાઈ પામ્યો. ગુલબેગમ

મત્તી આમ બુદ્ધિ ધરવાનું કારણ તે સમજી શક્યો નહિ, પરંતુ ગુલ-
સમ મીરમુન્સીના જ્ઞાનખાનાના બધા સમાચાર રાખતી હોવાથી
તેનું કહેવું ખોટું માનતાં તે અચકાયો. મહમ્મદજન બારે સમ-
સમામાં પડ્યો.

મહમ્મદજન શાંત પડ્યો; તે સમયે કે હવે ગુલબેગમને
હસ્તગત કરવામાં કંઈપણ મુશ્કેલી નહીં નહિ. મીરમુન્સી જે જાળમાં
સપડાયા છે, તે જાળમાંથી જો છૂટી શકે તેમ નથી. મીરમુન્સીને રાજ
દ્રોહી ઠરાવતાંજ મારી કામના સિદ્ધ થશે; અમીરના હુકમથી મીર-
મુન્સીને ગરદન મારવામાં આવશે, અથવા સાંભો વખત કેદ રાખ-
વામાં આવશે. હું જમ્મુસીપણાનાં ધનામ કાબલ અમીર પાસે ગુલ-
બેગમને માગી લઉંશ; પરંતુ એ શયતાની સાથે હું વિવાહ કરીશ
નહિ; એક અફગાન સુંદર યુવતી સાથે વિવાહ કરી ગુલબેગમને તેની
બાંદી બનાવી રાખીશ, અને ઉઠતાં બેસતાં ચામુકનો માર મારીશ.

પૈશ્વાચિક આનંદથી મહમ્મદજનની જોળ આંખો ચમકવા
લાગી. તેને આદમપ્રસાદમાં પુલાતો જોષ બાગ્યદેવતા મનુષ્ય-દષ્ટિથી
અજોષર રહી હસવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૧૩ મું

કુરિયાદ

એક દિવસ મીરમુન્સી અતિશય દિલગીર થઇ ઘેર આવ્યા. ક્ષયનગૃહમાં પ્રવેશ કરતાંજ તે જોઇ શક્યા કે ગુલબેગમ તેની વાટ જોતી ઉભી છે; ચારે તરફ નજર કરી, કોઝને ન જોતાં તેણે ધીમેથી ગુલબેગમને કહ્યું, “ ગુલબેગમ, હું બારે ત્રિપતિમાં આવી પડ્યો છું, આ સંકટમાંથી છૂટીશ કે નહિ તે ખુદા જાણે, તને બધી વાત કહું છું સાંભળ; અમીરસાહેબે થોડા રોજ પહેલાં એક છુપો પત્ર મારા કબજામાં સોંપ્યો હતો; સાંભળવા મુજબ એ પત્ર કોટવાળના હાથમાં ગયો છે. કોટવાળ કહે છે કે તે મને અંગ્રેજના જસુમ પાસેથી મળ્યો છે. મેં એ પત્ર અંગ્રેજના જસુમને પૈસા લઇ આપ્યો હોય, એવું તેમનું કહેવું છે; મેં અમીર તરફ નિમકહરામી કરી છે, એવું તે સાબીત કરવા માગે છે । પરંતુ અસલ પત્ર મારી પેટીમાં છે; તે બહાર કાઢ, પેટી ઉધાડ.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ તે પત્ર જો આપની પાસે હોય, તો કોટવાળના હાથમાં શી રીતે આવે ? ”

મીરમુન્સીએ વ્યાકૂળતાપૂર્વક કહ્યું, “ તે સમજવું નથી, કદાચ તે બનાવટી પશુ હોય. પેટી જલદી ઉઘાડ.”

મીરમુન્સી પાસેથી ચાવી લઈ ગુલબેગમે એક મોટી પેટી ઉઘાડી, અને તેમાંથી એક મજબૂત લોહાની પેટી બહાર કાઢી; પેટી ચારે બાજુ પટ્ટાથી બાંધેલી હતી, અને તેની ગાંઠપર મીરમુન્સીના નામની મહોર છાપેલી હતી.

મીરમુન્સીએ છરીવડે તે પટ્ટા કાપી નાખ્યો, ત્યાર પછી કંપિત હાથે પેટી ઉઘાડી.

કેશબાંકસનાં એક ખાનાંમાં એક લાલ રૂમાલમાં કેટલાક કાગળો બાંધ્યા હતા. મીરમુન્સીના હુકમથી ગુલબેગમે રૂમાલની ગાંઠ છોડી કાગળો બહાર કાઢ્યા. બંડલમાં કાગળો ઉપરજ એક પત્ર હતો; મીરમુન્સીએ તે ઉઘાડી વાંચ્યો, જે પત્ર માટે આટલી બધી મરબડ મચી હતી, તે પત્ર આજ હતો ! સીમાપરના એક રાજાએ એ પત્રમાં અમીર પાસે કેટલીક માગણી કરી હતી; એ પત્ર અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં આવતાં અમીરને બહુ નુકસાન થાય તેમ હતું. અસલ પત્ર મીરમુન્સીનાં બંડલમાં હતો, છતાં તે કેવી રીતે કોટવાળના હાથમાં આવ્યો ? કોટવાળે જે અસલ પત્ર માની અમીરના દરબારમાં રજુ કર્યો હતો, તે નકી બનાવટી પત્ર હોવો જોઈએ ! પરંતુ એ પત્ર કોણે લખ્યો ? જેણે બનાવટી પત્ર બનાવ્યો હશે તે મીરમુન્સીનું યુક્ત ઇચ્છતો હશે, તેની વિશ્વાસઘાત-કતા સાખીત થતાં તેનું માથું ગરદનપર રહેવાનું નથી ! મીરમુન્સીને યાદ આવ્યું કે હું માંદો પડ્યો ત્યારે જે મિર્જાને મારો મુખ્ય મદદગાર બનાવ્યો હતો, તેનુંજ આ કાર્ય હશે ! તે શત્રુઓનો પગારદાર

જાસુસ હશે, તેણે યુક્તિપૂર્વક મારા વિનાશ કરવા માટે આ રસ્તો ખોળા કાઢ્યો હશે, તેણે ખતાવટીપત્ર ઉઘો કર્યો છે. પરંતુ હવે ઉપાય શો ? મીરમુન્સીએ નકી કર્યું કે હું અસલપત્ર લઈ અમીર પાસે જઈ, અને શત્રુઓની ખટપટ તેમની આગળ ખુલી કરું.—અલારે બહીકથી ગમરાવાથી છૂટાય તેમ નથી.

મીરમુન્સીએ ગુલમેગમને કહ્યું, “ હું હમણાંજ અમીર પાસે જઈ છું. જેણે મારા વિરુદ્ધ તરકટ કર્યું છે, તેઓમાં ખુદી ફેટલી છે, તેની હમણાંજ પરીક્ષા થશે; જોકે છું કે અહીં પોતાના શરણાગત ભક્તનું રક્ષણ કરે છે કે નહિ. હું મારી પદરી પર છું, ત્યાં તેઓ માફ માંસ તોડી ખાવા તૈયાર થયા છે ! ધર્મ શું પૃથ્વીપર નથી ?—ગુલમેગમ, મારી નમાજની તૈયારી કર. અહીંના આશીર્વાદથી હું મારા શત્રુઓને હરાવીશ; તેનું તરકટ તોડી પાડીશ ”

મીરમુન્સીએ ધણીવાર સુંઘી તન્મય બની ભગવાનની પ્રાર્થના કરી. જોતજોતામાં તેનાં મુખનો ભાવ ફેરવાઈ ગયો; તેનું મુખ ઉત્સાહથી ચળકવા લાગ્યું; તેનાં હૃદયમાંથી દુઃશ્રિંતા ને અશાન્તિ ચાલી ગઈ. તેના હૃદયને નવીન બળ મળ્યું.

નમાજ પૂરી થયાબાદ મીરમુન્સી પેલો પત્ર લઈ પ્રકુલવિત્તે અમીરના દરબારમાં આગ્યા. દરબારહોલ તે વખતે માણસોથી ભરાઈ ગયો હતો; પરંતુ તેણે કોઈપણ બાબતુએ જોયું નહિ, કોઈની સાથે વાત કરી નહિ. કેટલાક સાહેબ હાથિયારબધ થઈ બારણાં આગળ ઉભા ઉભા તેની ગતિ તથા રીતભાત તપાસતાં હતાં; મીરમુન્સીએ તેને જોતાં છતાં ન જોતા હોય તે રીતે આગળ ચાલ્યા.

મીરમુન્સી ઉંચું માથું કરી અમીરની સામે ઉભા. તેનાં મુખ.

પર ભયનું ચિહ્ન પણ નહોતું; તેને જોઇ કામિના મનમાં એમ ન થયું કે એ અપરાધી છે, આજે તેના અપરાધનો ન્યાય તોળાવાનો છે. એટલુંજ નહિ, પણ અમીર અબ્દુલરહેમાન પણ તેનો ચહેરો જોઈ નવાઈ પામ્યો. તેણે લીક્ષ્ણુ નજરે મીરમુન્સીને પગથી તે માથાસુધી નિહાળ્યા, પરંતુ તેનાં વદનપર ભયનું કંઈ પણ ચિહ્ન જોવામાં આવ્યું નહિ.

અમીરે કહ્યું, “ તમે એકદમ આવ્યા તે જોઇ સંતુષ્ટ થયો છું, તમારે તમારા બચાવમાં કંઈ કહેવું છે ? હું હમણાંજ ફરિયાદી પક્ષને બોલાવું છું. ”

મીરમુન્સીએ આવેગથી કંપતા સુરે કહ્યું, “ જહાંપનાહ, મારે મારો બચાવ કરવાની જરૂર નથી; ફરિયાદી પક્ષની ખોટી ફરિયાદ સામે કંઈ પણ બોલવાનો આગ્રહ નથી. જહાંપનાહ, હું આપનો નોકર છું; મકરામાં ગાન આવ્યું ત્યારથી હું આપની સેવા કરતો આવ્યો છું. મેં જાણ્યું છતાં કદી પણ કર્તવ્ય બળવવામાં ઉદાસીનતા બતાવી નથી. જે દિવસ પહેલાં આપને જોયા, ત્યારથી હું આપ પર પિતા જેટલી શ્રદ્ધા રાખતો આવ્યો છું. આપની સાથે મારો સંબંધ માલિકને નોકર જેવો નથી, પણ લગભગ પિતા પુત્ર જેવોજ છે. હું આપની સેવા યથાશક્તિ બળવતો રહ્યો છું, છતાં મારી જીમ આત્મપ્રશંસાથી કલંકિત થઇ નથી; હું મુંઝે મ્હોડે કર્તવ્ય બળવતો આવ્યો છું. મારાં કાર્ય માટે મેં કદીપણ જહોરમાં કે એકાંતમાં બેસી જઈ નથી. પરંતુ આજે હું આપને પૂછું છું કે મારા જેવા વિશ્વાસુ નોકર આપની પાસે કેટલા છે ? આપનો ખીજો કયો અમલદાર કર્તવ્ય બળવવામાં મારા કરતાં વધુ ચોખ્ખતા બતાવે છે ? મારા વખાણ સંબળાવવાનો મારો ઉદ્દેશ નથી; પરંતુ આપને

માફ હશે કે મેં જે વખત તે ધણા દિવસની વાત નથી, ઉપરાઉપરિ
 ખેવાર આપનો જીવ બચાવ્યો છે; મારી મદદ વિના એ ભયંકર
 મુશ્કેલીમાંથી આપ બચી શકત નહિ, એ ખુદ્દુ છે. આપને પૂછું છું
 કે આપના કોઈ પણ અમલદારે પોતાનું જીવન સંકટમાં નાખી આ-
 પનાં જીવનની રક્ષા કરી છે ? મેં મહાસૈન્યકથી કાપર બની, નાના
 પ્રકારના રોગથી જર્જરિત થઈ, જીવન્મૃત અવસ્થામાં દિવસો વીતાડ્યા
 છે; પણ મરણને કિનારે આવી હોયો છતાં આપનું કર્તવ્ય બળવવામાં
 જરા પણ ગારલાઈ કરી નથી. જહાંપનાહ જ કહે કે આપનો કયો
 અમલદાર એ બાબતમાં મારી સાથે હરિદાઈ કરવા સમર્થ છે ? આપ
 મારી અંતરની વેદના સમજી શકતા નથી. મેં જે કંઈ આપનાં કર્ત-
 વ્યો બળવ્યાં છે, તેનો અનુભવ કરવાની શક્તિ આપનામાં નથી.
 પરંતુ મેં કદી પણ એ બધી વાત જહાંપનાહને કહી નથી; બધું
 કંઈ, ક્ષોભ, અંતઃજર્વાળા હું મારાં મનમાં જ દર્શાવી રહેતો. એટલુંજ
 નહિ પણ એ બધી મર્મ વ્યથા મેં મારા મિત્રો આગળ પણ ખુશી
 કરી નહોતી; કારણ કે હું જાણતો હતો કે એ બધું નકામું છે.
 મનુષ્યની સહાનુભૂતિ અને શાન્તવનનાં વાક્યોથી મારી એ ગંભીર
 વેદના શાંત થવાની નથી. અંતરની વાત જાણનાર ખુદાજ જાણે છે
 કે મેં આપની સેવા કેવી રીતે બળવી છે, કેવી ખરી નિષ્ઠાથી બળવી
 છે; કદાચ જહાંપનાહ પણ તેથી અબણ્યા નહિ હોય. પરંતુ એ
 કર્તવ્યપરાયણતાનાં ધનામ દાખલ હું શત્રુઓની હીન વડચંત્રજનમાં
 સપડાયો છું ! આ વખતે હું જહાંપનાહ સિવાય કોઈપણ માણસનો
 આશ્રય ગ્રહણ નહિ કરું, જહાંપનાહ સિવાય એવો બીજો કયો માણસ
 છે કે જે ચાલુ વિપદમાંથી મારો બચાવ કરી શકે ?”

અમીરે જમણો હાથ ઉઘો કરી મીરમુન્સીને ન બોલવા સૂચના કરી. મીરમુન્સી છાના રહ્યા એટલે અમીરે ગંભીરસ્વરે કહ્યું મુન્સી, તમે જે વાત કહી તે ખરી છે. તમે લાંબો વખત મારી સેવા બજાવો છો; આ રાજ્યમાં તમારા જેવા યોગ્ય ને વિશ્વ અમલદારો થોડાજ છે, એ પણ હું સ્વીકારું છું; પરંતુ તમારે રાખવું જોઈએ કે તમે પણ મનુષ્ય છો. જૂલને વશ ન થાય એ મનુષ્ય પૃથ્વી પર એક પણ નથી; માટે કોઈ વખતે જૂલ થઈ જઈ શકે તે આધીન થઈ જવાય એ સ્વાભાવિક છે, એ વાત તમે સ્વીકારશો. થોડા દિવસ પહેલાં તમે પોતે મારી પાસે સ્વદેશ જવા આમ્રહ બતાવ્યો હતો, સ્વદેશ જવાને માટે આંતરિક વ્યાકૂળ પણ તમે મારી પાસે છુપાવી શક્યા નહોતા. પરંતુ તમ સ્વદેશ એ મારો મુલક નથી; જેઓ તમારા સ્વદેશના સનકર્તા છે, તેઓ મારા મિત્ર છે. પરંતુ તેઓની વાત નાદી તોપો મારાં રાજ્ય તરફ હંમેશને માટે મ્હોં કરી રહી છે! ધણી દિવસ થયાં સાંભળતો આવ્યો છું કે મારા એ વિદેશી દોસ્તો તાઆમાં નોકરી કરવાની તમારી ઇચ્છા છે. મેં એ પણ સાંભળ્યું કે તમે તમારા સ્વદેશી સર્ગાવહાલાં સાથે એ બાબતનો પત્ર બંધવ પણ ચલાવો છો. તમારો એક સગો તમારે ઘેર આવી થોડા દિવસ રહી ગયો છે, તેણે તમને મારી નોકરી છોડી અંગ્રેજોની નોકરી સ્વીકારવાને લલચાવવાની ચેષ્ટા કરી હતી. મને તેની ખાત્રી કરવાયક સાબીતિઓ મળી છે; માટે તમે એ વાત ખોટી કહેશો તો માનવાને હું તૈયાર નથી. તમારા તેજ સગાએ તમને રજા આપ માટે મને કહ્યું હતું, ત્યાર પછી થોડા દિવસે મારા વિદેશી દોસ્તો

કોઈ એક દૂત પાસેથી એક છુપો પત્ર મળ્યો કે જે મેં તમને રાચવવા આપ્યો હતો. મારા જસુસોએ તે યુક્તિપૂર્વક કબજે ન કર્યો હોય, તો તે હિંદુસ્તાનમાં મોકલાયો હોત. માટે મને લાગે છે કે તમારા સિવાય આ સરકારને બીજા વિશ્વાસુ અમલદારો પણ છે ખરા. એ બધા સુયોગ્ય અમલદારોના પ્રયત્નોથીજ હજુ સુધી મારાં રાજ્યમાં અશાન્તિની આગ ફેલાઈ નથી. તે વિશ્વાસુ અમલદારમાંના એકે તે પત્ર કબજે કરી મને સોંપ્યો, તે અત્યારે મારી પાસેજ છે. એ પત્ર કબજે કરનાર અમલદારને આ કામ કરવામાં એણે શ્રમ પડ્યો નથી. એ પત્ર કેવી રીતે એ દૂતના કબજામાં આવ્યો, તે સંબંધમાં તમારે શો ખુલાસો કરવાનો છે, તે સહ પહેલાં હું જાણવા માગું છું. કહો, એ પત્ર અગ્રેજના દૂત પાસે ગયો શી રીતે.”

અમીર મીરમુન્સી સામું જોઈ રહ્યા. દરબારમાં ધણા માણસો એકત્ર થયા હતા, પણ બધા નિસ્તબ્ધ બની ગયા; જાણે એ વિશાળ ઓરડામાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય ફેલાયું ન હોય, એવું જણાતું હતું. મીરમુન્સી એ અપરાધનો શો ખુલાસો કરે છે, તે જાણવા માટે સભાસદો કાન માંડી રહ્યા.

અમીરની વાતોથી મીરમુન્સી જરાપણ ગભરાયો નહિ. તેણે એક વખત ચારે તરફ જોઈ કહ્યું, “જહાંપનાહ, આપની પાસે મારી વિરુદ્ધ કોણ ફરિયાદ કરે છે ? જે કુતરાઓ પોતાના તીક્ષ્ણ નખ અને રથૂળ પૂછડી છુપાવી આપની કૃપા મેળવવાની આશાથી ઉંચું મોં કરી આપની સભામાં બેસે છે, આ કામ શું તેઓનું છે ? જે તેમજ હોય, તો હું એ ખોટી ફરિયાદનો ખુલાસો કરીશ નહિ. એ બધા લુબ્ધ કુતરાઓના ભસવા તરફ ધ્યાન આપતાં મને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન.

થાય છે; તેઓની સાથે વાતચીત કરતાં પશુ મને શરમ આવે છે. તેઓ જાણે છે કે હું વિદેશી છું; તેઓ જો પશુ જાણે છે કે હું વિદેશી છતાં જહાંપનાહનો વિશ્વાસુ છું; જ્યારે આપ મને ઉચી પદવી આપી ધુતની માફક ધાળો છો. મારી જગા મેળવવા તેઓ લુબ્ધ દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા છે, પરંતુ તેઓમાં રાજભક્તિનો છંટો પશુ નથી; કૃતંગ્યાનુરાગ સંબંધમાં તે કશું જાણતા નથી; સ્વદેશપ્રીતિથી તેઓ તદ્દન અજાણ છે; તેઓની મનર કેવળ મારા પમાર તરફ છે ! છતાં મારી પદવીની જવાબદારી કેટલી મંભીર છે, તે સમજવાની શક્તિ તેનામાં નથી. હું જહાંપનાહને વિનયપૂર્વક પૂછું છું કે મારી જગાની જવાબદારી જાળવી શકે, તેવો જોઈપણ માણસ તેઓમાં છે ખરો ? હું વિદેશી છતાં હજુરના દરબારમાં અતિ ઉચી પદવીએ નીમાયો છું, પરમસુખે આનંદભરે નોકરી કરું છું, મોટાં મકાનમાં દાસ દાસીઓથી વિંટાઈ રહું છું, એ તેઓથી સહન થતું નથી. માફ આશુખ, આનંદ, સગવડ તેઓ આત્મસાત કરવા બાહ્ય ચંદ્ર રહેલ છે; અને તે માટે જ તેઓ મારી વિરુદ્ધ નાના પ્રકારનાં તરકડો કરે છે ! એ માટે તેઓ મને તેવું નીચકૃત્ય કરવાને પશુ તૈયાર છે. મને મારી જગાએથી ખસેડી કેદમાં નંખાવવા માટે તેઓ ખુદના નામે જૂઠી સાક્ષી આપવાને તૈયાર થાય એમ છે, એટલું નહિ પણ હસ્તાવેજો બનાવવી બનાવી મને મુશ્કેલીમાં ઉતારવાને તૈયાર છે, અને એજ ક્રુતારાઓએ મૂંઝેલા જૂઠા આરોપનો બચાવ કરવા માટે જહાંપનાહ મને દરમાન કરે છે ! એ અપમાન કરતાં આ અપમાન મારાથી સહન થતું નથી. હું વિદેશી છતાં આપનો નોકર છું; આપ સિવાય અહીં માફ કોઈ નથી. આજે હું આપની સમક્ષ ઉભો રહી ખુલી રીતે જણાવું છું કે આ મિથ્યા અને ઇર્ષ્યામૂલક અપરાધનો બચાવ

કરવા માગતો નથી. તેઓના કામપણ સવાલનો જવાબ આપતાં મને ધિક્કાર વધુ છે. મેં આ શરીરનું લોહી ટીપે ટીપું આપી જહાંપનાહતી સેવા બજાવી છે; અદ્ભુત રાજ્યનાં બધાં માટે મેં જીવનની શાંતિ શુભાવી છે. મને ખાતો છે કે મારા તરફ આપની દયાનો તોટો નથી; પરંતુ આ બધા સ્વાર્થી ધુતારા સભાસદોની કપટતારૂપી જાળ તોડી આપ સત્ય બોળી શકો, અને મને ન્યાય આપી શકો, એ મને અસંભવિત લાગે છે. જહાંપનાહ મને હાંસીએ ચઢાવી શકે છે, તોપનાં મોંએ બાંધી ઉડાવી દઈ શકે છે. મૃત્યુના ભયથી હું ખીતો નથી, ઉલટું મરણ એજ મારું મોક્ષદાતા છે; તેથીજ મને શાંતિ વળવાની છે. પરંતુ મારાં મૃત્યુની દંડગા પ્રચારિત થાય તે પહેલાં, આ બધાં બૂખથી દેડડતાં શિઆળવાં અને ગીધડાં મારો દેહ ઢુકડે ઢુકડા કરી ખાઈ જાય, તે પહેલાં—હું આપે આપેલો કાગળ આપનાજ હાથમાં પાછો સોંપવા માગું છું, એજ મારો સંકલ્પ છે. આપે જે છુપે પત્ર મારી પાસે રાખ્યો હતો, જે બ્રિટિશ દૂતના હાથમાં જઈ પડ્યો હોવાથી આપ આટલા બધા ગુસ્સે થયા છો, તેજ પત્ર મારી પાસેજ છે; આપ તે લો. એ પત્ર મેં બહુજ કાળજીથી મારી પેટીમાં સાચવી રાખ્યો હતો, આપને પાછો સોંપવા માટે તે પેટીમાંથી બહાર કાઢી લાવ્યો છું; તે બીજના હાથમાં જવાનો જરા પણ સંભવ નહોતો. આ પત્ર સિવાય અનેક જરૂરી કાગળો, દસ્તાવેજો પણ જહાંપનાહે મારા કમળમાં રાખ્યા છે; તેપણ મારી પેટીમાં કાળજીપૂર્વક રાખવામાં આવ્યા છે. આપના સભાસદરૂપી કામપણ શિઆળ કે ગીધને હુકમ કરશે તો તે કંઈ પણ મહેનત વિના મારે ઘેરથી લાવી શકશે.”

અમીરે હાથ લાંબો કરી તે પત્ર હાથમાં લીધો. તેણે તે સાચેથી તપાસી ચીરમુન્સીને કહ્યું, “હા, આજ અસલ પત્ર છે.”

મને કોટવાળ પાસેથી જે પત્ર મળ્યો છે, તે બનાવટી પત્ર છે, તેમાં કશો શક નથી. મને લાગે છે કે કોઇએ ખુરા ધરાદાથી આ પત્ર લખ્યો છે. અમ્મા, તેં કેવા નરાધમ તસ્કરોથી મને લીંટાળી રાખ્યો છે ! તેઓ અનાયાસે રાત્રિને દિવસ ને દિવસને રાત્રિ કરી શકે છે. કદાચ તેઓ કોઇ દિવસ મારી છાતીમાં પશુ છરી ભેંકે ! અરે અ-ભાગીઆ કુતરાઓ, તમે શું એમ ધાર્યું હતું કે મીરમુન્સી રાગથી, શોકથી વ્યાકૂળ બનેલા છે એ તક જોઇ તમે તેને દંશન કરી તેનું માંસ ખાઇ ઉદર પૂર્ણ કરશો ? પરંતુ એ આશા વૃથા છે ! તમે મીરમુન્સીની લાતો સહન કરી શકો, તેટલી તમારામાં શક્તિ નથી. થોડી ક્ષણ પહેલાં જેઓ મીરમુન્સી વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવા દરબારમાં આવ્યા હતા, તેને થવાની સજા જેવાની આશાથી આનંદિત જણાતા હતા, -ક્યાં, એ ધુતારાઓમાંના ધણીખરા કેમ જેવામાં આવતા નથી ? ફરિયાદનું ફળ પોતાની વિરુદ્ધ આવતું જોઇ તેઓ નાસી ગયા લાગે છે. પરંતુ હું તેઓને સહેલાઇથી છટકવા દઇશ નહિ; હું જૂઠ્ઠી ફરિયાદ દરબારને તોપને મ્હોંએ ઉડાવી દઈશ, નહિ તો મારા દરબારની ગલદ દૂર થશે નહિ. મુન્સી, તમે મારી સમક્ષ જે વચનો કહ્યાં, તે માફ કરી શકાય નહિ એવાં હોવા છતાં, હું તે બધું માફ કરૂં છું. મનની પીડાને લીધેજ તમે તમારા રાજ્ય પ્રતિનો શિષ્ટાચાર વિસરી ગયા હતા, જે કહેવું યોગ્ય નહોતું, એવું બધું તમે કહ્યું છે. પરંતુ તે માટે હું તમને અપરાધી ગણતો નથી; હું જાણું છું કે કષ્ટ હોય છતાં અનેક સમય માણસ જીમપર કાચુ રાખી શકતો નથી. તમે હમણાંજ ઘેર જઇ વિશ્રાંતિ લો; અથવા અત્યારે ઘેર જવાથી શું વળવાનું છે ? તમારૂં મ્હોં જોઇ મને જણાય છે કે તમે હજી ખાધું પચી નથી; હું અહીંજ તમારાં ખાણાંની બવરચા કરૂં છું. તમે

જમીને ઘેર જાએ. તમારી વિરુદ્ધ જેઓએ ખોટી ફરિયાદ કરી છે, હું તેનો ન્યાય તોળીશ! અપરાધીઓ કાઠપણુ રીતે છૂટી શકશે નહિ. છેતરપિંડી કરી અમીર અબ્દુલરહેમાન પાસેથી મુક્તિ મેળવવાની કાઠએ આશા રાખવાની નથી. તેઓનો અપરાધ સાબીત થતાં હું તેઓને સખતમાં સખત સજા કરીશ.”

મીરમુન્સી અમીરને કુર્નિસ કરી બોલ્યા, “જહાંપનાહ, ખુદા રક્ષણહાર છે; તેની કૃપાથીજ હું આ વિપત્તિ-સાગરમાંથી છૂટ્યો છું; હું પહેલાં ખરા જીગરથી તેની પ્રાર્થના કરી લઉં.”

દરબારહોલના એક છેડાપર અમીરનું ઉપાસના-ગૃહ હતું. મીરમુન્સીએ તે ઓરડામાં જઈ નોકરને કહ્યું, “નખીખાં, મારી નમાજ માટે એક ગાલિયો પાથર, અને વજુ કરવા માટે એક લોટો પાણી લાવ.”

નોકરે તેના હુકમ મુજબ ગાલિયો પાથર્યો, પાણી ભરી આણું, મીરમુન્સી ઉપાસનામાં નિમગ્ન થયા; ધણીવાર સૂંધી તેઓનું બાલગાન જતું રહ્યું. લાંબા સમયસુધી પ્રાર્થના કરવાથી તેનાં બદનપર શાન્તિ અને આનંદ જણાવા લાગ્યાં. બહારનો વિચિત્ર શબ્દકલ્લોલ, બહુ માનવોનો નિશ્ર અવાજ જાળીવાટે તેના કાનપર અથડાવા લાગ્યો; પરંતુ તે તરફ તેનું લક્ષ્ય નહોતું, તે એકચિત્તે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. તે વ્યાકૂળ હૃદયે ખુદાની કૃપા માગવા લાગ્યા.

ઉપાસના પૂરી કરી ઉઠ્યા તે વખતે બે દરબારીઓનો અવાજ તેના કાનપર અથડાયો. બે યુવકો તે ઓરડાના બહારના ભાગમાં એક સોફાપર બેસી તેના સંબંધમાં ચર્ચા કરતા હતા.

એક જણે કહ્યું, “મીરમુન્સીએ આજે બહુ સાફ બાપણુ કર્યું.”

છે, અમીર પણ મુઝબ બની ગયા હતા ! મેં તો પહેલાંથીજ જાણ્યું હતું કે આ તેમના શત્રુઓનું તરફત છે; તેઓ નિરપરાધ છે. તેમની સ્પષ્ટ વાતથી અમીરસાહેબનો સંદેહ દૂર થયો છે. ”

ખીજાએ કહ્યું, “ તે ખરી વાત છે, પરંતુ મીરમુન્સી આત્મ-સમર્થન કરી શક્યા છે ક્યાં ? આજે અમીર તેમના પર ખુશી થયા છે, કાલ વળી તે કંઈ મૂર્તિ ધારણ કરશે, તે કાણ કહી શકે ? મીરમુન્સીના શત્રુઓ પ્રબળ છે, તેઓ નશિંત રહેશે નહિ; કિલદું આજના બનાવથી તેઓની જિદ વધી જશે. મીરમુન્સી કેટલાક દિવસ આ રીતે મુકિત મેળવશે ? મને ખાતરી છે કે તેના પર ત્રિપતિનાં વાદળાં ઘેરાતાં આવે છે; એક દિવસ તેઓ એવા ફાંસામાં સપડાશે કે તેઓ ગમે તેટલા પ્રયત્ને પણ તેમાંથી છૂટી શકશે નહિ. તે વખતે તેમને કાંતો ફાંસીએ લટકવું પડશે, અગર કારાવાસ કરવો પડશે, એ બેમાંથી એકાદતો નહીં તેને માટે તૈયાર થઈ રહ્યું છે. ”

પહેલા માણસે કહ્યું, “ મીરમુન્સીને જો ફાંસી મળે, તો તેમને એકલાને ફાંસી મળશે નહિ, તે ઘણાખરાને ફાંસીને લાકડે લટકાવી છેવટે પોતે ફાંસીએ લટકશે ! અમીર સહેલાઈથી જવા દે તેના નથી, તેઓ આ સંબંધમાં ખૂબ તપાસ કરશે; તે પોતે આજે શું બોલ્યા છે, તે યાદ છેને ? તે તો કહે તે મુજબ વર્તે છે. ”

ખીજા માણસે કહ્યું, ખીજાના જીવ જાય તેથી મીરમુન્સીને શો લાભ ? વહેલો મોડો તેમનો પ્રાણતો જશેજ. તેના શત્રુઓએ ચારે તરફ કરોળિયાની માફક જાળ વણી છે; તેમને તે જાળમાં માખીની માફક ફસાવું પડશેજ. જાળમાં તેમના હાથપગ ઝટાઈ જશે. ”

પહેલા માણસે કહ્યું, “ ત્યાર પછી તેમના શત્રુઓ પ્રાધાન્ય

મેળવવા માટે એક બીજા કાપાકાપી કરી મરશે! એજ આ રાખ્યોનો ફરતુર છે; હમેશાં એ પ્રમાણે થતુંજ આવે છે. ”

બીજા માણસે કહ્યું, બહેને તે કપાક મરે, આપણે દૂર ઉભા ઉભા મળ જોઈશું. આપણે નાના છીએ, એટલે ઠીક છે; વાવાઓ કું મોટાં ઝાડને વધુ અસર કરે છે, આપણને કશી બીક નથી. પરંતુ બનાવટી કામગીરી કાણે લખ્યો, તે સમજતું નથી. મીરમુન્સીએ તે કામગીરી સાવચેતીથી રાખ્યો જણાતો નથી. જો રાખ્યો હોત તો તે પરથી બીજાં કાંઈપણ માણસ બનાવટીપત્ર રચી શકત નહિ. વાર, મીરમુન્સીએ પોતે તે બનાવટી પત્ર તૈયાર કરી અંગ્રેજના જાસુસને વેચ્યો નહિ હોય તેની શી ખાતરી ? પૈસાના લોભે માણસ બધું કરી શકે છે. મીરમુન્સીને પૈસાનો લોભ નથી, તે કોણ કહે તેમ છે ? પૈસા માટેજ તેઓ વિદેશમાં પડ્યા છે, ”

પહેલા માણસે કહ્યું, તોઆ ! મીરમુન્સીસાહેબે પૈસાના લોભથી આવી નિમકહરામી કરી હોય, તેમ હું ધારતો નથી; તેઓ એવા માણસ નથી. પરંતુ કોટવાળ તેઓને સપડાવવા એકાદ યુક્તિ લગાવશે તો ખરાજ; લોકોને વશ કરવાની અનેક યુક્તિઓ તેના માથામાં આવે છે. કંઈ ગમે તેવા સાધારણ માણસને કોટવાળું મળે ખરૂં ? ”

બીજા માણસે કહ્યું, “કોટવાલ હવે શું કરે છે તે એની મેજ જણાશે; બહુ મળ પડશે. ખરેખર ભાઈ દૂર ઉભા ઉભા મળ જોવામાં બહુ આનંદ છે. ”

પહેલા માણસે કહ્યું, “પરંતુ નિર્દોષ માણસ ફાંસીએ લટકે, એ મને પસંદ નથી; એવી નિષ્કૂર મળ જોવામાં આનંદ પણ નથી. મીરમુન્સી બહુ બહો માણસ છે; તેમણે ધણીવખત આપણાપર ઉપદ્રાર કર્યા છે, તે માફ કરી જો. હું જો મીરમુન્સી હોત તો અમી-

રનાં આશ્વાસનથી લોભાઇ એક દિવસ પણ નિશ્ચિત ચિત્તે અહીં રહેત નહિ. કંઇને કંઇ લક સાધી અહીંથી પલાયન કરત. તેઓ શું ધારી અહીં પડ્યા રહ્યા છે, તે સમજાતું નથી. જાળમાં સપડાયા પહેલાં સરી પડવું, એજ ખુદિમાનલું લક્ષણ છે.”

મીરસુન્સીએ બેઠાં બેઠાં આ બધી વાત સાંભળી, તે સમજ શયા કે આ ખુદાએ કરેલો ઇસારો છે; તે મનમાં બળડવા લાગ્યા, મારાપર વિપત્તિનાં વાદળાં ઘેરાતાં આવે છે. હવે નાસવા સિવાય બચવાનો બીજો કોઇ રસ્તો નથી. હવે અહીં રહેવામાં માલ નથી, અભ્યવસ્થિત ચિત્તવળા અમીરનો શો ભરોસો, હવે સ્વદેશમાં નાસી જવું એજ સાફ છે, પરંતુ કયે રસ્તે, કેવી રીતે નાસવું ? ચારે તરફ કિલ્લા છે, રાજ્યની ચારે બાજુએ અસંખ્ય હથિયારબંધ પ્રહરિઓ છે, બધા મને ઝાળખે છે. નાસવાનો પ્રયત્ન કરતાંજ હું પકડાઇ જઇશ; તે પછી મુક્તિની આશાજ નહિ રહે. છુપી રીતે નાસવું પડશે, પરંતુ એકલાથી એ કાર્ય કેવી રીતે બનશે; કાનાપર વિશ્વાસ રાખી સાથે લઉં. કોણ મને રસ્તો બતાવશે ?”

નાના પ્રહારના વિચારોથી તેઓ વ્યાકૂળ થઇ ગયા. આ માન સંબ્રમ, પૈસા, શક્તિ બધું છોડી છુપી રીતે નાસવું ! કદાચ તેમાં તેઓને સફળતા મળે, પરંતુ અદ્રઘાનરાજ્યમાં તેમણે જે સુખી સંસાર શરૂ કર્યો હતો, તે સંસારની માથા દોડવી એ સહેલું ન હોતું. સંસારમાં તેઓ એકલા નહોતા; સાધ્વીપત્ની તેમને તજ પરભોક્ષી ગઇ હતી, પરંતુ તેનાં છોકરાં હતાં; આ વિદેશમાં તેમનું સથું વહાણું નહોતું, તેઓ નાસી જાય તો છોકરાંની શી ગતિ થાય ? તેઓને કોણ ઉછેરે ? અસહાય બાળકોને આશ્રય કોણ આપે ? જે કંઈયે માથાબંધનથી તેઓ બંધાયા હતા, તેમાંથી મુક્ત થવાનો

કશે ઉપાય નજરે પડતો નહોતો. પરંતુ વળી વળી વિચાર આવ્યો કે “ધારો કે હું અમીરના સંશયનો ભોગ થઈ ફાંસીએ લટકું અગર કેદખાને પડું તો મારાં છોકરાંને કાણ ઉછેરશે? નાના પ્રકારની ચિંતાથી તેનું હૃદય અચાંત થઈ ગયું, પરંતુ પલાયન સિવાય બીજો કોઈપણ ઉપાય મળ્યો નહિ. તેઓ આસન તણ ઉભા થયા, અને રાજસભામાં પ્રવેશ ન કરતાં ઘર તરફ ચાલ્યા.

વડોદરા સ્ટેટ લાઇબ્રેરીમાં મળુર થયાં.

“સ્વ. ગ્રંથક સમારક ગ્રંથમાળા.”

૧૨૦૦ પાનાનાં દળદાર ત્રણ પુસ્તકો, સોનેરી ચાર નામવાળાનું લવાજમ રૂ. ૫-૪-૦ રાખવામાં આવ્યું છે. પ્રવેશક શીનો રૂ. ૧ પહેલે વર્ષે અગાઉથી લેવામાં આવે છે.

૧ રાજા રામકૃષ્ણ—અતિ ઉત્તમ સચિત્ર ઐતિહાસિક ધાર્મિક નવલકથા જેમાં નવાગ મીરજીરના સમયનો હૃદયભેદક ઇતિહાસ દોરેલો છે. જેની છટક કિં. રૂ. ૩૧.

૨ સિરાજદૌલા—જેમાં જગપ્રસિદ્ધ કાળી કાટડીના બનાવને કલ્પનામય ગણાવેલો છે તથા તે સમયના અંગ્રેજોની સ્વાર્થાધિતાનું ભયંકર ચિત્ર ખુલ્લું કરેલું છે. જેની છટક કિં. રૂ. ૩૧.

૩ હિન્દના હીરા—જેમાં મહાત્મા ગાંધીજી. દેશબંધુ દાસ, મૌલાના મહમદઅલી, હકીમ અબમલખાન, વાજિદઅલીખાન પત્ની • વગેરેનાં જીવનો રસમય જાપામાં આલેખવામાં આવ્યાં છે. જેની છટક કિં. ૧-૪-૦૦.

[ઉપલાં પુસ્તકોના બૂજ સેટ સિલિકમાં છે. સેટ ખૂટ્યા પછી દરેક પુસ્તક છટક કિંમતે મળશે.

પુસ્તક બહાર પડી ચૂક્યું છે. ખાડીયા દેસાઈની યોજા, અમદાવાદ

મકરણ ૧૪ મું

નિમકહલાલીતું ધનામ

—:૦:—

ગુલબેગમ માલિકની રાહ જોઈ જાળીઆમાં બેસી હતી. તેનાં હૃદયમાં નાના પ્રકારના વિચારોનું તોફાન મચ્યું હતું; તે વિચારતી હતી, “ મારા માલિક પર મહાન અપરાધ ઢોળી પાડવામાં આવ્યો છે, તેઓ મુક્ત થઈ ઘેર આવશે ? જે આવે તો શું કરશે ? ત્યાર બાદ આ દેશમાં રહેવું એ શું સાઈ છે ? અને જે શત્રુઓનું તરકટ સફળ નીવડે, તેમનાપરનો ગુનો સાબીત થાય, તેમને કેદખાનું મળે. તેઓ જિંદગીમાં કદી પણ મુક્ત ન થઈ શકે; તો પછી શો ઉપાય કરવો ? ” ગુલબેગમ બયથી કંપવા લાગી.

મીરમુન્સી કચારના બહાર ગયા હતા; ગુલબેગમ ઠાઠ પણ રીતે મન રિથર કરી શકી નહિ, છેવટે તેણે નકી કર્યું કે માને મળવા જવાને બહાને ધર છોડવું; પરંતુ ગૃહિણી સેલિમાની રજા સિવાય માને મળવા જવાય તેમ નહોતું. તેણે સેલિમાની રજા માગી; તેણે

કહ્યું, “ મારે મારી મા સાથે જરૂરી વાતચીત કરવી છે, તમારી રજા હોય તો હું તેની પાસે જઈ.”

સેલિમાએ કહ્યું, “ તેમ કેવી રીતે બની શકે? આગાસાહેબ ઘેર નથી; તેનો મત લીધા સિવાય હું તને ક્યાંએ જવા દઈ શકીશ નહિ. ત્યાં ન જતાં તારી માને અહીં બોલાવ તો સારું.”

ગુલબગમે કહ્યું, “ ના, તેની જરૂર નથી. તમે મને આટલું બધું આહો છો, અને મારા પર આટલો સાધારણ ઉપકાર કરવામાં પણ આનાકાની કરો છો! ખરેખરે, હું બહુજ અભાગશી છું, પૃથ્વી પર મારે મુખ બતાવવાનું સ્થાન નથી. જે મારી પાસે પૈસા હોત, તો બધું આપી આ ખામતમાં તમારી રજા મેળવત; પરંતુ હું ગરીબ છું. જે તમે મને જવા દેશો તો હું તમને એવી ચીજ ભેટ આપીશ, કે જે બજારમાં હજાર રૂપિયા આપતાં છતાં ન મળે. હું આગાસાહેબ માટે જે શાલ પર જરી કામ કરતી હતી, તે પૂરું થયું છે, આગા એ જાતની શાલ વાપરવા ઇચ્છતા નથી; તેઓનો શોખ જૂદોજ છે. મારી ઇચ્છા છે કે તમેજ એ શાલ વાપરો.”

ગુલબગમે પેટી ઉઘાડી શાલ બહાર કાઢી અને તે પહોળી કરી સેલિમાને બતાવી. શાલ જોઈ સેલિમાને બહુ લોભ થયો; તેણે કહ્યું, “ તું તારી માને મળવાનો આટલો બધો આગ્રહ બતાવે છે, તો પછી તને અકટાવવી એ યોગ્ય નથી; પરંતુ આગાસાહેબને જણાવ્યા વિના તને રજા આપું તો મારી કસૂર થાય.”

ગુલબગમે કહ્યું, “ ત્યારે તમે એ વિષે કહેજો; તમે કહેશો એટલે તે માની જશે. મને તો કંઈ પણ કહેતાં શરમ આવે છે.”

સેલિમાએ કહ્યું, “ વાર, હું કહીશ, પરંતુ તું જવાની છે ક્યારે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ અત્યારે તો વખત નથી, સંધ્યાકાળ પછી જઈશ. રાત્રે પાછી આવી શકીશ નહિ, મારે ઘણી વાતો કહેવાની છે; કાલ સવારમાં આવીશ. તમારો ‘બોકરા’ મને આપજો, નહિ તો બહાર જઈ શકશે નહિ. ”

બોકરા, એક જાતનું ઢાંકણ હતું; તેથી પગથી માથાં સુધીનું શરીર ઢાંકાય જતું, તે પહેરી અફગાન સ્ત્રીઓ ઘર બહાર નીકળે છે.

સેલિમા શાલ લઈ સંગૃહ્યિત પોતાનાં શયનગૃહમાં આવી; અને ગુલબેગમને એક નવીન ‘બોકરા,’ આણી આપ્યો, ત્યારબાદ ગુલબેગમે પોતાના માલિકનો એક જુનો પોશાક બહાર કાઢી પહેર્યો. પુરુષનો પહેરવેશ પોતાને કેવો લાગે છે, તે જોવા માટે આરસો લીધો. પોતાનો વેશ જોઈ તેને હસવું આવ્યું. તેણે તે પોશાકપર ‘બોકરા’ પહેર્યો. ત્યારબાદ પોતાના દાગીના વગેરે એક પોટલીમાં ખાંવી તે બોકરાની નીચે છાતી આગળનાં ખીસાંમાં રાખ્યા.

ગુલબેગમ આ રીતે તૈયાર થઈ મનનાં બોલી, “ આજ રાત્રેજ મારા માલિક સાથે મારે સ્વદેશ તરફ નાસવાનું છે. એકાદ બંદુક હોય તો સારું, તે માલિક બેશે. સ્વદેશમાં ગયા બાદ હું તેમને થોડા રોજ કોઈ અનુભવા સ્થળે છુપાવી રાખીશ. મારી મદદ વગર તે કદી પણ પોતાને સ્વદેશ જઈ શકશે નહિ. પરંતુ તે નાસવાની સંમતિ આપશે ? ગમે તેમ થાય, પણ તેને આજે તો નસાડવા જોઈએ. તેમની વિપત્તિ આંખમાં આંખમાં નાખી બતાવશે તોપણ તેમને તે રસ્તો નહિ સૂઝે ? હજી પણ તે આવ્યા નહિ ! શું કંઈ મુશ્કેલીમાં તો નહિ આવી પડ્યા હોય ? ”

થોડીવાર પછી ખારણાં પાસે પગરવ સંભળાયો; એ પરિચિત પગરવ સાંભળતાંજ ગુલબેગમ સમજી ગઈ કે માલિક ઘેર આવે છે. ગુલબેગમનાં હૃદયનો ભાર ઓછો થયો; પરંતુ વાત શી રીતે શરૂ કરવી, માલિક આગળ નાસવાની માગણી શી રીતે કરવી, તે બાબત તે કશું નહીં કરી શકી નહિ; ઉદ્દેગથી તેનું હૃદય વારંવાર ધ્રુવ-ક્રવા લાગ્યું.

મીરમુન્સીએ ઘરમાં આવી જોયું તો જણાયું કે ગુલબેગમ બોકરા પહેરી બેઠી છે. તેમણે નવાઈ પામી પૂછ્યું, “ ગુલબેગમ તું ‘ બોકરા ’ પહેરી કેમ બેઠી છે ? ક્યાંય જવાનું છે કે શું ? ”

ગુલબેગમ હલી થઈ બોલી, “ અગાસાહેબ, બાંદીની ગુસ્તાદી માફ કરો. આપ મારી સાથે છુપી રીતે આ શહેર છોડો; આપને સાથે લઈ જવા માટેજ મેં આ પોશાક પહેર્યો છે. આપ અહીં એક ક્ષણ પણ રહેતા નહિ; આપની ચારે તરફ શત્રુઓ છે, ડગલેડગલે આપ વિપત્તિમાં આવી પડશો ! અહીં રહેશો તો આપ બે ચાર દિવસમાં એટલી બધી મુશ્કેલીમાં આવી પડશો કે તેમાંથી કદી પણ છૂટી શકશો નહિ. મેં છુપી રીતે બધી તૈયારી કરી રાખી છે. મેં સેલિમા પાસે આજની રાતની રજા માગી છે; માને જોવા જવાની છું એવું બહાનું કાઢ્યું છે. મેં શો સંકલ્પ કર્યો છે, તે કહેવા જોડલો સમય નથી; પરંતુ આપ મારાપર વિશ્વાસ રાખો, મારાપર આધાર રાખો. સેલિમા આપની આજ્ઞા વગર મને રજા આપતી નથી; તે જો આપની પાસે રજા માગવા આવે, તો આપ કૃપા કરી તેમાં ડબ્બક કરતા નહિ, હું માફ જીવન બચાવવા માટે આ વિનંતિ કરતી નથી. પ્રભુ, આપનું રક્ષણ કરો, આપને આ વિપદ-સાગરમાંથી બચાવવા

એજ માઈ પ્રધાન કર્તવ્ય છે; અને તે માટેજ હું બાંદી છું છતાં આપની પાસે આવી પ્રાર્થના કરવાનું સાહસ કરું છું.” ગુલબેગમે બહાર કોઈનો પગરવ સાંભળ્યો, તે તરતજ તે ઓરડાની બહાર ચાલી ગઈ.

મીરમુન્સી કંઈપણ કહે તે પહેલાં સેલિમાએ તેની આગળ આવી કહ્યું, “ આગાસાહેબ, બાંદી ગુલબેગમે ધણા દિવસ થયાં તેની માને જોઈ નથી, તેથી તે બહુ ચિંતાતુર થઈ છે. આજ સંધ્યાકાળ વખતે તેણે પેતાની મા પાસે જવાની મારી પાસે રજા માગી છે; પરંતુ આપની રજા સિવાય હું તેને શી રીતે રજા આપી શકું ?—ગુલબેગમ બહુ સારી છોડી છે, તેનાપર હું બહુ વિશ્વાસ રાખું છું. એક રાત માટે તેને રજા આપવાથી આપણને કશી અગવડ પડશે નહિ; વળી ગુલબેગમ કોઈની પાસે આપણાં ઘરની વાત કહે તેવી નથી. ”

મીરમુન્સીએ શાંત દૃષ્ટિથી સેલિમાના મુખ સામું જોયું, ત્યાર પછી તે ધીમે ધીમે બોલ્યા, “ ગુલબેગમ પેતાની માને મળવા જાય, તે માટે તારી પાસે રજા કેમ માગે છે ? મને કહ્યું હોત તો ચાલત. હું શું દાસદાસીઓ તરફ કઠોર વર્તન ચલાવું છું કે મારી પાસે વાત કરતાં અચકાય છે ? ગુલબેગમને મારી પાસે મોકલ; તે તેની મા આગળ શામાટે જવા માગે છે, તે મારે જાણવું જોઈએ; જો અગત્યનું કામ હશે, તો જરૂર રજા મળશે ”

સેલિમા મનમાં બોલી, “ આજે આગાસાહેબનો મિળન ઠાક જણાય છે. આવાં મીઠાં વચનો તેમનાં મુખે હમેશાં સાંભળવામાં આવતાં નથી ! આજ સવારમાંજ તેમનો મિળન જલઃ થઈ ગયો હતો; મને લાગે છે કે આજે દરબારમાં અમીરસાહેબ પાસેથી તેમને કંઈ શિરપાવ મળ્યો હશે, તેથી આટલા બધા આનંદી જણાય છે ! વારૂ, આજે શું આપણે પણ ઇનામ નહિ મેળવીએ ? ”

સેલિમા ખારણામાં ઉભી ઉભી ગુલબેગમને બોલાવવા લાગી,
“ ગુલબેગમ, આગાસાહેબ તને બોલાવે છે. જલદી આવ.”

ગુલબેગમ મીરમુન્સી સમક્ષ હાજર થઈ. તેણે કહ્યું, “ ગુલ-
બેગમ, તું તો કદી બહાર જવા માગતી નહોતી, આજે એકાએક
તને બહાર જવાનું મન થાયું થયું ? તારી માને અહીં બોલાવીએ
તો નહિ ચાહે ? ”

ગુલબેગમ સેલિમા તરફ જોઈ બોલી, “ કેટલાક દિવસ થયાં
મારી માના સમાચાર નથી; કાલરાત્રે સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં મારી
માને સખત રોગ થયો હોય એવું જણાયું; તે માટે માફ મન બહુ
ઉદ્વેગમાં છે. ”

એ દરમિયાન સેલિમા ચાલી ગઈ. એટલે ગુલબેગમે ધામેથી
કહ્યું, આગાસાહેબ, આજે મેં માની પાસે જવાનું બહાનું કાઢી રજા
ન માગી હોત તો દાસદાસીઓના મનમાં શક પેદા થાતે; આજેરાત્રે
મને રજા મળી છે, એ સાંભળતાં કોઈને કશો શક રહેશે નહિ. તે
દરમિયાન હું આપની સાથે બહુ દૂર ચાલી જઈ શકીશ. મારી મદદ
વગર આપ કોઈપણ રીતે આ રાજ્ય છોડી શકશો નહિ; તેથી હું
આપની સાથે આવવા તૈયાર થઈ છું. આપ મારી વિનંતિ તરછોડશો
નહિ. હું આપને રસ્તા બતાવી લઈ જઈશ. રસ્તામાં કોઈપણ મને
ઠી ધારશે નહિ, મારો છુપો વેશ જૂઓ—“ એમ કહી ગુલબેગમે
‘ બોકરો ’ દૂર કરી પુરૂષનો છુપો પોશાક મીરમુન્સીને બતાવ્યો; ત્યાર
પછી તે આગળ બોલવા લાગી, “હું પહેલાં બહાર જઈશ, પરંતુ
મારી મા પાસે જઈશ નહિ; પહાડની બાજુએ જ્યાં બીખીતાહેબની
કબર છે, તે કબરસ્થાનમાં જઈ આપની રાહ જોઈશ. હું તે સ્થાન

બરાબર જોળખું છું. આપ ત્યાં મને ખાવી મળશે. આપ ઘોડાપર આવજો. એક નોકરને સાથે લેજો, તે પણ ઘોડાપર બેસી આવે એવો બંદોબસ્ત કરશો. આપ તે નોકરને બંને ઘોડા લઈ કબરસ્તાનથી થોડે દૂર રાહ જોવાનું કહેશો. કબરસ્તાનમાં નમાજ પૂરી કરી આપ તેની પાસે જઈ કહેશો કે ‘ કબરસ્તાનમાં ’ એક અમલદાર સાથે મેળાપ થયો છે, -તેની સાથે કોઈ જરૂરી સરકારી કામ માટે ફેટલાક ગાડિ આવેલ એક બીજા કબરસ્તાનમાં જવાનું છે; અમે ઘોડાપર જવાના છીએ. માટે તું કાબુલ જા. ’ ફક્ત એટલુંજ નહિ પણ એ નોકરને વધુમાં એ પણ જણાવશો કે ‘તું ઘેર જઈ ઘોડારમાંથી એક બીજો ઘોડો લઈ જોમ બને તેમ જલદે પાગમાન જજો.’ તેને કોઈપણ બહાને ત્યાંના સુબેદાર પાસે મોકલશો સુબેદારને શો સંદેશો કહેવો તે આપ નક્કી કરી લેશો. કોઈ પણ બહાને તેને ત્યાં મોકલવામાં આપને કશી અડચણ નડશે નહિ. તેને એકદમ પાગમાન મોકલવાનો હુકમ એ છે કે તે ત્યાંથી રાજધાનીમાં ન આવે, ત્યાંસુધી આપ કંઈ દિશામાં ગયા છો, તે કોઈ જાણી શકશે નહિ. આથી જ્યારે આપની જોગ થશે, ત્યારે આપણે ધણે દૂર નીકળી ગયાં હશું. હું આપના નોકરના ઘોડા પર અહીં આપને રસ્તો બતાવતી ચાલીશ. ઘોડેસ્વાર થયા પહેલાં હું ‘બોહરો’ ઉઘાડી કોઈ પહાડની ગુફામાં છુપાવી રાખીશ, તેથી કોઈ પણ માણસ મને સ્ત્રી ધારશે નહિ. આપ આપના નોકરને કહી રાખશો કે “ કાલે શુક્રવાર છે, નમાજનો દિવસ છે, હું કાલ આખો દિવસ આ સમાધિસ્થાનમાં રહી નમાજ પઢીશ, માટે તું સુબેદાર પાસેથી જે જવાબ લાવે તે મને અહીં પહોંચાડજો; ત્યાર પછી રાજધાનીમાં જજો.” કબરસ્તાનથી રાજધાની સાત આઠ ગાડિ દૂર

છે; માટે આપની ખોળ માટે માણસો નીકળે તે પહેલાં આપણે ધણે દૂર નીકળી જશું. આપણે જુદે રસ્તે હાજરાપ્રદેશના પહાડોનો રસ્તો લેશું. તે માર્ગે અફઘાન સીમાડ પર એક મુશ્કેલી છે; ત્યાં પ્રહરીઓ હોય, તો તે કદાચ આપણને અટકાવશે. પરંતુ તેની આખમાં ધૂળ નાખવાનું કામ આપને માટે મુશ્કેલ નથી. અમીર જો આપની ખોળ કરવા માટે ચારે તરફ સ્વારો દોડાવે, તોપણ તે વ્યવસ્થા આપણે નાસી છૂટીએ તે પછી દોઢ દિવસ પહેલાં થવાની નથી. વળી આવતી કાલે શુક્રવાર હોવાથી અમીર આપની બાળ નહિ લે; તે ધારશે કે આપ નમાજ પઢવા ગયા છો, ખીખી સાહેબનાં કબરસ્તાનમાં આપ નમાજ પઢવા જાઓ છો, તે બાબત અમીરસાહેબ જાણે છે. મારી યુક્તિ બરાબર છે કે નહિ, તે આપ તપાસી જુઓ.”

મીરમુન્સી એકાગ્રચિત્તે શુભમેગમની વાત સાંભળતા હતા; તેણે તેને બોલતાં અટકાવી નહોતી. તે બધી વાત સાંભળી એ હાજરા યુવતીની પ્રત્યુત્પન્ન મતિ અને પ્રભુભક્તિ જોઈ તે બહુજ આનંદ પામ્યા; તે મનમાં બોલ્યા, “ઓ દયાળુ ખુદા, તું ધન્ય છે ! હું નાસવા માટે બ્યાકૂળ થઈ રહ્યો છું, અહીંથી નારયા સિવાય મારો છૂટકો નથી; પરંતુ હું એકલો આ રાજ્ય છોડી શકું તેમ નથી. મને સાથે લઉં, કોનાપર વિશ્વાસ રાખું, તે નકી ન કરી શકવાથી હું બહુ મુંઝાતો હતો; પરંતુ તેં અમાઉથીજ મારો મદદગાર નકી કરી રાખ્યો છે ! આ વિપદસમુદ્રમાં આ યુવતીજ મારી જીવનનૌકાનો નાવિક છે, મને રસ્તો બતાવનાર છે ! હું જાણ્યો નથી કે તેનાપર વિશ્વાસ રાખવો યોગ્ય છે કે નહિ; પરંતુ તારા ઇસારાની હું ઉપેક્ષા કરીશ નહિ. તું પાંચળાને પર્વત જોળે;

ગાવે છે, આંધળો પણ તારી કૃપાથી દિવ્યદષ્ટિ મેળવે છે; તારી દયાની હદ નથી. ”

માલિકને મુંગા રહેલા જોઈ મુલબેગમ વ્યાકૂળચિત્તે પૂછવા લાગી, “આ બાદીને આપનો શો હુકમ છે ? હવે વખત નથી, આપણે બહુ દૂર જવાનું છે. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ સેલિમાને કહેજો કે મારી મા પાસે જવા માટે આજની રાત રજા મળી છે ” બહુ કાર્ય તારી ઇચ્છા મુજબ થશે. ”

મુલબેગમ આનંદથી ગદગદ સ્વરે બોલી, “ માલિક, આટલા દિવસે આ બાદીને તેની પ્રભુભક્તિનું ફળ મળ્યું, આપ થોડા પૈસા અને બંદુક સાથે રાખશો; રસ્તામાં હથિયારની જરૂર પડશે. આપ જલદી તૈયાર થાઓ. ”

મુલબેગમ મીરમુન્સીને ઓરડો છોડી ચાલી ગઈ. મીરમુન્સી બાળકોનાં ભવિષ્યની ચિંતાથી વ્યાકૂળ થયા, બંને હાથે મ્હોં ઢાંકી મુંગે મ્હોંએ રૂદન કરવા લાગ્યા; હાથ, તેની એ નિદાસરણ હૃદય-વેદાન કાઢતી પાસે પ્રકટ કરી શકાય તેમ નહોતું.

પ્રકરણ ૧૫ મું

ધર છોડ્યું

અફગાનિસ્તાનમાં ઝળઝળું વધુ વખત રહેતું નથી; સ્પર્શિત પછી થોડીવારમાં સંધ્યાકાળનો અંધકાર ગાઢ બની જાય છે. ત્યાં અંધારિ-આંની રાતો આપણા દેશની અમામની રાત કરતાં પણ વધુ અંધકાર મય હોય છે. એવી ધોર રાત્રે રસ્તાપર મુસાફરી કરવાનું કામ અતિ-શય કડાણુ છતાં અજવાળી રાત્રે અફગાનરાજ્યમાં મુસાફરી કરવામાં જરાપણ કષ્ટ પડતું નહિ. મીરમુન્સીએ જે રાત્રે ધર તજવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો, તે રાત અજવાળી હતી, પરંતુ ચાંદની બહુ સ્પષ્ટ નહોતી.

મીરમુન્સી સંધ્યાકાળ વખતે ઘોડાપર બેસી ચાલતા ચાલતા મધરાતને શુમારે અફગાનિસ્તાનની હદમાં આવેલ સમાધિક્ષેત્રમાં અવી પહોંચ્યા; સાથે એક ઘોડેસ્વાર હતો—ત્રાંચકો સમજી ગયા હશે કે એ નોકર છુપાવેશવાળી ગુલબેગમ હતી.

એ કબરરતાન કાબુલથી લગભગ પંદર ગાઉ દૂર પૂર્વમાં કુંગ-રાળ રજતા પાસે આવેલું હતું. તેની ચારે બાજુએ અસંખ્ય પર્વતો આકાશતરફ માથું ઉંચું કરી ધ્યાનમગ્ન થોગીની પેઠે પદ્માસન વાળી, રક્ષા હતા. ઝંખા અંદ્રના પ્રકાશમાં તે દૃશ્ય ચિત્રપટપર આંકેલા

ચિત્ર જેવું જણાતું હતું. એ પર્વતોની હાર અશ્વગાન રાજ્યની પૂર્વ સીમા હતી; ત્યારપછી હાજરાઓનાં રાજ્યની સીમા શરૂ થતી હતી. કબરસ્તાનથી થોડે દૂર રસ્તાને મધ્યસ્થળે એક ચોડી હતી; એક હવાલદાર એ ભયંકર રાતે પણ ચોડીનું રક્ષણ કરવા માટે હથિયાર-ખંધ થઈ ઉભો હતો !

નોકર સાથે મીરમુન્સી આગળ આવેલા જોઇ હવાલદારે ખંડુક ખાંધપર મૂકી તેની પાસે આવ્યો. મીરમુન્સી ઘોડાપરથી ઉતર્યા. હવાલદારે અંદ્રન પ્રકાશમાં મીરમુન્સીને ઓળખ્યા; તેણે તરતજ ખંડુક નમાવી કહ્યું, “ સલામ આલેકમ મીરમુન્સીસાહેબ ! આની રાતે આપ એકજ નોકર સાથે રાજધાનીથી આટલે દૂર શામાટે આવ્યા છો ?—રસ્તો ખડુ ખરાબ છે; અરે તરફ લૂટફાટની ખીક લાગે છે, અહીં હિંસક પશુઓનો પણ તોટો નથી. રાતને વખતે તંબુથી દૂર જવું હોય તો પાંચ જણા સિવાય એકત્રા જવાની અમને પણ હિંમત થતી નથી. આપના સાહસની તારિક્ કરવી જોઈએ ! ”

મીરમુન્સી રમાલથી મ્હોં લૂંટી ખોલ્યા, “ હવાલદાર તમે સાચું કહેો છો,—પરંતુ ચાલો પહેલાં તમારા તંબુમાં જઈએ; ટાઢથી હાથ પગ અકડાઈ મર્યા છે ! અહા—કેવી ભયંકર ટાઢ ! આગથી હાથ પગ ચોંટી જસા ગરમ થઈએ. ”

નોકર સાથે મીરમુન્સી હવાલદારના તંબુમાં ગયા. તંબુની અંદર એક કુંડમાં દેવતા સળગતો હતો, એક જાડું લાકડું દાપમને માટે સળગતું રાખવામાં આવતું હતું; મીરમુન્સી તેની પાસે બેસી તાપતાં તાપતાં છુપા વેશવાળી ગુણબેગમને કહેવા લાગ્યા, “ અરે પાકસા, તું અહીં બેસી તાપ, હાથ પગ ગરમ કરે નહિ તો ટાઢથી

ઠેરી જાહેશ ! ” ત્યારબાદ તેણે હવાલદાર તરફ જોઈ કહ્યું, “ જૂઓ હવાલદાર, મારો આ નોકર બહુજ વિશ્વાસુ અને આચારવહ છે; પરંતુ એ બિચારો મુગો છે, તેનાં મ્હોંએ કોઈપણ છૂપી વાત બહાર પડવાનો સંભવ નથી. વાચાળ નોકર સાથે રાખવાથી બહુ વેડવું પડે છે, તે બકબક કરીને માથું ખાઈ જાય છે ! આવડે સાથે રાખવાથી એ અમલદાર બોગવરી પડતી નથી, મુંગાના શત્રુ કોણ હોય ? કોઈપણ જાતની છુપી ચિઠ્ઠીઓ હું આની મારફતેજ મોકલું છું; છુપી રીતે બહાર જવું હોય, તોપણ એનેજ સાથે રાખું છું. ”

હવાલદારે ધીમેથી પૂછ્યું, “ શું એની જીભ કાપી નાખવામાં આવી છે ? ”

મીરમુન્સીએ કામળસુરે કહ્યું, “ ના, ના, હું એવો નિષ્કુર નથી; એ જન્મથીજ મુગો છે. એની ઉંમર આઠ વરસની હતી, ત્યારે મેં તેને ખરીદ્યા હતા; તે વખતે તે તદ્દન મધિડા જેવો હતો, મેં તેને બહુ કષ્ટ વેઠી માણસ બનાવ્યો છે. ચાકરને કૃણવવો એ સહેલું કામ નથી. ”

હવાલદારે કહ્યું, આ રીતે એક મુંગા નોકર સાથે આપ રાતને વખતે રાજધાનીથી આટલે બધે દૂર આવ્યા છો ! આપના જેવા ઉમરાવ માટે એ સાઈ નથી; આપનું જીવન કિંમતી છે. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ હવાલદાર, અહીં તમારી બૂલ થાય છે. તમે અમીરના અતિ વિશ્વાસુ અમલદાર છો, શુદ્ધિમાન અને સાવ-ચેત છો; અહીં તમે સંધ્યાકાળ પછી એકલા તંબુની બહાર નીકળી શકતા નથી, કારણકે અહીં તમને બીકલું ચોરખારણ મળી રહ્યું છે. ”

અમીર સાહેબે તમને વિશ્વાસુ જાણી તમારાપર આ ઘાટનાં રક્ષણનો ભાર મૂક્યો છે. મુસાફરો કંઈપણ મુશ્કેલી વગર આવજા કરે, લૂટારાઓ મુસાફરોને લૂટી ન લે અગર મારી ન નાખે તે માટેજ તમને અહીં રાખવામાં આવ્યા છે. લૂટારાઓ તમને ઝોળખે છે, તમને પોતાના શત્રુ માને છે; પરંતુ મને તેઓ શત્રુ માનતા નથી. મેં તેઓને કશું નુકસાન કર્યું નથી; ઉલટું તેઓ મુશ્કેલીમાં આવી પડે, તો તેનું દુઃખ ઓછું કરવાના મેં પ્રયત્નો કર્યા હશે. શાન્તિ એજ મારાં જીવનનું લક્ષ્ય છે. ખુદાની કૃપાથી અમીરસાહેબની પણ મારાપ્રત્યે નેકનજર છે; તેથી સદહદના અનેક લૂટારાઓ મારી મદદથી જીવતા પાછા ફરી શક્યા છે. તેઓ મને શા માટે નુકસાન કરે ! તેઓ મને શત્રુ-ધારતા નથી, પણ મિત્ર ધારે છે.

હવાલદારે માથું હલાવી દહું, “હજુર જે કહે છે, તે બધું ખરું છે; આ પ્રદેશમાં એવું કાંઈપણ માણસ નહિ હોય કે જે આપથી કંઈને કંઈ ઉપકાર પામ્યું નહિ હોય, આપ જો હીરાને મહોરોની થેલી લઈ આ પ્રદેશના રસ્તામાં મુસાફરી કરો, તોપણ આપ કસી મુશ્કેલીમાં ન આવી પડો, તે હું જાણું છું. પરંતુ આ પ્રદેશના લોકો સિનવારી છે; આપ જાણતા તો હશે કે આપણા દેશમાં એક કહેવત છે કે “વિંછીનો વિશ્વાસ કરજો, પણ સિનવારીનો કટીપણ વિશ્વાસ ન કરતા.” ખરેખર તેઓ બહુજ નિમકહરામ લોકો છે ! આપ ગમે ત્યાં જતા હો, પણ આજ આ તંબુ છોડશે નહિ; રાત અહીં ગાળી સવારમાં જવું હોય ત્યાં જજો. અહીં સૂતાં આપને ઉંઘ નહિ આવે, પણ તેનો કંઈ ઉપાય નથી. આપ કૃપા કરી મારું આતિથ્ય ગ્રહણ કરો; મારા ખાટલામાં સૂઈ રહો. હું આપના માટે ચા બનાવું છું. આટલી રાતે આપનાં ભોજનની બીજી વ્યવસ્થા તો કરી શકીશ નહિ, તોપણ

આપને છડાં, રોટલી અને દડાં આપી સપ્રીય; તે ખાઈ આપ કોઈ-
પણ રીતે ભૂખ મટાડશો. આ અતિ મંદુ સ્થાન છે, અહીં અમીર-
હમરાવને હાથક ખોરાક મળી શકતો નથી; કાચુતનું સુખ આ કુંમ-
રાળ પ્રદેશમાં મળે તેમ નથી.”

મીરમુન્સી હવાલદારની પરાણાગતથી અત્યંત ખુશી થઈ બોલ્યા,
“ભૂખ્યા મુસાફર માટે આ કરતાં વધુ ખોરાકની શી જરૂર છે? જીવન
ધારણ કરવા માટે વિલાસની જરૂર નથી. જીવન ધારણ કરવા માટે
જે જે સામગ્રી જોઈએ, તે તે સામગ્રી દયાળુ પ્રભુએ બધાને પૂરી
પાડી છે. ચોક્કસ પાણી, સ્વચ્છ વાયુ, અને સૂર્યનાં કિરણો કોઈને
ખરીદવાં પડતાં નથી, દયામયનાં રાજ્યમાં તેનો તોટો નથી. વિદેશીઓ
અફઘાનોની ધણી ભૂશે બતાવે છે, પણ પરાણાગત કરવામાં તેના
જેવી ખીજ કોઈ જાતિ હશે કે નહિ એ શક પડતી વાત છે. બધાની
શક્તિ બરાબર હોતી નથી; ભૂખ્યા અતિથિ આગળ ધનવાનનાં મિષ્ટ
બોજનો કરતાં ગરીબનાં લૂખાં અન્નની કિંમત ઓછી હોતી નથી.”

મીરમુન્સીની વાત સાંભળી હવાલદારે છાતીપર હાથ મૂકી માથું
નીચું કરી તેને અભિવાદન કર્યું, ઉંચી પહાડીવાળા અમલદારની આવી
સહાનુભૂતિ તેણે કદીપણ મેળવી નહોતી. પરંતુ તે જાણતો હતો કે
મીરમુન્સી જેવો સાચો માણસ અમીરના દરબારમાં બીજો કોઈ નથી,
આથી તે તેમની વાત સાંભળી નવાઈ પામ્યો નહિ, તેના તરફ અહા-
ભક્તિથી તેનું હૃદય પૂર્ણ થઈ ગયું. તુરંત હવાલદારની વાત તો દૂર
રહી, પણ અશ્વમંત્રિતાનનો કોઈપણ આભરદાર સરદાર પણ મીરમુ-
ન્સીના શિષ્ટાચારથી ગૌરવ ને ગર્વ અનુભવતો હતો.

હવાલદારે કહ્યું, “ આગાસાહેબ, આપ રાત્રે અહીં રહેશો ? હું આપને માટે બચસા કરી ? ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ ના હવાલદાર, હું અહીં વિશ્રાંતિ લઈ શકીશ નહિ; આ દુર્ગમ ડુંગરાળ પ્રદેશમાં તમે હમેશાં કર્તવ્ય બજાવો છો, તેથી એકાદ બે મીઠાં વચનોથી તમને ઉત્સાહ આપવા ખાતર મેં તમારી મુલાકાત લીધી છે. મારે બીજો સ્થળે કામ છે; હું થોડે દૂર આવેલ સમાધિક્ષેત્રમાં રાત રહીશ. તે સ્થાન અહીંથી કેટલું દૂર છે ? આ પ્રદેશના રસ્તાથી હું અજાણ્યો છું. અગાઉ હું આ રસ્તે વધુ વખત આવ્યો નથી. ”

હવાલદારે કહ્યું, “ સમાધિક્ષેત્ર અહીંથી બહુ દૂર નથી, ત્યાં પહોંચતાં ઘોઘાને એકાદ કલાક લાગશે. જો આપને અત્યારેજ ત્યાં જવું હોય, તો મારા એકાદ બે ચોકીદારોને સાથે લઈ જાઓ. રાત્રે તેઓ ત્યાં જ રહેશે, આપનું કામ પૂરું થયે આપની સાથે કાલે અહીં ખાજી ફરશે. આપ એકલા જતાં જો લૂટારાઓના પંજામાં સપડાશો, તો મારે સરકારને જવાબ આપવો પડશે. આપ આ રસ્તે ગયા છો, છતાં મેં આપની સાથે એક પણ ચોકીદાર મોકલ્યો નહિ, એ વાત સાંભળી અમીરસાહેબ મને મરદન મારશે. ”

મીરમુન્સીએ જોયું કે આ તો મોટી મુશ્કેલી હતી થઈ ! હવાલદારની માગણી ન સ્વીકારવી એ પણ ખોટું છે, અને જો તેની માગણી સ્વીકારી તોપણ ખોટું છે. પરંતુ એ નિરક્ષર અને સરલ પ્રકૃતિ લઠવેવાને વખાણદારા હેતરવાનું કામ તેના જેવા કૂટયુક્તિવાળા રાજનીતિજ્ઞને માટે કંઈ નહોતું. તેણે થોડીવાર યોચી કહ્યું, “ જુઓ હવાલદાર, તમને એક ક્ષુધી વાત કહું. મારા માલિક અગાઉ મારા

પર જોડો વિશ્વાસ રાખતા, તેવો વિશ્વાસ અત્યારે રાખતા નથી. તે મારા તરફ અસંતુષ્ટ છે, એમ કહેતો નથી; પરંતુ મારા શત્રુઓ પ્રબળ બની ગયા છે, તેઓ ડગલે ડગલે મને દુઃખી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.”

હવાલદારે નવાઈ પામી કહ્યું, “ અહુ તાણુખીની વાત ! આપ તો અમીરસાહેબનો જમણો હાથ છે; આપની સાથે વાતચીત કર્યા સિવાય તેઓ કશું કરતા નથી, તેઓ આપને પુત્ર કરતાં પણ વધુ આહે છે; હજુરના દરબારમાં આપના કરતાં યોગ્ય અમલદાર ખીજો કયો છે ? દુસ્મનો આપની વિરુદ્ધ અમીરસાહેબના કાન ભરે છે ! ખુદા, તારો આતે કેવો ન્યાય ? આ વાત પર કોઈ વિશ્વાસ પણ ન મૂકી શકે. પરંતુ આવી વાત મારે કાને આવી હતી ખરી, પણ મેં તો એ ખોટી માની હોવાની દીધી હતી. ત્યારે એ વાત ખોટી નથી, હજુર ? ”

મીરસુન્નીએ કહ્યું, “ પરંતુ હું તે માટે ગભરાતો નથી; અમીર સાહેબ મને સારીરીતે જાણે છે. તોપણ વાત એવી બની કે થોડા રોજ થયાં માઈ શરીર સારું નહોતું. હું રીતસર દરબારમાં જઈ શક્યો નહિ, એ તક સાધી મારા શત્રુઓએ અમીરસાહેબ આગળ મારા વિરુદ્ધ ઘણી વાતો કરી. એકને એક વાત વારંવાર સાંભળવાથી માણસનું મન ફરી જાય છે. મારા શત્રુઓએ પણ મારી વિરુદ્ધ એક બારે શરિયાત માંડી હતી, પરંતુ માઈ નિર્દોષપણું સંપૂર્ણ રીતે સાચીત થયું છે; તેથી મારા શત્રુઓ દયાઈ ગયા છે, ”

હવાલદારે માથું હલાવી કહ્યું, “ દયાઈ જવું જ પડે ! ખાવગની ડાળ સાથે જે શરીર ધસવા જાય, તેનું શરીર હોલાયા સિવાય રહે ! વાર, પણ એ ખનાવ સાથે આપનાં અહીં આવવાને શો સંબંધ છે.”

હવાલદાર મ્હોંએ તો આટલાંજ વચનો બોલ્યો, પરંતુ અકરમાત્ર તેને લાગ્યું કે “ મીરમુન્સી ખરી વાત છુપાવતા તો નથી ? અમીરની બીઠથી તે છુપીરીતે બીજા દેશમાં તો નહીં નાસી છૂટતા હોય ? જો તેમ હોય તો તેને છૂટા જવા દેવાથી મારો જીવ જશે. માસિક છ રૂપિયાના પગારની આકરી કરતાં શું છેવટે જન ગુમાવવો ? ” સંદેહથી તેની આંખો તીક્ષ્ણ બની ગઈ, તે બંદુક ખાંધ પર ચઢાવી ઉભો અને રૂંધાયેલા શ્વાસે મીરમુન્સીના ઉત્તરની રાહ જોવા લાગ્યો.

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ મારી વિશ્વ શરિયાદ મંડાઈ, તેથી મેં ખુદાની પ્રાર્થના કરી કહ્યું કે, “ હે ખુદા, તું જો મને નિરપરાધી તરીકે જાહેર કરીશ, જો હું આમાંથી મુક્ત થઈશ, તો આ રાજ્યની સીમાપર જે પીરની દરગાહ છે, ત્યાં એકસો જઈ એક રાત્ર નમાજ પઢીશ. “ તેથી અહીં હથિયાર વગર એકસો આવ્યો છું. દરગાહમાં મારે એકલા જવાનું ન હોય તો શું હું એકજ માણસ સાથે ત્યાં જવા નીકળું ખરે ? બીજું કંઈ નહિ પણ હથિયાર તો લાવુંજ ને ? પરંતુ ખુદાની પાસે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હોય, તે પાળવીજ જોઈએ; તે આ દુનિયાનો માલીક છે, એમ કરતાં જો વિપત્તિમાં પડવું પડે, તોપણ શું ? ”

હવાલદાર મીરમહમ્મદે અસ્પષ્ટ સ્વરે કહ્યું, “ અહા અકબર, તે બચાવવા ધારે તો બચાવી શકે છે, મારવા ધારે તો મારી શકે છે, પરંતુ મને ખાતરી છે કે આપના જેવા વિશ્વાસુ કાકતનું અનિષ્ઠ થવાનું નથી. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ અમીરસાહેબે કબૂલ કર્યું છે કે તેઓ

મારા શત્રુઓને ખરાબર શિક્ષા કરશે. તેણે મને ખાણું લેવાનું નિમં-
ત્રણ કર્યું હતું, પરંતુ હું તે નિમંત્રણ સાચરી શક્યો નથી. કાલ
શુક્રવાર છે, પીરના દરગાહમાં જઈ કાલેજ ત્યાં નમાજ પઢવાનું નક્કી
કર્યું હતું; તેથી આ ને કરને સાથે લઈ આજ રાત્રેજ બહાર નીકળ્યો
હું. કાલે દરબાર બંધ છે, કંઈપણ કામ નથી તેથીજ આવી
શક્યો છું.”

હવાલદારનો સંદેહ જતો રહ્યો. મીરમુન્સી કેવા ધર્મિષ્ઠ, વિશ્વા-
સુ ને નિષ્ઠાવાન મુસલમાન છે, તે કાબુલમાં કોઈથી અનુષ્ઠાનું નહોતું,
હવાલદાર પણ તે જાણતો હતો; આથી તેણે આ બધી વાતો
સાચી માની.

થોડીવારમાં ભોજન પૂર્ણ કરી મીરમુન્સીએ પોતાના નોકરને કહ્યું,
“ બચ્ચા, તું પણ થોડું ખાઈ લે. આપણે હવે પણ દૂર જવાનું
છે; કંઈ ખાઈશ નહિ તો પછી આગળ કેવી રીતે જવાશે ? કાલેજ
પાછું ત્યાંથી ફરી વળવું પડશે; તે પહેલાં વિશ્રાંતિ લેવાની નથી.

પરંતુ ત્યાંથી પાછા ફરી ક્યાં જવાનું છે, તે મીરમુન્સી જાણતા
નહોતા; જીવનમાં કદીપણ પાછું કાબુલ જોવાનું છે કે નહિ, તે વાત
મીરમુન્સી જાણતા નહોતા. તેઓ અફઘાનિસ્તાનની સરહદ પર આવ્યા
હતા, થોડા ગાઉ આગળ જતાંજ અફઘાન ચોકીદારોની દૃષ્ટિ સદાને
માટે ચૂકવવાના હતા, પરંતુ ત્યાર પછી ક્યાં જવાનું હતું ? કેટલા
દિવસે આ લક્ષ્યહીન લાંબો પંથ પૂર્ણ થવાનો હતો ? નાના પ્રાણી
ચિંતાથી તેનું હૃદય ઝેછળવા લાગ્યું. કાબુલનું સુંદર ઘર સાંભળ્યું,
છોકરાં સાંભળ્યાં, તેનું હૃદય ધ્રુવવા લાગ્યું; તેઓ પોતાને પૃથ્વીમાંના
બધા જીવો કરતાં વધુ હલભાગી જીવ તરીકે માનવા લાગ્યા. પરંતુ
ગુલબેગમ તેની મારફત હતાશ થઈ નહિ, તે દૂર આશાનું ઉજ્જવળ

કિરણુ બેતી હતી જે જન્મભૂમિની સ્મૃતિ આટલાં વર્ષો થયાં સૂતાં બેસતાં, ખાતાં પીતાં તેનાં હૃદયમંદિરમાં જળવાઇ રહી હતી, જે જન્મભૂમિમાં જવા માટે તેનું તૃપિત ચિત્ત રાત દહારો હાહાકાર કરતું હતું, તે દેશની ઉન્નત ગિરિશ્રેણી ચંદ્રના પ્રકાશમાં થોડે દૂરથી નજરે પડતી હતી ! તે વિચારતી હતી, ફક્ત આટલોજ રરતો, ગમે તે રીતે ઝોળાંગું એટલે બસ ! તેને ભૂખ નહોતી, તરસ નહોતી, આહારનિ-
દ્રાની વાત જ તે વિસરી ગઇ હતી.

મીરમુન્સીની વાત સાંભળી હવાલદારે તેની સાથે ચોડીદારો મો-
કલવાની વાત પડતી મૂકી. હિંદુ હોય કે મુસલમાન હોય, પણ જેનાં
હૃદયમાં બિંદુમાત્ર ધર્મભાવ હોય, તે કોઈનાં પણ ધાર્મિક કાર્યમાં
અડચણ નાખવાની ઇચ્છા કરતું નથી.

મધરાત વીસા બાદ મીરમુન્સી પુરૂષવેશધારી ગુલબેગમ સાથે
સરહદપરનાં કબરસ્તાનમાં પહોંચ્યાં; કબરસ્તાનની પાસેજ એક ફકીરનું
આસ્તાના હતું. ફકીર ઉંઘતો હતો.

મીરમુન્સીએ ઘોડાપરથી ઉતરી ગુલબેગમને કહ્યું, “ ગુલબેગમ,
હવે રાત થોડી રહી છે; બાકીની રાત અહીંજ ગાળીએ. સવારમાં
આપણે તારા સ્વદેશ તરફ જશું.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હવે અમીરસાહેબના ચોડીદારો આપની
પાછળ પડ્યા હશે, તોપણ કશો બચ નથી; ગમે તેટલા આવે, તોપણ
તેઓ મારા સ્વદેશમાં આપને ખોળી શકશે નહિ. આપને જે રરતો
લઇ જવાની ધું, તે માર્ગ હાજરાઓ સિવાય ખીજી કોઇ બાજીતું
નથી. પેલો મારા સ્વદેશનો પહાડ છે; એ પહાડમાં જે ગુફાઓ છે,
જે દુર્ગમ માર્ગો છે, તે અત્યારમુઘી અફગાનોના સ્પર્શથી કલંકિત
બચ્ચ નથી. અફગાનો ટોળાંબંધ થઈ ત્યાં જવાનું સાહસ કરી શકશે

નહિ. હવે થોડા ગાઉ જતાંજ આપણો બચ જશે. મળરકાંમાંજ આપણે આગળ ચાલવાનું છે; સવારપડે તે પહેલાં અફગાન હદ ઓળંગવાનું જરૂર છે. અહીં વિશ્રાંતિ ન લઇએ તો સાઈ હરું; પરંતુ બંને થોડા થાકી ગયા છે, તેઓને થોડો વિસામો આપવો જોઈએ. હવાલદારે થોડાને ખૂબ ખવરાવ્યું છે, એટલે તે બાબતની તો ચિંતા નથી.”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ તેઓને ખુશી કરી બક્ષીસ આપી દેને ?

શુલબેગમે કહ્યું, “ આગાસાહેબ, આપે મને જે પૈસા સોંપ્યા છે, તે બધા મેં ખરચી નાખ્યા નથી. થોડાના ખોરાકના પૈસા આપ્યા છે, તેથી વધુ રશું આપ્યું નથી; તેઓને બક્ષીસ આપવાથી તેઓને દયા સંદેહ પડત. આપણે કયા ઉદ્દેશથી આ બાબતે આવ્યા છીએ, તે ઉદ્દેશ જો તેઓના જાણવામાં આવત, તો તેઓ આપણને જરૂર બદીવાન બનાવત. હવાલદાર આપની સાથે ગમે તેટલી સખ્યતા રાખતો હોત, પરંતુ આપણે નાસેકુ છીએ, એવો તેને શક પડ્યો હોત તો તે કદીપણ આપણને જવા દેત નહિ. વાઈ, એ બલાતો ટળી.”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ તેં બહુજ બુદ્ધિ વાપરી છે, પરંતુ આપણી વિપદ ટળી છે, એમ શાપરથી જાણ્યું ? આપણે હજી તો બહુ દૂર જવાનું છે.”

ફકીરના આસ્તાનમાં પ્રવેશ કરી મીરમુન્સીએ તેની ઝુંપડી પાસે ઉભા રહી કહ્યું, “ ફકીર સાહેબ, આજની રાત બે અતિથિને રહેવાની જગા આપશો ? ”

ફકીરસાહેબ ઉંઘતા હતા. ધણા ઘાંટા પાડ્યા બાદ તેઓએ આરણું ઉઘાડ્યું. તે બીજી લઈ બંને અતિથિઓ સામે આવી ઉભા. ફકીર મીરમુન્સીને ઓળખતો હતો; તેને જોઈ નવાઈ પામી બોલ્યો, “ આ શું ! મીરમુન્સી સાહેબ અલારે અહીં ? આપ એકજ નોકર સાથે અહીં આવ્યા છો ! ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ દીનતા એજ ધર્મ—કર્મનું પ્રધાન અંગ છે. સંસારી લોકોને લેભાવવા ખાતર બપકાની જરૂર છે, પરંતુ ખુદાતાજાની પ્રસન્નતા મેળવવા જે તૈયાર થાય છે, તેને આડંબરની શી જરૂર છે અથવા લાવલસ્કર સાથે રાખવાથી શું ફાયદો છે ? હું ખુદાની ભક્તિ કરવા અહીં આવ્યો છું, પરંતુ રસ્તાના થાકથી બહુજ હચરાન થયો છું; થોડો વખત વિશ્રાંતિ લઈ રાત પૂરી થતાં નમાજ પઢોશ. સવાર પહેલાંજ મારે પાછું કરવાનું છે કાશુલથી ધણે દૂર નીકળી પડ્યો છું; વાર લાગશે તો નકી કરેલા સમયે દરબારમાં હાજર થઈ શકાશે નહિ.

વૃદ્ધ શકીર પોતાની છાતી સુધી પ્રસરેલી ધોળી દાઢીપર હાથ ફેરવી બેઠ્યો, “ સાચી વાત છે; પરંતુ માઈ શરીર માઈ નથી, રાત પૂરી થાય ત્યારે નમાજને વખતે આપને જગાડીશ શકીશ કે નહિ તે કહી શકતો નથી. આપના ચાપર પર એ જવાબદારી નાખો તો આપને અગવડ થાય તેમ છે ? ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ જરા પણ નહિ, મારો નોકરજ મને જગાડશે, તે માટે આપને તરફી લેવાની જરૂર નથી; કેવળ આજ અમને સુવાની જગા બતાવી દેશે અને આ એ લોકોને ક્યાં પ્રાંધવા તે કહેશે એટલે બસ થશે. આપને બીજું કશું કરવાનું નથી. આપને ઠીક નથી; આઠલી રાત્રે આપની નિશ્રાંતિનો ધક્કો પહોંચાડ્યો, તે ખાતર મારી આપશો ”

એક નાની ઝુંપડીમાં એક કામગી પાથરી મીરમુન્સી મુઠ ગયા, તે એટલા બધા થાકી ગયા હતા કે સુતાવેત તેમને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ. ઊંઘી જવાથી કદાચ મોઢું થઈ જાય, એ ભયથી ગુલબેગમ સૂઈ ગઈ નહિ; ઝુંપડીનાં દ્વાર પર બેસી તે પહેરો બરવા

લાગી. ગુલબેગમ પણ બહુન થાકી ગઈ હતી; પરંતુ ઉત્સાહે તેને ઉઠવા દીધી નહિ.—ત્રેમ મૃત્યુનો પણ જય કરે છે, તો પછી નિદ્રા તો તુચ્છ ચીજ છે.

થોડીવાર બાદ ગુલબેગમ મીરમુન્સીની નમાજની તૈયારી કરી બે ઘોડાની ચાકરી કરવા લાગી. રાત પૂરી થવા આવી એટલે તેણે મીરમુન્સીને જગાડયા. તેણે ઉઠી નમાજ કરી. ત્યાર પછી નમાજ પૂરી થઈ રહ્યા બાદ ગુલબેગમે કહ્યું, “ખાવાનું તૈયાર છે આગા સાહેબ !” એ દરમિયાન ગુલબેગમે ખાણાંની તૈયારી કરી રાખી હતી; હવાલદારે જે રોટલી ઇંડા વગેરે આપ્યું હતું, તેમાંના કુટલોક ભાગ તેણે પોતાના માલિક માટે સાથે રાખ્યો હતો.

ઉપાસના કરી રહ્યાબાદ મીરમુન્સીએ પૂછ્યું, “ગુલબેગમ, તું ઉઠી નથી ?”

ગુલબેગમે નીચું મ્હોં કરી કહ્યું, “ના પ્રભુ, થોડો વખત વિ-શ્રાંતિ લીધી છે; મારે માટે એજ પુનતું છે. ઉઠી હોત તો બધું કામ વણસત. આપ જમી લો, આપણે લાંબો રસ્તો કાપવાનો છે, રસ્તામાં ખાવાનું મળશે કે નહિ તે શક પડતું છે.”

મીરમુન્સી સંતુષ્ટ થઈ બોલ્યા, “ગુલબેગમ, જો તું પુરુષ હોત, તો આ પ્રમાણે મારી સેવા કરત કે નહિ તે સંદેહ છે. ખુદાની ખાસ કૃપાવના તારા જેવો અનુચર મળી શકે નહિ.”

ગુલબેગમ શરમાઈ જઈ બોલી, “પ્રભુ, આપની સેવા સિ-વાય બીજી મારી ઇચ્છા નથી. રાત્રિ પૂરી થવા આવી છે, ઘોડા પર ચઢો.”

બંને ઘોડા દાખડાવડે સાંકડા પથરમય રસ્તા પર પડધા પાડી દુતવેગે હાજરામહેશ તરફ દોડ્યા.

પ્રકરણ ૧૬ મું

મુક્તિ

થોડીવાર પછી ઉપાના આલોકથી ચારે દિશા પ્રકાશિત થઇ રહી. ગુણભેગમ આગળ, ને તેની પાછળ મીરમુન્સીનો ઘોડો ચાલતો હતો. ગુણભેગમ ચાલતાં ચાલતાં હાથ લાંબો કરી મોલી, “આમ-સાહેબ, સામેનો આ પર્વત હાજરારાજ્યની હદમાં આવેલો છે; તે અમારો સ્વદેશ છે. આપણે અફઘાનસીમા ઓળંગી મયાં છીએ, હવે આપણને કશી બીક નથી !

મીરમુન્સી હંડો વિચાર કરતા કરતા જતા હતા, તેના વિચારોનો છોડો આવતો જ નહોતો. નાનાં છોકરાંઓનું રૂદન અહીં પણ તેના કાનમાં ગાજતું હતું; તેણે ધાર્યું કે મારાં નાનાં બચ્ચાં અત્યારે ઉઠ્યાં હશે, મને ન જોતાં જ તેઓએ રૂદન શરૂ કર્યું હશે, હાલ ! અનાથ બાળકોને એ વિદેશમાં કોણ આશ્રય આપશે ? તેને કોણ છાનાં રાખશે ? તેઓની મહિન કાન્તિ, ઓશિયાળું મ્હોં મીરમુન્સીનાં હૃદય પર આલેખાવા લાગ્યું; તેની આંખમાં આંસુ ઉભરાયાં, કંઈમાં કુએ જાઓ, આંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં.

સુલભેગમનાં વચનોથી તેમનો વિચાર-સ્રોત થંભ્યો. તેણે કહ્યું, “આપણે અફઘાન સરહદ ઓળંગી છે? સુલભેગમ, તું જુલ્હી જાય છે કે હાજરારાજ્ય હવે સ્વાધીન નથી, આ બધું અત્યારે અફઘાન રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયું છે; અમીરસાહેબ અત્યારે આ દેસના માલિક છે. હાજરા અફઘાનિસ્તાનના તાબામાં છે.”

સુલભેગમ માલિકની વાત સાંભળી લાંબો નિસાસો નાખી બોલી. “પ્રભુ, આપની વાત ખરી છે; પરંતુ આ પ્રદેશમાં આવ્યા બાદ મારા મનને લાગે છે કે આ પ્રદેશ અફઘાનોનો નથી; એમ શામાટે થતું હશે તે સમજાતું નથી. અહીંઆના વાયુપ્રવાહમાં કોઈ એક જાતની માદકતા, મધુરતા વહી જાય છે! અહીંનું આકાશ બહુ નીલરંગી છે, આ આકાશ અફઘાનિસ્તાનના આકાશ જેવું રાખેડી રંગનું નથી. જૂઓ તો ખરા, રસ્તાની બંને બાજુએ પર્વતોમાં ઉગેલા વેલા, વૃક્ષો વગેરેમાં કેટલાં બધાં ફુલો ખિલી રહ્યાં છે; એ બધાં ફુલોની મંધ કેવી મિષ્ટ છે! અફઘાનિસ્તાનનાં ફુલોમાં શું આટલી બધી સુમધી છે? જૂઓ તો ખરા, પૂર્વ દિશામાં સૂર્ય ઉગે છે, —બાળસૂર્યનાં કિરણો જાણે આનંદનાં મોજાં ફેલાવતાં નહોય, એ આનંદથી પૃથ્વીની સર્વ ઓળેને હસાવતાં નહોય એમ જણાય છે. આ મારો સ્વદેશ છે, આ મારી માતૃભૂમિ છે; આવો દેશ પૃથ્વીપર ખીજે ક્યાં છે પ્રભુ? આપણી પાછળ બંધન છે, સામે સુકિત છે; પાછળ મૃત્યુ છે, સામે નવજીવન છે. ખુદાએ આટલે દિવસે આપણા તરફ કૃપા કરી છે.”

મીરમુન્સી દીલગીર થઈ બોલ્યા, “લાંબા વખતબાદ સ્વદેશ આવેલી હોવાથી તને આનંદ થાય છે, એ સ્વાભાવિક છે. હવે તું મારી બાંદી નથી, અત્યારથી તું સ્વતંત્ર છે; તને આનંદ આવે એ

સ્વાભાવિક છે. પરંતુ મારો સ્વદેશ બહુ દૂર છે ! પ્રભુ જાણે, ત્યાં કોઈપણ દિવસ પહોંચી શકીશ કે નહિ તે; હું હવે કદીપણ સુખી થઈશ કે નહિ તે પણ ખુદાને માલુમ ! મને તો લાગે છે કે જીવનનાં બધાં સુખો હું કાળજીમાં ચૂકતો આવ્યો છું. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ પ્રભુ, મારો આનંદ જોઈ મને અકૃતજ્ઞ ન ધારતા. સ્વદેશમાં આવી હું ખુશી થઈ છું એ ખરું, પરંતુ આ આનંદ મારા પોતાના માટે નથી. આપ વિપત્તિમાંથી મુક્ત થયા છો, તેથીજ મને આટલો બધો આનંદ થાય છે. હું આપની દાસી છું, ગમે ત્યાં જાઉં પણ આપની આજ્ઞાંધીન બાંદી માત્ર છું; આપને તો હું સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છતી નથી. આપ અહીં સ્વતંત્ર છો, કારણકે હવેથી આપ અમીરસાહેબના નોકર નથી. હું આપની બાંદી છું ખરી, પરંતુ અદ્વિગાનપતિના ગુલામનાં જીવન કરતાં આપનું જીવન શું અધિક શ્લાઘાનો વિષય નથી ? માલિકને સંતોષવામાટે ક્યા ગુલામને આપના કરતાં વધુ મહેનત કરવી પડી છે ? માલિકનું ગાન જાગવવા માટે બીજા કોણે આ પ્રમાણે દેહપાત કર્યો છે ? એ માલિક સાથે હવે આપને કશો સંબંધ રહ્યો નથી. આપની બેડીઓ અદ્વિગાન સીમાપર તૂટી પડી છે, દાસ-ત્વની બેડીઓથી હવે આપ બંધાયલા નથી, આપ સ્વતંત્ર છો. આપને આનંદ પામવાનું કારણ નથી, આગા ? ”

મીરમુન્સી અન્ય મનસ્ક બાવે બોલ્યા, “ હા, હું સ્વાધીન છું; પરંતુ સ્વાધીન મેળવવાથી હું સુખી થયો છું, તે તું કેવી રીતે ધારે છે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હું મારાં મન વડે જાણું છું. વનનું પંખી

પિંજર સુકત થતાં તેને ફેટલો આનંદ થાય છે; અને આપ સ્વતંત્રતા મેળવ્યા છતાં સુખી ન થાઓ ? હું કળુલ કંઈ છું કે આપની બેડીઓ સોનાની હતી, પરંતુ તે બેડીઓ તો ખરીબ. સોનાનું પાંજરું શું પાંજરું ન કહેવાય ? હું આપની બાંદી છું, પરંતુ મારા જેવી ભાગ્યવતી બાંદી પૃથ્વી પર કેટલીક છે ? બાજી કામ બાંદી પોતાના માલિકનો આટલો બધો વિશ્વાસ, આટલો બધો સ્નેહ પ્રાપ્ત કરી શકે ? ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ હું તારા પર સ્નેહ રાખું છું, વિશ્વાસ રાખું છું, તે તને કેવી રીતે બાળ્યું ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ તે પણ શું કહેવું પડશે ? એ શું છુપાવાય તેવું હતું ? આપે ઘણી વખત મારો તિરસ્કાર કર્યો છે, ઘણી વખત મારા તરફ ક્રોધરતા બતાવી છે; પરંતુ મારા સિવાય બીજાં કોઈને આપે વિપત્તિનો મિત્ર ધારેલ નથી. હું ન હોત તો આપ આજે અહીં આવી શકત ? પરંતુ આપ સ્વતંત્ર થયા છતાં મને તજી શકશો નહિ. હું આપની છાયા છું; શરીર ધારણ કરી છાયાને કાઢી તજી શકતું નથી. ” પ્રાતઃકાળના સૂર્યનાં મધુર ફિરજોથી, સવારના વાયુની શીતળ લહરિઓથી, પ્રમાત કુસુમની સુકોમળ સુગંધીથી ગુલબેગમે નવજીવન મેળવ્યું હતું; તેથી જ વાત અત્યાર સુધી તેનાં હૃદયમાં છુપાઈ રહી હતી, તે આજ છુપી રહી શકી નહિ. વાયળ બાલિકાની માફક તેણે પોતાનાં હૃદય કપાટ ખુલ્લાં કરી નાખ્યાં.

મીરમુન્સીએ પૂછ્યું, “ તું શું એમ ધારે છે કે અમીરસાહેબ મારી યોગ્યતા સમજી શકતા નહિ ? ”

ગુલમેગમ વ્યગ્રભાવે બોલી, “ ના, આગાસાહેબ, હું તેમ ધારતી નથી. તે આપના ગુણ સમજતા હતા; આપ ચાલ્યા આવ્યા છે, હવે તે આપના વિના વધુ સારી રીતે સમજી શકશે. પરંતુ તે આપ પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી શકતા કે નહિ એ શક પડતી વાત છે. જેના માટે જીવ આપવા તૈયાર થઇએ, તે આપણા પર વિશ્વાસ ન રાખે એ મોટાં દુઃખની વાત છે. અમીર પોતાના સ્વદેશવાસીનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ મેળવી શક્યા નથી; તો પછી બીજા પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ કેવી રીતે રાખી શકે ? તેમાં પણ આપ વિદેશી, જુદા રાજની પ્રજા છો. આપના શત્રુઓ શિઆળ ને કુતરાંની માફક હંમેશાં આપને ડાખવાની યેછા કરતા હતા; તેઓજ અમીરની પ્રજા હતી, અમીરને છોકરાં જેટલી પ્રિય હતા ! આવી સ્થિતિમાં ત્યાં આપની સુખ-શાંતિ હંમેશને માટે બેરીથી બંધાયેલી રહેતી. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ ગુલમેગમ, અમીરસાહેબ પોતાની બી કે પુત્રો પર પણ વિશ્વાસ રાખતા નથી, તો પછી હું તો વિદેશી અમલદાર માત્ર હતો. તે માટે તેને દોષ આપી શકાય નહિ, અફઘાન રાજ્યનાં સિંહાસનની છાયાતળે હંમેશાં કેટલાં છૂપાં તરકટો થાય છે, તેની ગણતરી કોઇથી થાય તેમ નથી. સિંહાસનના લોભથી પુત્ર પિતા વિરુદ્ધ અસ્ત્ર ધારણ કરે છે, રાજ્યમાં વજન પાડવા માટે બી પોતાના સ્વામીની છાતીમાં છુરી બોકવા તૈયાર થાય છે ! અમીર જેના પર વિશ્વાસ રાખે, તેજ તેનું નખખોદ વાળવા તૈયાર થાય છે; માટે તે કોના પર વિશ્વાસ રાખે, તું મારી આગળ અમીર સાહેબની નિંદા કરતી નહિ, મેં તેમનું નિમક ખાધું છે. તે કેવાં અશાન્તિમય રાજ્ય પર રાજ્ય ચલાવે છે, તે તું જાણતી નથી;

પરંતુ હું જાણું છું. હજારો અડચણો છતાં તેઓ જે યોગ્યતા સાથે રાજ્ય ચલાવે છે, પ્રજાપાલન કરે છે, તે પ્રશંસાની વાત છે. તેઓ દુઃખેળ સ્વભાવના રાજા હોત તો અફઘાનિસ્તાનનાં ભાગ્યમાં શું બનત તે કહેવું કઠણ છે. ”

ગુણબોગમે કહ્યું, “ આગાસાહેબ, એ વાતની ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી, ભૂતકાળની સ્મૃતિ ભૂતકાળના મર્મમાં છુપાઇ જાઓ, આપ એ બધી વાત ભુલી જાઓ; અફઘાનિસ્તાનની વાત અત્યારે મને દુઃખદાયક સ્વપ્ન જેવી લાગે છે. આપણે જે દિવસો કાચુલમાં ગુજાર્યા તે સુખી દિવસો નહોતા. તે ભૂતી જવામાંજ માલ છે, તેથી જ આપણને શાંતિ વળવાની છે. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું. “ તે કાચુલમાં દરરોજ દુઃખ જ ભોગવ્યું છે ? કેમકે પચ દિવસ એક ક્ષણપર્યંત પણ સુખ ભોગવ્યું નથી ? બરિબ્યમાં સ્મરણ રાખવા યોગ્ય ત્યાં કશું નહોતું ? તું આ ચાર વરસની બધી સ્મૃતિ તારા મનમાંથી લૂકવા માગે છે ? તે આટલા દિવસ જે રીતે મારી સેવા બળવી છે, તેવી સેવા મહમ્મદખાનની પણ બળત ? ”

ગુણબોગમે કહ્યું, “ આગાસાહેબ, આપ મને એવી અપ્રીતિકર વાત કેમ પૂરો છો ? આપની આગળ એવા પ્રશ્નની મેં આશા રાખી નથી. હું આપની બાંદી હતી, મેં તનતોડ પ્રયત્ને આપની સેવા બળવી છે; શ્રા માટે તે તો અક્ષાંજ જાણે છે. તોપણ આપનાં કાર્યમાં મેં જિંદગી અર્પણ ન કરી હોત, તો તેમ પણ કરી શકત; આપની બાંદી આપની સેવા કરવાને બંધાયેલી છે; પરંતુ મેં જે રીતે આપની સેવા બળવી છે, તે રીતે કેમકે પચ બાંદી વર્તી શકે ? ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ પરંતુ માલિક બાંદીની સાથે જોવો વ્યવહાર કરે, મેં તારી સાથે એવો વ્યવહાર કર્યો છે ? મારાં છોકરાં શું તને બાંદીની માફક જોતાં હતાં ? બીજી કોઇ બાંદી તારા જેટલાં વખાણુ મેળવી શકી છે ? તારી બહેન શેરિન પણ મારી બાંદી હતી; તે કદી કોઇ પણ કામ કરતી નહિ, છતાં મેં તેનો કોઇપણ દ્વિસ તિરસ્કાર કર્યો છે ? એવી ઉપેક્ષાને તું હીક માને છે ? ”

ગુલબેગમ નીચી નજર કરી ઉશ્કેરાયલા સ્વરે બોલી, “ ના, આગાસાહેબ, હું તે હીક માનતી નથી; એ નીરવ ઉપેક્ષા મારાથી કદી સહન ન થાય. ખરેખર આપનાં ઘરમાં હું બહુ સુખી હતી. મને કોઇપણ જાતનું દુઃખ નહોતું; દેવળ આપનો દિલગીર ચહેરો, થાકી ગયેલું શરીર, આપની ચિંતા, ઉદ્વેગ-એ બધું જોઇ મને બહુજ દિલગીરી થતી. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ માંડે દુઃખ જોઇનેજ તું દિલગીર થતી, તાર્ પોતાનું કશું દુઃખ નહોતું ! મહમ્મદજને નહોતું કહ્યું કે ‘ તું મારા હાથમાં આવે તો તારાં ગોસ્તના ટુકડે ટુકડા કરી કુતરાંને ખવરાવું. ’ આ વચનો સાંભળ્યા છતાં તને તારી જાત માટે કશી ચિંતા નહોતી ! તું આટલા ઘોડા સમયમાં એ વાત ભૂતી ગઈ છે ? ”

ગુલબેગમની આંખોમાંથી અમ્મિ ઝરવા લાગ્યો; તે બોલી, “ મહમ્મદજન ! હા, તેનું નામ સાંભળતાંજ માંડે કાળજી દરડે છે; આ દુનિયા પર મને તેનો જેટલો ભય લાગે છે, તેટલો શયતાનનો પણ નથી લાગતો. આગાસાહેબ, આપ ભવિષ્ય જોવરાવવામાં વિશ્વાસ રાખો છો ! મનુષ્યની ભવિષ્યવાણી કદી પણ સફળ થઇ હોય, એવું ગાપે સાંભળ્યું છે ? હું એ બધાં પર વિશ્વાસ રાખું છું, મને ખાત્રી

છે કે મહમ્મદજનને હાથેજ માફ મરણ થવાનું છે. એ વિધાસ હું કોઈ પણ રીતે દૂર કરી શકતી નથી. મને લાગે છે કે વેર વાળવા માટેજ મહમ્મદજન છાયાની માફ મારી પાછળ પાછળ ફરે છે ! આટલે બધે દૂર સ્વદેશમાં આવ્યા છતાં હું નિર્મય થઈ શકી નથી. ભવિષ્યવાદિની ભૂટ્ટી મિરિયમે હાથ જોઈ કહ્યું છે કે મહમ્મદજનજ મારો કાળ છે. એક દિવસ મેં અતિ બયાનક સ્વપ્ન જોયું છે ! સ્વપ્નમાં જોયું હતું કે હું એક વિશાળ પર્વતની ઓથમાં ફરું છું. ધ્રુમસગી બહુ દૂર જોઈ શકાતું નથી ! મેં લાંબી નજરે આગુત્રાગુ જોયું, દૂર એકાદ છાયા જણાઈ, છાયા ધીમે ધીમે શરીર ધારણ કરી મારી આગળ આવવા લાગી; તેની આંખોમાં વેરની આમ બળતી હતી, તેના હાથમાં તીક્ષ્ણ ધારવાળી વાંકી છરી હતી ! તેણે એક ક્ષણમાં એ છરી મારી છાતીમાં ભોંકી; તે સાથે મહમ્મદજન હા હા કરી હસવા લાગ્યો. અહા, કેવું બચંકર શયતાની હાસ્ય ! હું બરાડા પાડી જમી ઉડી; માફ આપું શરીર પરસેવાથી રેતરેત થઈ ગયું હતું.—આ સ્વપ્નની વાત હું એક ક્ષણ પણ ભૂલી શકતી નથી. એ સ્વપ્ન અમૂલ્ય નથી, એ ભવિષ્યમાં બનવાની ઘટનાનું ઝાંખું ચિત્ર છે. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ એ સ્વપ્ન ખોટું છે એવાં અપ્રીતિકર સ્વપ્નને હૃદયમાં સ્થાન આપ નહિ; આપણે જાગૃતાવસ્થામાં જે જે વિચારો કરીએ છીએ, તેજ અસંબદ્ધ ભાવે સ્વપ્નાવસ્થામાં આપણા મનમાં આવે છે. આપણે કાલુજ છોડી ધણે દૂર આવી પહોંચ્યાં છીએ, આપણે કિસ્મતનો હાથ તરછોડ્યો છે. ખરેખર અત્યારે આપણે સ્વતંત્ર છીએ; ભુતકાળની વાતની ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી, ભવિષ્યની નાતોજ અત્યારે વિચારવાની છે, ”

ગુલબેગમે હાથ લાંબો કરી કહ્યું, “ આગસાહેબ, પેશો પર્વત દેખાય છે, તેની પાસેથી આપના સ્વદેશનો રસ્તો ચાલ્યો જાય છે. એ પર્વતની તળેટીમાં જ્યાં પહોંચીએ તો પેશાવરની હદમાં પેસવાનું સરળ થઈ પડશે. હું આપને ત્યાં લઈ જઈશ; પરંતુ તે પહેલાં આપને એકાદ બે દિવસ વિશ્રાંતિ લેવી પડશે. આ મારી માતૃભૂમિ છે, અહીં આપ મુશ્કેલીમાં આવી પડવાના નથી. ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ વિશ્રાંતિની શી જરૂર છે ? હું એટલો બધો થાકી ગયો નથી; કાલ રાત્રે સારી ઉંઘ આવી હતી, તેં ખાવાનું પણ સરસ બનાવ્યું હતું. વળી ઘોડા પર લાંબી મુસાફરી કરવાની મને રૂવ છે. હું આ રીતે જીન હરકતે અફગાન-સીમા ઓળંગી શકીશ, એવી મને આશા નહોતી. ગુલબેગમ, તું રસ્તો બતાવનારી ન થઈ હોત, તો હું કદીપણ છટી શકત નહિ; તારું ઝગલું હું કદીપણ અદા કરી શકવાનો નથી. તારાં સાહસ પર આધાર રાખીને જ આવું દુષ્કર કર્મ કરવાનું મેં માથે લીધું હતું. હું અકૃતગ્ય નથી, જ્યાં સુધી જીવીશ, ત્યાંસુધી તારો ઉપકાર યાદ રાખીશ. હું સ્વદેશ જાઉં, ત્યારે તું શું કરશે, ગુલબેગમ ? ”

ગુલબેગમે અસ્પષ્ટ સ્વરે કહ્યું, “ હું શું કરવાની છું ? ખુદા જાણે. હું તો એટલું જ જાણું છું કે હું નિશ્ચિંતચિત્તે મહમ્મદજનને હાથે જીવન વિસર્જન કરી શકીશ. એ વાત કેમ પૂછો છો ? હવે શું આપને ખાંદીની જરૂર નથી ? ”

મીરમુન્સીએ કહ્યું, “ તને મારી સાથે આવવાની ઇચ્છા છે ? પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં ખાંદી રાખવાનો ઉપાય નથી; તે અંગ્રેજોનો મુલક

છે, ત્યાં ગુલામખીરી પ્રચલિત નથી. હિંદુસ્તાનમાં પણ મુક્તાંજ મારી તારા પર કરી અધિકાર રહેશે નહિ. ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હું તો અહીં પણ સ્વતંત્ર છું, આપે પણ હમણાંજ મારી સ્વતંત્રતાનો સ્વીકાર કર્યો છે. ”

ખીરમુન્સીએ કહ્યું. “ હા, ખરી વાત છે; પરંતુ તને સાથે લઇ જઇ શકીશ કે નહિ તે કહી શકતો નથી. તું સુંદર યુવતી છે, તને ખાંદી તરીકે સાથે લઇ જઈ તો સમાજમાં મારી હાંસી થાય; તું મારી ખાંદી છે, એ વાત કોઇ સ્વીકારે પણ નહિ.

ગુલબેગમે કહ્યું, “ લોકની મસ્કરીની બીકથી તમે મને તજ દેશો ? દેશમાં આપની મા તો છે ને, હું તેની પાસે રહીશ. અને જો આપને અડચણ ન હોય તો આપની સેવા કરીશ. ખાંદી એટલી કૃપા મેળવે એટલે ધણું છે. ”

ખીરમુન્સીએ કહ્યું, “ દેશમાં તારા પિતા છે, તે ધરડા થયા છે. તેના પ્રત્યે તારે કર્તવ્ય બજાવવાનું છે, તે તું વિસરી ગઇ છે ? ”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ ના આગાસાહેબ, તે વિસરી ગઇ નથી. હું શું તેમને તે બૂલી શકું ? પરંતુ તેઓ જીવતા છે કે નહિ, તે કોણી કહી શકે છે ? જીવતા હોય તોપણ આ જીવનમાં તેઓની મુલાકાત થશે કે નહિ એ નહીં નથી. જો તેઓની મુલાકાત થશે, તો તેમની પાસેજ રહીશ. ”

ખીરમુન્સી ક્ષોભ પામી બોલ્યા, “ ગુલબેગમ, તું જતી રહે તો મને બહુ દુઃખ લાગશે. તું મારી પાસે નહિ રહે તો મને બહુ

અગવડ નડશે, એ સમજું છું; પરંતુ શી ઉપાય ? તને સાથે લઈ દેશમાં જવાની મારી ઇચ્છા છે, પરંતુ મારી મા તારા પર સંદેહ રાખશે. તેથી મેં ધાર્યું છે કે દેશમાં એકલાજ જવું; માને તારા સંબંધમાં બધી વાત કહી જો તેને રાજી કરી શકીશ, તો પછી તને દેશમાં લઈ જવાની વ્યવસ્થા કરીશ.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ કેવી રીતે વ્યવસ્થા કરશો ? આપની જન્મ-ભૂમિ પેશાવરથી હાજારો રાજ્ય બહુ દૂર છે; વચમાં ઘણા પર્વતો, ઘણી નદીઓ આવે છે. ક્ષુદ્ર બાંદીને માટે આપ અહીં આવશો ? તે શું સંભવિત છે ? અને સંભવિત હોય તો પણ આપ મને ક્યાં મળશો ? મારે ધર નથી, આશ્રય નથી. મારા પિતાની મુલાકાત થાય તેવો સંભવ નથી, ભવિષ્યમાં ક્યાં રહેવું તે નકી નથી. આપની જે ઇચ્છા હોય તેમ કરશો, હું તો સાધારણ બાંદી છું—” ગુલબેગમ આ જખતે ઝડવા લાગી. આટલા દિવસે સ્વતંત્રતા મેળવ્યા છતાં એ સ્વતંત્રતા તેને તદ્દન અર્થ વગરની જણવા લાગી.

મીરમુન્સી તેની વેદનાનું કારણ સમજી વ્યથિત થયા; તેને આશ્વાસન આપી રનેહપૂર્વક કહ્યું, “ ગુલબેગમ, તું મારાપર વિશ્વાસ રાખ. ખરેખર હું તને મારા દેશમાં લઈ જઈશ; તોપણ થોડા દિવસ તારે સજુરી પકડવી પડશે.”

પર્વતનો સુશીતળ પવન સુસવાટા કરતો ગુલબેગમના કાનમાં કહેવા લાગ્યો—“ આ છેલ્લી વિદાય છેલ્લી, છેલ્લી, છેલ્લી ! ” તે નિશ્વાસ મૂકી મીરમુન્સી સાથે જોવા લાગી; પરંતુ કશું બોલી નહિ. ભવિષ્ય તેની આગળ અંધકારમય હતું, એ અંધકારમાં મહામહાજનના તીક્ષ્ણ દ્ષ્ટિરે સિવાય બીજું કંઈ તેનાં કલ્પનારૂપી નેત્રના જોવામાં આવ્યું

નહિ ! શુભ તૃપાર-વિમંડિત બિરિ-શિખર માલાપર સૂર્ય કિરણો પ્રતિ-
ફલિત થઇ ક્ષણે ક્ષણે વર્ણ વૈચિત્ર્યની સૃષ્ટિ કરતાં હતાં. શિખરોપર
શિખરો વિરાજતાં હતાં; પર્વતોની તળેટીમાં લીલાં વૃક્ષો, બહુ દૂરથી દૂરનાં
આકાશમાં લટકતાં વાદળાંની માફક રાખોડી રંગનાં જણાતાં હતાં.
સાંકડો રસ્તો તદ્દન નિર્જન હતો, કોઇ પણ દિશામાં શબ્દ પણ સંભ-
ળાતો નહોતો; વાયુના સુસવાટા, અને અને ઘોડાઓના દામદાના
અવાજ એ પર્વતોની એકાંત તળેટીની નિસ્તબ્ધતાનો ભંગ કરતા હતા.
મીરમુન્સી અને ગુલબેગમ પોતપોતાની ચિંતામાં ડુબી ગયાં હતાં; ઘણી-
વાર સુધી કોઇનાં મુખમાંથી એક શબ્દ પણ બહાર નીકળ્યો નહિ.

ગુલબેગમ વિચારવા લાગી, “ દાખુલ કેમ તબ્યું ? ત્યાં રહી
હોત તો મારા માલિકથી છૂટી થાત નહિ; સાંજરે પણ તેમને જોઇ
તો શકત, તેની સેવા કરી શકત. હવે કેની સેવા કરું ? હું તેનાથી
છૂટી પડીશ એટલે તેઓ શું એકલા રસ્તો શોધી સ્વદેશ જઇ શકશે ? ”

મીરમુન્સી વિચારતા હતા, “ શામાટે ધરાદાપૂર્વક આ મુશ્કેલી
વહોરી લીધી ? ક્યાં જઈ છું ! સ્વદેશમાં મને રથાન મળશે ? આ
જીવનમાં હું કદી પણ મારા છોકરાંનું મોં જોઇ શકીશ ? પ્રાણના
બચથી હું તેમને પરદેશમાં છોડી જઈ છું ! આમળ પાછળનો વિચાર
ન કરતાં આ મેં શું કર્યું ? હજી પણ જે પાછા ફરવાનું સંભવિત
હોત તો પાછો ફરત. ”

ધામે ધામે સૂર્યનો તાપ સખત થવા લાગ્યો, અપોરનાં સૂર્યકિ-
રણોથી જમીન તપી ગઇ; પરસેવાથી બનેલાં શરીર પલગી ગયાં. થા-
કેલા ઘોડાઓનાં મુખમાંથી ફીણ નીકળવા લાગ્યાં; ઘોડાની ગતિ ધીમી
પડી ગઇ. ગુલબેગમ તરસથી અકળાઇ ગઇ. ઘણો વખત ગયો, ગુલ-

બેગમે કહ્યું, “ આગાસાહેબ, હવેથી આગળ જવાતું નથી; તાપથી માઈ માયું ચડ્યું છે, તરસથી છાતી ફાટી જાય છે, હવે તો બ્યાં ઝરણુ આવે ત્યાં થોડો વખત આરામ લઈએ તો ઠીક. ગામ હજુ પથ બે ગાઉ દૂર છે; પરંતુ એ બે ગાઉ વીચ ગાઉ જેટલા જણાય છે ! થોડો વખત આરામ લીધાથી હું જરા શાંત થઈશ. મારો સ્વદેશ આવી ગયો છે, અહીં વિસામો ક્ષેત્રમાં શો વાંધો છે ? ”

મીર મુન્સીએ કહ્યું, “ એટલીવારમાં તું થાકી ગઈ ? આપણે બહુ રસ્તો કાપ્યો નથી; મને તો ભૂખ કે તરસ કશું જણાતું નથી.”

ગુલબેગમે કહ્યું, “ હું સ્ત્રી છું, આપની સાથે મારો મુકાબલો થઈ શકે ? આટલો બધો લાંબો રસ્તો ઘોડાપર બેસી મેં કદી કાપ્યો નથી. ઉત્સાહને લીધે મેં આટલો રસ્તો તો કાપ્યો, હવે મુસ્કેલી વગરનાં સ્થાને આખ્યાં છીએ તેથી મારો ઉત્સાહ જતો રહ્યો છે, તેથી મને થાક ચડ્યો છે. પગરખાંમાં કંપ પડ્યા છે, આવાં પગરખાં મેં કદી વાપર્યાં નહોતાં. ઘોડાપરથી ઉતરી થોડું પાણી પીઉં, હાથ પગ ધોઉં, થોડો વિસામો લઉં, એટલે થાક ઉતરી જશે; ત્યારપછી ધીરે ધીરે ચાલ્યાં જઈશું.”

મીરમુન્સીએ ગુલબેગમનાં થાકથી કિંવદ્ધ થઈ ગયેલાં મુખ સામું બેઠું. તેણે કહ્યું, “ વાહ, તેમ કરીએ; જેતો ખરી, આટલામાં કોઈ ઝરણું છે ? ”

થોડે દૂર એક ચોકખાં પાણીવાળા નિર્ઝરિણી ચાલી જતી હતી, તે જોઈ ગુલબેગમ ઘોડાપરથી ઉતરી. તે ઝરણ પાસે પડેલી શિલાપર બેસી હાથ પગ ધોવા લાગી. મીરમુન્સી ઘોડાપરથી ઉતરી ચાર તરફ જોવા લાગ્યા.

થોડે દૂર એક વિશાળ મેદાન હતું; એ મેદાન તરફ નજર નાખતાં મીરમુન્સી વ્યગ્રભાવે બોલી ઉઠ્યા, “ ગુલબેગમ, સામે જો, કેટલાક થોડેસ્વારો જણાય છે કે નહિ ? ”

ગુલબેગમ ઝરાને કિનારે ઉભી થઈ તે તરફ જોવા લાગી; તે બ્યાકૂળ થઈ બોલી, “ આગા સાહેબ, આતો સ્વાર જણાય છે ! નહીં અફગાન સ્વાર છે, તેઓએ આપણો પીછો પકડ્યો લાગે છે, છૂપે રસ્તે આવી તેમણે આપણો રસ્તો રૂંધ્યો લાગે છે ! હવે અહીં એક ક્ષણ પછી થોભીશું તો આપણે બંદી થઈશું; આલો, જંગલમાં જઈ કોઈ ગુફામાં આશ્રય લઈએ. જલદી ચાલો !

મીરમુન્સીએ એક પલકમાં થોડાપર અહીં પાસે આવેલા પર્વતનાં જંગલતરફ થોડો દોડાવ્યો, ગુલબેગમ તેની પાછળ ચાલી.

થોડે દૂર ગયા બાદ ગુલબેગમે કહ્યું, “ તેઓએ આપણને જોયાં છે કે નહિ તે શક પડતી વાત છે; જો આપણે પેલાં જંગલમાં જઈ શકીએ તો નહીં કોઈ પણ ગુફામાં છુપાઈ શકીશું. ત્યાં હજારો અફગાન સ્વારો આવે તોપણ આપણો પતો લાગશે નહિ. પહાડી હા. જરાસિવાય કોઈપણ ત્યાં આવવાનું સાહસ કરશે નહિ. એ જંગલમાં એક ગામકું છે, -એ ગામડાંના લોકો પર્વતોની ગુફાઓમાં જ રહે છે. અફગાન સ્વારોએ ગામડાનો પતો મેળવી શકવાના નથી. તેઓ ધારશે કે આપણે હિંદુસ્તાનને રસ્તે પડ્યાં છીએ.”

મીરમુન્સી એક વાંક વળ્યા, પેલા સ્વારો હવે તેના જોવામાં આવ્યા નહિ. ગુલબેગમ મીરમુન્સીને રસ્તો બતાવતી આગળ આગળ જવા લાગી. દુર્ભેદ અરણ્યમાં સાંકડો રસ્તો બહુજ દુર્ગમ હતો. ગુલબેગમ થોડે દૂર ગઈ, મીરમુન્સી તેને જોઈ શક્યા નહિ; પરંતુ

એ ત્રણ મિનિટ બાદ બંદુકના ભયંકર અવાજથી તેઓ ચમક્યા, તે સાથેજ સ્ત્રીના કંઈનો આત્મનાદ સંભળાયો. મીરમુન્સીએ ઝડપથી ઘોડો ચલાવ્યો, આગળ જતાંજ જણાયું કે એક ઘોડેસ્વાર રસ્તો રોકી ઉભો છે; તેના હાથમાં પિસ્તોલ છે ! મીરમુન્સી એક ક્ષણમાં એ ઘોડેસ્વારને ઝાળખી ગયા, તે મહમ્મદજન હતો !—અમીરનો ગુપ્તચર અને ગુલબેગમનો શત્રુ મહમ્મદજન હતો !

મહમ્મદજનની ગોળીયા ધવાધ ગુલબેગમ ઘોડાપરથી જમીન પર પડી હતી; પરંતુ તેના તરફ નજર કરવા જેટલો સમય નહોતો. તેણે મહમ્મદજનને જેતાંજ પિસ્તોલ ઉપાડી, મહમ્મદજન પણ તૈયાર હતો; બરાબર એકજ સમયે એક બીજાને લક્ષી બંનેની ગોળીઓ છૂટી.

મહમ્મદજનની ગોળી મીરમુન્સીના કાન પાસેથી ચાલી ગઈ. મીરમુન્સીની ગોળી મહમ્મદજનની છાતીમાં વાગી; તે બંને હાથ ઉંચા કરી “અલ્લા !” કહેતો ઘોડાપરથી જમીનપર પડ્યો. એક ક્ષણમાં આ બનાવ બન્યો. મહમ્મદજન એક ઝાડની છાયા નીચે પડી લોહીથી તરબોળ થવા લાગ્યો; તેની આંખો મીથાઇ ગઈ હતી, તેનો અંતિમકાળ નજીક હતો.

મીરમુન્સી સમજ્યા કે મહમ્મદજનને યોગ્ય શાળ મળ્યું છે, એક ક્ષણમાં તેનો જીવ ચાલ્યો જશે. તેણે તેના તરફ જોયું નહિ, ઘોડા પરથી ઉતરી ધવાયલી ગુલબેગમ પાસે આવી ઉભા.

ગુલબેગમના ખભા પરથી લોહીની ધાર વહેતી હતી, તેનું માથું ફરતું હતું, આંખે અંધારા આવતાં હતાં; તે ધીરેધીરે માથું ઉંચું કરી અરપટ્ટ સ્વરે મુન્સીને કહેવા લાગી, “આગાસાહેબ, આપ

મને અહીંજ છોડી ચાલ્યા જાઓ; હું ઘોડાપર ચઢી શકું તેટલી શક્તિ નથી, શરીર થાકી ગયું છે, મેં આપને જે રસ્તો બતાવ્યો છે, તે રસ્તે આપ સ્વદેશ જાઓ, એજ પેશાવર જવાનો રસ્તો છે. હું જરા જરા શાંત થઇશ, એટલે મારી નાનીને ઘેર જઇશ; તે સ્થાન અહીંથી બહુ દૂર નથી. મહમમદજનને હવે ઉઠવું નહિ પડે, તે અહીં મરણ પામશે. તેની સાથે જે અફઘાનસ્વારો આપની પાછળ પડ્યા છે, તેઓ અહીં આવી શકવાના નથી; માટે હવે મને કશી મુશ્કેલી પડવાની નથી. આપ ઘોડો ઝડપથી દોડાવજો, તેઓ આપની પાછળ ન પડે તેની સંભાળ રાખજો. આપનો ઘોડો વેગવાન છે, તે આપને ખીનહરકતે પેશાવર લઇ જશે. હું પણ કંઈ હરકત વગર મારી નાનીને ઘેર જઇ શકીશ. હું આટલામાં ક્યાંય પુરુષનો પોશાક ઉતારી નાખીશ; માટે જો હું દેવયાગે અફઘાનસ્વારોના પંજામાં સપડાઉં તોપણ મને કશો વાંધો નહિ આવે હુંજ આપનો અનુચર છું, એ શ્વંકા તેઓને નહિ આવે. તેઓ મને ગામડામાં વસતી હાજરા સુવતી માનશે. જો તેઓ મને આપની વાત પૂછશે, તો હું કહીશ કે મેં તમને ગામમાં જતા જોયા છે. તેઓ આપની ખોળ કરવા ગામમાં જશે; એ દરમિયાન આપ બહુ દૂર નીકળી જશો. ”

મીરમુન્સી વિચાર કરવા લાગ્યા, ધવાયેલી સોબતણને આવી સ્થિતિમાં મૂકી જવું એ તેને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. તેઓનો આ વિચાર ગુણબેગમ સમજી ગાઝ, તે વ્યાજ થઇ બોલી, ” અફઘાન સ્વારો આ રસ્તે આવી શકત નહિ. મહમમદજન આ દેશનો છે, તે આ રસ્તો જાણતો હતો, તે માટે તે તેઓને આ રસ્તે લાવી શક્યો છે; પરંતુ હવે અફઘાનો આ રસ્તો શોધી શકશે નહિ. આપ

મારા માટે ચિંતા કરતા નહિ, મારી જિંદગી કરતાં આપની જિંદગી લાભોગણી મૂક્યવાન છે, આપ જલદી નાસો, જરા પણ વિચાર ન કરો. વિલંબ કરવાથી આપ વિપત્તિમાં આવી પડશો; ત્યારે તમે મારો કરો ઉપકાર કરી શકશો નહિ, ઉલટા આપને ખંડી થવું પડશે. મને બહુ વાગ્યું નથી. હું બીકથી અધમુઠ બની ગઇ હતી; હું ચાલતી ચાલતી અનાયાસે મારી નાનીને ઘેર જઇ શકીશ. આપ જલદી ઘોડા પર ચઢો; મારા કરતાં આપને વધુ મુશ્કેલી છે. ”

મીરમુન્સી ગુલબેગમનાં શીકાં મ્હોં તરફ નજર કરી પદ્યરની માફક ઉભા રહ્યા.

ગુલબેગમ તેના પગમાં માથું નાખી ગભરાયેલા સ્વરે બોલી, “ મારા કસમ, આગાસાહેબ, હવે વાર ન લગાડો; કરાદાપૂર્વક વિપત્તિમાં ન પડો, ”

મીરમુન્સી વ્યાકૂળ દૃષ્ટિથી ગુલબેગમનાં મુખ તરફ જોઇ રહ્યા; અશ્રુપ્રવાહથી તેના બંને ગાલ પલળી ગયા હતા. પોતે કેવું રત્ન આ જગલમાં મૂકી જાય છે, તે વિચારતાં તે કોઇ પણ રીતે આંસુ ખાળી શક્યા નહિ. બીજી તરફ તેની નજર નહોતી; તે મહમ્મદજનનું અસ્તિત્વ જ ભૂલી ગયા હતા.

ગુલબેગમ બંને હાથે તેના પગો પકડી વ્યગ્રભાવે તે પર ઝુંબન કરી બોલી, “ પ્રભુ, સ્વામી, અભાગણીનું સર્વસ્વ, તમે મોટા કે હું ? મારા માટે આપ શા માટે આવી રીતે જીવન વેડી નાખો છો ?-તમે જલદી—

ગુલબેગમના શબ્દો મ્હોંમાં જ રહ્યા, મહમ્મદજનન ગેળાના મારથી બેભાન બની મર્યો હતો, તે બાવન આવડાં જાતી ધસડો

પડતો ગુપ્તગુપ્તજી ગુલબેગમ પાસે આવતો હતો, -તે ગુલબેગમ કે રમુન્સીમાંનાં કાષ્ટજી જોયું નહિ, જાણ્યું નહિ. મહમ્મદજીને ગુલબેગમ સે આવી તેનાં ગળાં પર એક તીક્ષ્ણ ધારવાળી છૂરી જોરથી ફેંકી. જરાનું લક્ષ્ય અવ્યર્થ હોય છે; જો છુરીના આઘાતથી ગુલબેગમનું જીવનગમ કપાઈ ગયું ! કપાયેલાં ગળાંમાંથી લોહીનો પ્રવાહ ખબળ કરતો વહેવા લાગ્યો.

મીરમુન્સીએ નવાઈ પામી મહમ્મદજીને સાચું જોયું, થોડી ક્ષતિએ કિંકર્તવ્ય મૂઠ બની ગયા, છેવટે તેણે પિસ્તોલ ઉપાડી; રાખર તેજ સમયે એક ઝાટની આડઅર્થમાંથી ગોળી આરી, મહમ્મદજીને કપાળ વિધાઈ ગયું. -મહમ્મદજી તરતજ મરણ પામ્યો.

ગુલબેગમના પિતા ગુલામહુસેને દોડતાં આવી દીકરીને જોળા લીધી. તેનાં આંસુઓ ગુલબેગમનાં લોહીથી મળી ગયાં. તે રડતો તો બોલ્યો, “મા તારી આ દશા જોવા માટે જ શું હું છુપી રીતે આંસુરણ કરતો હતો ? હાય, હાય, એક ક્ષણ પહેલાં હું કેમ પડી શક્યો નહિ ? આગાસાહેબ, મારી જનની જન્મભૂમિને શત્રુના થમાં સોંપી હું બિખારી બની ગયો હતો; પરંતુ મારા સંસારમાં એક બંધન હતું, મારી માને માટે મેં જીવન રાખ્યું હતું. અને આ અભાગીઆ પાસે જીવન અને મરણ બંને સમાન છે; મારી બંધી આશા આજે હડી ગઈ ! મા, મા, જો જ્ઞેન, તારા અધમ પાત્રને હવે શાનો ટેકો રહ્યો ? ”

પરંતુ ગુલબેગમનું પ્રાણરૂપી પંખેડે તેનાં શરીરરૂપી પિંજર છ ક્યારનું શાંતિધામમાં પહોંચી ગયું હતું. તે જાણી પણ શકી કે મારા પિતાએ આટલે દિવસે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી છે, તાનું વેર વાળ્યું છે,

મીરમુન્સી ગુલબેગમનાં શયને વળગી બાળકની માફક રડવા લાગ્યા. તે શોકથી ફાટી જતા સ્વરે બોલ્યા, “ગુલબેગમ, હુંજ તારાં મરણતું દારણ છું ! હું શત્રુને પૂરેપૂરો માર્મા સિવાય કેમ નિશ્ચિંત થયો ? ગુલબેગમ, તું શત્રુના પંજમાંથી મને બચાવી છેવટે આ રીતે મરણ પામી ? હું તને બચાવી શક્યો નહિ ! જ્યાં સુધી જીવું ત્યાં સુધી મને પશ્ચાત્તાપના અગ્નિમાં બાળવા માટેજ તું મને અહીં મૂકી બેઠસ્તમાં ચાલી ગઈ ? તું જીવતી હતી, ત્યાંમુધી મેં તને એક દિવસ પણ માન આપ્યું નથી, તું કેવું રત્ન છે, તે હું જોળી શક્યો નહિ; અનાયાસે મેં તને મેળવી હતી, આજે તને અનાયાસે ગુમાવી ! બાંદી તરીકે તું મારી પાસે આવી હતી, બાંદી તરીકે તેં જીવ ગુમાવ્યો ! હાય, કેવું દુઃખ ! ”

એકાએક દૂર ઘોડાઓના દાખડાઓનો અવાજ સંભળાયો. ગુલામહુસેને કહ્યું, “આગાસાહેબ, અફઘાન સ્વારો આપની શોધ માટે આ તરફ આવે છે, આપ નકામો ફાળ ન ગાળો; જલદી સ્વદેશ સિધાવો. આ રસ્તે ઘોડો ચલાવો.”

મીરમુન્સી આદરમાન સાથે ગુલબેગમને ચુંબન કરી ઘોડેસ્વાર થયા; ઘોડો વેગથી પર્વતના રસ્તાને પ્રતિધ્વનિત કરી પેશાવર તરફ દોડ્યો. ગુલામહુસેન પોતાની વહાલી પુત્રીના શયને બાંધ પર ડિપાડી દુર્ગમ અરણ્યમાં છુપાઈ ગયો.

હાજરાનો ગૌરવ-રવિ હંમેશને માટે આથમી ગયો.

સૂચના.

ખાસ વાંચવાલાયક અપરુડેટ નવલકથાઓ સારાં અને સસ્તા
ભાવે વાંચવી હોય તો લખો નીચેના સરનામે.

વેર વસુલ બા. ૧ થી ૪	કિંમત. રૂ. ૧૨—૦—૦
વિચિત્ર જગત બા. ૧-૨	„ રૂ. ૬—૦—૦
ચમત્કારી શુદ્ધ બા. ૧-૨	„ રૂ. ૫—૮—૦
સુવર્ણ પ્રતીમા	„ રૂ. ૨-૧૨-૦
નખરાખાજ નશીળ પારસી	„ રૂ. ૪—૦—૦
શુલીસ્તાનનું શુલ.	„ રૂ. ૫—૦—૦
માઠી ચવિત્રી સચિત્ર	„ રૂ. ૪—૦—૦
આગ્રાનો ખજાનો	„ રૂ. ૨—૦—૦
સૈનીકની હુંદરી	„ રૂ. ૪—૦—૦
શુલ અદન	„ રૂ. ૩—૦—૦
ચમત્કારીક ખુન	„ રૂ. ૨—૮—૦
શ્રીમતિ વિગ્યા	„ રૂ. ૨—૦—૦
અંસરી ખાલા	„ રૂ. ૩—૦—૦
શેરલાક હોમ્સના સાકસકર્મો	„ રૂ. ૨—૮—૦
ડૉ. કુન્ન સાહેબ. ભાગ ૧ થી ૫	„ રૂ. ૩-૧૨-૦
વિશ્વમોહિની બા. ૧ થી ૪	„ રૂ. ૮—૦—૦
રાજ રામકૃષ્ણ અથવા રમણીની રણબુખી	„ રૂ. ૩-૪-૦
હોંદના હીરા	„ રૂ. ૧-૮-૦
સીરાજ દૌલા	„ રૂ. ૩-૪-૦
સંસારદર્શન	„ રૂ. ૩—૦—૦
અનંગમોહિની	„ રૂ. ૩—૮-૦

ગોસ્તાનનું બુલ બુલ	„ રૂ. ૫—૦—૦
સત્તરમી સદીનું ફાન્સ બા. ૧-૨	„ રૂ. ૫-૧૨-૦
સ્વરાજ્યને પંથે	„ રૂ. ૨—૮-૦
પ્રેમની ખુમારી બા. ૧-૨	„ રૂ. ૬—૦—૦
વિશ્વ લીલા	„ રૂ. ૨—૦—૦
દક્ષિણનો વાદી	„ રૂ. ૩—૦—૦
અગળાની આત્મકથાઓ	„ રૂ. ૨—૮-૦
પીથાચ મંદીર	„ રૂ. ૩—૪-૦

ઉપરના પુસ્તકોમાંથી કોઈ પણ પુસ્તક એકી સાથે દર ૩૫-આના મંગાવનારને ૧૦ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે. ૨૫ રૂપી-આની ઉપર વધારે મંગાવનારને સેંકડે ૧૫ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે,

કોઈ પણ પુસ્તક ખરીદવા પહેલાં અમારે ત્યાં ભાવ પુછવાથી ફાયદો થશે.

તે સીવાય દરેક જાતનાં ગુજરાતી પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી ફિ-ફાયત ભાવે મળશે.

એક વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરો.

લખો:—

મોહનલાલ પીતાંબરદાસ બુકસેલર એન્ડ

કમીશન એજન્ટ, કાલ્યાણદેવીરાડ.

મુંબઈ નં. ૨

